

ANTHROPOLOGIA

časopis za
psihologijo
in filozofijo
ter za
sodelovanje
humanističnih
ved

Psihologija

Cugmas, Zupančič, Cecié Erpič,
Rutar Ilc, Kovačev, Benedik,
Jaušovec

Družboslovje

Novak, Govekar-Okoliš, Gril

Simpozij

"Sokol: včeraj, danes, jutri"

Velko S. Rus, Nečak, Vostrý,
Likič, Rugelj, Lavrenčič,
Kostnapfel, Krenčič, Čebular,
Rutar, Djudjar, Vojan Rus,
Premk, Velko S. Rus

Filozofija

Tóth, Ošlaj,

Prevod

Read (Potrč)

Recenzija

Vinkler

Anthropos

leto 1997

letnik 29

številka 4-6

Psihologija
Družboslovje
Simpozij "Sokol: včeraj, danes, jutri"
Filozofija
Prevod
Recenzija
Povzetki

ČASOPIS ZA PSIHLOGIJO IN FILOZOFIJO TER ZA SODELOVANJE
HUMANISTIČNIH VED

Anthropos izhaja pod pokroviteljstvom Univerze v Ljubljani; izdaja ga Društvo psihologov Slovenije, Slovensko filozofsko društvo in skupina družboslovnih delavcev.

Izdajateljski svet:

dr. Ljubo Bavcon, Martin Čokl, dr. Božidar Debenjak, dr. Janez Gregorač, dr. Andrej Kim, dr. Alojz Kodre, dr. Edvard Konrad, dr. Cvetka Mlakar, dr. Janek Musek, dr. Borut Pihler, dr. Marko Polič, dr. Hubert Požarnik, dr. Vojan Rus, dr. Jože Šter (predsednik sveta), dr. Andrej Ule, dr. Slavoj Žižek.

Člani redakcije:

dr. Ljubo Bavcon (pravo), dr. Milica Bergant (pedagogika), Zvonko Cajnko (sociologija), dr. Gabi Čačinovič-Vogrinič (psihologija), dr. France Černe (ekonomija), dr. Frane Jerman (filozofija), dr. Stane Južnič (politologija), dr. Valentin Kalan (filozofija), dr. Boris Majer (filozofija), dr. Vid Pečjak (psihologija), dr. Vojan Rus (filozofija), Stane Saksida (sociologija), dr. Cvetka Tóth (filozofija).

Odgovorni urednik: dr. Vojan Rus, dr. Janek Musek, dr. Frane Jerman

Tehnična urednica in tajnica uredništva: Janja Rebolj

Lektor: Mihael Hvastija

Angleške povzetke prevedel: AMIDAS

Članki so recenzirani.

Časopis ima 4-6 številke letno. Rokopisov ne vračamo.

Uredništvo in administracija:

Anthropos, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, Ljubljana, Aškerčeva 2;

telefon: 17 69 200, e-mail: casopis.anthropos@uni-lj.si

Anthropos naročajte na navedeni naslov, naročnino pa pošljite na žiro račun
50100-678-46236

Cena te številke je 1500 tolarjev.

Oblikovanje ovitka: d.i.a. Metka Žerovnik

Računalniški prelom: MEDIT d.o.o., Notranje Gorice

Tisk: SKUŠEK

Naklada: 1000 izvodov

Založba: Društvo psihologov Slovenije in Slovensko filozofsko društvo

Časopis izhaja s podporo Ministrstva za znanost in tehnologijo, Ministrstva za kulturo in Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani.

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-222/92 mb z dne 4. 3. 1992 šteje časopis ANTHROPOS za proizvod od katerega se plačuje 5% davek od prometa proizvodov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 davka od prometa proizvodov in storitev.

VSEBINA
(Anthropos, št. 4-6/1997)

I. PSIHOLOGIJA

- 5-14 Zlatka Cugmas: Povezanost med kvaliteto otrokove navezanosti na mater in otrokovim odnosom do vrstnikov, igre in učenja
14-40 Maja Zupančič, Saša Cecić Erpič: Malčkova samostojna igra z igračami: medkulturna primerjava
41-47 Zora Rutar Ilc: Preverjanje znanja: vednost ali oblast?
48-60 Asja Nina Kovačev: Rasna določila govornice telesa
61-72 Emil Benedik: Osebnostni vidiki pisave - odnos med osebnostnimi potezami in objektivno določljivimi značilnostmi rokopisa
73-88 Norbert Jaušovec: Nadarjeni možgani

II. DRUŽBOSLOVJE

- 89-104 Bogomir Novak: Edukacija, etika in vrednote mladih
105-114 Monika Govekar-Okoliš: Razvoj in pomen prosvetno -izobraževalnega dela na Primorskem v letih 1848-1914
115-129 Alenka Gril: Razvoj socialnih pojmov

III. SIMPOZIJ "SOKOL: VČERAJ, DANES, JUTRI"

- 131-134 Velko S. Rus: Nekaj uvodnih besed o simpoziju "Sokol: včeraj, danes, jutri"
135 Dušan Nečak
136 Tomáš Vostrý
137-138 Milan Likič: T. G. Masaryk, njegovi življenjski pogledi in njihov vpliv na sokolsko gibanje
139-148 Janez Rugelj: Vloga in pomen telovadbe, planinarjenja in vzdržljivostnega teka za telesno in duševno zdravje človeka v današnji civilizaciji
149-153 Aleksander Lavrenčič: Prvi starosta Jugoslovanske sokolske zveze dr. Ivan Oražen
154-157 Janko Kostnapfel: Mučna misel ob slovesu polkovnika Alojza Vrhovca ali kako je mogoče
158-161 Bogo Krenčič: Sokol včeraj, danes, jutri
162-173 Drago Čebular: Prispevki za simpozij
174-180 Boris Rutar: Šport kot del družbene strukture v sodobnem svetu
181-182 Adrijan Djudjar: Sokolstvo na Gorenjskem
183-201 Vojan Rus: "Pot slovenskega sokolstva se je končala slavno" (Josip Rus)
202-204 Martin Premk: Sokolska društva na slovenskem podeželju skupaj z izbranim primerom društva Dolenji Logatec
205-210 Velko S. Rus: Predlog za ustanovitev Centra za sokolske študije in razvoj kot temeljni gibalni cilji sekcije za sokolske študije društva T. G. Masaryk in sokolskega društva Lipa v ustanavljanju

IV. FILOZOFIJA

- 211-228 Cvetka Tóth: Animal metaphysicum - o človekovi metafizični potrebi
229-238 Borut Ošljaj: Osnove diaforične etike III. Mit, sinhronost, odgovornost

V. PREVOD

- 239-249 Stephen Read (prireديل Matjaž Potrč): Večni plešci: Paradoks sorites

V. RECENZIJA

- 250-258 Jonatan Vinkler: Chaima Perelmana Kraljestvo retorike ali Kako Arsitotel in ostala družina vstane od mrtvih

VI. POVZETKI

**PRI NASTAJANJU TE ŠTEVILKE SMO SI POMAGALI
Z BESANO PODJETJA AMEBIS**

Povezanost med kvaliteto otrokove navezanosti na mater in otrokovim odnosom do vrstnikov, igre in učenja

ZLATKA CUGMAS

POVZETEK

V raziskavi, ki jo predstavljam v tem prispevku, sem želela ugotoviti, koliko je kvaliteta otrokove navezanosti na mater povezana z nekaterimi bistvenimi pokazatelji otrokove pripravljenosti za vstop v šolo, kot so odnos do vrstnikov, dela oz. učenja in način igranja. Predstavljam raziskave drugih avtorjev, ki so odkrili pomembno zvezo med otrokovim razvojem občutka varnosti v odnosih z materjo in otrokovim socialnim ter spoznavnim razvojem. Sledi predstavitev raziskave, ki sem jo izvedla z materami 100 otrok, ki so obiskovali program priprave za vstop v šolo oz. prvi razred osnovne šole. Kvaliteto otrokove navezanosti na mater sem ugotavljala z dvema ocenjevalnima lestvicama, ki sta zajemali otrokovo obnašanje do matere v stresnih situacijah. Rezultati raziskave so potrdili pričakovanja, saj sem ob uporabi drugačne metodologije od že uveljavljene odkrila številne pomembne zveze med obravnavanimi spremenljivkami.

ABSTRACT

LINKS BETWEEN CHILD'S ATTACHMENT TO THE MOTHER AND CHILD'S ATTITUDE TO PEERS, PLAY AND LEARNING

The author's intention in the research presented in this paper was to determine the extent of the link between a child's attachment to the mother and certain fundamental indicators of a child's readiness to enter school, such as attitude towards peers, work or learning and manner of play. Research by other authors is presented which discovered a significant link between a child's development of a sense of security in relations with the mother and the child's social and cognitive development. This is followed by a presentation of research conducted with the mothers of 100 children attending a school entry programme or the first year at primary school. The quality of the child's attachment to the mother was determined using two estimation scales which covered the child's behaviour towards the mother in stressful situations. The results of the research confirmed the author's expectations, as the use of other methodologies on research implemented before revealed a number of important links between the variables discussed.

I. PROBLEMATIKA

Številni psihologi menijo, da je kvaliteta otrokove navezanosti na mater zelo pomembna za otrokov celoten razvoj. Za razvoj otrokove navezanosti na mater je najpomembnejše prvo oz. prva leta življenja. Mati lahko s svojim občutljivim zadovoljevanjem otrokovih potreb omogoči, da otrok razvije občutek varnosti, da zaupa sebi in drugim, da svet ne zaznava kot ogrožujočega. Če pa mati ne zadovoljuje ustrezno otrokovih potreb, otrok razvije anksiozno navezanost na mater, ki se odraža tudi v njegovem odnosu do sebe in drugih.

Za preučevanje kvalitete otrokove navezanosti na mater je Ainsworthova s sodelavci (1978) oblikovala postopek, imenovan "tuja situacija", ki ga sestavlja več otrokovih ločitev in ponovnih srečanj z materjo v laboratoriju. V nekaterih primerih otrok ostane v času materine odsotnosti skupaj z neznano osebo, v drugih primerih pa ostane sam. O kvaliteti otrokove navezanosti na mater lahko sklepamo predvsem na osnovi otrokovega obnašanja do matere pri ponovnih srečanjih z njo. Postopek "tuje situacije" je bil najprej namenjen eno- do dveletnim otrokom, kasneje pa so ga začeli v bolj ali manj prirejeni obliki uporabljati tudi pri starejših predšolskih otrocih (glej Cassidy, 1988; Howes in Hamilton, 1992).

Raziskave so pokazale, da je otrokovo obnašanje do matere v "tuji situaciji" pomembno povezano z otrokovim socialnim, govornim, motoričnim, spoznavnim razvojem, razvojem zaznave samega sebe, vedenjskimi problemi in podobno. V tem prispevku se bom osredotočila predvsem na raziskave, ki odkrivajo zvezo med kvaliteto otrokove navezanosti na mater in otrokovim socialnim ter spoznavnim razvojem.

Kot navaja Cohn (1990), je glede na to, da otrok dobi svoje prve socialne in emocionalne izkušnje v družini, logično pričakovati, da je kvaliteta zvez med otrokom in starši pomembna pri razvoju otrokovih zvez z vrstniki. Dokazano je, da imajo otroci, ki izražajo več pozitivnih čustev v stiku z vrstniki in jih vrstniki v večji meri sprejemajo, starše, ki izražajo do otrok toplino, se za otroka v veliki meri zanimajo in konsistentno uveljavljajo pravila obnašanja. Manj priljubljeni pa so med vrstniki otroci, ki jih starši zavračajo, se večkrat jezijo in se zanje manj zanimajo. V interakciji s starši otrok oblikuje svoja prva mnenja o tem, kakšni so ljudje in kaj lahko od njih pričakuje, tudi od vrstnikov. Če je v odnosih s starši otrok razvil občutek, da je vreden ljubezni drugih, bo tudi k vrstnikom pristopal s pozitivnimi pričakovanji in bo tudi sprejemal pozitivno obnašanje vrstnikov. Otroci, ki so se v odnosih s svojimi starši srečali z zavračanjem, sovražnostjo in agresivnostjo, se zanesejo le na sovražni agresivni interakcijski stil. Otroci, ki pa so na osnovi odnosov s svojimi starši razvili model drugih kot nezanesljivih in nepredvidljivih, v stikih z vrstniki izražajo neodločnost in impulzivnost.

Večina raziskovalcev otrokovega razvoja navezanosti poudarja predvsem vlogo matere, čeprav nekateri omenjajo tudi očete. Sroufe, Cooper in DeHart (1996) trdijo, da otroci, ki so se v odnosih s svojimi starši naučili, da je potrebno partnerju, ki je v stiski, pomagati, tudi vrstnikom ne bodo delali krivic in jim bodo pomagali v težavah. Otroci, ki se na stiske vrstnikov odzovejo s sovražnostjo, so verjetno izkusili sovražstvo, zavračanje in odsotnost emocionalnosti tudi v stikih s svojimi starši.

Longitudinalne študije, v katerih so raziskovalci uporabili postopek "tuje situacije", so dokazale zvezo med kvaliteto otrokove navezanosti na starše, merjeno ob zaključku otrokovega prvega leta življenja, in otrokovimi interakcijami z vrstniki vse do petega leta starosti ali celo kasneje (po Cohn, 1990; po Belsky, Rovine in Taylor, 1984).

Elicker s sodelavci (1992; po Sroufe, Cooper in Deart, 1996) je ugotavljal povezanost med kvaliteto navezanosti na mater in socialnim obnašanjem pri otrocih, ki so preživeli štiri tedne v poletnem taboru. Otroci, ki so v odnosih do matere razvili občutek

varnosti, so bili bolj socialno spretni, bolj so težili k oblikovanju prijateljskih odnosov z vrstniki, več časa so preživeli z vrstniki, manj časa pa sami ali v družbi vzgojitelja; več časa so bili z vrstniki, ki so bili istega spola kot oni sami, in v skupinah otrok so bili bolj učinkoviti.

Kot navajajo Sroufe, Cooper in DeHart (1996), so otroci, ki so v odnosih do svojih staršev razvili občutek varnosti, v srednjem otroštvu manjkrat tarča posmeha vrstnikov; najmanj pogosto so izločeni iz skupinskih aktivnosti; prijateljstvo, ki ga razvijajo do vrstnikov, je večinoma recipročno, kar pomeni, da jih ti vrstniki tudi izbirajo za prijatelje. Skupaj s svojimi prijatelji se aktivno vključujejo v večje skupine vrstnikov.

Avtorica Main (1983) pa je preučevala vlogo otrokovega razvoja navezanosti pri spoznavnem razvoju. Meni, da otroci, ki v interakciji z materjo nimajo ustreznih možnosti za razvoj občutka varnosti, kar pomeni, da je mati neodgovorna in nedostopna, niso sposobni posvetiti popolno pozornost objektom (npr. igračem), ko so v stiku z njimi, ampak večino pozornosti posvečajo materi. To se odraža tudi v otrokovem mentalnem funkcioniranju. Avtorica je odkrila, da so otroci, ki so v odnosu do matere razvili občutek varnosti, pri 21 mesecih starosti ne le posvečali večjo pozornost igračem in drugim objektom v igralnici kot otroci, ki v odnosu do matere niso uspeli razviti občutka varnosti, ampak so pri igri pokazali tudi pomembno več veselja, več so se smejali in smehljali, pogosteje so obravnavali škatlo s sestavljenko kot sestavljenko in ne kot druge vrste zaposlitev.

Matas, Arend in Sroufe (1978) so v svoji raziskavi obravnavali pomen kvalitete otrokove navezanosti na mater za otrokov socialni in spoznavni razvoj. Predpostavljajo, da je za dve leti ali več starega otroka določena stopnja avtonomnosti v funkcioniranju nujna. Pri reševanju problemov se avtonomnost izraža s fleksibilnostjo, iznajdljivostjo in sposobnostjo uporabiti pomoč odraslega, ne da bi pri tem otrok postal odvisen od odrasle osebe. Kompetenten otrok je navdušen pri reševanju problemov, veseli se rešitve problema, ko pa se sreča z omejitvami, ne odneha, temveč preuči alternativne strategije reševanja problema.

Matas, Arend in Sroufe (1978) so izvedli postopek "tuje situacije", ko so bili otroci stari 18 mesecev, ko pa so bili stari dve leti, so preverili njihovo obnašanje pri igri, pri pospravljanju igrač in pri reševanju problemov.

Ugotovili so, da so bili otroci, ki so v "tuji situaciji" izražali varno navezanost na mater, bolj domiselni v simbolični igri, pri reševanju problemov pa bolj navdušeni in zavzeti, kar pomeni, da so se med reševanjem manj časa ukvarjali z drugimi, to je s problemom nepovezanimi opravili. Sprva so nalogo reševali samostojno, ko pa so nastopile težave, so sprejeli materino pomoč in upoštevali njene nasvete. Izrazili so manj frustracijskega obnašanja, več pozitivnih čustev in manj negativnih čustev. Manjkrat so rekli "ne", manj so jokali in cvilili ter bili manj agresivni do matere. Kompetentni otroci niso avtomatično ubogali mater, npr. pri pospravljanju igrač ali reševanju problemov. Ko jim je mati rekla, da se morajo nenadoma nehati igrati in morajo pospraviti igrače, so pokazali celo določeno stopnjo neubogljivosti, vendar sodelovanja z materjo vseeno niso prekinili.

Avtorji raziskave menijo, da se kvaliteta otrokove navezanosti na mater ne odraža neposredno v razvoju otrokovih spretnosti in sposobnosti (ni povezana z otrokovo inteligentnostjo), ampak je povezana z otrokovim stilom pristopanja k problemom in reševanja le-teh.

Raziskava je odkrila tudi to, da čeprav se konkretno obnašanje mater pri prvem in drugem letu otrokove starosti razlikuje, se kontinuiteta v kvaliteti materine skrbi za otroka ohranja. Matere dveletnikov so pokazale svojo občutljivost s tem, da so otroku nudile toliko pomoči, kolikor je bilo nujno potrebno, da je otrok lahko bil učinkovit in

da so ga usmerjale k rešitvi problema, ne da bi pri tem same rešile problem. Raziskava je torej dokazala kontinuiteto v odnosih med materjo in otrokom bolj kot pa le stabilnost posameznih vrst obnašanja katerega koli člana diade.

V raziskavi, ki jo predstavljam v tem prispevku, sem želela ugotoviti, ali obstaja povezanost med kvaliteto otrokove navezanosti na mater in otrokovim interesom za vrstnike, delo in učenje ter odnosom do igre. Te kategorije lahko prištevamo tudi med pokazatelje otrokove pripravljenosti za vstop v šolo. Kot navajata Horvat in Magajna (1987, str. 148), "je otrok zrel za šolo, če je sposoben slediti zahtevam, ki jih predpisuje učni načrt za prvi razred, in če se lahko vživi v način delovanja šole". Šolsko zrelost lahko ocenimo z vidika otrokove telesne, osebnostne in funkcionalne zrelosti. Odnos do vrstnikov, igre in učenja je le drobec, čeprav pomemben, pri ugotavljanju osebnostne in funkcionalne zrelosti. Predvidevala sem, da otroci, ki so uspeli razviti občutek varnosti v odnosih navezanosti na mater, izražajo bolj zrel odnos do vrstnikov, igre, dela in učenja.

II. METODOLOGIJA

II.1. Vzorec

V raziskavi so sodelovale matere 100 otrok (61 dečkov in 39 deklic). Od teh je bilo 41 otrok, ki so obiskovali pripravo na vstop v šolo (v nadaljnjem tekstu: mala šola) (21 oz. 51.2% dečkov in 20 oz. 48.8% deklic), in 59 prvošolcev (40 oz. 67.8% dečkov in 19 oz. 32.2% deklic). Otroci so obiskovali malo šolo oz. prvi razred v krajih, ki jih lahko obravnavamo kot trgi oz. vasi, ki so bili izbrani naključno. V raziskavi so sodelovali vsi otroci izbranih predšolskih oz. šolskih skupin. 33 otrok je bilo starih šest let, 53 sedem let in 14 osem let. 13 mater je imelo nedokončano ali dokončano osnovno šolo, 39 poklicno ali 3-letno srednjo šolo, 31 4-letno srednjo šolo, 8 višjo šolo in 9 visoko šolo ali več. Večina, to je 70 otrok je živelo v popolni družini (to je mati, oče in otrok oz. otroci). 22 otrok je živelo v razširjeni družini (mati, oče, otrok oz. otroci in drugi sorodniki). 3 otroci so živeli samo z materjo oz. z očetom in morebitnimi brati oz. sestrami. 5 otrok pa je živelo samo z materjo oz. z očetom, morebitnimi brati oz. sestrami ter drugimi sorodniki. 15 otrok je bilo edincev. Večina, to je 69 otrok je imelo enega brata oz. sestro. Največje število bratov oz. sester, ki so jih imeli, pa je bilo štiri.

II.2. Pripomoček

Izdelala sem vprašalnik za matere, ki je vključeval vprašanja o demografskih značilnostih. Tem vprašanjem sem dodala vprašalnik o otrokovem odnosu do vrstnikov in vprašalnik o otrokovem odnosu do igre, gospodinjstskih opravil in učenja. Prvi vprašalnik je obsegal 10, drugi pa 21 postavk. Vprašanja so bila zaprtega tipa, kar pomeni, da so matere obkrožile enega ali več podanih odgovorov. Postavke vprašalnikov so razvidne iz teksta v poglavju Rezultati z diskusijo. Sledili sta dve ocenjevalni lestvici, na osnovi katerih sem ugotavljala kvaliteto otrokove navezanosti na mater. Prva lestvica je obsegala štiri opise otrokovega obnašanja do matere v situacijah, ki so za otroka stresne. Matere so na osnovi 5-stopenjske lestvice (od 1 - nikoli do 5 - vedno) ocenile, kako pogosto se otrok na opisan način obnaša do njih samih, ko doživlja stres, ima težavo, je vznemirjen. Matere sem prosila, da pred ocenjevanjem pogostosti otrokovega obnašanja razmislijo, kdaj se vznemiri njihov otrok, ali morda takrat, ko mora k zobozdravniku; ko je kaznovan pred vrstniki; ko se na nastopu kar naprej moti; ko nehote

razbije svojo najljubšo stvar; ko se mora posloviti od mamice, ki odhaja na daljše službeno potovanje; ko ga krega vzgojiteljica oz. učiteljica; ko ga užali njegova "prva ljubezen" in podobno. Opozorila sem jih, da si otroci v stresnih situacijah pomagajo na različne načine in da je težko reči, kateri je pravi.

Podobnost med opisano lestvico kvalitete otrokove navezanosti na mater in "tujo situacijo" je ta, da obe vključujeta dogodek ("tuja situacija") oz. dogodke (skala), ki lahko za otroka pomenijo stres. Tudi štirje opisi otrokovega obnašanja v stresnih situacijah so ustrezali štirim kategorijam otrokovega obnašanja v "tuji situaciji". Te kategorije so: "izogibanje", "varnost", "upiranje" in "kontroliranje". Vse kategorije razen druge, to je "varnost", izražajo anksiozno navezanost na mater. Opise omenjenih kategorij sem povzela po avtoricah Ainsworth s sodelavci (1978) in Cassidy (1986) in jih glede na starost otrok, ki so sodelovali v raziskavi, delno priredila. Za otroke, ki so klasificirani v kategorijo "izogibanje", je značilno, da se v stresnih situacijah izogibajo stikom z materjo, ne da bi pri tem izražali jezo ali sovraštvo do nje. Otroci, klasificirani v kategorijo "varnost", se ob prisotnosti matere vedno potolažijo, v stiku z njo izražajo prijateljstvo, toplino in intimnost. Otroci, klasificirani v kategorijo "upiranje", se v stresnih situacijah upirajo materi, do nje so sovražni in jo včasih krivijo za svoje težave. Otroci, klasificirani v kategorijo "kontroliranje", izražajo zaščitniški ali pokroviteljski odnos do matere. Pomembna razlika med opisano ocenjevalno lestvico in "tujo situacijo" pa je poleg že omenjenih ta, da ocenjevalna lestvica zajema otrokovo obnašanje do matere v vsakdanjih, naravnih dogodkih, medtem ko se postopek "tuje situacije" izvaja v laboratoriju. Veljavnost opisane ocenjevalne lestvice kvalitete otrokove navezanosti na mater je bila predhodno ugotovljena na osnovi ugotavljanja zveze med rezultati lestvice in rezultati opazovanja otrokovega obnašanja do matere pri ponovnem srečanju po zaključku male šole oz. šole. Podoben način preverjanja kvalitete otrokove navezanosti na mater sta uporabili že avtorici Howes in Hamilton (1992).

Druga ocenjevalna lestvica kvalitete otrokove navezanosti na mater pa je obsegala devet postavk. Tri postavke so opisovale kategorijo "izogibanje" (Do matere ni sovražen, a ne mara ji zaupati problema. Mirno se zapre v svojo sobo, ker hoče biti sam. Brez jeze in sovraštva reče materi, naj ga pusti pri miru.), tri kategorijo "varnost" (Prosi mater za pomoč ali nasvet oz. ju sprejme. Išče ali sprejme materin objem. Pripoveduje materi o svojih težavah.) in tri kategorijo "upiranje" (Skrega se z materjo zaradi druge, z njegovo težavo nepovezane stvari, ki je včasih celo nepomembna. V jezi mater krivi za svoje težave. Kaže jezo do matere (kriči, grdo govori ali gleda in/ali mater celo udari.)). Matere so na osnovi tristopenjske lestvice (sploh ni takšen - 1, delno je takšen - 2 in popolnoma takšen je - 3) ocenile izraženost določene lastnosti pri otroku.

II.3. Postopek

Podatki so bili zbrani v mesecu marcu. Matere so v ovojnicah sprejele vprašalnike in lestvice skupaj s spremnim dopisom. Izpolnjene vprašalnike in lestvice so vrnilo v zalepljenih ovojnicah vzgojiteljici oz. učiteljici njihovega otroka.

III. REZULTATI Z DISKUSIJO

Izračuni HI-kvadrat testov niso pokazali pomembnega razlikovanja med različno starimi otroki glede posameznih postavk, ki so zajemale otrokov odnos do vrstnikov. Obstaja le ena pomembna razlika med malimi šolarji in prvošolci in sicer glede obnašanja ob nesreči drugega. Po ocenah mater prvošolci vedno reagirajo s sočustvovanjem,

medtem ko mali šolarji tudi s posmehovanjem in neprizadetostjo (HI-kv. = 6.15*) Dva statistično pomembna Hi-kvadrat testa pokažeta, da imajo otroci, ki se najraje igrajo sami, matere s povprečno najvišjo izobrazbo (HI-kv. = 24.31*) in da otroci teh mater najpogosteje dosežejo, da njihovi vrstniki uresničijo njihove želje, s podkupovanjem (ar. sr. = 3.50) in z agresivnostjo (izrazijo zahtevo, uporabijo fizično agresivnost) (ar. sr. = 3.00). Otroci, ki najpogosteje sploh ne izrazijo svojih želja, pa imajo matere z najnižjo povprečno izobrazbo (HI-kv. = 3.11*). Glede na spol otrok obstaja le ena pomembna razlika in sicer ta kaže, da se z enako starimi vrstniki najraje igrajo dečki, medtem ko se deklice pogosteje kot dečki igrajo s starejšimi ali mlajšimi otroki (HI-kv. = 12.32**). Glede na tip družine, v katerih živijo otroci, ne obstajajo pomembne razlike glede odnosa do vrstnikov.

Izračuni enosmernih analiz variance so pokazali dve pomembni razliki med različno starimi otroki glede odnosa do igre in sicer se izraža tendenca, da mlajši so otroci, pogosteje se igrajo z brati oz. sestrami ($F = 5.13^{**}$). Sedemletni otroci izmed vseh obravnavanih skupin najbolj pogosto upoštevajo pravila iger, če le-ta obstajajo ($F = 3.42^{*}$). Obstajajo tudi tri statistično pomembne razlike med malimi šolarji in prvošolci glede odnosa do igre in sicer se mali šolarji bolj pogosto igrajo z brati in sestrami kot prvošolci ($F = 7.35^{**}$); prvošolci pogosteje sami pospravijo igrače kot mali šolarji ($F = 4.02^{*}$) in mali šolarji pogosteje pospravijo igrače skupaj s svojimi brati oz. sestrami kot prvošolci ($F = 5.13^{*}$). Izračuni enosmernih analiz variance pokažejo dve pomembni razliki med dečki in deklicami glede odnosa do igrač oz. igre in sicer deklice bolj pogosto pazijo na svoje igrače, da se ne poškodujejo, kot dečki ($F = 7.30^{**}$); dečki pa bolj pogosto v jezi uničujejo igrače kot deklice ($F = 8.93^{**}$). Glede na izobrazbo mater se razlikujejo otroci le po pospravljanju igrač in sicer najbolj pogosto sami pospravijo igrače otroci, katerih matere imajo nedokončano ali dokončano osnovno šolo ($F = 2.59^{*}$). Glede na tip družine, v kateri živijo otroci, obstajata dve pomembni razliki, ki kažeta, da se otroci, ki živijo v nepopolni družini, najpogosteje igrajo z brati in sestrami ($F = 3.22^{*}$) in skupaj z njimi najpogosteje pospravljajo igrače ($F = 3.95^{*}$), manj pogosto to počno otroci iz popolnih družin, še manj pogosto otroci iz razširjenih popolnih družin, najbolj redko pa se z njimi igrajo oz. skupaj z njimi pospravljajo igrače otroci iz razširjenih nepopolnih družin. Verjetno lahko rezultate razložimo z ugotovitvijo, da je bilo v obravnavanem vzorcu v razširjenih, tako nepopolnih kot popolnih, družinah manj otrok kot v nepopolnih in popolnih družinah ($F = 5.29^{**}$).

Kot je bilo pričakovano, se otroci, kot ocenjujejo matere, najpogosteje obnašajo na način, s katerim izražajo občutek varnosti v odnosu do matere. Pojavljajo pa se tudi vse ostale kategorije anksiozne navezanosti na mater.

Izračuni enosmernih analiz variance so odkrili naslednje statistično pomembne razlike med otroki, ki izražajo različno kvaliteto navezanosti na mater v stresnih situacijah:

- Otroci, ki so vedno pripravljeni svoje igrače posoditi vrstniku, izražajo v stresnih situacijah manj pogosto upiranje do matere kot otroci, ki so le včasih pripravljeni igračo posoditi vrstniku ($F = 6.19^{*}$);

- Otroci, ki najraje preživljajo prosti čas sami, izražajo največ upiranja do matere ($F = 4.01^{*}$), najbolj pogosto kontrolirajo mater ($F = 4.38^{*}$), najmanj je zanje značilno, da iščejo ali sprejmejo objem matere ($F = 3.88^{*}$), in se mirno zaprejo v svojo sobo, ker hočejo biti sami ($F = 3.71^{*}$ - to največkrat naredijo tisti otroci, ki se najraje igrajo s starši) ter najbolj je zanje značilno, da mater v jezi krivijo za svojo težavo ($F = 3.72^{*}$);

- Za otroke, ki se najraje igrajo s starejšimi otroki, je najbolj značilno, da se v trenutkih stresa mirno zaprejo v svojo sobo, ker hočejo biti sami, medtem ko je to najmanj značilno za tiste otroke, ki se najraje igrajo z mlajšimi otroki ($F = 4.57^{*}$);

- Za otroke, ki vrstnikom ne povedo ali kako drugače izrazijo svojih želja, je najmanj značilno, da materi pripovedujejo o svojih težavah ($F = 5.63^{***}$).

Ugotovljene razlike se ujemajo s predvidevanji, da se otroci, ki izražajo anksiozno navezanost na mater, manj zrelo obnašajo v stiku z vrstniki (glede posojanja igrač, veselja ob stiku z vrstniki, izražanja lastnih želja vrstnikom).

Izračuni Pearsonovih koeficientov korelacije so pokazali naslednje statistično pomembne zveze:

- med tem, kako pogosto otrok začne prepir z vrstniki, in pogostostjo upiranja materi v stresnih situacijah ($r = .18^*$), značilnostjo, da brez jeze ali sovraštva reče materi, naj ga pusti pri miru ($r = .20^*$), in značilnostjo, da v jezi pravi, da je mati kriva za njegove težave ($r = .30^{**}$), in sicer bolj pogosto so otroci iniciatorji preprirov z vrstniki, bolj pogosto se upirajo materi; bolj je zanje značilno, da brez jeze prosijo mater, naj jih pusti pri miru, ali jo krivijo za nastalo težavo.

Sklenem lahko, da otroci, ki izražajo manj prilagojene oblike obnašanja, ko so v stiku z vrstniki (večkrat začnejo prepir), izražajo v stresnih situacijah manjši občutek varnosti v odnosu do svojih mater in obratno.

Tabela 1: Statistično pomembni Pearsonovi koeficienti korelacije kot izraz zvez med vzorci otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah in postavkami otrokovega interesa za igro.

Igra:	Vzorci otrokovega obnašanja do matere (označila sem jih z V1 do V4):			
	izogibanje (V1)	varnost (V2)	upiranje (V3)	kontroliranje (V4)
I2	-.20*			
I4			-.21*	
I6	-.20*	.29**	-.25**	-.24**
I9		.28**		
I10		-.21*	.22*	.21*
I11		-.26**		.19*
I12				-.27**
I14			-.17*	
I16	-.25**	.39***	-.22*	-.33***
I20		.26**		
I21		.22*		

Legenda:

* $P = .05$; ** $P = .01$; *** $P = .001$.

Pripomba: Vsebino postavk od I1 do I21 glej v nadaljnjem tekstu.

Iz tabele 1 je razvidno, da otroci, ki se bolj pogosto izogibajo materi v stresnih situacijah (V1), se manj pogosto igrajo z vrstniki (I2), sami pospravijo igrače (I6) in upoštevajo pravila igre, če le-ta obstajajo (I16). Otroci, ki bolj pogosto izražajo občutek varnosti v obnašanju do matere v stresnih situacijah (V2), bolj pogosto sami pospravijo igrače (I2), pazijo na svoje igrače, da se ne poškodujejo (I9), manj pogosto v jezi uničujejo igrače (I10) in jih nenamerno poškodujejo (I11), bolj pogosto upoštevajo pravila iger, če le-ta obstajajo (I16), izražajo željo, da bi se česa naučili (I20), in se veselijo vstopa v šolo oz. radi hodijo v šolo (I21). Otroci, ki se v stresnih situacijah bolj pogosto upirajo materi (V3), se manj pogosto igrajo s starši ali drugimi odraslimi (I4),

manj pogosto sami pospravijo igrače (I6), bolj pogosto jih v jezi uničujejo (I10), manj pogosto se lotijo zapletenih iger (I14) in upoštevajo pravila iger, če le-ta obstajajo (I16). Otroci, ki v stresnih situacijah bolj pogosto kontrolirajo matere (V4), manj pogosto sami pospravijo igrače (I6), bolj pogosto v jezi uničujejo igrače (I10) in jih nenamerno poškodujejo (I11), manj pogosto so zbrani pri igri (I12) in upoštevajo pravila iger (I16).

Iz zapisanega je razvidno, da otroci, ki izražajo varnost v odnosih navezanosti na mater, izražajo bolj prilagojen odnos do igrač in igranja.

Tabela 2: Statistično pomembni Pearsonovi koeficienti korelacije kot izraz zvez med postavkami otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah in postavkami otrokovega odnosa do igre.

Igra:	Postavke otrokovega obnašanja do matere							
	P1	P2	P4	P5	P6	P7	P8	P9
I1			-.25**					
I2		-.17*	.18*			.30***		
I3		-.28**						
I6	.17*			-.18*	-.23**	.27**	-.25**	-.20*
I8	-.18*	-.18*						
I9					-.27**			
I10			-.28**		.32***			
I11		.22*			.21*		.25**	.22*
I14		-.17*				.21*		
I15			.23**					
I16		-.23**		-.18*	-.18*	.20*	-.22*	-.18*
I17								-.25**
I18		-.17*						
I20		-.19*				.24**		
I21		-.23**						

Pripomba: Vsebino postavk od P1 do P9 glej v poglavju Pripomočki in v nadaljnjem tekstu, vsebino postavk od I1 do I21 pa v nadaljnjem tekstu.

Iz tabele 2 je razvidno, da otroci, za katere je bolj značilno, da v stresnih situacijah prosijo mater za pomoč ali nasvet oz. ju sprejmejo (P1), bolj pogosto sami pospravijo igrače (I6) in manj pogosto pospravljajo igrače skupaj z brati oz. sestrami (I8). Otroci, za katere je bolj značilno, da do matere sicer niso sovražni, a ji ne marajo zaupati problema (P2), se manj pogosto igrajo z vrstniki (I2) in z brati oz. sestrami (I3), manj pogosto pospravljajo igrače skupaj z brati oz. sestrami (I8), bolj pogosto namenoma poškodujejo igrače (I11), manj pogosto se lotijo zapletenih iger (I14), upoštevajo pravila iger (I16), pri izdelkih upoštevajo načrt, če le-ta obstaja (I18), izražajo željo, da bi se česa naučili (I20), in se veselijo vstopa v šolo oz. radi hodijo v šolo (I21). Otroci, za katere je bolj značilno, da iščejo ali sprejmejo materin objem (P4), se manj pogosto igrajo sami (I1) in bolj pogosto z vrstniki (I2), manj pogosto v jezi uničujejo igrače (I10) in bolj pogosto dokončajo izdelek (I25). Otroci, za katere je bolj značilno, da se skregajo z materjo zaradi druge, z njihovo težavo nepovezane stvari, ki je včasih celo nepomembna (P5), manj pogosto sami pospravijo igrače (I6) in upoštevajo pravila iger (I16). Otroci, za katere je značilno, da kažejo jezo do matere (kričijo, grdo govorijo ali

gledajo in/ali mater celo udarijo) (P6), manj pogosto sami pospravijo igrače (I6), pazijo nanje, da se ne poškodujejo (I9), bolj pogosto jih v jezi uničujejo (I10) in nenamerno poškodujejo (I11) ter manj pogosto upoštevajo pravila iger (I16). Otroci, za katere je značilno, da pripovedujejo materi o svojih težavah (P7), se bolj pogosto igrajo z vrstniki (I2), sami pospravijo igrače (I6), se lotijo zapletenih iger (I14), upoštevajo pravila iger (I26) in izražajo željo, da bi se česa naučili (I20). Otroci, za katere je bolj značilno, da v jezi mater krivijo za svoje težave (P8), manj pogosto sami pospravijo igrače (I6) in jih bolj pogosto nenamerno poškodujejo (I11) ter manj pogosto upoštevajo pravila iger (I16). Otroci, za katere je značilno, da se v stresnih situacijah mirno zaprejo v svojo sobo, ker hočejo biti sami (P9), manj pogosto sami pospravijo igrače (I6), bolj pogosto jih nenamerno poškodujejo (I11), manj pogosto upoštevajo pravila iger (I16) in si izmišljajo nove igre ali nova pravila (I17).

Postavka, ki ne korelira pomembno s postavkami o otrokovi igri, delu in učenju je naslednja: Brez jeze in sovraštva reče materi, naj ga pusti pri miru (P3). Postavke o otrokovi igri, delu in učenju, ki ne korelirajo pomembno z nobeno mero kvalitete otrokove navezanosti na mater, pa so naslednje:

- Kako pogosto si otrok sam izdelava igrače (I5);
- Kako pogosto otrok pospravlja igrače skupaj s starši oz. drugimi odraslimi osebami (I7);
- Kako pogosto se otrok igranja hitro naveliča (I13);
- Kako pogosto se otrok vključuje v domača opravila, ne da bi ga morali k temu siliti (I19).

Sklenem lahko, da imajo otroci, ki v odnosu do matere izražajo občutek varnosti, bolj ustrezen odnos do igrač, njihova igra je bolj kakovostna, veselje ob šolskih opravilih pa večje kot pri otrocih, ki v odnosu do matere izražajo anksioznost.

IV. ZAKLJUČEK

Raziskava je nedvoumno potrdila pričakovanja, da obstaja pomembna zveza med kvaliteto otrokove navezanosti na mater in otrokovim odnosom do vrstnikov, igre in učenja. To pomeni, da je uspelo z drugačno metodo od že uveljavljene ("tuja situacija") potrditi ugotovitve drugih avtorjev o pomenu kvalitete otrokove navezanosti na mater za otrokov razvoj. Vseeno pa si lahko zastavimo več vprašanj. Npr., koliko so dobljeni rezultati pogojeni s težnjo staršev po dajanju socialno zaželenih odgovorov. S tem vprašanjem se srečamo vedno, ko nam bistvene podatke o otroku posredujejo starši. Prav tako obstaja vprašanje, ali je res materin odnos do otroka tisti, ki ga lahko imenujemo vzrok za takšno ali drugačno navezanost otroka na mater, za takšno ali drugačno otrokovo socialno obnašanje, pristopanje k igri in učenju. Ali pa ima pomembno vlogo tudi otrok sam. V kolikšni meri otrokove značilnosti temperamenta, fizično stanje (npr. bolezni) in podobno oblikujejo materin odnos do otroka, pa tudi prilagoditev otroka na drugih področjih razvoja. Menim, da otrokove vloge ne bi smeli spregledati, čeprav so vsi omenjeni dejavniki verjetno v tesni medsebojni zvezi.

V. LITERATURA

- Ainsworth, M. D. S.; Blehar, M. C.; Waters, E. in Wall, S., *Patterns of Attachment, A Psychological Study of the Strange Situation*, LEA (Lawrence Erlbaum Associates, Publishers), Hillsdale, New Jersey, 1978.
- Belsky, J.; Rovine, M. in Taylor, D., *The Pennsylvania infant and family development project: III. The origins of individual differences in infant-mother attachment: Maternal and infant contributions*, *Child Development*, 55, 1984, 718-728.
- Cassidy, J., *The Ability to Negotiate the Environment: An Aspect of Infant Competence as Related to Quality of Attachment*, *Child Development*, 57, 1986, 331-337.
- Cassidy, J., *Child-Mother Attachment and the Self in Six-Year-Olds*, *Child Development*, 59, 1988, 121-134.
- Cohn, D. A., *Child-Mother Attachment of Six-Year-Old and Social Competence at School*, *Child Development*, 61, 1990, 152-162.
- Horvat, L. in Magajna, L., *Razvojna psihologija*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1987.
- Howes, C. in Hamilton, C. E., *Children's Relationships with Caregivers: Mothers and Child Care Teachers*, *Child Development*, 63, 1992, 859-866.
- Main, M., *Exploration, Play, and Cognitive Functioning Related to Infant-Mother Attachment*, *Infant Behavior and Development*, 6, 1983, 167-174.
- Matas, L.; Arend, R. A. in Sroufe, L. A., *Continuity of Adaptation in the Second Year: The Relationship between Quality of Attachment and Later Competence*, *Child Development*, 49, 1978, 547-556.
- Sroufe, L. A., Cooper, R. G. in DeHart, G. B., *Child Development, Its Nature and Course*, Third Edition, McGraw-Hill, Inc., New York, St. Louis, San Francisco, Auckland, Bogota, Caracas, Lisbon, London, Madrid, Mexico City, Milan, Montreal, New Delhi, San Juan, Singapore, Sydney, Tokyo, Toronto, 1996.

Malčkova samostojna igra z igračkami: medkulturna primerjava

MAJA ZUPANČIČ
SAŠA CECIĆ ERPIČ

POVZETEK

V prispevku prikazujeva del raziskave o malčkovi igralni dejavnosti s predmeti. Raziskavo sva opravili na 20 slovenskih in 23 hrvaških malčkih, starih 18 in 24 mesecev. Vsakega malčka sva posneli pri samostojni igri z igračkami na njegovem domu. Z vsako izmed štirih standardnih igrač se je igral po tri minute. Posnetke smo ocenile štiri opazovalke znotraj 30-sekundnega časovnega intervala. Pri tem smo malčkovo igralno obnašanje ocenjevale s spremenljivkami, ki zajemajo čustveni, socialni in predmetno-dejavnostni vidik igre. Strukturno raven igralnih dejanj in njihovo vsebino sva glede na posamezno enoto igre določali dve ocenjevalki. V okviru enot simbolične igre sva analizirali naslednja simbolična sredstva reprezentacije: simbolični predmet zamenjave, simbolično motorično dejavnost, mentalni reprezentant in govor. Slovenski in hrvaški malčki se med seboj niso razlikovali glede strukture in vsebine igralnih dejanj. Med njimi pa sva potrdili razlike v načinu igralnega obnašanja. Te razlike najbolje opisuje prva diskriminantna funkcija - aktivnost nasproti pasivnosti. Povezavo med igralno dejavnostjo in kvaliteto igrače, s katero se malček igra, pa najbolje opisuje druga diskriminantna funkcija - kompleksna nasproti enostavni igri.

ABSTRACT

INFANT'S INDEPENDENT PLAY WITH TOYS: CROSS-CULTURAL COMPARISON

The contribution presents a part of research on infants' playing activity. It was conducted on 20 Slovenian and 23 Croatian infants aged 18 and 24 months. Each infant was videotaped at home when playing alone for three minutes with each of four of the standard toys. The recorded material was coded within a 30 second time period. The coding system consisted of variables describing emotional, social and object- activity aspects of infants' behavior. The structural level of playing actions and their content were determined in each interval of a play unit. Within the symbolic play units the following symbolic means of the infants' representations were analyzed: the symbolic object of substitution, symbolic motor activity, mental representative and speech. No structural and contentual differences in regard to the playing actions were found between the infants' of the two cultures. Significant cross-cultural differences were confirmed regarding to the infants' behavior while playing. They are best described by the first discriminant function - activity vs. passivity. The relation between the playing activity and the quality of a playing object is best described by the second discriminant function- complex vs. simple play.

UVOD

Igro lahko pojmuje kot posebno vrsto dejanj, ki se od drugih razlikuje predvsem po odsotnosti posledic dejanja (Heckhausen, 1997), razrahljani povezavi med dejanjem in njegovim rezultatom (Brunner, 1985), na dejanje usmerjeni motivaciji (Hunt, 1965; Heckhausen, 1989) in v oblikovanju alternativne realnosti (Piaget, 1969; Scheuerl, 1991). Igralna dejanja izvirajo iz socialne realnosti in jih posameznik izvaja v alternativnem kontekstu kot reprodukcije ali subjektivne interpretacije dejanj, ki jih je že izkusil v njihovem realnem kontekstu (Eljkonjin, 1980). Seveda gre pri igralnem dejanju lahko tudi za enkratne kombinacije dejanj, ki jih je posameznik kot ločene izkusil v življenjski stvarnosti. Nedvomno se igrajo tudi višje razvite živali in ljudje v vseh razvojnih obdobjih, vendar se na tem mestu osredotočava na igro mlajše skupine predšolskih otrok, malčkov.

Igralna dejanja so usmerjena k predmetom. Ena vrsta teh predmetov so konkretni neživi predmeti, ki obstajajo v otrokovem dejanskem življenjskem kontekstu. Podrazred teh predmetov je kulturno oblikovan in namenjen igri (igračice). Otrokova samostojna dejavnost s predmetom, ne glede na to, ali je igrača ali ne, je v glavnem opredeljena s kvaliteto predmeta (zlasti z njegovimi zaznavnimi in funkcijskimi značilnostmi) in z otrokovo interpretacijo teh kvalitete. Interpretacija kvalitete predmeta pa je med drugim odvisna od otrokovega vedenja o predmetu, ravni njegovega duševnega razvoja in od njegovih trenutnih potreb. Na predmet po eni strani lahko deluje tako, kot je to primerno v njegovi kulturi, in po drugi strani na individualno primeren način, torej tako, da s svojim dejanjem izpolnjuje lastne želje in preference. Malčkovo delovanje na predmete je v primerjavi z delovanjem starejših predšolskih otrok razmeroma enostavno in ga lahko razvrstimo v tri temeljne oblike: v rokovanje s predmeti brez reprezentacije (oblike funkcijske igre), v oblikovanje predmeta iz različnih drugih predmetov (konstrukcijska igra) in v preoblikovanje predmeta (simbolična igra) (Oerter, 1993).

Različne oblike igralnih dejanj, vezanih na konkretne predmete, se razvijajo po univerzalno napovedljivem zaporedju. Za določanje razvojne ravni malčkove igre v svetu pogosto uporabljajo klasifikacijo J. Belskega in R. K. Mosta (1981), ki pa upošteva le funkcijske in simbolične oblike igralnih dejanj. Ker sva njuno shemo uporabljali tudi v pričujoči študiji, bova kratko povzeli njuno klasifikacijo razvojnih ravni igralnih dejanj v prvih letih otrokovega življenja. Prvih pet opisuje razvoj funkcijske igre. Prvo raven označuje neselekcionirano dajanje predmetov v usta, drugo raziskovalno rokovanje in ponavljanje preprostega dejanja (predmete malček obrača, jih otipava, meče), tretjo raven označuje funkciji primerno delovanje in nove kombinacije dejanj (avto vozi po tleh; vrti pokrov na škatli; kocke meče v vedro, potem vsebino strese na tla), četrto postavljanje predmetov v neustrezno zvezo (punčko položi na štedilnik; predmet določene oblike vstavlja v odprtino neprimerne oblike na nekem drugem predmetu), peto postavljanje predmetov v ustrezno zvezo ter urejanje in razvrščanje predmetov (krožnik postavi pod skodelico; predmete raztrese, nato jih ureja). Šesto raven označuje prehod s funkcijske na simbolično igro. Za malčkovo dejanje se zdi, da reprezentira nekaj drugega, vendar za to nimamo oprijemljivega dokaza (z usti se dotakne roba skodelice, vendar ne požira; telefonsko slušalko da na ušesa, vendar se ne oglasi). Naslednjih šest ravni opisuje razvoj simboličnih dejanj. Malček najprej prakticira simbolično shemo na sebi (sedma raven: pretvarja se, da pije iz skodelice), nato simbolično shemo projicira na druge ljudi ali predmete (osma raven: pretvarja se, da umiva punčko), na deveti ravni pride do substitucije, ko malček predmet uporablja v spremenjenem pomenu (kocko uporablja kot avto), na deseti do sekvenciranje fiktivnih dejanj, to je do ponavljanja posamične simbolične sheme na različnih predmetih (raven

10a: pretvarja se, da se hrani, potem hrani mamo in punčko) ali pa do povezovanja dveh različnih simboličnih shem (raven 10b: pretvarja se, da nekaj stresa na krožnik in potem je), na enajsti do sekvenciranja fiktivnih dejanj s substitucijo (lutko položi spat v košaro, nato jo pokrije s papirjem) in na dvanajsti do dvojne substitucije, pri kateri otrok dva predmeta sočasno nadomesti z drugima dvema v enem samem dejanju (kocko, ki jo uporabi kot punčko, obleče v robec, ki ga uporabi kot obleko).

S prikazom razvojnih ravni bova ponazorili: (a) kako raznolike so oblike igralnih dejanj, ki jih malček izvede v časovnem intervalu treh minut, ko se z igračami igra sam; (b) katere razvojne ravni v njegovi igri prevladujejo in (c) katere razvojno najvišje ravni doseže v drugi polovici drugega leta starosti. Razvojni psihologi kot spodnje starostne meje simboličnega igralnega dejanja navajajo 18 do 24 mesecev (Berger in Thompson, 1995; Smith, 1993; Santrock, 1992; Hurlock, 1972). Fein in Apfel (1979) sta to mejo znižala na 15 mesecev. Fein (1981) je kasneje v okviru medkulturne primerjave ameriških in gvatemalskih malčkov, ki so se igrali sami, opazil vsaj eno simbolično igralno dejanje pri osmih procentih malčkov, starih med 11 in 13 mesecev. Procent malčkov, ki je bil sposoben takega igralnega dejanja, se je med 13 in 15 mesecem dvignil na 67. Njuni rezultati pa so bili medkulturno dosledni. Glede na to, da je delež simboličnih igralnih dejanj v drugem letu starosti relativno nizek, Bretherton (1984) to starostno obdobje opisuje kot prehodno obdobje v razvoju zgodnje simbolike. Tudi Fiesejeva (1990) navaja, da simbolična dejanja malčkov, ki se igrajo sami, v drugi polovici drugega leta predstavljajo manj kot 10% vseh opaženih igralnih dejanj.

Tudi v obsežni slovenski raziskavi o malčkovi igri (Zupančič, 1997) je avtorica odkrila določeno zastopanost simbolične dejavnosti z igračami že pri enoletnih malčkih. Na podlagi tega sva predpostavili precejšnjo simbolično igralno dejavnost v drugem letu starosti in se usmerili tudi na podrobnejšo analizo teh oblik igralnih dejanj. Med rezultati različnih študij se pojavljajo nekatere nedoslednosti glede spodnje meje pojavljanja simbolične igre in glede njenega deleža v celotni igralni dejavnosti malčka. Do razhajanj najverjetneje prihaja zaradi tega, ker v študijah premalo nadzirajo kakovost predmeta, s katerim se malček igra. Iz rezultatov nekaterih kvalitativno usmerjenih raziskav je namreč razvidno, da uporabljajo dve do triletni malčki pri simbolični igri le prototipske predmete, ki so podobni stvarnim. Težave pa imajo pri zamenjavi predmetov, ki zaznavno ali funkcijsko ne spominjajo na realne (Bretherton, 1984). Zaradi tega sva v študiji uporabili dve prototipski igračici (strukturirani), eno polprototipsko (polstrukturirano) in eno večpomensko (nestrukturirano). Predpostavili sva, da bo malčkova dejavnost pogosteje simbolična pri igri s strukturiranima igračama kot pri igri z manj strukturiranima, saj le prvi tip igrač nudi zadostno zaznavno in funkcijsko oporo malčkovi reprezentaciji.

Simbolično igralno dejanje predšolskega otroka reprezentira predmete, ljudi, dogodke, dejavnosti in socialne odnose. Otrok nekaj reprezentira s pomočjo uporabe različnih simboličnih sredstev. V predšolskem obdobju so najpogostejša sredstva simbolični predmet zamenjave, simbolično-motorična dejavnost, samousmerjena dejavnost, mentalni reprezentant in govor (Duran, 1994). Uporaba vsakega izmed teh sredstev ima napovedljivo razvojno sekvenco. Simbolični objekt zamenjave v času razvoja postaja vse bolj pogojen. Razdalja med uporabljenim simbolom in njegovim referentom se povečuje. Zunanja motorična komponenta reprezentacije se v razvoju znižuje. Igralno dejanje postaja vse bolj internalizirana reprezentacija. Motorična reprezentacija je najprej razvita in se postopoma skrajšuje, saj je otrok vedno bolj sposoben izvajati igralno dejanje zgolj v svoji predstavi. V času razvoja v predšolskem obdobju otrok vedno bolj pogosto uporablja mentalne reprezentante. Njihova uporaba hkrati postaja vedno bolj zapletena. Razvoj oblik govora v igralnih dejanjih pa poteka v smeri odda-

ljevanja od praktične igralne situacije, to je od stvarnega k simbolično transformiranemu (Duran, 1994).

Poleg ugotavljanja razvojnih ravni igre, uporabe simboličnih sredstev in povezanosti ravni igre s kakovostjo igráč, s katerimi se malčki igrajo, sva se osredotočili tudi na raziskovanje drugih vidikov malčkove igralne dejavnosti. V celostno podobo samostojne igre sva tako zajeli oblikovne vidike igralnih dejanj (kakšno strukturo imajo igralna dejanja), vsebinske vidike (kaj se malčki igrajo) in kakovost malčkovega obnašanja do igráč (kako delujejo nanje). To ponazarjava z naslednjim primerom: dva malčka se pretvarjata, da z žlico hranita lutko. Oba projicirata enostavno simbolično igro (oblika igralnega dejanja predstavlja pri obeh strukturo razvojno raven 8), vsebina igre je pri obeh ista (hranjenje), vendar pa se malčka lahko razlikujeta glede tega, kako shemo hranjenja projicirata na lutko (ali izražata čustva do nje, katera in kako intenzivno, koliko sta pozorna na igráč, koliko časa vztrajata v dejavnosti, ali vokalizirata z igráč, ali s svojim dejanjem vzbujata pozornost prisotnih itd). V zvezi s tem sva predpostavili: (a) da bo struktura malčkovih igralnih dejanj v dveh srednjeevropskih kulturah enaka, saj je že opisana razvojna sekvenca v različnih tipih zahodnih kultur univerzalna; (b) da se bo struktura igralnih dejanj razlikovala glede na kvaliteto igráč, s katerimi se malček igra; (c) da se bo med kulturama razlikovala vsebina igralnih dejanj, ker pomembni drugi malčku posredujejo kulturno specifične vsebine in (d) da se bodo malčki iz obeh kultur med seboj razlikovali v načinu svojega obnašanja med igralno dejavnostjo. Na način malčkovega pojmovanja sveta in njegovega delovanja v njem namreč vpliva način vključevanja in delovanja pomembnega drugega, s katerim malček vstopa v interakcijo (Lock, Service, Brito in Chandler, 1989). Tako med interakcijo z drugimi, ki sooblikujejo malčkov igralni kontekst, malček postopno internalizira specifične vedenjske vzorce. Ti vzorci pa se med kulturama razlikujejo (Zupančič, 1997).

METODA

Vzorec

Na podlagi pisnega soglasja staršev je v raziskavi sodelovalo 43 malčkov. Vsi so se rodili donošeni in nihče izmed njih ni kazal razvojnih težav. Starostno strukturo slovenskega in hrvaškega vzorca prikazuje naslednja tabela:

	18 mesecev	24 mesecev
Slovenija	9	11
Hrvaška	11	12

V vsaki starostni skupini znotraj posamezne kulture so bili malčki proporcionalno zastopani po spolu in izobrazbi staršev (sodelovali so le malčki staršev s srednjo in višjo izobrazbo). Nobena izmed razlik po starosti, spolu in izobrazbi staršev se ni izkazala kot statistično pomembna znotraj posamezne kulture niti med kulturama. Slovenski malčki so bili izbrani iz različnih slovenskih mest in malih mest, hrvaški pa so vsi živeli v Osijeku.

Merski pripomočki in gradiva

- (a) Opazovalna lista za ocenjevanje malčkovega vedenja pri samostojni igri s

predmeti (Zupančič in Cecić, 1995). Lista vsebuje 15 postavk, vezanih na emocionalni vidik (kvaliteta in intenziteta izraženih čustev do predmeta ali dejavnosti), 25 postavk, vezanih na socialni vidik (npr. govor, vzbujanje pozornosti oseb, očesni, telesni kontakt z njimi, poskus vključitve osebe v igro, iskanje potrditve pri osebi), 9 postavk, vezanih na dejavnostni vidik (pozornost, vztrajnost, konstruktivnost), postavko telesni vidik, ki zajema 9 različnih položajev telesa ob izvajanju igralnih dejanj ter postavke vezane na kognitivne (funkcijska, neposredna imitacija, simbolična, konstrukcijska, dojemalna igra) in socialne oblike igralne dejavnosti (brez udeležbe, opazovalna, opazovalna z vključitvijo, kontaktna, osamljena, asociativna). Srednja zanesljivost dveh zaporednih opazovanj istih ocenjevalcev v polletnem intervalu je zadovoljiva in znaša: $Kappa = 0.74$, Spearmanov $R_o = 0.93$ (Zupančič in Cecić, 1997).

(b) Kategorizacijska lista za ocenjevanje razvojnih ravni igre (po Belsky in Most, 1981). Skladnost med dvema treniranima ocenjevalcema se giblje med 95 in 100%.

(c) Kategorizacijska lista za ocenjevanje uporabe simboličnih sredstev (po Duranovi, 1994). Skladnost med dvema treniranima opazovalcema se giblje med 90 in 100%.

(d) Kategorizacijska lista za ocenjevanje vsebine igralnih dejanj (Cecić, 1997). Skladnost med dvema treniranima ocenjevalcema je popolna.

(e) Priročnik za vrednotenje malčkove samostojne in interaktivne igre z odraslim (Zupančič, Gril, Cecić in Puklek, 1997).

(f) Igrače: dojenček in otroška kuhinja (strukturirana igrača), lesene kocke (nestrukturirana igrača), avtomobil telefon (strukturirana), škatla in male figure-živali (polstrukturirana igrača).

Postopek

Vsakega malčka posebej smo snemali na njegovem domu pri samostojni igri z zgoraj navedenimi igračami ob prisotnosti njegove mame ali v redkih primerih katerega izmed njegovih drugih skrbnikov (oče, babica). V Sloveniji je snemalo skupaj šest snemalcev. Enega otroka sta obiskala po dva, od teh je eden prevzel vlogo snemalca, drugi pa testatorja. Testator je bil vedno diplomirani psiholog. Na Hrvaškem sta celotno snemanje opravili dve testatorki, psihologinji. Snemali smo pet minut igranja z vsako igračo, vendar pa te norme nismo uspeli doseči pri vseh malčkih, zlasti ne pri hrvaških. Zaradi tega smo opazovalke pri ocenjevanju upoštevale le po tri minute igranja z vsako igračo. Snemati smo začeli takoj, ko se je malček začel igrati. Igrače smo dajali malčkom drugo za drugo po naključnem vrstnem redu. V primerih, ko se malčki na začetku niso hoteli igrati, smo jih najprej motivirali za igro, šele potem pa njihovo dejavnost posneli. Malček se je moral igrati sam, testator ali skrbnik sta lahko malčku odgovarjala na vprašanja, z njim vzpostavila očesni ali telesni stik, sprejela od njega ponujeno igračo, vendar se v igro nista smela vpletati. Tega pogoja na Hrvaškem niso dosledno upoštevali predvsem zaradi relativne nezainteresiranosti malčkov za samostojno igro. Tako se je pri nekaterih malčkih testatorka po dveh ali dveh in pol minutah vpletla v igro, vendar le pri igri z dojenčkom in kuhinjo ter lesenimi kockami. Po drugi strani pa sva na posnetkih opazili, da je testatorka pri nekaterih socialno dejavnejših malčkih skušala preprečiti kakršnokoli odzivanje prisotnih, ne le vključitve. To sva upoštevali

pri razlagi rezultatov.

Analizo vseh video posnetkov smo opravile štiri predhodno trenirane opazovalke s pomočjo zgoraj navedenih merskih pripomočkov. Pri prvi analizi smo vsako izmed postavk v opazovalni listi ocenile v 30-sekundnem časovnem intervalu. Tako smo za vsakega malčka na vsaki postavki dobile 6 ocen. Ob tem smo se opirale na kategorije ocenjevanja, ki so navedene v priročniku. Ocenjevanje polovice malčkov smo opravile na podlagi soglasja dveh ocenjevalk in ob tem uvidele, da v nadaljevanju to ni več potrebno. Zato smo ocenjevanje preostalih malčkov opravile ločeno.

V drugi analizi sva avtorici ocenjevali iste posnetke s pomočjo zgoraj navedenih Kategorizacijskih list. Enako kot v prvi analizi sva ocenili triminutno igro malčka z vsakim izmed standardnih predmetov. Opazovalni interval 30 sekund pa je za tovrstne analize predolg, zato sva kot interval upoštevali posamezno igralno dejanje. Ena je ocenjevala vsebino igralnega dejanja, druga uporabo simboličnih sredstev, obe hkrati pa razvojno raven igralnega dejanja (ocena je temeljila na soglasju).

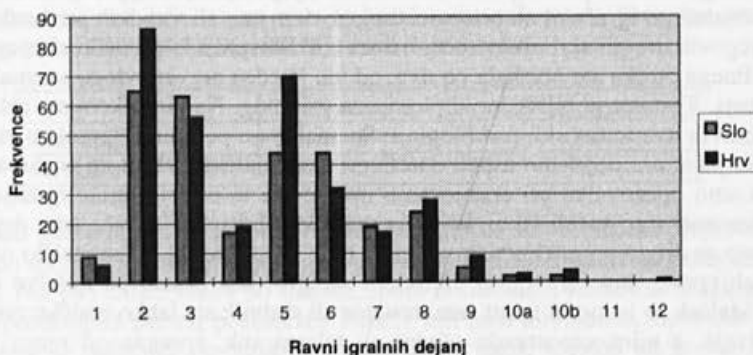
Statistično obdelavo je opravil psihološki metodolog. Na opazovalni listi dobljeni rezultati temeljijo na izračunih enosmerne in dvosmerne analize variance ter diskriminantne analize. Te statistične postopke sva lahko uporabili zato, ker sva za posamezne postavke oblikovali kompozitne skore. Rezultati, dobljeni na kategorizacijskih listah, pa izhajajo iz podatkov, ki so pretežno kvalitativne narave, in jih zato prikazujeva le v obliki frekvenčnih porazdelitev.

REZULTATI IN DISKUSIJA

1. Struktura igralnih dejanj in uporabe simboličnih sredstev - kvalitativna analiza.

Zaradi obsežnosti dobljenih rezultatov na tem mestu navajava le frekvenčne porazdelitve ravni igre z vsemi štirimi igralci. Podrobnejše razlage teh zbirnih rezultatov temeljijo tudi na frekvenčnih porazdelitvah ravni pri igri s posameznimi igralci (Zupančič in Ceci, 1997a).

Slika 1: Frekvenčna porazdelitev razvojnih ravni vseh igralnih dejanj.

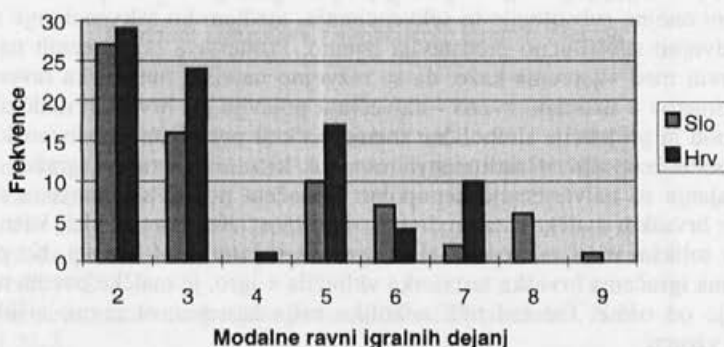

Seštevek frekvenc za vse razvojne ravni je na hrvaškem vzorcu nekoliko višji, saj oba vzorca številčno nista bila povsem izenačena. Kljub temu, da razlike v številu malčkov, vključenih v vzorca, niso statistično pomembne med kulturama, pa trije hrvaški malčki, ki so se igrali po 12 minut (z vsako izmed štirih igralcev po 3 minute),

nekoliko prispevajo k zvišanim frekvencam na hrvaškem vzorcu.

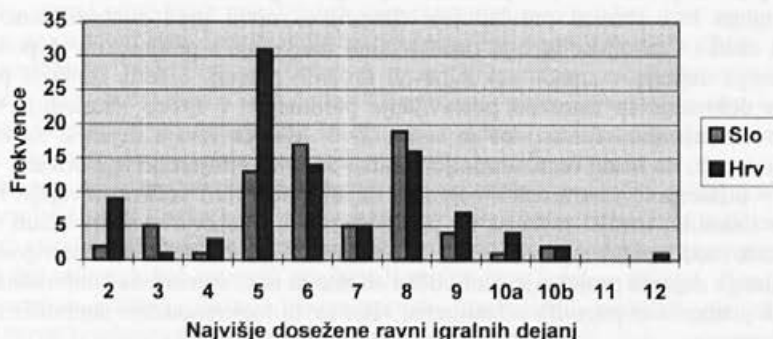
Iz prikaza je razvidno, da pri samostojni igri z igračami med malčki v drugi polovici drugega leta starosti prevladujejo funkcijske ravni pred simboličnimi. Najpogostejša oblika funkcijske igre je raziskovalno rokovanje s predmetom in ponavljanje enostavnega dejanja v smislu sekundarnih krožnih reakcij. Sledita funkciji predmeta ustrezno delovanje in ustrezno postavljanje predmetov v zvezo. Naslednja razvojna oblika se nahaja med funkcijsko in simbolično. Malček izvaja dejanja, za katere se opazovalcu zdi, da nekaj reprezentirajo, vendar za to ni oprijemljivega dokaza. Hrvaški malčki v primerjavi s slovenskimi igralna dejanja nekoliko večkrat izvajajo na funkcijski, v nekoliko manjši meri pa na prehodni ravni. Primerjava simboličnih ravni ne kaže razlik med malčki iz obeh kultur. Med simboličnimi ravnimi sta najpogostejši obliki igralnega dejanja projekcija simbolične sheme in nase usmerjena simbolična shema. V redkih primerih se pojavlja substitucija, višje ravni (sekvenciranje simboličnih shem) pa le izjemoma.

Slika 2: Frekvenčna porazdelitev modalnih ravni igralnih dejanj.

Malček se seveda igra z isto igračo na različnih ravneh, vendar pa navadno ena izmed njih prevladuje. Zato sva za vsakega malčka posebej določili raven, na kateri se najpogosteje igra. Kot modalne ravni na obeh vzorcih prevladujejo funkcijske, zlasti enostavno rokovanje s predmeti in ponavljanje dejanj, funkciji predmeta primerno delovanje in postavljanje predmetov v ustrezno zvezo. Primerjava funkcijskih ravni kaže na podoben trend pogostosti njihovega pojavljanja med kulturama. V sklopu simboličnih oblik so kot modalne najpogostejše prehod med funkcijsko in simbolično shemo, samousmerjena simbolična shema in projekcija te sheme. Substitucija se kot prevladujoča raven pojavlja le enkrat. Simbolične ravni, vključno s preходом, se kot prevladujoče pojavljajo na obeh vzorcih s podobno pogostostjo. Hrvaški malčki v igri simbolično shemo pogosteje usmerjajo nase, slovenski pa jo projicirajo na druge. Po analizi posnetkov sodeč je razlog za tako razhajanje v tem, da je hrvaška testatorica zavirala odzivnost odraslih na malčka pri igri. Tako hrvaški malčki niso projicirali simbolične sheme na ljudi v tolikšni meri kot slovenski. Ko so hrvaški malčki uvideli, da se ljudje ne odzivajo na njihove igralne pobude, so jih opustili.

Slika 3: Frekvenčna porazdelitev najvišjih doseženih ravni igralnih dejanj.

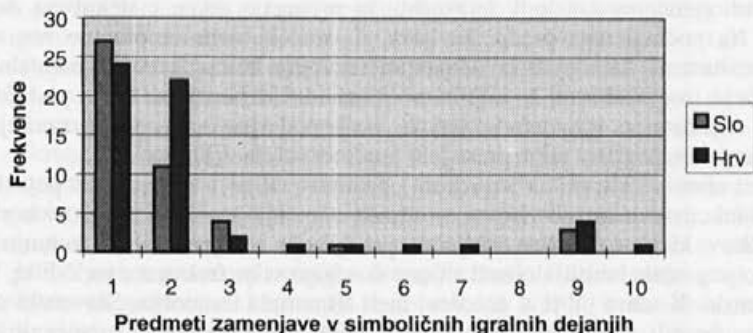
Če igro ocenimo glede na najvišjo doseženo raven, simbolične oblike (vključno s prehodom) prevladujejo nad funkcijskimi pri obeh vzorcih. Malčki so v redkih primerih že sposobni enojne substitucije in sekvenciranja, medtem ko sekvenciranje simbolične sheme z dvojno substitucijo predstavlja izjemo. Primerjava posameznih najvišjih doseženih ravni med vzorcema kaže, da se razvojno najvišja funkcijska raven - postavljanje predmetov v ustrezno zvezo - največkrat pojavlja pri hrvaških malčkih, medtem ko se prehod in projekcija simbolične sheme večkrat pojavljata pri slovenskih malčkih (pri tem moramo upoštevati tudi manjši numerus, ki znaša 12 za vse igrače). Razlogi za taka razhajanja so najverjetneje nepopolno izenačeni pogoji snemanja in nižja raven motivacije hrvaških malčkov za predmetno dejavnost. Kot bomo videli kasneje, Hrvati niso bili v tolikšni meri zainteresirani za igro z igračami kot Slovenci. Ko pa se je pri igri z dvema igračama hrvaška testatorka vključila v igro, je malčke uvedla na razvojne ravni, višje od osme. Od tod tudi nekoliko višja zastopanost ravni, višjih od 8 na hrvaškem vzorcu.

Podrobnejša analiza razvojnih ravni po posameznih igračah je pokazala, da se simbolične ravni igralnih dejanj relativno največkrat pojavijo pri igri s strukturiranima igračama, redko pa pri igri s polstrukturirano in nestrukturirano. Tako je na primer porazdelitev modalnih ravni pri igri z dojenčkom in kuhinjo na obeh vzorcih uravnotežena glede na zastopanost simboličnih (ravni od 6. do 12.) in funkcijskih (ravni od 1. do 5.) oblik. Najpogostejša najvišje dosežena oblika igralnega dejanja je na obeh vzorcih raven 8 (projekcija simbolične sheme). Ostale najvišje dosežene ravni, tako funkcijske kot simbolične, se pojavljajo le z nizko frekvenco. Pri Hrvatih v primerjavi s Slovenci zasledimo nekoliko več ravni, ki so višje od osme, zaradi vključitve testatorke v igro. Pri igri z avtomobilom telefonom se funkcijske ravni na obeh vzorcih pojavljajo relativno večkrat v primerjavi s simboličnimi, kot modalni ravni prevladujeta druga in tretja, medtem ko so najvišje dosežene ravni največkrat simbolične (raven 8 na slovenskem in raven 6 na hrvaškem vzorcu). Razlog za to razhajanje je najverjetneje v razmeroma večjemu interesu slovenskih malčkov za samostojno predmetno dejavnost v primerjavi s hrvaškimi, kot bomo to videli iz rezultatov analize variance in diskriminantne analize. Hrvaška testatorka pa se v igro s to igračo ni vključila.

Pri igri s polstrukturirano in nestrukturirano igračo na obeh vzorcih močno prevladujejo funkcijske ravni pred simboličnimi. Enako velja za modalne in porazdelitve najvišjih doseženih ravni. Pri igri s polstrukturirano igračo funkcijske modalne ravni še vedno močno prevladujejo nad simboličnimi, medtem ko so na slovenskem vzorcu naj-

višje dosežene ravni igralnega dejanja večkrat simbolične kot funkcijske. Na hrvaškem vzorcu pa so funkcijske in simbolične ravni najvišjih doseženih stopenj bolj uravnotežene pri igri z nestrukturirano igračo kot pri igri s polstrukturirano vsled vključitve testatorke v igro z nestrukturirano igračo.

Slika 4: Frekvenčna porazdelitev predmetov zamenjave v simboličnih igralnih dejanjih.

Legenda:

1. zaznavno-funkcijsko ustrezni (Z-F U), visoko prototipski (VP) predmet, zamenjava neživo za neživo (N-N)
2. Z-F U, VP, zamenjava neživo za živo (N-Ž)
3. Z-F U, nizko prototipski (NP) predmet, N-N
4. Z-F U, NP, N-Ž
5. zaznavno neustrezni - funkcijsko ustrezni (ZN-FU) predmeti, N-N
6. ZN-FU, N-Ž
7. zaznavno ustrezni - funkcijsko neustrezni (ZU-FN) predmeti, N-N
8. ZU-FN, N-Ž
9. zaznavno - funkcijsko neustrezni (Z-F N) predmeti, N-N
10. Z-F N, N-Ž

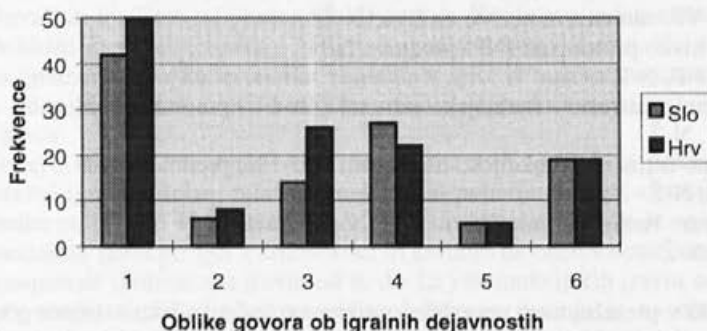
Malčki v pretežni meri uporabljajo zaznavno in funkcijsko ustrezne predmete simbolične zamenjave. Največ predmetnih zamenjav se pojavlja pri igri s strukturiranima igračama, medtem ko velika večina malčkov ne uspe izvesti simbolične zamenjave z manj strukturiranima. Na hrvaškem vzorcu se pri igri z lesenimi kockami (nestrukturirana igrača) v šestih primerih pojavijo izjeme, vendar le takrat, ko se v igro vključi testatorka. To predstavlja primer vodenja malčka v t.i. območje nadaljnega razvoja (ONR) (Vigotski, 1978). Raven celotnega malčkovega igralnega dejanja se ob vključitvi mentalno razvitejše osebe v igralno interakcijo dvigne nad raven njegovih dejanskih igralnih sposobnosti. Vendar do tega ne pride ob kakršnikoli vključitvi. Vodenje v ONR je mogoče le ob dejavni intervenciji drugega, koordinirani interakciji med njim in malčkom in ob ugodnem socio-emocionalnem odnosu med njima zunaj igralnega konteksta (Farver in Wimbarti, 1995). Meniva, da ima pri tem pomembno vlogo tudi oblika posredovanja igralnega pomena malčku. Različni obliki testatorkega posredovanja pomena ponazarjajo z dvema primeroma na videoposnetkih. Testatorka malčku ponuja leseno kocko in pravi: "Pojej malo kruha." (razvojni raven 9). Malčkov odgovor: "Ne. To je kocka." (raven 6). Če pa se malček pretvarja, da pije iz skodelice (raven 7), in mu

testatorka reče: "Daj še dojenčku malo za pit!" (raven 8), bo to najverjetneje tudi storil. Na podlagi takih primerov predpostavlja, da malčka lahko vodimo v ONR le, če se naše delovanje razvojno ujema z njegovim. To je, če delujemo na ravni višje kot on sam. S tem sva pravzaprav prenesli Kohlbergove ugotovitve na področju spodbujanja razvoja moralnega presojanja (Wonderly in Kupfersmid, 1982) na igro. Vsekakor bi jih veljalo eksperimentalno preveriti.

Izjemoma sva pri obeh vzorcih opazili tudi samostojno uporabo manj ustreznih predmetnih zamenjav kot tudi dejavnosti, ki presegajo raven malčkovega dejanskega razvoja. Na podlagi tega predpostavlja, da malčki sicer eksplicitno niso sposobni tvoriti neustreznih zamenjav in udejanjati razvojno kompleksnejših mentalnih shem, vendar pa so te sposobnosti že implicitno prisotne. Udejanjajo se lahko pod določenimi pogoji v objektivnem igralnem kontekstu, ne le pod vplivom vodenja razvitejše osebe. Ugotavljanje teh pogojev pa je presegalo predmet celotne raziskave.

Med obema kulturnima vzorcema opazimo razlike v pogostosti pojavljanja zaznavno-funkcijsko ustrezne visokoprototipske zamenjave neživo za živo v korist hrvaških malčkov, ki pa so nastale izključno pri igranju z dojenčkom in kuhinjo. Hrvaški malčki so pogosteje hranili dojenčka (zato dosegajo višje frekvence na Z-F U, VP, N-Ž) kot slovenski. K temu jih je v določeni meri usmerjala testatorka. Slovenski malčki pa so večkrat hranili mamo ali testatorko. K temu je najverjetneje prispevalo dosledno dopuščanje odzivnosti prisotnih oseb na malčka, osebe pa v kategorizaciji, ki smo jih uporabljali, niso vključene kot simbolični predmet zamenjave.

Slika 5: Frekvenčna porazdelitev oblik govora ob igralnih dejavnostih.

Legenda:

1. Netransformirani socialni govor
2. Preimenovanje
3. Egocentrični govor
4. Govor, ki spremlja dejavnost
5. Govor, ki denotira oglašanje predmetov ali dejavnosti
6. Simbolično transformirani socialni govor

Iz primerjave vseh oblik govora je razvidno, da na obeh vzorcih prevladuje netransformirani socialni govor. Malčkove besede ali stavki so namenjeni prisotnim osebam in se nanašajo na dejansko igralno situacijo, dejavnost ali na igralni predmet. Če poenostavimo iz preprostega izračuna, ugotovimo, da se ta oblika govora pri malčkih pojavlja povprečno dvakrat v celotnem opazovalnem intervalu. Ostale oblike se pojav-

ljajo redkeje. Če združiva to obliko govora s preimenovanjem, ki se pojavlja pri obeh vzorcih le redko, lahko skleneva, da pri malčkovi samostojni igri s predmeti prevladuje stvarni govor pred simbolično transformiranim. Stvarnemu govoru sledi na praktično situacijo vezani simbolično transformirani govor. K temu največ prispevata druga dva najpogostejša tipa, egocentrični govor in govor, ki spremlja dejavnost. V tem sklopu govor, ki reprezentira oglašanje predmetov in dejavnosti, predstavlja le nizek delež.

Egocentričnega govora je več pri hrvaških kot pri slovenskih malčkih. Razliko pripisujeva predvsem napaki v ocenjevanju. Razlike v manifestaciji egocentričnega govora in govora, ki spremlja dejavnost, so zelo subtilne. Nekateri avtorji ju sploh ne ločijo in obe obliki tolmačijo kot egocentrični govor. Vendar gre za dve različni obliki: egocentrični govor je sorazmerno tih, težko razumljiv, s pomanjkljivo stavčno konstrukcijo. Če ga že jasno razumemo, vidimo, da neko nebesedno dejanje šele sledi besednemu. Govor, ki spremlja dejavnost, pa je jasen, bolje razumljiv, s popolnejšo stavčno konstrukcijo, namenjen je partnerju (otrok skuša z besedami napraviti svoje igralno dejanje inteligibilno nekomu drugemu) in se pojavlja sočasno z nekim nebesednim dejanjem. Malčkov govor nasploh je razmeroma težko razumljiv in stavčno nepopoln v primerjavi z govorom nekoliko starejših otrok. Razlikovanje med egocentričnim govorom in govorom, ki spremlja dejavnost, pa je bilo še dodatno otežkočeno pri malčkih, ki so govorili hrvaško. Poleg tega so bili tudi nekateri zvočni zapisi na hrvaških video posnetkih slabši od slovenskih. Predpostavljava, da je bilo razlikovanje teh dveh tipov govora na hrvaškem vzorcu manj zanesljivo kot na slovenskem. Zato obstaja možnost, da sva pri Hrvatih govor, ki spremlja dejavnost, ocenili kot egocentrični.

Na četrtem mestu pogostnosti pojavljanja zasledimo simbolično transformirani socialni govor. Po preprostem izračunu in ob abstrakciji individualnih razlik bi lahko rekli, da se povprečno pojavlja enkrat v celotnem opazovalnem intervalu. V tem primeru gre za govor, ki je oddaljen od praktične situacije, je namenjen partnerju in upošteva transformacijo v kontekstu simboličnega igralnega dejanja.

Malčki najpogosteje govorijo (ne glede na obliko govora) pri igri s strukturiranimi igračkama. K deležu simbolično transformiranega govora pri igri z vsemi igračkami pa skoraj izključno prispeva igra s strukturiranimi igračkama. Pri igri z njima se simbolično transformirani govor po pogostosti nahaja na drugem mestu, takoj za ne-transformiranim.

Opis motorične reprezentacijske dejavnosti

Motorična reprezentacijska dejavnost se pri slovenskih in hrvaških malčkih pojavlja s podobno pogostnostjo (39- in 43-krat) in je pretežno razvita (29- in 39-krat). Malček s svojo motorično dejavnostjo reprezentira neko realno dejanje: npr. z žlico seže v lonček, nato pa jo nese dojenčku v usta. Shematska dejavnost se pojavlja le enkrat na slovenskem vzorcu: z žlico v roki malček hitro seže na polovico razdalje do lončka in nato žlico nese dojenčku v usta. Samousmerjena simbolična dejavnost se pojavlja 9-krat pri Slovencih in 4-krat pri Hrvatih. Malček npr., medtem ko se pretvarja, da pije, srka pijačo ali cmoka, ko se pretvarja, da hrani punčko. Ne glede na tip se motorična reprezentacijska dejavnost največkrat pojavi pri igri z dojenčkom in kuhinjo. Po pogostnosti pojavljanja tega simboličnega sredstva sledijo igra z avtomobilom telefonom, škatlo in figurami in z lesenimi kockami. Razlike v pogostnosti pojavljanja tega simboličnega sredstva v povezavi s tipom igrače so skladne z razlikami v pogostnosti pojavljanja simboličnih dejanj pri igri s posameznimi igračkami.

Opis uporabe mentalnega reprezentanta

Mentalni reprezentant (MR) je manjkajoči predmet simbolične zamenjave, ki je glede na igralni kontekst in igralno dejanje prisoten, vendar le v otrokovi mentalni predstavi. V igralnem dejanju se med hrvaškimi malčki pojavlja 31-krat in med slovenskimi 24-krat. Največkrat se pojavlja pri igri z dojenčkom in kuhinjo (24- in 14-krat). Razlog za nekoliko višjo uporabo pri hrvaških malčkih je vključitev hrvaške testatorke v igro nekaterih otrok (en ali dva intervala). Testatorka je pri tem največkrat ponujala malčku manjkajoči bonbon, ki naj bi ga le-ta pojedel. Po pogostnosti pojavljanja MR v igralnem dejanju sledi avtomobil telefon (malček se pogovarja z manjkajočo osebo), pri igri s polstrukturirano in nestrukturirano igračo pa se pojavlja le po enkrat.

Vsebina mentalnega reprezentanta je z redkimi izjemami izključno manjkajoča hrana, pijača ali oseba. Njegova vsebina v našem primeru ni povezana s kulturo in denotira najbolj fundamentalne predmete v malčkovem vsakdanjem življenju, ki so univerzalno potrebni za njegov obstoj.

2. Vsebina igralnih dejanj - kvalitativna analiza

Tabela 1: Prikaz vsebine igralnih dejanj

	Dojenček in kuhinja	Lesene kocke	Avtomobil telefon	Škatla in figure
Funkcijska dejanja	namešča lutko na tla, v naročje opazuje, prestavlja dele igrače rokuje z lončkom, žlico lončke daje na štedilnik	kocke daje v škatlo in iz nje opazuje kocke rokuje z njimi meče jih okoli kocke daje prisotnim tolče s kocko ob kocko zlaga jih drugo ob ali na drugo	vrti številčnico dviguje in odlaga slušalko vleče avto vrti kolesa opazuje in rokuje z deli	kocke daje iz škatle in nazaj vanjo škatlo odpira in zapira vrti pokrov na njej škatlo stresa
Simbolična dejanja	pije se hrani hrano in pijačo daje prisotnim osebam ali lutki meša, kuha hrano presipa hrano in pijačo	vozi avtomobil telefonira hrani sebe gradi hišo in stolp	odgovarja na klic telefonira odsotnim te sheme projicira na prisotne	figure daje spat figure pelje na sprehod

Vsebina igralnih dejanj je v obeh kulturah razmeroma homogena. Če si najprej ogledamo malčkova funkcijska dejanja, zanje lahko rečeva, da izhajajo iz igrivih ponavljanih intencionalnih gibov, ki so usmerjeni na predmete. Med svojo dejavnostjo malček raziskuje in preizkuša, kaj lahko s predmetom počne. Pri tem si pomaga s svojimi že obstoječimi shemami ali scenariji, hkrati pa spoznava še druge, neodkrita lastnosti predmeta. Svojo pozornost usmerja na funkcijo predmeta. Predmeti pa s svojo funkcijsko kvaliteto usmerjajo njegova dejanja. Kolo na avtomobilu npr. vabi k vrtenju, pokrov na škatli k odpiranju in zapiranju, slušalka k dvigovanju in polaganju. Malček se funkcijskega ravnanja s predmeti pretežno nauči iz vsakodnevnih izkušenj v realnem kontekstu (iz socialnih izkušenj ali tistih, ki izhajajo iz njegove samodejavnosti) in po teh naučenih shemah rokuje s predmeti. Nekatera izmed ravnanj so tudi prirojena, npr.

prijemanje in spuščanje, ter predstavljajo temeljno shemo, na podlagi katere se razvijajo nadaljnje dejavnosti pod vplivom izkušenj. Tako vsebina dejanj, usmerjenih na predmete, izhaja po eni strani iz predmetov samih (otrok npr. pri tem lahko sam ugotovi, kateri funkciji so najbolj primerni), po drugi strani pa iz posameznikovih izkušenj v socialnem kontekstu (npr. oponašanje odraslih) (Oerter, 1993). Malček ne glede na kulturo opazuje druge, kako predmete dajejo v druge in iz njih, jih pokrivajo in odkrivajo z drugimi predmeti, dajejo posode na štedilnik, krožnike pod skodelice, žlice v posode. V tehnološko razvitejših kulturah tudi dvigajo in spuščajo telefonske slušalke in podobno. Temu bi lahko še dodali, da tudi otrokova raven čutilno-gibalnega razvoja prispeva k vsebini funkcijske igre. Če dojenček na primer ni sposoben koordinirati sekundarnih krožnih reakcij, bo pač metal kocke na tla ali pa z njimi tolkel po mizi. Možnosti res ni veliko. V funkcijski igri malček prakticira svoje čutilno-gibalne sheme, ki se razvijajo univerzalno. Te dejavnosti na predmetih pa zaradi nižje stopnje diferenciranosti in integriranosti čutilno-zaznavnih shem ne dopuščajo take vsebinske raznolikosti kot simbolična dejanja.

Vendar pa so tudi simbolične vsebine igralnih dejanj med vzorcema enake. Z zgoraj navedenimi vsebinami se v realnem življenju srečuje večina dojenčkov in malčkov, kar pa lahko trdimo za vse malčke v najinih vzorcih. Nekatere izkušnje, ki se pojavljajo v igri kot reprezentacijske dejavnosti, pa so tako univerzalne, da malček brez njih ne bi preživel. To so izkušnje hranjenja, pitja, spanja, posredno tudi vstopanje v socialno interakcijo (projekcija simboličnih shem na prisotne) in socialna komunikacija (primer telefoniranja resda ni univerzalen, vendar imajo vsi malčki v vzorcu tovrstne izkušnje). Iz rezultatov lahko skleneva, da se vsebine malčkovih igralnih dejanj vežejo na njegove aktivne ali pasivne izkušnje v realnem vsakdanjem življenju. Največkrat so izražene tiste, ki jih malček bodisi največkrat izkusi (objektivna valenca), ali tiste, ki jim pripisuje največjo pomembnost (subjektivna valenca). Hkrati pa je oblika simboličnih dejanj pri malčkih še tako enostavna, da v njej pravzaprav ni prostora za subtilne variacije, ki bi se lahko pojavile pod vplivom specifičnih kulturnih izkušenj. Malček pač lahko reprezentira tiste dejavnosti in navezave na predmete, ki so najbolj zastopane v njegovi spominski shemi.

3. Malčkov način obnašanja v igralni dejavnosti - kvantitativna analiza

Rezultati enosmerne analize variance, v katero smo vključili kompozitne score posameznih postavk na "Opazovalni listi za ocenjevanje malčkovega vedenja pri samostojni igri s predmeti" in posamezne neodvisne spremenljivke (kronološka starost, spol, izobrazba staršev ter tip igrače), so pokazali, da se malčki obeh spolov pri igri obnašajo na podoben način v obeh kulturah. V šestih odvisnih spremenljivkah (vseh v sklopu socialnega vidika) se malčki pomembno razlikujejo glede na kronološko starost, v devetih (ena v sklopu socialnega vidika, pet spremenljivk v sklopu predmetne in tri v sklopu telesne dejavnosti) glede na izobrazbo njihovih staršev in v osemindvajsetih glede na kvaliteto igrače, s katero se igrajo (Zupančič in Ceci, 1997a). Zaradi tega sva se odločili, da v dvosmerno analizo variance zajameva neodvisni spremenljivki igrača in kultura.

Tabela 2: Prikaz pomembnih razlik v malčkovem načinu obnašanja v igralni dejavnosti: učinek kulture, kvalitete igrače in interakcije med njima.

Dvosmerna analiza variance

Kompozitne spremenljivke		predmet df = 3	kultura df = 1	interakcija df = 3
Pozitivna čustva do igrače	F p s	n.p.	20.004 0.000 Slo	n.p.
Negativna čustva do igrače	F p s	n.p.	9.954 0.002 Slo	n.p.
Intenzivnost negativnih čustev do predmeta	F p s	n.p.	7.873 0.006 Slo	n.p.
Socialni odzivi na mamo	F p s	n.p.	24.870 0.000 Slo	n.p.
Socialni odzivi na testatorja	F p s	2.603 0.054 1	n.p.	n.p.
Socialni govor	F p s	2.852 0.039 1	8.608 0.004 Slo	n.p.
Govor, ki eksplicitno ni namenjen partnerju	F p s	n.p.	21.377 0.000 Slo	n.p.
Pozitivno socialno odzivanje	F p s	4.270 0.006 1	10.300 0.002 Slo	n.p.
Igra se samoiniciativno	F p s	4.010 0.009 3	26.085 0.000 Slo	6.284 0.000 Slo 1 Hrv 2,3
Igra se na socialno pobudo	F p s	8.032 0.000 4	n.p.	6.070 0.001 Slo 3,4 Hrv 1,3
Ne igra se	F p s	8.517 0.000 4	40.214 0.000 Hrv	12.121 0.000 Slo 2,4 Hrv 1,4
Negativno socialno odzivanje	F p s	6.400 0.000 4	38.335 0.000 Slo	2.784 0.043 Slo 4 Hrv 1,4
Ne upošteva pripomb in predlogov prisotnih	F p s	7.985 0.000 4	27.986 0.000 Slo	3.005 0.032 Slo 2,4 Hrv 1,4
Socialni (eksplicitni in implicitni) in egocentrični govor	F p s	n.p.	24.337 0.000 Slo	n.p.
Pozornost usmerjena na igračo kot celoto	F p s	6.736 0.000 3	29.359 0.000 Slo	5.716 0.001 Slo 2,3 Hrv 3,4
Pozornost usmerjena na dele igrače v kontekstu	F p s	n.p.	n.p.	3.281 0.023 Slo 1,3 Hrv 4

Pozornost usmerjena na pozamezne dele igrače	F p s	6.626 0.000 2	6.626 0.000 Slo	6.424 0.000 Slo 1 Hrv 2
Pozornost usmerjena na detajle	F p s	15.637 0.000 3	n.p.	n.p.
Skupna pozornost na igračo	F p s	n.p.	13.141 0.000 Slo	5.650 0.001 Slo 3 Hrv 2,4
Dejavna samostojna vztrajnost	F p s	3.308 0.022 2	39.753 0.000 Slo	5.007 0.002 Slo 2, 4 Hrv 1,2
Dejavna vztrajnost na pobudo	F p s	8.683 0.000 4	n.p.	5.090 0.002 Slo enako Hrv 1,4
Nedejavna samostojna vztrajnost	F p s	5.546 0.001 4	38.127 0.000 Hrv	3.870 0.011 Slo 4 Hrv 1
Nedejavna vztrajnost na pobudo	F p s	11.991 0.000 1, 4	9.932 0.002 Hrv	6.841 0.000 Slo 1,4 Hrv 1,4
Skupna dejavna vztrajnost z igračo	F p s	n.p.	50.020 0.000 Slo	3.757 0.012 Slo 1,3 Hrv 1,4
Skupna nedejavna vztrajnost z igračo	F p s	12.697 0.000 1,4	44.884 0.000 Hrv	7.768 0.000 Slo 4 Hrv 1
Vztrajnost na socialno pobudo	F p s	14.791 0.000 1	n.p.	8.616 0.000 Slo enako Hrv 1,4
Skupna vztrajnost	F p s	9.907 0.000 1	n.p.	6.103 0.001 Slo 1,3 Hrv 1,4
Konstruktivnost igre	F p s	n.p.	15.490 0.000 Slo	5.124 0.002 Slo 1,3 Hrv 1,4
Nedejavni telesni položaji	F p s	3.982 0.009 1	n.p.	n.p.
Dejavni telesni položaji	F p s	n.p.	48.768 0.000 Slo	n.p.
Manj običajni telesni položaji	F p s	n.p.	39.042 0.000 Slo	n.p.
Simbolična igra	F p s	27.714 0.000 1	3.882 0.051 Slo	2.719 0.047 Slo 1,3 Hrv 1

Dojemalna igra	F p s	2.730 0.046 1	40.611 0.000 Hrv	n.p.
Razvita igra	F p s	11.770 0.000 1	9.661 0.002 Hrv	2.655 0.051 Slo 1,3 Hrv 1
Socialna igra	F p s	n.p.	n.p.	2.529 0.059 Slo 2,4 Hrv 1,4
Nedejavna socialna igra	F p s	13.266 0.000 4	26.349 0.000 Hrv	9.658 0.000 Slo 4 Hrv 1,4
Osamljena igra	F p s	3.743 0.012 3	17.617 0.000 Slo	6.994 0.000 Slo 1,3 Hrv 2,3
Ves govor pri igri	F p s	n.p.	48.761 0.000 Slo	n.p.

Legenda:

df	stopnje prostosti	1	dojenček in kuhinja
F	razmerje	2	lesene kocke
p	stopnja statistične pomembnosti	3	avtomobil telefon
s	skupina	4	škafca s figurami

Slo slovenski otroci

Hrv hrvaški otroci

Slovenski in hrvaški malčki se med seboj razlikujejo glede čustvenega odzivanja na igračo tudi, če nadziramo tip igrače, s katero se igrajo. Slovenski malčki izražajo več pozitivnih (veselje, zadovoljstvo, naklonjenost) in negativnih (nezadovoljstvo, jeza, napadalnost) čustev do igrače kot hrvaški. Prav tako prvi svoja negativna čustva do igrače bolj intenzivno izražajo kot drugi. Razloge za to pripisujeva bolj intenzivni predmetni dejavnosti slovenskih malčkov v primerjavi s hrvaškimi. To bo razvidno iz medkulturnih razlik v naslednjih sklopih malčkovega igralnega obnašanja. Posredno na to sklepava tudi iz primerjave interaktivne igre malčka z materjo, ki je pri slovenskih diadah bolj usmerjena na igrače, pri hrvaških pa bolj na medosebno komunikacijo (Zupančič, 1997). Enako velja za spremenljivko govor, ki eksplicitno ni namenjen socialnemu partnerju.

V sklopu socialnih spremenljivk pri igri se slovenski malčki večkrat odzivajo na mamo (ali drugega skrbnika) kot hrvaški tudi v primeru, če nadziramo igračo, s katero se igrajo: vzbujajo pozornost, iščejo potrditev, pomoč, upoštevajo materine pripombe. Po eni strani hrvaški malčki sicer intenzivno iščejo komunikacijo z mamo in testatorko (to je razvidno le iz posnetkov), vendar pa njihovi odzivi niso vezani na igralno situacijo. V ocenjevalni listi takih odzivov nismo upoštevali. Iz tega sklepava, da Hrvati niso toliko usmerjeni na igrače, kot so na medosebno komunikacijo samo. Po drugi strani pa se prisotni na igralne pobude hrvaških malčkov manj odzivajo zaradi navodil testatorke, naj tako ravnajo. Malčki so zato morda nekoliko opustili težnje po igralni komunikaciji s prisotnimi. Podobno velja za socialni govor (eksplicitno je namenjen prisotni osebi), ki je med slovenskimi malčki bolj pogost kot med hrvaškimi. Pri prvih se veže na socialno komunikacijo s prisotnimi o igralni dejavnosti ali o igrači, pri

drugih pa ne. Ne glede na kulturo se socialni govor večkrat pojavlja pri igri z dojenčkom in kuhinjo. Če združimo vse tipe govora pri igri (eksplicitno in implicitno socialni, egocentrični in govor, namenjen predmetu), ki smo jih upoštevali na ocenjevalni listi, vidimo, da je učinek igrače na govorno dejavnost nepomemben. Slovenci pri igri več govorijo kot Hrvati, kar bi zopet lahko razlagali z njihovo večjo predmetno usmeritvijo. Pozornega bralca bo najbrž zmotilo neskladje med pravkar navedenimi rezultati in rezultati, prikazanimi na sliki 5. Razlog za razhajanje je v tem, da so hrvaški malčki bolj zgoščeno govorili v nekaterih intervalih, slovenski pa bolj sorazmerno v vseh intervalih.

Ne glede na igračo se slovenski malčki večkrat pozitivno odzivajo na mamo (ali drugega skrbnika) in na testatorko v zvezi z igralno dejavnostjo kot hrvaški. Ob nadzoru kulture je takih odzivov največ pri igri s kuhinjo. To je v skladu z zgornjimi ugotovitvami. Pozitivni socialni odzivi na testatorko se med kulturama ne razlikujejo, pač pa je teh odzivov več pri igri s kuhinjo. To je igrača, ob kateri je malčkova pozitivna socialna odzivnost najpogostejša.

Na malčkovo negativno socialno odzivanje (umik prisotnim, negativni odzivi na pripombe in pobude) pri igri vplivata tako kultura in vrsta igrače, kot tudi interakcija med dejavnikoma. Slovenski malčki se večkrat negativno odzivajo na prisotne kot hrvaški. Ne glede na kulturo je teh odzivov največ pri igri s škatlo in živalskimi figurami. Do pomembnega vpliva interakcije med igračo in kulturo pa prihaja pri tistih igračah, s katerimi se malček razmeroma redkeje igra. To sta kuhinja pri Hrvatih in lesene kocke pri Slovencih. Malčki se ne glede na kulturo razmeroma najmanj pogosto igrajo s škatlo in figurami, interakcijski učinek med kulturo in igračo pa je podoben kot za negativne socialne odzive. Zaradi tega predpostavljamo, da je socialna pobuda za igro neučinkovita in vzbuja pri malčkih negativne odzive takrat, ko igrača za malčka izgubi subjektivno valenco.

Iz pomembnega učinka kulture ob nadzoru igrače na spremenljivki "Otrok se ne igra" je razvidno, da je igralna dejavnost manj pogosta med hrvaškimi malčki, med slovenskimi pa bolj. Slednjo trditev dokazujejo pomembne medkulturne razlike na spremenljivki "Igra se samoiniciativno". Ne glede na kulturo je samoiniciativna igra odvisna tudi od igrače same in od interaktivnega učinka med kulturo in igračo. Slovenci se večkrat sami zatopijo v igro s kuhinjo, Hrvati pa v igro z lesenimi kockami. V vsaki izmed kultur torej prihaja do nekoliko različnih povezav med malčkovim obnašanjem in kvaliteto igrače. Podobno velja za samostojno igro na socialno pobudo, na katero pa sama kultura nima pomembnega vpliva. Malčki iz obeh kultur se torej razmeroma najbolj samoiniciativno igrajo z avtomobilom telefonom, razmeroma najmanj s škatlo in figurami, hkrati pa se s to igračo tudi razmeroma najbolj igrajo na socialno pobudo. Navidezno razhajanje z najino trditvijo v zgornjem odstavku je potrebno dopolniti s kvalitativno razlago. Malček se s to igračo kratek čas igra sam, potem ga ne zanima več, zato dobiva ustrezne motivacijske pobude testatorke. Te pobude začasno dosežejo svoj namen, vendar ne v celotnem predvidenem časovnem intervalu. Na nadaljnje pobude se začne malček odzivati negativno in se z igračo ne igra več. Iz interakcijskih vplivov med igračo in kulturo na malčkovo samoiniciativno in zunanje motivirano igralno dejavnost ter tudi na njegovo nedejavnost sklepava na medkulturne razlike v valenci, ki jo imajo za malčka posamezne igrače. Ta sklep podpirajo tudi interaktivni učinki v sklopu vseh predmetno-dejavnostnih spremenljivk (intenzivnost pozornosti na igračo, vztrajanje z igračo in konstruktivnost igralne dejavnosti).

V sklopu predmetno-dejavnostnih spremenljivk vidimo, da so nekatere razlike med kulturama pomembne ne glede na igračo, s katero se malček igra. Spremenljivke, ki vključujejo dejavno predmetno obnašanje, so bolj izražene med slovenskimi malčki

kot med hrvaškimi. Te so intenzivnost pozornosti na igračo kot celoto, intenzivnost pozornosti na posamezne dele igrače, intenziteta vseh štirih oblik pozornosti, dejavno in samostojno vztrajanje z igračo, celotno dejavno vztrajanje pri igri (samoiniciativno in na pobudo) ter konstruktivnost igralnih dejanj (različne vsebinske in strukturne kombinacije igralnih dejanj). Nekatere spremenljivke, ki vključujejo pasivno vključevanje v igralno dejavnost, pa so pogostejše izražene med Hrvati kot med Slovenci. Te so samostojno pasivno vztrajanje v igri, pasivna vztrajnost z igračo na socialno pobudo in skupna pasivna vztrajnost. Slovenski malčki torej bolj dejavno in samostojno izvajajo igralna dejanja na igračah kot hrvaški. Temu je tako kljub vključitvi hrvaške testatorke v igro nekaterih malčkov. K razlikam bi lahko prispevala nekoliko nenavadna igralna situacija na Hrvaškem, saj je bilo odzivanje mame na malčka zaradi testatorkinih navodil minimalno. Zato ne izključujeva možnosti, da se je v takih pogojih malček počutil ogroženega in je v skladu s svojim čustvenim stanjem znižal predmetno dejavnost. S tem bi bilo možno pojasniti tudi malčkov razmeroma pasiven odziv na testatorko, ko je motivirala malčka, ne da bi se vključila v igro. Vendar se bolj nagibava k alternativni razlagi. Malčki v obeh kulturah so pri samostojni igri težili k socialni interakciji. Ta težnja je bila pri slovenskih malčkih izražena skoraj izključno v povezavi s predmetno dejavnostjo, pri hrvaških pa zunaj predmetnega konteksta. Iz tega sklepava, da slovenski malčki s prisotnimi komunicirajo skozi predmetni kontekst, hrvaški pa neposredno. To razlago podpirajo tudi medkulturne razlike v interaktivni igri istih malčkov z materjo. V igri hrvaških diad poteka interakcija med partnerjema bolj neposredno, v igri slovenskih pa posredno prek igrače (Zupančič, 1997; Zupančič in Cecić-Erpič, 1997b).

Predmetna dejavnost je ne glede na kulturo odvisna tudi od kvalitete igrače, s katero se malček igra. Medtem ko se intenziteta vseh štirih oblik malčkove pozornosti ne razlikuje glede na igračo, je pozornost na igračo kot celoto in na njene detajle najvišja pri igri z avtomobilom telefonom. Pozornost na posamezne dele igrače pa je najvišja pri igri z lesenimi kockami. Meniva, da k temu prispevajo same lastnosti predmeta. Telefon je med vsemi igračami predmet z razmeroma največjim številom detajlov (odprtine v slušalki, luč na pokrovu avta, klobuk na glavi pajaca na pokrovu itd.) in hkrati edini predmet, ki ni sestavljen iz več materialno ločenih delov. Na lesenih kockah detajla pravzaprav ni. Vse kocke so enake velikosti, med seboj se razlikujejo po barvi in obliki (torej niso samo kocke, le ime igrače je tako). Možnosti za usmerjanje pozornosti na igračo kot celoto so na tem predmetu razmeroma omejene. Malček je lahko pozoren le na skupek razmetanih kock, medtem ko neke celovite konstrukcije, na katero bi lahko bil pozoren, ne zmore izdelati. Zaradi privlačnosti barv in raznolikosti oblik pozornost usmerja na posamezne kocke (dele igrače). Celotno vztrajanje z igračo je najbolj intenzivno pri igri s kuhinjo, čeprav razmeroma najvišji delež pri tem predstavlja pasivna vztrajnost, zlasti na socialno pobudo. Malček najbolj dejavno vztraja pri igri z lesenimi kockami, medtem ko najdlje pasivno vztraja (sam ali na pobudo) pri igri s škatlo in figurami. Tudi dejavna vztrajnost na pobudo je pri igri s to igračo najbolj izražena. Malček se z njo razmeroma redko igra samoiniciativno, za kratek čas pa je dejaven na pobudo. Pri oceni vztrajnosti moramo upoštevati razmerje med dejavno in nedejavno obliko ter med samoiniciativno in zunanje stimulirano obliko igre. Da bi dobili bolj nazorno predstavo o tem razmerju, navajava, da znaša razmerje med dejavno in nedejavno vztrajnostjo pri igri z vsemi igračami 6:1 za Slovence in 2:1 za Hrvate. Razmerje med samoiniciativno in zunanje motivirano obliko pa 5:1 na obeh vzorcih (Zupančič in Cecić, 1997a).

Med igro z igračami so slovenski malčki telesno dejavnejši (se plazijo, hodijo, tečejo) od hrvaških. Prvi tudi uporabljajo tiste statične položaje telesa, ki se glede na razvojno zaporedje motoričnega razvoja pojavljajo kasneje (klečijo, čepijo). Položaji, ki

sva jih arbitrarno označili kot pasivne (leži, sedi, stoji), se povezujejo le s tipom igrače, s kulturo pa ne. Slovenski malčki v enem opazovalnem intervalu svoje položaje menjajo (najprej sedijo, potem vstanejo, malo hodijo, obstanejo, pokleknejo itd.), hrvaški malčki pa ob igrači predsedijo večino intervala. Tako so frekvence za pasivne telesne položaje prisotne v enaki meri pri obeh vzorcih, med Slovenci pa so hkrati višje za dejavne položaje. Telesna dejavnost slovenskih malčkov pri igri je v primerjavi s hrvaškimi bolj dinamična. To se sklada z dejavnejšim splošnim vzorcem obnašanja prvih.

Kognitivne oblike igre sva grobo delili na funkcijsko, neposredno imitacijo, simbolično (samousmerjene sheme; na ljudi, realne in imaginarne predmete projicirane simbolične sheme), konstrukcijsko in dojemalno (poimenovanje vsega, kar se veže na igralno dejavnost; odgovarjanje na vprašanja v zvezi z igralno dejavnostjo in sledenje navodilu; na igro vezano spraševanje in posredovanje navodil; dojemanje odnosov in pravil). Igralne dejavnosti, razvojno višje od funkcijskih, so se med malčki pojavljale v precejšnji meri, posamezne razvojno višje kategorije pa zaradi njihove variabilnosti razmeroma redko v primerjavi s funkcijskimi. Zato sva oblikovali kategorijo razvita igra, v katero sodijo vse oblike simbolične, konstrukcijske in dojemalne igre. Ne glede na kulturo se razvojno višje oblike igre večkrat pojavljajo pri igri s strukturiranimi igračkama. To je v skladu z vsem dosedaj povedanim o povezavi med zaznavno-funkcijskimi značilnostmi predmeta in sposobnostjo reprezentacije. Ne glede na igračo se tudi med obema kulturnima vzorcema kažejo pomembne razlike v obliki igre. Slovenci so s predmeti večkrat nekaj reprezentirali, Hrvati pa so večkrat izvajali dojemalne in konstrukcijske dejavnosti. Iz prikaza strukturnih ravni simbolične igre je bilo razvidno, da so simbolične ravni približno enako pogoste pri obeh vzorcih. Do razhajanja med to podobo in rezultati na ocenjevalni listi prihaja zaradi tega, ker sva pri določanju strukturnih ravni upoštevali vsako enoto igre, na ocenjevalni listi pa le pojav simbolične igre znotraj 30-sekundnega intervala ne glede na število enot. Torej so bile oblike simbolične igre bolj enakomerno porazdeljene v celotnem opazovalnem intervalu na slovenskem vzorcu, medtem ko so bile na hrvaškem bolj zgoščene v krajšem časovnem intervalu, v drugih intervalih pa se niso pojavljale. Do interaktivnega učinka med kulturo in igračo prihaja predvsem zaradi tega, ker so se Slovenci igrali na razvojno razvitejši način na obeh strukturiranih igračah, Hrvati pa le na eni.

Posamezne oblike socialne igre sva zaradi variabilnosti kategorij združili v nedejavno socialno (opazovalno in nedejavno obnašanje) ter socialno (kontaktna, opazovalna z vključitvijo in asociativna). Kategorija osamljena igra je ostala kot samostojna. Slovenski malčki se večkrat igrajo osamljeno kot hrvaški, kar se sklada z medkulturnimi razlikami glede samoiniciativnosti in predmetne usmerjenosti. Socialno pasivna igra se večkrat pojavi med hrvaškimi malčki kot med slovenskimi, kar je skladno z medkulturnimi razlikami glede nedejavnosti in predmetne pasivnosti. Hrvaški malčki se večkrat ne igrajo in večkrat pasivno opazujejo igralna dejanja testatorke kot slovenski. Oblike socialne igre so ne glede na kulturo odvisne od kvalitete igrač. V skladu z že navedenim se nedejavna socialna igra največkrat pojavi pri igri s škatlo in figurami (sorazmerno najpogostejša nedejavnost s to igračo in visoka nedejavna vztrajnost), osamljena pa pri igri z avtomobilom telefonom (najbolj pogosta samoiniciativna igralna dejavnost). Pri vseh treh kategorijah socialnih oblik igre prihaja do interakcijskega učinka med igračo in kulturo. V obeh kulturah se različne igrače vsaj delno povezujejo z drugačno obliko socialne igre. Do tega verjetno prihaja posredno prek valence predmeta, ki ga le-ta ima za malčka v določeni kulturi. Tako na subjektivno kot na objektivno valentnost predmeta lahko po najinem mnenju vpliva kultura, ki malčku med interakcijo s pomembnimi drugimi posreduje na kulturo vezani pomen.

Množica rezultatov dvosmerne analize variance je precej nepregledna. Zato sva celotno podobo razlik, ki se pojavljajo med kulturama in pri igri z različnimi igračami, integrirali. Izmed vseh kompozitnih spremenljivk sva po postopku diskriminantne analize določili tiste razsežnosti, ki najbolj ločijo med malčki iz obeh kultur in pri igri z različnimi igračami.

Tabela 3: Prikaz treh pomembnih kanoničnih diskriminantnih funkcij malčkovega načina obnašanja v igralni dejavnosti.

Funkcija	Lastna vrednost	Odstotek variance	Kumulativni odstotek	Kanonična korelacija	Wilksova lambda	Hi-kvadrat	Stopnje prostosti	Raven pomembnosti
1	4.0221	41.07	41.07	0.8949	0.0053	714.905	231	0.0000
2	2.2226	22.69	63.76	0.8305	0.0267	494.615	192	0.0000
3	1.1712	17.48	81.24	0.7945	0.0860	334.887	155	0.0000

Diskriminantna analiza je izločila tri pomembne funkcije, ki najbolj ločijo med načini malčkovega obnašanja v obeh kulturah in pri igri z različnimi igračami. Tri funkcije pojasnjujejo skupno 81% variance obnašanja. Z njimi lahko zanesljivo pojasnimo štiri petine razlik v malčkovem igralnem obnašanju glede na kulturo, kateri pripada, in glede na igračo, s katero se igra. Glede na vsebino diskriminantnih spremenljivk, ki so povezane z določeno diskriminantno funkcijo, sva funkcije poimenovali kot pasivno nasproti aktivnemu obnašanju v igri (Df 1), kompleksno nasproti enostavni igri (Df 2) in socialno motivirano nasproti samoiniciativnemu igralnemu obnašanju (Df 3). Prva funkcija razlikuje malčkovo igralno obnašanje glede na kulturo. Drugi dve funkciji pa razlikujeta igralno obnašanje glede na igračo. Zaradi obsežnosti vseh podatkov se bova omejili na razlago prvih dveh funkcij, ki dovoljujeta smiselno interpretacijo, hkrati pa pojasnjujeta zadovoljiv delež variance obnašanja (približno dve tretjini).

Tabela 4: Prikaz korelacijskih koeficientov med diskriminativnimi spremenljivkami in prvima dvema kanoničnima diskriminantnima funkcijama.

Vsebina spremenljivke	Df 1	Df 2
Skupna pasivna vztrajnost	0.34*	0.20
Ne igra se	0.33*	0.18
Vztraja pasivno sam	0.29*	0.14
Vztraja aktivno sam	-0.28*	0.05
Vztraja aktivno (sam, na pobudo)	-0.28*	0.08
Ves govor	-0.27*	0.12
Kompleksni telesni položaj	-0.25*	0.05
Samoiniciativno se igra	-0.25*	-0.06
Dojemalna igra	0.25*	-0.19
Pozoren na vso igračo	-0.23*	0.02
Osamljena igra	-0.21*	-0.07

Vsebina spremenljivke	Df 1	Df 2
Odziven na mamo	-0.19	0.09
Egocentrični govor	-0.19*	-0.04
Socialni in egocentrični govor	-0.18*	0.07
Pozitivne emocije do igrača	-0.18*	0.11
Pozoren na dele igrača	-0.17*	-0.08
Vsa pozornost na igrača	-0.15*	0.05
Negativne emocije do igrača	-0.12*	0.01
Intenzivnost negativnih emocij do igrača	-0.10*	0.05
Intenzivnost pozitivnih emocij do igrača	-0.08*	0.03
Simbolična igra	-0.02	0.52*
Razvita igra	0.16	0.28*
Skupna vztrajnost v igri	0.06	0.26*
Pozitivno se odziva na prisotne	-0.09	0.18*
Konstruktivna igra	-0.13	0.16*
Socialni govor	-0.09	0.15*
Vztraja pri igri sam (aktivno in pasivno)	-0.05	0.06*
Pozoren na dele igrača v kontekstu	0.02	0.04*

*najvišja absolutna povezanost med vsako spremenljivko in katerokoli izmed diskriminantnih funkcij

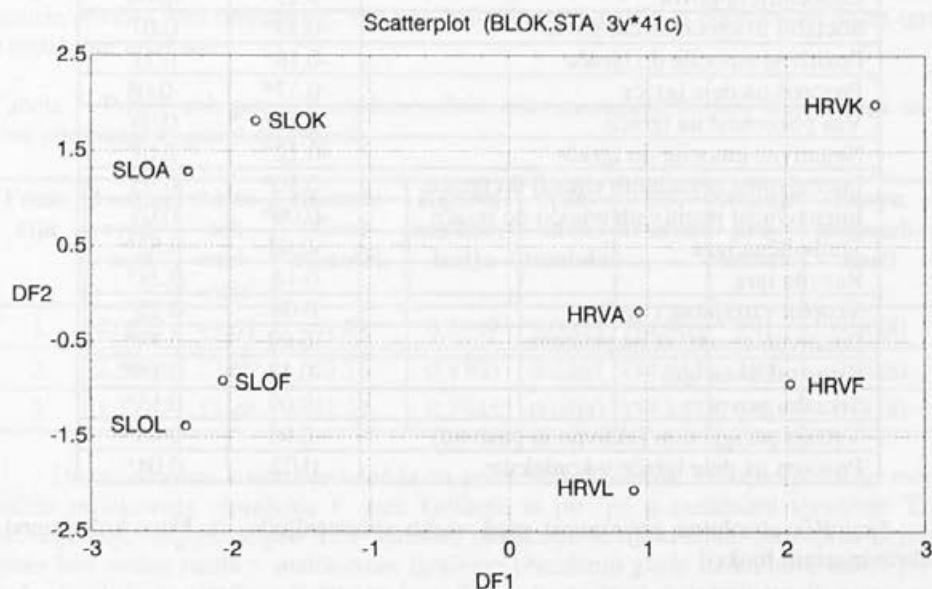
Pasivno nasproti aktivnemu obnašanju pojasnjuje 41% celotne variance malčkovega igralnega obnašanja. Vključuje vidike malčkove predmetne, besedne, socialne, telesne in čustvene dejavnosti pri samostojni igri z igračami.

Kompleksna nasproti enostavni igri pojasnjuje 23% celotne variance igralnega obnašanja. Vključuje razvojno višje kognitivne oblike igre, med njimi še posebej simbolično, vztrajno delovanje na predmet, pozitivno socialno odzivnost na prisotne, konstruktivno predmetno dejavnost in socialni govor.

Tabela 5: Številčni prikaz centroidov po skupinah glede na 1. in 2. diskriminantno funkcijo.

Skupina	Funkcija 1	Funkcija 2
Slovenci pri igri z dojenčkom in kuhinjo	-1.81548	1.81611
Slovenci pri igri z lesenimi kockami	-2.31429	-1.38726
Slovenci pri igri z avtomobilom telefonom	-2.29800	1.27829
Slovenci pri igri s škatlo in figurami	-2.04964	-0.91111
Hrvati pri igri z dojenčkom in kuhinjo	2.64696	1.98597
Hrvati pri igri z lesenimi kockami	0.90721	-2.06165
Hrvati pri igri z avtomobilom telefonom	0.94688	-0.18542
Hrvati pri igri s škatlo in figurami	2.03754	-0.94285

Slika 6: Prostorski prikaz centroidov po skupinah glede na 1. in 2. diskriminantno funkcijo.

Legenda:

SLO slovenski otroci

HRV hrvaški otroci

K igra z dojenčkom in kuhinjo

L igra z lesenimi kockami

A igra z avtomobilom telefonom

F igra s škatlo in figurami

Sklop spremenljivk s skupnim vsebinskim imenovalcem pasivnost nasproti aktivnosti igralnega obnašanja najboljše loči malčke med kulturama. Hrvaški malčki so pri igri s katerokoli izmed igrac razmeroma nedejavni, slovenski pa dejavni. Dva pola skupne razsežnosti se odražata tako v malčkovem delovanju na igrače (vztrajnost, pozornost), odzivanju na prisotne, količini besednega izražanja v zvezi z igralno dejavnostjo in v izražanju čustev do igrač, kot tudi v njegovi telesni dejavnosti med igro. S tem potrjujeva predpostavko, da se način obnašanja v igralni dejavnosti pomembno razlikuje med malčki, ki živijo v dveh različnih kulturah. Način obnašanja do različnih igrač pa je znotraj obeh kultur razmeroma dosleden.

Sklop spremenljivk, ki se veže na zapletenost malčkovih igralnih dejanj s predmeti, najboljše loči malčkovo obnašanje glede na igračo, s katero se igra. Malčki izvajajo razvojno kompleksna dejanja na visoko strukturiranih igračah. Zapletenost upada hkrati s zniževanjem zaznavno-funkcionalne ustreznosti igrače realnemu predmetu. Tako lahko za malčkovo igro s kuhinjo in dojenčkom, do neke mere tudi z avtomobilom telefonom, rečemo, da je razvojno zapletena. Igra malčkov s polstrukturirano in nestrukturirano igračo pa je v obeh kulturah enostavna. S tem potrjujeva predpostavko,

da se struktura malčkove igre (razvojna zapletenost) pomembno razlikuje glede na kvaliteto igrače, s katero se igra. Sočasno ugotavlja, da na raven kompleksnosti igralnih dejanj kultura nima pomembnega vpliva.

SKLEPI

V pričujočem delu ugotavlja, da je struktura in vsebina igralnih dejanj ter raven zapletenosti igralnega obnašanja malčkov pri samostojni igri z igračami odvisna od kvalitete igrače, s katero se igrajo. Način njihovega igralnega obnašanja pa je odvisen od kulture, v kateri se razvijajo, in je hkrati neodvisen od kvalitete igrače, s katero se igrajo. V drugi polovici drugega leta življenja se torej struktura, vsebina in zapletenost igralnega obnašanja med malčki v dveh srednjeevropskih kulturah ne razlikujejo, če se igrajo z istimi igračami, vendar pa se malčki iz obeh kultur med seboj pomembno razlikujejo glede tega, kako izvajajo igralna dejanja z enako strukturo in enako vsebino. Način izvedbe igralnega dejanja pa je znotraj posamezne kulture dosleden glede na igro z različnimi igračami, medtem ko se struktura, vsebina in zapletenost obnašanja v igri prilagajajo tipu igrače. Glede zapletenosti obnašanja v igri obstajajo nekateri pomembni interaktivni učinki med kulturo in igračo. Predpostavlja, da se pojavljajo zaradi delovanja posredne spremenljivke valentnosti igrače. Tako objektivno kot tudi subjektivno valentnost predmetov malčku posreduje kultura, v kateri odrasča. Ta proces se odvija prek njegove interakcije s pomembnimi drugimi, ki sooblikujejo njegov igralni kontekst. Znotraj tega pa od strani odraslih prihaja do posredovanja kulturnega pomena predmetov in dejanj malčku.

Ne glede na kulturo malčki v drugi polovici drugega leta življenja izvajajo simbolična igralna dejanja približno tolikokrat kot funkcijska, če rokujejo s strukturiranimi igračami. Pri rokovanju z manj strukturiranimi pa prevladujejo funkcijske oblike pred simboličnimi. Med simboličnimi igralnimi dejanji so najpogostejša prehod na simbolično shemo, samousmerjena simbolična shema in projekcija te sheme. Izmed funkcijskih oblik pa je najpogostejše raziskovanje z enostavnim rokovanjem. Med najvišjimi doseženimi ravnmi igralnih dejanj prevladujejo simbolične nad funkcijskimi. Med njimi kot najvišja dosežena raven prevladuje projekcija simbolične sheme. Manjšina malčkov je sposobna izvesti enojno substitucijo, izjeme pa sekvenciranja simboličnih shem.

V časovnem intervalu pol do enega leta po pojavu prvih znakov razvoja simboličnih funkcij (verjetno pa še dlje) malčki v igračih potrebujejo zadostno zaznavno in funkcijsko oporo, da bi bili sposobni z njo ali na njej izvesti simbolično dejanje. V njihovi predstavi namreč predmeti še niso prisotni v zadostni meri, da bi lahko brez te opore karkoli reprezentirali. Zaradi tega je potrebno v raziskavah malčkove igre strogo nadzorovati strukturiranost predmetov, s katerimi se igrajo. Poleg tega bi bilo potrebno nadzorovati tudi valentnost, ki jo imajo za otroke predmeti, s katerimi se igrajo, saj na podlagi interakcijskih učinkov med igračo in kulturo predpostavlja, da imajo enaki predmeti v različnih kulturah različne valence. Zaradi akumulacije kulturno specifičnih izkušenj bi valentnost predmetov zlasti v kasnejših obdobjih zgodnjega otroštva utegnila pomembno vplivati ne le na način obnašanja v igri, temveč tudi na strukturo in vsebino igralnih dejanj.

Simbolična igralna dejanja malčki izvajajo s pomočjo uporabe različnih simboličnih sredstev. Najpogostejša so zaznavno in funkcijsko ustrezni, visokoprototipski predmeti zamenjave, razvite motorično predmetne dejavnosti, simbolično netransformirani socialni govor, na situacijo vezani simbolično transformirani govor in mentalni reprezentant. Nekateri predmeti so v malčkovi predstavi zastopani že v tolikšni meri, da

jih lahko v igralnem dejanju uporablja tudi v njihovi odsotnosti. Iz njihove vsebine sklepava, da so to predmeti, ki imajo za malčka najmočnejšo objektivno in subjektivno valenco, saj so nujno potrebni za njegov obstoj. Razen izjemoma, se le pri govoru kot simboličnem sredstvu pojavljajo razvojno višje oblike njegove uporabe. To je simbolično transformirani, od praktične situacije oddaljeni socialni govor. Skladno z rezultati strukturalnih ravni igralnih dejanj in zapletenosti igralnega obnašanja malčki simbolična sredstva pogosteje uporabljajo pri igri s strukturiranimi igračama kot pri igri z manj strukturiranimi. Enako je razvojna raven uporabe teh sredstev višja pri prvem tipu igrač kot pri drugem.

Vsebina malčkovih igralnih dejanj je v obeh kulturah razmeroma homogena in se hkrati med kulturama ne razlikuje. V okviru funkcijskih igralnih dejanj malček prakticira čutilno-gibalne sheme, ki raznolikost vsebine teh dejanj zaradi razmeroma nizke stopnje diferenciranosti in hierarhične integriranosti omejujejo. Tudi simbolična dejanja v najzgodnejšem obdobju razvoja simbolične funkcije so razmeroma slabo diferencirana, malčkove sposobnosti igrive reprezentacije dejanj pa so zato omejene na tista dejanja, ki so najbolj utrjena v njegovih spominskih shemah. Zaradi tega s pomočjo igrač reprezentira tista dejanja, s katerimi ima največ izkušenj v svojem dejanskem življenjskem kontekstu. To pa so hkrati izkušnje, vezane na njegove temeljne potrebe po preživetju: hranjenje, pitje, spanje in dejanja, s katerimi vzpostavlja socialni kontakt. Predpostavlja, da do medkulturnih razlik v vsebini igralnih dejanj prihaja šele po drugem letu malčkove starosti, ko se simbolične funkcije pospešeno diferencirajo in integrirajo, kulturno specifične izkušnje v dejanskem življenjskem kontekstu se akumulirajo in sočasno z razvojem spominskih sposobnosti tvorijo vsebinsko specifične vzorce mentalnih shem. Šele s tem so zagotovljeni pogoji za pojavljanje vsebinskih raznolikosti reprezentacijskih igralnih dejanj tako znotraj kultur, kot med njimi. S tem seveda najinih ugotovitev ne posplošujeva na raven medkulturne invariantnosti. Malčki v slovenski in hrvaški kulturi imajo vendarle množico izkušenj, ki se vežejo na enake vsebine postopanja z določenimi predmeti: v obeh kulturah kuhajo na štedilniku, se hranijo z jedilnim priborom, vozijo z avtomobili, telefonirajo in gradijo hiše. Z igračami, uporabljenimi v pričujoči raziskavi, verjetno malčki v tradicionalnih kulturah ne bi izvajali vsebinsko enakih reprezentacijskih dejanj.

Način malčkovega igralnega obnašanja pri samostojni igri z igračami se pomembno razlikuje med kulturama. Slovenski malčki so pri igri čustveno, socialno, predmetno in telesno dejavnejši kot hrvaški. Poleg tega v igralnem obnašanju znotraj obeh kultur obstajajo razmeroma stabilni vzorci obnašanja pri igri z različnimi igračami, tako da medkulturne razlike lahko posplošiva na različne igralne situacije. Možne razlage za ugotovljene razlike v načinu igralnega obnašanja bi lahko pripisali tudi medkulturnim razlikam v temeljnem temperamentu (zlasti komponentam negativna emocionalnost, vztrajnost, raven dejavnosti, odkrenljivost) in medkulturnim razlikam v spodbujanju malčka k samostojnim dejavnostim. Vendar za to v pričujočem delu nimava nikakršnih dokazov. Oprijemljivejša razlaga medkulturnih razlik pri samostojni igri se nama odpira na podlagi razlik v interakcijskih igralnih slogih med slovenskimi in hrvaškimi diadami mama-malček. Interakcijski slog slovenskih diad pri igri z igračami je v primerjavi s hrvaškim pomembno bolj predmetno osredotočen. Interakcija med partnerjema se odvija prek dejavnega rokovanja s predmeti (igračami). Slog hrvaških diad pa je v primerjavi s slovenskimi pomembno bolj komunikacijsko osredotočen. Interakcija med partnerjema je neposredno medosebna, pri čemer igrača sama dobi stransko vlogo (Zupančič, 1997). Če je temu tako tudi v vsakodnevnih igralnih interakcijah med mamo in malčkom, malčki slog obnašanja do igrač postopoma internalizirajo v stabilnejše vzorce obnašanja. S tem je dana možnost prenosa obnašanja v

druge situacije, na primer v samostojno igro z igračkami. V tem primeru dobi za slovenske malčke igralni predmet osrednjo vlogo in z njim dejavno rokujejo tudi zunaj socialne interakcije, za hrvaške malčke pa predmet dobi postransko vlogo, do njega so razmeroma nedejavni, saj primarno težijo k vzpostavljanju dejavne, neposredne interakcije z osebami. Da bi to razlago lahko potrdili, pa bova potrebovali še dodatne dokaze.

Z natančnejšo kvalitativno analizo ugotavlja, da do nekaterih medkulturnih razhajanj v zgradbi igralnih dejanj in simboličnih sredstev, ki sicer s kvantitativnimi postopki niso bila potrjena kot statistično pomembna, prihaja zaradi variacij v opazovalnih pogojih, težav pri razumevanju malčkovega besednega izražanja v nama tujem jeziku in medkulturnih razlik v malčkovem interesu za samostojno igro s predmeti. Iz tega sledi, da je pri medkulturnih raziskavah potrebno še posebej natančno raztolmačiti pomen besednih navodil glede opazovalnih pogojev med raziskovalci različnih kultur. Zaradi veljavnosti ocenjevanja besednega izražanja bi morali besedni govor otrok ocenjevati izključno rojeni govorniki jezika, v katerem se izražajo preizkušanci. To je zlasti pomembno v raziskavah na malčkih, katerih besedni govor je razmeroma težko razumljiv. V razvojno psiholoških raziskavah, v katerih ugotavljamo razvojne ravni zgradbe dejanj, kognitivnih shem ali struktur, pa bi morali še posebej nadzirati raven otrokove motivacije. Nizka motivacija je zlasti pri otrocih povezana z manifestacijo zgodnejših ravni splošnega duševnega delovanja. Zanimarjanje motivacijskih pogojev pri interpretaciji rezultatov v medkulturnih razvojnih študijah tako lahko povsem neupravičeno zavaja v kulturno diskriminacijo.

REFERENCE

- Belsky, J., Most, R. K. (1981). From exploration to play: A cross-sectional study of infant free play behavior. *Developmental psychology*, 17, 630-639.
- Berger, K. S., Thompson, R. A. (1995). *The developing person through childhood and adolescence*. New York: Worth Publ.
- Bruner, J. S. (1968). *Processes of cognitive growth: Infancy*. Worcester Mass.: Clark University Press and Barea Publ.
- Bretherton, I. (1984). Representing the social world in symbolic play: Reality and fantasy. V I. Bretherton (ur.), *Symbolic play: The development of social understanding* (str. 1-41). New York: Academic Press.
- Duran, M. (1994). *Dijete i igra*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Eljkonjin, D. (1980). *Psychologie des Spiels*. Koeln: Pahl-Rugenstein.
- Farver, J. A. M., Wimbarti, S. (1995). Indonesian childrens' play with their mothers and older siblings. *Child development*, 66, 1493-1503.
- Fein, G., Apfel, N. (1979). The development of play: Style, structure and situations. *Genetic Psychology Monographs*, 99, 231-250.
- Fein, G. G. (1981). Pretend play in childhood: An integrative view. *Child development*, 52, 1095-1118.
- Fiese, B. H. (1990). Playful relationships: A contextual analysis of mother-toddler interaction and symbolic play. *Child Development*, 61, 1648-1656.
- Heckhausen, H. (1989). *Motivation und Handeln*. Berlin: Springer.
- Hunt, J. McV. (1965). Intrinsic motivation and its role in psychological development. V D. LeVine (ur.), *Nebraska Symposium on Motivation* (str. 189-282). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Hurlock, E. B. (1972). *Child development*. Tokyo: McGraw Hill Kagabusha.
- Lock, A., Service, V., Chandler, P. (1989). The social structuring of infant cognition. V A. Slater in G. Bremner (ur.), *Infant development*. Sussex: Lawrence Erlbaum Assoc.
- Oerter, R. (1993). *Psychologie des Spiels. Ein handlungstheoretischer Ansatz*. Muenchen: Quintessenz.
- Piaget, J. (1969). *Nachahmung, Spiel und Traum*. Stuttgart: Klett.
- Santrock, J. W. (1992). *Life-span development*. Dubuque: Wm C. Brown Publ.
- Scheuerl, H. (1991). *Das Spiel*. Weinheim: Beltz.
- Smith, P. K. (1993). Play and the uses of play. V J. R. Moyles (ur.), *The excellence of play* (str. 15-26). Buckingham Phil.: Open University Press.

- Vigotski, L. S. (1978). *Mind in society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wonderly, D. M., Kumpfersmid, J. H. (1982). Kohlberg's moral judgement program in the classroom: Practical considerations. *The Alberta Journal of Education Research*, 26, 2, 128-139.
- Zupančič, M. (1997). The influence of social and cultural environment on childrens' playing in their first three years of life. Research report, 144 str. Ljubljana.
- Zupančič, M., Cecić, S. (1997a). Infants' behavior while playing alone in relation to age, sex and culture. Prispèvek predstavljen na 5. evropskem kongresu psihologije. Dublin.
- Zupančič, M., Cecić-Erpič, S. (1997b). Mother's and infant's interactive behavior during playing with objects. Prispèvek predstavljen na 8. evropski konferenci razvojne psihologije. Rennes.
- Zupančič, M., Gril, A., Cecić, S., Puklek, M. (1997). Priročnik za vrednotenje malčkove samostojne in interaktivne igre z odraslim. Ljubljana: Katedra za razvojno psihologijo.

Preverjanje znanja: vednost ali oblast?

ZORA RUTAR ILC

POVZETEK

Če prelomimo z običajnim pojmovanjem šolskih praks kot nevtralnih in razsvetljujočih in razmislek o preverjanju znanja zastavimo ob osvetljevanju pogojev, v katere se umeščajo konkretne prakse, in učinkov, ki jih proizvajajo, se preverjanje znanja izkaže vsaj toliko kot edukacijska dejavnost tudi kot ideološka praksa. Postavljanje preverjanja je potemtakem specifičen način artikuliranja politično-edukacijskih interesov. Poteka kot hegemonistični boj različnih edukacijskih filozofij. Vsako od teh je moč tematizirati na ozadju funkcij, ki jim rabi, in v luči specifičnih učinkov, ki jih utegne sprožati.

Hipotetično bi izhod utegnili predstavljati avtorefleksivnost samih šolskih praks, tematiziranje njihovih epistemoloških predpostavk. V praksi pa je domet tako pojmovane "epistemologizacije" šolanja in preverjanja znanja omejen do mere, do kakršne šolanje ohranja svojo gospostveno funkcijo.

ABSTRACT

KNOWLEDGE ASSESSMENT: KNOWLEDGE OR POWER?

If we give up the usual thinking about school practices as neutral and illuminating and if the thought about the knowledge assessment is pledged as an illumination of the condition of the concrete practices and of the effects they produce, the knowledge assessment proves itself as much an educating practice as an ideological one. Carrying out the knowledge assessment is than a specific way of articulation of political-educating interests. It runs out as an hegemonistic fight of different philosophies of education. Each of them can be thematised on the background of the functions it serves and the effects it causes.

Hypothetically the autoreflexivity of the school practices, the thematising of their epistemological presuppositions can be a kind of outline. But in the real practice the range of the so called "epistemologisation" of the schooling and the knowledge assessment is limited to the measure to which the schooling keeps its master function.

V pričujočem tekstu bomo načeli dve vprašanji: 1. kaj lahko epistemologija pripeva h kritičnemu ovrednotenju obstoječih konceptov in praks preverjanja znanja v šolah in 2. ali je moč, upošteva je spoznavnoteoretske kriterije vednosti, zasnovati drugačno preverjanje znanja.

S tematiziranjem spoznavnoteoretskih vidikov šolske vednosti in praks njenega preverjanja najprej dregnemo v oblastna razmerja. Če prelomimo z običajnim pojmovanjem šolskih praks kot nevtralnih in razsvetljujočih ter razmislek o preverjanju zastavimo ob osvetljevanju pogojev, v katere se umeščajo konkretne prakse, in učinkov, ki jih proizvajajo, se preverjanje znanja izkaže vsaj toliko kot edukacijska dejavnost tudi kot ideološka praksa, vpeta v hegemonistična razmerja. Zato z njim ni moč opraviti zgolj na tehnični ravni.

Da so na "obči" ravni favorizirani določeni modeli in oblike vednosti, namreč ni naključje. Nedvomno se prevladujoča vednost, verovanja in verjetja ter nanje vezane prakse pri življenju ohranjajo, ker zastopajo oblastna učinkovanja. Teorije družbene in kulturne reprodukcije so osvetlile ključno vlogo šolanja pri vzdrževanju obstoječih družbenih razmerij. Bernstein, eden od nosilcev novih pojmovanj edukacije, trdi, da načini, kako družba izbira, razvršča, razporeja, prenaša in vrednoti edukacijsko vednost, odražajo razporejanje moči in principov družbenega nadzora in da prav šolsko znanje in načini njegovega prenašanja predstavljajo glavni vir reguliranja in strukturiranja doživljanja, identitete in relacij.¹ Preverjanje kot administrirana in zgoščena oblika te funkcije pa je v samem jedru kulturne reprodukcije.²

"Makro" oblastni učinki se potemtakem udejanjajo na mikroravni - na ravni subjektovega formiranja. Tega pa se teorije družbene in kulture reprodukcije le dotaknejo. Če je njihova zasluga, da šolanje umeščajo v kompleksno mrežo družbenih odnosov, pa kljub podrobnemu preučevanju načinov ideoloških posredovanj ne načnejo problema mehanizmov, ki ta posredovanja sploh omogočajo.

Korak naprej od reproduksijske problematike zato predstavljajo teorije subjekta.³ S temi je moč utemeljevati, da oblastna učinkovanja, kakršna na "makroravni" zaznavajo reproduksijske teorije, uspejo le, če "primejo" na "mikroravni". Od tod je zato moč pojasnjevati tudi to, zakaj "ideološke" prakse ne stečejo brez preostanka, sem je moč umestiti probleme odporov.

Oblast je v prešitju fantazmatskega scenarija subjekta z družbenim imaginarijem - subjekt izpolnitev svojih individualnih fantazem "uzre" v "družbenih" oz. ideoloških obrazcih. Oblast torej ni odnos, ki bi vnaprej obstajal in ki bi šele moral uspeti, ampak je uspeh oblasti pogoj samega njenega obstoja. Skrajno shematično bi utegnili reči, da vsakokratni splet družbenih - ali boljše - rečeno diskurzivnih - razmerij vpotegne vase logiko individualnega fantazmatskega in mu priredi vednostne oblike. Vodilni princip pri tem je krpanje nestabilnega in imaginarnega občutka celovitosti in identitete realnosti, vsakokratni konkretni izrazi zagotavljanja tega pa se spreminjajo. Tako nastali vednosti, ki se izkazuje kot celovita, zaključena, enoznačna in nevprašljiva, je kroženje omogočeno prav zaradi fantazmatskega ustroja subjekta, na katerega se naslavlja in z njim sovpada. V njem je utemeljeno tako konstituiranje kot prenašanje vednosti.

Postavljanje preverjanja je potemtakem specifičen način artikuliranja politično-educacijskih interesov. Poteka kot hegemonistični boj različnih edukacijskih filozofij.

¹ Bernstein B., *Class, Code and Control*, Vol. II, Routledge and Kegan Paul Ltd, London 1980.

² Več o tem v Rutar Ilc Z. in Rutar D., *Kaj poučujemo in preverjamo v šolah*, Didakta, Radovljica 1997, in v Rutar Ilc Z., *Sodobna Pedagogika*, I. 97, št. 3/4.

³ Namenoma govorimo o teorijah in ne o teoriji: s konceptom fantazme referiramo zlasti na freudovsko in lacanovsko psihoanalitično teorijo subjekta in njune interpretacije, npr. v Rutar D., *Freudovi duhovi*, Vitrum, Ljubljana 1995.

Vsako od teh je moč tematizirati na ozadju funkcij, ki jim rabi, in v luči specifičnih učinkov, ki jih utegne sprožati. Ti pa se v končni fazi udeležujejo na "mikroravni" - na ravni subjekta, na ravni slehernika, ki je podvržen konkretnim praksam teh filozofij.

Po razvidnosti gospostvenih razmerij, ki jih obnavlja, izstopa klasično ustno preverjanje, organizirano kot enostranska izmenjava med posvečenim izpraševalcem in podrejenim izprašancem. Skozi šikaniranje, ki ga bolj kot ne neomejeno dopušča, še več, ki je pravzaprav stožer disciplinarnih razmerij v situaciji klasičnih izpitnih situacij, očitno obnavlja hierarhična razmerja in nanje neogibno navezuje tudi prenos vednosti.

Sodobne prakse preverjanja skušajo razvidna gospostvena razmerja razpuščati - shematično rečeno - na dva načina. Ene uvajajo tehnično izpopolnjene modele, ki naj bi kaprico gospodarja - učiteljevo samovoljo - v čim večji meri nadomestili s sistematičnim, nadzorovanim in objektivnim, tj. merljivim postopkom. Druge pa odgovor o bolj konstruktivnem preverjanju iščejo v samem dualnem razmerju med učiteljem in učencem, ki ga skušajo razbremeniti avtoritativnih razmerij, ga demokratizirati.

Vendar pa tudi razmislek o predrugečenju preverjanja v prevladujočih terminih na psihometrične nasproti otrokocentrične oz. na produkt nasproti na proces orientirane edukacijske filozofije slejkoprej privede do zagat.

Natančnejši premislek namreč pokaže, da sta vodilni ideji dveh tipičnih praks, zastopnic obeh nasprotujočih si filozofij - maturitetnega zunanjega preverjanja in t.i. na učence osredotočenega preverjanja - ene o objektivnosti, druge pa o demokratičnosti, kaj lahko iluzija. Specifični načini, po katerih vsaka po svoje iščeta izhod iz razvidnih gospostvenih razmerij, so sociološko gledano le specifični vzorci vzdrževanja le-teh na nov, sicer manj razviden, a zato nič manj totalitaren način.

Edukacijska filozofija, orientirana na rezultate, z izpopolnjevanjem tehnoloških postopkov obeta nevtralnno posredovanje vednosti. Pri tem pa spregleda, da ni ne čistega posredovanja ne čiste, nevtralne vednosti. S samo izbiro vednosti in z načinom posredovanja le-te že deluje zainteresirano in vpliva - čeprav bolj kot ne skrito - na čisto določen način. Prizadevanje za povečevanje izhodnih učinkov, na osnovi katerih se sprejema usodne odločitve, naravnava na predpisane standarde kot nevprašljive, prek njih pa na predvidene vsebine in metode poučevanja in učenja, ki jih predpostavljajo zunanji preizkusi.

Sklicevanje na demokratičnost v postopku priprave katalogov znanj in pri izbiri oz. formuliranju nalog se izkaže prekratko iz dveh razlogov. Res je, da v pripravah sodeluje najširši krog strokovnjakov določenega področja, a vendarle se utegne pripetiti, da ti perpetuirajo le eno, v določenem prostoru uveljavljeno paradigmo. In tako prav postopek, ki skuša prečiti partikularno, osebno kaprico, prek svojega osnovnega principa - naravnavanja na izpitne vsebine in forme - zagotovi prevlado paradigemske kaprice. Poleg tega pa tudi sama izpitna oblika močno oži epistemološke opcije pri preverjanju znanja. Če je bila prej kaprica učitelja - gospodarja izpitnega razmerja tista, ki je učenca obvladovala po svoji volji, sta zdaj diktat prevladujoče paradigme in "epistemologija" izpitnega postopka tista, ki ga "izgrajujeta" po lastni meri.

Prav tako je iluzija predpostavka o dometu merjenja znanja in o objektivnosti presoje na osnovi izmerjenega. Merljivost konstruirā in obmejuje določen partikularen pogled na vednost, ki ima pred ostalimi predvsem to prednost, da si je v trenutnem razmerju hegemonističnih sil izboril prevlado.

V navideznem nasprotju s tehnološko obmejenimi postopki, katerih distinktivna poteza je izključevanje momenta subjektivnosti, je t.i. na otroka osredotočeno preverjanje. Vendar pa tudi procesno edukacijsko filozofijo in otroku prijazno preverjanje že v samem izhodišču obeležuje neka zagata. Obetano naravnavanje na potrebe otrok utegne nevprašljivo privzeti takšne ali drugačne partikularne definicije otrokovih potreb kot

univerzalnih. Pri tem se zaslepi za to, da konsenza o tem, kaj je za otroka dobro, ni. Konkretna teorija in definicije so le specifične konceptualizacije otrokovega razvoja, njegove narave in njegovih potreb, ne pa odraz "realnosti".

Tudi procesna edukacijska filozofija si potemtakem kaj lahko prilasti pravice do neposrednega naravnavanja poučevanja in učenja, nenazadnje pa tudi učencev, po specifičnih in partikularnih kriterijih, ki jih nevrprašljivo favorizira. S tem, ko se naravnava po teh konstruktivnih, pa meri na oblikovanje otroka na prav določen način.

V skrajnih primerih permissivne pedagogike se upoštevanje otrokovih potreb utegne zreducirati na prevlado principa ugodja in ob odsotnosti prepričljivih identifikacijskih figur otežuje "normalno psihično strukturacijo".

In če je v zvezi s samimi postopki ocenjevanja produktne orientaciji moč očitati, da v preveliki vnemi za objektivnostjo in merljivostjo pozabi na posameznika v fenomenološki razsežnosti njegove specifičnosti in njemu lastnega konteksta, je procesni moč očitati, da se vanj preveč vtika.

Potemtakem se vsiljuje sklep, da v spopadu med obema filozofijama ni ne končnega zmagovalca ne zagotovil za najboljše rešitve.

Takšen pomislek pa utegne postati paralizirajoč: kaj torej preostane, kako sploh delovati, snovati in usmerjati prakse preverjanja? Hkrati je to premislek o pomenu teorije za prakso.

Odgovor kaže pričeti iskati na ravni, na kateri Millotova tematizira eno temeljnih zagat vzgoje: kako vzgajati, ne da bi odujevali željo gojencev, jo dušili z zahtevo, da se nam prilijčijo, da se nam ponujajo v svoji podobnosti. Odgovor Millotove niti ni odgovor, je bolj frustracija, ki pomete z iluzijami uspešnih rešitev: ker je vzgojni proces v temelju imaginaren, preostane le prizadevanje za zmanjševanje tega imaginarnega, kar pa še ne pomeni obvladovanja želje in njenih učinkov. "Ta redukcija implicira spoznanje, da si lahko le podvržen, kakor tudi implicira odrekanje slehernemu hlepenju po obvladovanju."⁴

Tako kot vzgojnih, tudi šolskih praks, še prav posebej pa preverjanja, ni moč misliti mimo obeležij gospodstva, mimo postavljanja specifičnih zahtev pred učence. Nenazadnje je to - podobno kot v vzgojnem procesu - pogoj samega strukturiranja (v primeru pričujočega razmisleka epistemološkega).

Pokazali smo, da so edukacijske filozofije in prakse specifični načini organiziranja razmerij gospodstva. Prek favoriziranja sanim vednostnim formam implicitnih epistemologij in prek disciplinarnih mehanizmov, ki jih uvajajo, organizirajo koordinate za specifične tipe subjektivitete.

Vendar pa se v množici "epistemoloških" rešitev, ki so hkrati izraz relacij moči in specifični načini discipliniranja, ne kaže prepustiti slepemu naključju. Korak naprej od slednjega predstavlja - kot pri Millotovi v zvezi z vzgojnim postopkom - zadržanost. Zadržanost, ki predpostavlja tematiziranje praks preverjanja (in šolskih praks nasploh): osvetljevanje pogojev, pod katerimi se pojavljajo in vzdržujejo, implicitnih predpostavk, na katerih so zasnovane in učinkov, ki jih proizvajajo, zlasti tistih mimo načrtovanih in zagotavljanjih. Tovrstno početje nas sicer ne odreši vpetosti v "ideologijo", saj je edini način našega obstoja v njej; razkriva pa njene konkretne mehanizme in učinke in s tem omogoča, da jih vštujemo in jih skušamo reducirati ali nanje kako drugače vplivati.

Prav teorija utegne paralizirajoč dvom, ki ga zaseje v prakso, spremeniti v zadržanost, ki prakso oplemeniti. Odvezuje jo fascinacije - iluzij o lastni omnipotentnosti.

⁴ Cit. Millot, Freud antipedagog, v: Gospodstvo, vzgoja, analiza, ur. Močnik in Žižek, Ljubljana 1983, str. 216.

To ne pomeni, da se moramo konkretnim rešitvam in praksam odreči; odreči se kaže le ekskluzivnosti in nevprašljivosti, v kateri se ponujajo, in pokazati njihove učinke. Šele pripoznanje le-teh reducira "slepo podrejenost" in vzpostavi možnost izbire.

Osvetljevanje razmerij gospodstva, v katera so konkretne prakse vpotegnjene, pa odpira tudi možnosti odpora in rekonceptualiziranja.

Če naj šolanje služi razvijanju poti spoznavanja in kultiviranju odnosa do vednosti, potem je eden ključnih vidikov tematiziranja epistemološki. Razkrivanje epistemologij, implicitnih načinom strukturiranja vednosti med samim poučevanjem in zlasti pri preverjanju, pokaže, kam merimo: kakšne spoznavne postopke spodbujamo in kaj s tem proizvajamo. Namesto iniciiranja v nevprašljive spoznavne postopke kaže le-te tematizirati.

Šele ko so tako artikulirani, je moč med spoznavnimi postopki izbirati in zastaviti pot samostojnemu konceptualiziranju.

Razvijanje zmožnosti za samostojno konceptualiziranje gre uvideti kot dviganje pouka na simbolno raven. Če - v grobem približno rečeno - pedocentrične prakse obvladuje fascinacija, tehnološke prakse pa repetitivna in kvantifikacija, si z epistemologizacijo pouka in preverjanja obetamo tematiziranje spoznavnih postopkov in usposabljanje učencev za njihovo samostojno tvorbo.

To je hkrati argument zoper obe prevladujoči prepričanji, s katerima polemiziramo. Zoper prepričanje, da učenja ne kaže lajšati, ker da sta prav disciplina in "dril" kot njen izraz pogoj za "svobodo" in "avtonomnost", in zoper prepričanje, da kaže učenje naravnati na princip ugodja in izhajati iz fasciniranja.

Če kot pogoj "avtonomnega" konstituiranja subjekta pripoznamo identifikacijo na simbolni ravni, identifikacijo s poenotujočo potezo,⁵ gre v primeru epistemologizacije kot moment simbolne identifikacije pojmovati avtonomnost presoje oz. neodvisnost od Avtoritete, pa najsi bo to učitelj, učbenik ali pa preverjena metoda ali obrazec. "Dril" bi v tej luči prej ugledali kot moment šikaniranja in iniciacije v gospodstvena razmerja kot pa kot operator simbolne identifikacije.

Fascinacija v poučevanju pa izhaja iz principa ugodja. Išče načine, kako otroka pritegniti, ga navdušiti, psihološko rečeno - ga motivirati. A če ostane le pri vtisih in kratkotrajnih ugodjih ob njih, zadržuje spoznanje v imaginarnem. Otrok bo hlepel po vedno novih fascinacijah in le-te bodo lahko prebile njegov "epistemološki" prag. Odvisen od njih, ne bo zmožen spoznavanja utemeljevati na simbolni ravni.

Epistemologizacija poučevanja ne izključuje nujno ne drila ne fascinacije, a ju skuša prečiti s simbolizacijo.

"Dril" in fascinacija sta dva načina za zagon procesa spoznavanja. Fascinacija aktivira, "dril" pa "opremi z osnovnimi dejstvi". Vendar pa šele tematiziranje vtisov in dejstev ter navezava kompleksnejših postopkov spoznavanja nanje trajno izrabita učinkovitost fascinacije in "drila". Brez predelave na simbolni ravni še tako izčrpna faktografija in še tako privlačne učne tehnologije zapuščajo nepovezane in neartikulirane vtise, na osnovi katerih ni moč graditi samostojnega konceptualiziranja.

Epistemologizacije ne gre jemati kot konkretno metodo ali skupek metod, ampak bolj kot princip, kot odnos do vednosti, kot njen operator. Pri tem odnos do vednosti ni pojmovan v smislu "diskurzivne policije", ki bi nadzorovala (ne)pravilnost učenčevega odnosa do vednosti in ga utirjala v "pravo" smer. Epistemologizacija - nasprotno - predpostavlja odvezovanje od izgotovljenih obrazcev vednosti in vzorcev njenega

⁵ Več o tem prim. npr. Žižek, Jezik, ideologija, Slovenci, DE, Ljubljana 1987.

osvajanja ter vztraja na rahljanju utrjenih in nivelirajočih spoznavnih postopkov.⁶

Epistemologizacija pouka spodbuja odkrivanje samostojnih poti in principov spoznavanja. Namesto opremljanja s finaliziranimi oblikami znanja - posiljevanja v vnaprej izdelane sheme in modele - opremlja za samostojen razmislek.

V tem smislu je preverjanje moč uvideti v dvojni funkciji. S preverjanjem se obnavlja sami obliki preverjanja implicitna epistemologija. Določen tip preverjanja lahko torej paleto spoznavnih postopkov oži in jih favorizira kot nevrpašljive in že izgotovljene, lahko pa s samo svojo zasnovo promovira izgradnjo spoznavnega procesa - proces iskanja in aktivne uporabe spoznavnih postopkov in principov.

Vprašamo se torej lahko, ali je moč ponuditi konkretni model preverjanja, ki bi izhajal iz epistemoloških izhodišč.

Za epistemologijo kot usmerjenost na konstrukcijo konkretnega spoznavnega postopka je distinktivno, da je diferencialna, usmerjena v detalj in v specifično. Tuje ji je shematiziranje in posploševanje v modele.

Težko bi torej govorili o konkretnem modelu epistemološkega preverjanja; utegnili pa bi zarisati nekatere splošne poteze, znotraj katerih je moč preverjanje zastavljati v skladu z epistemološkimi kriteriji.

Če naj preverjanje prispeva k samostojni spoznavni aktivnosti, mora omogočati izbiro in celo konstruiranje čim širše palete spoznavnih postopkov in možnosti njihove fleksibilne uporabe. S tem pa se v veliki meri izključuje pretežno na pisno obliko omejeno preverjanje, še zlasti če je podrejeno pretežno kompjuterizirani obdelavi. Širino spoznavnih postopkov zagotavljajo preizkusi na čim več različnih tehnologijah in na različne načine.

Za epistemološko dejavnost je značilno, da ni enkratno in dokonč(a)no dejanje, ampak proces, ki vključuje napredovanje prek nedodelanih rešitev in zmot ter njihovo tematiziranje. To pa predpostavlja tako kontekstualnost kot kontinuiranost preverjanja, v nasprotju z enkratnim - odločilnim preverjanjem.

V kontekstualnosti in kontinuiranosti preverjanja sta zato utemeljeni tako možnost individualiziranega izkazovanja kot možnost kompleksne presoje le-tega. Če kot epistemološko dejavnost pojmuje tudi proces ocenjevanja, ga namreč ni moč misliti kot protokolarano presojo anonimnih izdelkov.

Meje epistemologizacije preverjanju zato v najprej začrtujejo neepistemološke zahteve, npr. po selekcioniranju in po specifičnih oblikah primerljivosti. Če je na ravni t.i. formativnega in edukacijskega preverjanja še moč zagotavljati fleksibilnost in širino postopkov preverjanja, pa se možnosti zanje pri evalvacijskem in sumativnem preverjanju - še zlasti ko služi kvantitativnim primerjavam in na njih zasnovanim usodnim odločitvam - dramatično zožijo.

Množične in poenotene oblike preverjanja so v funkciji reguliranja določenih razmerij, ki prečijo morebitne epistemološke ambicije. Manevrski prostor za epistemološko produktivne rešitve je skrčen do mere, ki jo določajo zahteve po reguliranju.

Vprašanje javne primerljivosti in odgovornosti se na primer z vso samoumevnostjo povezuje predvsem s psihometrično utemeljenimi oblikami preverjanja. Vendar pa gre o njih govoriti le kot o specifičnem načinu zagotavljanja le-te. Prav epistemologiziranje preverjanja bi bilo moč uvideti kot drugačen način reševanja vprašanj o odgovornosti in primerljivosti.

To pa nas privede do poslednje zagate. Niti o epistemologizaciji preverjanja znanja niti o standardih znanja nikakor ne gre govoriti le v zvezi s samim preverjanjem

⁶ Prim. npr. Likar, Epistemološka analiza procesa znanstvenega spoznanja pri G. Bachelardu, Problemi, 1982, 4-6, str. 1-12, in Riha R., Filozofija v znanosti, DDU Univerzum, Ljubljana 1982.

znanja. Nasprotno: preverjanje znanja je le en vidik, ki ga ni moč misliti mimo predrugačenja pouka v epistemološkem duhu. Odgovor na vprašanje o predrugačenju preverjanja in dvigu standardov je torej neogibno povezan z odgovorom o predrugačenju pouka.

Drugače rečeno: vprašanje, ali je možna epistemologizacija preverjanja, je hkrati vprašanje, ali je možna epistemologizacija šolanja.

Epistemologizacijo je v najširšem smislu moč pojmovati kot tematiziranje ideoloških praks, kot razpuščanje razmerij gospostva torej. Radikalno gledano se potemtakem epistemologizacija pouka (in preverjanja)⁷ ne izčrpa v naravnavanju po spoznavnoteoretskih principih. Slejkoprej namreč trči na problem avtoritet in nenazadnje na serijo ureditev in uredb, ki so videti s šolanjem neogibno povezane, a je s tako pojmovane epistemološke pozicije moč podvomiti vanje. Gornja meja epistemologizacije potemtakem niso le regulativne prakse, ki "štrlijo", ampak sama šola kot specifičen institucionaliziran branik obstoječega reda.

To pa je navsezadnje temeljna zagata šolanja, s katero smo naš razmislek sploh pričeli: ali ni šolanje predvsem izraz gospostvenih razmerij in šola "ideološki aparat", žargonsko rečeno, ne pa predvsem epistemološka dejavnost - dejavnost, ki bi bila v prid razširjanju spoznavnih zmožnosti učencev? Skrajno shematično rečeno bi zato utegnili zaključiti, da je stopnja epistemologizacije šolanja in preverjanja v obratnem sorazmerju z njegovo funkcijo ohranjanja gospostva.

⁷ Radikalno gledano je kot skrajni izraz epistemologizacije preverjanja moč misliti ukinitve preverjanja kot izdvojene aktivnosti, integriranje preverjanja v samo epistemološko dejavnost torej.

Rasna določila govornice telesa

ASJA NINA KOVAČEV

POVZETEK

V začetku 20. stoletja so se močno uveljavile različne rasne in konstitucionalne teorije osebnosti in govornice telesa. Najbolj popularne so bile v Nemčiji, kjer se je rasizem najbolj razširil. Njihovi avtorji so poudarjali rasno pogojenost psihičnih in fizičnih potez, ki naj bi jo bilo mogoče prepoznati s proučevanjem fiziognomskih in konstitucionalnih značilnosti pripadnikov različnih ras ter z opazovanjem njihovega ekspresivnega vedenja. Pojavilo se je veliko rasnih klasifikacij in njihovih natančnih opisov. Toda nobena od njih ni temeljila na resnih empiričnih dokazih, ampak so se njihovi avtorji sklicevali predvsem na lastno intuicijo in se poskušali predstaviti kot poglobljeni poznavalci rasnih razlik. Tako so se tudi zaščitili pred kakršno koli kritiko lastnih pojmovanj, saj so kritikom vedno očitali nenadarnost in pomanjkanje intuitivnih sposobnosti. Njihove teorije lahko pojmujeemo kot izraz njihove obremenjenosti z rasnimi predsodki. Poleg tega so skrajno spekulativne in preplavljene s konceptualnimi fikcijami.

ABSTRACT

RACIAL DETERMINANTS OF BODY LANGUAGE

At the beginning of the 20th century there were established several racial and constitutional theories of personality and body language. They were most popular in Germany, where racism was most widely spread. Their authors stressed the racial determinedness of psychic and physical traits, that was supposed to be recognizable by the studying of the physiognomic and constitutional characteristics of the members of different races, and by the observation of their expressive behaviour. There appeared a lot of racial classifications and their precise descriptions. Still, none of them was based on serious empirical proofs. Their authors referred to their own intuition and tried to protect themselves from any criticism of their conceptions by reproaching the critics lack of talent and intuitive abilities. Their theories could be considered the expression of their having been burdened with racial prejudices. Besides, they are extremely speculative and full of conceptual fictions.

Ideološke implikacije rasnih in konstitucionalnih teorij

V prvih tridesetih letih 20. stoletja se je v germanskem (predvsem v nemškem) kulturnem prostoru pojavila vrsta rasnih teorij telesnega izražanja. Najpogosteje so bile namenjene diskriminaciji (ali celo stigmatizaciji) pripadnikov določene rase ali kulturne

skupnosti. Njihovi avtorji so se opirali na lastno spekulacijo in svoje (večje ali manjše) sposobnosti za argumentiranje lastnih trditev. Večina rasnih teorij temelji na predsodkih, stereotipih in podobnih predpostavkah. Zato bi jim včasih težko pripisali kakršno koli znanstveno vrednost. Največkrat so osnovane na prepričanju, da količino in način posameznikovega telesnega izražanja določa njegov rasni izvor. Pogosto tudi ne morejo (ali niti ne želijo) prikriti svoje rasistične obarvanosti. V svojih diskusijah o dedno pogojenem vedenju nekritično zamenjujejo koncepte rase in biološkega izvora. Poleg tega je iz njih jasno razvidna avtorjeva naklonjenost enemu od opisanih rasnih tipov ter njegovim morfološkim in vedenjskim značilnostim.

Kljub številnim pomanjkljivostim so imele nekatere rasne teorije velik vpliv na vsakdanje in znanstveno mišljenje svojih sodobnikov. Vendar večini od njih ne moremo pripisati nobene znanstvene vrednosti in jih aplicirati na realno telesno izražanje. Ne temeljijo namreč niti na historičnem prikazu govornice telesa v različnih družbah in kulturah niti na njenem neposrednem proučevanju. Zato kljub svoji nazornosti in slikovitosti ne izpolnjujejo pogojev za umestitev med znanstvene prispevke.

Rasne teorije političnih "antropologov"

Med najopaznejše avtorje rasnih teorij telesnega izražanja spada H. Guenther, eden najpomembnejših predstavnikov "politične antropologije tretjega rajha". Guenther (1927) deli "človeštvo" oziroma belo raso na štiri (pod)rase, tj. na nordijsko, zahodno, vzhodno in dinarsko. Te naj bi se psihofizično močno razlikovale. Posebej obravnava psihološke in anatomske razlike med njimi. Anatomske razlike dodaja še značilnosti telesnega izražanja, ki naj bi bile posledica psihičnih lastnosti.

TABELA 1: Psihološke in izrazne značilnosti Guentherjevih (1925, 1927) rasnih tipov

RASA	PSIHOLOŠKE ZNAČILNOSTI	TELESNO IZRAŽANJE	TELESNA POZICIJA
nordijska	• molčечnost • zadržanost • hladnost	• obvladanost • zaprtost • zadržanost	"zadržana"
zahodna	• emocionalnost • duhovni nemir • igrivost	• verbalna in neverbalna ekspresivnost • živahno gibanje • mehki in zibajoči gibi • igralski dar	"teatralična"
vzhodna	• varčnost • počasnost • previdnost	• manjša telesna razgibanost • nejasnost • pomanjkanje integracije	"brezoblična"
dinarska	• natančnost • nenadni izbruhi	• odločnost • energičnost • igralski dar • telesno izrazna skromnost	asimilacija zahodnih in vzhodnih pozicij

H. Guenther (1930) obravnava židovske telesne izraze ločeno od štirih temeljnih ras. Tu vzpostavlja dihotomijo med pridobljenimi in vrojenimi telesnimi izrazi. Toda pri tem poudarja, da je treba imeti za usvojitev priučljivih izrazov določene dedne dispozicije. Dedno pogojenost ugotavlja v gibih, ki so skupni vsem Židom, in trdi, da se židovske geste pri napol Židih mešajo z nežidovskimi. Ta pojav naj bi bil posledica njihovega mešanja z drugimi rasami. "Židovstvo", ki ga lahko prepoznamo v židovskih

gestah, naj bi ne bilo omejeno le na Žide, ampak naj bi se pojavljalo pri vseh skupinah ljudi s podobno rasno strukturo. Vanjo umešča tudi mediterance, ki naj bi izvajali gibe s specifično "židovsko obliko". Toda pri tem žal ne poskuša pojasniti njenih kvalitativnih značilnosti. Poleg tega bi lahko večino njegovih postavk o rasni determiniranosti telesnih izrazov označili kot prazne spekulacije, ki jih ne utemelji niti z empiričnimi podatki niti s trdnimi argumenti.

Podobne pristope k proučevanju psihofizičnih razlik med različnimi rasami opazimo še pri nekaterih drugih avtorjih. F. Lenz (1927) trdi, da so za pripadnike "mediteranske" rase značilne predvsem naslednje lastnosti: živahnost, otroška veselost, notranji nemir in močna težnja k izražanju lastnih občutij z besedo in gibom. Mediteranci naj bi bili izredno nadarjeni za gestikuliranje in spektakularnost, kar naj bi se izražalo v živahnosti in pestrosti njihovih gibov. Podobne poteze prepozna Lenz tudi pri črnih. Sem spadajo predvsem otroško pomanjkanje zadržanosti in moči, govorniški dar in živahnost. Te naj bi temeljile na njihovih dednih zasnovah.

Infantilne "mediteranske" vedenjske lastnosti razlaga kot izraz psiho-rasne poteze površnosti oziroma plitvosti, ki naj bi bila nasprotna "globini" nordijskega rasnega tipa. Slednjega naj bi namreč karakterizirala aristokratska sposobnost za samoobvladovanje. "Bliznjevzhodna rasa", ki v Lenzovi klasifikaciji vključuje predvsem Žide, nove Grke in Armence, naj bi kazala precejšnje govorniške sposobnosti. V izražanju misli in čustev z igro in gesto naj bi prekašala vse druge rase.

Tudi Lenz obdeluje rasne značilnosti Židov ločeno od drugih ras. Na podlagi predpostavke, da so Židje posebna "duševna rasa", vzpostavlja nasprotje med Židom in Tevtonom oziroma Germanom. Židovska gibčnost, živahnost in zgovornost naj bi bile prav nasprotni tevtonski molčečnosti in počasnosti. Zato Lenz poudarja, da so Židje rojeni igralci.

Nekoliko milejšo pozicijo do vprašanja rasne determiniranosti govornice telesa je zavzel W. Berger (1954) v svoji novejši publikaciji o "rasnem problemu Židov". Berger trdi, da obstajajo med Alpinci in Židi izredne razlike v gestikulaciji. Te se pojavljajo kljub njihovim fizičnim oziroma konstitucionalnim podobnostim. Interpretirati bi jih bilo treba v skladu z razlikami, ki jih je mogoče identificirati v tradiciji in življenjskih pogojih obeh skupin. Vendar Berger pri tem poudarja, da razlike delno pogojuje tudi rasni izvor. Dokazuje, da se "rasna pogojenost" razlik med skupinama nanaša predvsem na "splošno izrazno energijo", ki se pojavlja na gestualni, vokalni in lingvistični ravni ter temelji na "močnem azijskem rodu" Židov. Specifični "židovski slog" izražanja naj bi pogojevali predvsem narodnostni dejavniki.

Bergerjeva ideja je precej zanimiva. Toda v njegovem tekstu ni nikakršnih informacij o morebitnih empiričnih podatkih, ki bi dokazovali njeno veljavnost, in o metodologiji njihovega pridobivanja. Domnevamo lahko, da temelji na rasnih pred-sodkih. Zato je ne moremo vključiti med znanstvene teorije.

"Intuitivne" rasne teorije in invertirani, "spiritualni" rasizem

Glavni predstavniki "intuitivnega" rasizma uporabljajo pri proučevanju rasnih determinant telesnih izrazov popolnoma drugačen pristop kot politični antropologi. Njegov najvidnejši predstavnik - Clauss (1933) se pri utemeljevanju svojih hipotez sklicuje na "rezultate" svojih "raziskovanj" in pojasnjuje tudi svojo metodologijo. Edina metoda, ki omogoča izpolnitev zahtev učinkovitega antropološkega mišljenja, je po Claussovemu mnenju "mimična metoda". Vendar ta ni dostopna vsakomur, ampak le tistim, ki imajo "določen intuitivni dar". Zato jo lahko uporabljajo le nadarjeni posamezniki in z njo ugotavljajo "tipične" oziroma "rasne" telesne izraze različnih ljudi.

Clauss trdi, da so le redki sposobni konstruirati psiho-rasno teorijo. Zato zagovarja stališče, da prava antropologija ne more uporabljati postopkov empiričnega opazovanja in kvantitativne primerjave. Ti naj bi namreč omogočali le identifikacijo zunanjih lastnosti pripadnikov različnih ras, ne pa tudi njihove bistvene narave. Pri proučevanju psihofizičnih značilnosti rase naj bi bil odločilen način izbiranja proučevanih primerov, ne pa njihovo število. Njihova izbira ni rezultat logičnega sklepanja, ampak življenja in intuicije. Zato je treba za identifikacijo "rasnega" v telesnih gibih podoživeti psihični proces, ki ga ti odsevajo.

Doživljaj je navadno zgolj hipen in ga ni mogoče objektivno proučevati. Clauss zato primerja človeško telo z odrom, na katerem se izražajo psiho-rasne poteze posameznika v obliki obraznih izrazov, telesnih gibov, glasu ipd. Vsak telesni gib naj bi vseboval rasno pogojeni "izrazni material", medtem ko naj bi ga determiniral "izrazni slog".

Po Claussu ima vsaka rasa značilno dušo in telo, za vsako rasno telo-dušo pa obstaja tipični način ekspresivnega gibanja. Telesni slog mora biti usklajen z izraznim slogom in doživljajem, poudarja Clauss. Zato meni, da doživljaja nordijske duše ne more izraziti nenordijsko telo. Nordijski trup naj bi bil namreč oblikovan v posebnem slogu, ki naj bi mu omogočal le takšno gibanje, kot ustreza zgradbi njegovega telesa.

Clauss (1925, 1933) razlikuje šest različnih tipov ljudi, za katere predpostavlja, da se razlikujejo po temeljnih psiholoških lastnostih. Nordijski "rasi" ustreza t. i. "človek dosežkov". Zanj so značilne psihične poteze, kot so npr.: samoobvladovanje, molčečnost, hladnost ipd. Te so prav nasprotno značilnostim "človeka ponujanja" - tipičnega predstavnika mediteranske "rase". Slednji si namreč sila prizadeva narediti dober vtis, zato je vse njegovo vedenje podobno igranju pred občinstvom. Poleg tega navaja še "orientaloidni tip" človeka, ki navadno ne obvladuje lastnega telesa, ampak pogosto reagira nenadno in impulzivno. Bližnjevzhodnemu tipu manjka naravna eleganca. Je precej zamotan in nagnjen k vrtanju, medtem ko se vzhodni zvija nazaj kot kača, se uvija v svojo notranjost in od tam pazljivo izteguje svoje tipalke, ugotavlja Clauss (1933).

Psiho-rasnim potezam različnih tipov v Claussovi tipologiji naj bi ustrezale različne gestikulacijske in pozicijske značilnosti. "Nordijska gesta" naj bi bil izrazno skromna in prostorsko omejena. Nordijcem naj bi se namreč zdel nepotreben in nepriimeren vsak telesni gib, ki ni ravno nujen za izražanje določenih vsebin. Njegovo uporabo pojmujejo kot izraz nekontroliranosti, ki jim zaradi njihove naravne zadržanosti ne ustreza preveč. V nasprotju z bogatim gestikuliranjem jim ugaja predvsem pokončna drža, ki naj bi izražala njihovo moč. Clauss zato označuje nordijce kot "falično raso". Njihova naklonjenost pokončnosti in vzravnosti naj bi se izražala celo v notranji opremi njihovih stanovanj, ki spodbuja njihovo vztrajanje v pokončni drži. To je razvidno predvsem iz naslanjal njihovih stolov, ki jim omogočajo, da sedijo vzravnano in se pri tem ne utrudijo.

Geste mediterancev označuje Claus kot igrive in elegantne. "Mediterski duši" naj bi namreč ustrezalo majhno in vitko mačje telo, ki omogoča svobodno gibanje pripadnikov mediteranske rase. Njihovi položaji in njihove geste so precej "odrski" in ob njihovem opazovanju se zdi, kot da bi se gugali in plesali. Podobno velja tudi za njihovo govorico, ki se bistveno razlikuje od govorice nordijcev. Slednji so namreč izločili iz nje vse zvoke, ki niso nujno potrebni za prepoznavanje njenega pomena.

Slog oziroma temeljne značilnosti gestikuliranja pripadnikov orientaloidne rase je po Claussu posledica njihove "eksplozivnosti" in pomanjkanja zadržanosti. Te lastnosti naj bi determinirala prevladujoča telesna zgradba rase, ki jo označuje Clauss kot izredno gibljivo, tanko in lahko. V "bližnjevzhodni rasi" prepozna težnjo po upogibanju kolena in lateralnih gibih trupa, medtem ko naj bi bila zgradba glave in vratu pri

"vzhodni rasi" takšna, da ne dopušča izvajanja gibov glave. Njihovo pojavljanje naj bi bilo zato izraz nasilja nad rasnim izraznim slogom.

Claussovi opisi telesnih značilnosti različnih ras, ki naj bi determinirali slog njihovega gestikuliranja, so prazni, nenavadni in notranje kontradiktorni. Zato bi težko označili njegovo delo "Rasse und Seele" (1933) kot znanstveno teorijo. Razen zbirke fotografij, ki jih je avtor selekcional pod vplivom lastnih pričakovanj, ni v njegovi knjigi nobenih dokazov za njegove ohlapne trditve o odnosu med raso in gesto. Tudi sam namreč priznava, da temeljijo predvsem na njegovi intuiciji.

Podobno pojmovanje zasledimo tudi pri O. Rutzu (1925). Njegov razizem temelji na t.i. "duhovnem" elementu, ki ga opredeljuje kot metafizični pritisk (Drang) k izražanju. "Duhovni element" naj bi potoval od posameznika do posameznika po kanalu. Toda Rutz ga žal ne opisuje, ampak poudarja le njegovo dednost, ki je podrejena posebnim, ne-biološkim zakonitostim.

Rutz (1925) navaja štiri "duhovne arhetipe":

- sferičnega,
- paraboličnega,
- piramidalnega in
- poligonalnega.

Pri vsakem od njih navaja njegove psihične in telesne (fizične) značilnosti, ki se vzajemno pogojujejo.

TABELA 2: Psihične in fizične značilnosti Rutzovih "arhetipov"

ARHETIPI	PSIHIČNE LASTNOSTI	FIZIČNE LASTNOSTI
sferični	• igrivost • hitra vzburljivost • emocionalna nestabilnost	• sferična glava • okrogla lobanja • okrogel obraz • konveksen nos • okrogle oči • kratke roke in noge
parabolični	• težka vzburljivost • počasnost • čut za mero • načrtovanje	• podolgovata lobanja • podolgovat obraz • dolg vrat • dolg, konkavno upognjen nos • podolgovate roke in noge • podolgovate dlani in podplati • podolgovate oči
piramidalni	• napetost • teatraličnost	• prevladovanje koničastih prehodov • majhna in ozka glava z ostrimi koti • koničast nos
poligonalni	• spremenljivost • visoka napetost • nenačrtnost • kaotičnost	• pošastna zgradba • poligonalna glava • oglato čelo • podolgovata lobanja • brezoblični nos • podolgovata zgornja polovica in široka spodnja obraza • zelo tanke noge • tipično "črnsko telo"

Pri vsakem psihofizičnem arhetipu naj bi se pojavljali značilni telesni gibi in telesne pozicije:

1. Gibi SFERIČNEGA človeka naj bi sledili principu loka ali krogle. Subjekt naj bi ukrivljeno držal svoje roke in dlani. Ta položaj naj bi pogojeval tudi njegove okrogle, živahne, hitre in tekoče geste. Prav takšni so njegovi gibi pri delu in njegova pisava. Sferični človek naj bi navadno izvajal svoje geste na transversalni ali vertikalni ploskvi in kazal tendenco, da v zaokroženih gibih obrača svoje dlani navzgor. Njegovi koraki naj bi bili kratki, hoja pa živahna in nemirna.

2. Za geste PARABOLIČNEGA človeka naj bi bilo značilno dolgo, parabolično zvijanje, počasnost in moč oziroma energičnost. Po obliki naj bi težile k eliptičnosti in praviloma potekale na vertikalni površini. Navadno naj bi bile centrifugalne in daljnosežne. Pri njihovem izvajanju naj bi subjekt držal dlani vertikalno. Izrazi njegovega obraza naj bi bili počasni in uniformni, njegovim gibom pri delu pa naj bi primanjkovalo dinamičnega zagona. So namreč dolgi in počasni. Adaggio in allegro sta v glasbi paraboličnega človeka počasnejša kot v glasbi sferičnega.

3. Geste PIRAMIDALNEGA človeka označuje Rutz kot ostre, natančne, počasne, in elastično napete. Nagibale naj bi se k hitremu menjavanju in njihov ritem naj bi bil pravilen. Pri njihovem izvajanju naj bi bile konice subjektovih prstov obrnjene navzgor. Njegova hoja naj bi bila energična in ostra, oster pa naj bi bil tudi ritem njegovega glasu. Njegova drža naj bi bila "potegnjena navzgor".

4. Geste POLIGONALNEGA človeka naj bi bile "napete do skrajnosti", nepravilne in zelo hitro spremenljive. Njegov glas naj bi bil teman in rezek, njegovi gibi pri delu pa polni kaotične divjosti.

Po določiti temeljnih psiho-fizično-gestikulacijskih značilnosti vsakega od štirih temeljnih arhetipov, ki jih determinira predvsem njihov "duhovno-duševni" element (*das Seelisch-Geistige*), je Rutz oblikoval koncept, ki se ne razlikuje bistveno od bioloških teorij rase. Ta temelji na pojmu "ljudske individualnosti" (*Volksindividualität*), ki v avtorjevem pojmovnem repertoarju sovпада s pojmom "krvnega sorodstva".

Na podlagi svojega teoretičnega koncepta je napravil Rutz klasifikacijo modernih narodov. Te je umestil v štiri kategorije v odvisnosti od njihove pripadnosti enemu od omenjenih duševno-duhovnih arhetipov. Stare Rimljane, sodobne Italijane, Poljake in Romune je označil kot "sferične narode", paraboličnemu tipu naj bi pripadali predvsem Nemci, Angleži, Nizozemci, Švedci in Hindujci, piramidalnemu Stari Grki, moderni Francozi, Goti, Vandali in Mongoli, kategorija "poligonálnih narodov" pa naj bi vključevala veliko večino črnih skupin povsod po svetu.

Rutzova vrednostna orientacija pri ocenjevanju zgoraj navedenih arhetipov je jasno razvidna iz njegovih opisov, čeprav si avtor prizadeva, da bi ustvaril vtis objektivnega opazovalca, ocenjevalca in poročevalca. Pri tem poudarja, da je gibno in drugo vedenje vsake od štirih skupin podrejeno pravilom njenega duhovnega tipa neodvisno od družbenega okolja, v katerem živi.

Značilnost Rutzove knjige (kakor tudi številnih drugih knjig s tega področja) je odsotnost kakršnih koli empiričnih dokazov. Njegova spoznanja naj bi temeljila na "nekem določenem intuitivnem daru" (*einer gewissen intuitiven Begabung*), ki naj bi mu omogočal uvid v "*das Seelisch-Geistige*". Ta sposobnost seveda ni dana vsakomur, zato se pri znanstveni verifikaciji Rutzovega teoretičnega koncepta pojavlja problem njegove preverljivosti. Poleg tega Rutz ni uspel oblikovati koherentnega teoretičnega koncepta in v njegovem delu je še precej terminoloških nejasnosti.

Zametki mentalnega rasizma v teoriji geste

Ena najzgodnejših mentalno-rasističnih teorij espresivnih telesnih gibov je verjetno Gehringova (A. Gehring, 1908) teorija, ki jo je avtor predstavil v svoji knjigi o

temeljnih razlikah med pripadniki grško-latinske in tevtonske rase. Knjiga vključuje tudi nekaj avtorjevih ugotovitev oziroma prepričanj o njihovem motoričnem vedenju. Grško-latinski narodi (tj. Italijani, Španci, Francozi in Portugalci) naj bi bili živahni, zgovorni ter hitri v dejanjih in v spreminjanju razpoloženja, medtem ko naj bi bili Tevtoni (tj. Nemci in Angleži) zadržani, preudarni in oprezni v govorjenju in vedenju.

Vzroki za temeljne razlike med obema rasnima tipoma naj bi bili po Gehringu v "rasni mentaliteti" pripadnikov obeh diametralno nasprotnih ras. Poudarja, da "klasični duh" vsebuje malo idej in da so te tudi precej preproste. Zato ni obremenjen z množtvom vzporednih ali stranskih misli. Takoj ko pridobi glavna ideja nadzor nad drugimi idejami, se sprožijo inhibitorni mehanizmi, ki zavrejo vse druge ideje, kar omogoča izrazno lahkotnost pripadnikov "grško-latinske" rase. Ta naj bi se kazala tako v njihovem govorjenju kot tudi v njihovih telesnih gibih. V nasprotju z njimi trdi za pripadnike germanske rase, da je njihov duh navadno napolnjen z množtvom nasprotnih impulzov in misli, zato se na izrazni ravni pogosto pojavljajo zastoji oziroma mrtve točke. Germani naj bi svoje misli počasi prevajali v motorične gibe. Zato na gestualni ravni pri njih pogosto sploh ni mogoče opaziti nobenega rezultata. "Tevtonska zadržanost" naj bi bila rezultat bogastva in kompleksnosti misli, ki se morajo pred svojim izražanjem osvoboditi iz sklopa oziroma množice med seboj povezanih idej.

Spiritualno-rasistične teorije geste se pojavljajo tudi pri pripadnikih negermanskih narodov. Med njimi sta najpomembnejša Katalonec Rossell i Vilar (1930) in Francoz H. Neuville (1933). Oba trdita, da rasa ni nekaj biološkega, ampak je identična z "mentaliteto". Rossell i Vilar jo imenuje "intelektualna kultura" in meni, da je eden od elementov, ki omogočajo umetnost, znanost in družbeno življenje določene skupine ljudi. Domneva tudi, da je v nasprotju z individualnimi pripadniki določene rase kombinacija duh-rasa po svoji naravi nedostopna in večna. Njen primarni izraz so njene tipične geste, medtem ko so morfološke poteze (ki močnejše ali šibkeje korelirajo z gestami) sekundarnega pomena. Raso opredeljuje kot skupino ljudi z enako mentaliteto in enakimi gestami, pri čemer naj bi obe rasni kvaliteti ostali nespremenjeni tudi pod vplivom drugačnega družbenega okolja. Neuville ohranja Vilarjevo stališče, vendar ga skuša obogatiti še z interpretacijo živalskih gest, kjer ugotavlja podobno korelacijo med gestami in "mentaliteto".

Podobno stališče kot pri Vilarju in Neuvilleu zasledimo pri ameriškem sociologu L. A. Boettigerju (1938). Slednji namreč trdi, da sta gesta in obrazna ekspresija mnogo pomembnejša indikatorja rase kot običajne telesne značilnosti. Tudi Boettiger je (podobno kot Clauss in Rutz) prepričan, da je intuitivna metoda mnogo boljše od primerjalnega opazovanja in merjenja. Zato ga ne zanima vprašanje empirične preverljivosti njegovih spoznanj.

Temperamentno-rasne teorije geste

Pri proučevanju različnih teoretičnih poskusov pojasnjevanja razlik v gestualnosti z vidika "rase", "konstitucije", "temperamenta" in "značaja" se je treba ustaviti pri francoskem pisatelju Fouilléju (A. Fouillée, 1903). Njegovo delo predstavlja enega zgodnejših poskusov rasne interpretacije gibnosti. Fouillée domneva, da se pri vsakem narodu pojavi specifični "naravni značaj". Določala naj bi ga temperament in značaj njegovih pripadnikov, ki naj bi bila odvisna od "rasnega izvora" in fizičnega okolja.

Po Fouilléju naj bi se pri vsakem narodu pojavljali dve vrsti značajev: "notranji" oziroma psiho-fiziološki in pridobljeni oziroma psiho-socialni značaj. Temeljne razlike med značajmi različnih narodov, ki jih je Fouillée postuliral v svojem teoretičnem sistemu, so vodile v njihovo afektivno-gestualno karakterizacijo. Ta temelji na Hipokrat-

Galenovi teoriji temperamentov.

Italijani naj bi imeli kolerični temperament, zato naj bi se nagibali k notranji divjosti in impulzivnosti, kar se po Fouilléeju lepo izraža tudi v njihovi verbalni in gestualni retoriki. V nasprotju z njimi naj bi bili Angleži in Nemci flegmatični in njihov značaj naj bi bil v naravni harmoniji s podnebjem njihovih pokrajin. Fouillée domneva, da sta germanski temperament in podnebje germanskih dežel glavna razloga za "otopelo občutljivost" Angležev in Nemcev, ki je v skrajnem nasprotju z "emocionalno eksplozivnostjo" žolčnih Italijanov in "emocionalno ekspanzivnostjo" sangviničnih Francozov. Toda oba zgoraj omenjena dejavnika sta po Fouilléejevem mnenju manj pomembna od faktorja "rasne dednosti". Poleg tega naj bi se pri Francozih zaradi njihovega sangviničnega temperameta pogosto pojavljale "živahne in gibljive strasti", medtem ko naj bi njihova čustva hitro oziroma "deroče" "tekla" skozi ves organizem in tako proizvajala geste, ki nemudoma izdajo notranje vtise.

Podobno teorijo je razvil nemški lingvist V. Hehn (1867), ki pripisuje razlike v gestikuliranju razlikam v zgradbi okostja in temperaturi krvi. Italijansko okostje naj bi bilo po Hehnovem mnenju lažje in nežnejše od nemškega in naj bi zato pospeševalo odgovore živčno-motoričnega sistema. V nasprotju s psihično in telesno gibljivostjo odzivnih in vročerkvni Italijanov naj bi bili psihični procesi limfatičnih Nemcev in geste, ki jih spremljajo, počasni. Izražali naj bi namreč napor, ki je potreben za njihovo izvedbo.

K. Skraup (1908) je postuliral pet določiten dejavnikov gest in drugih telesnih gibov: intelekt, poklic, temperament, kulturo in raso. Neodvisno od njih je predpostavljal še nekakšno občo korelacijo med živahnostjo duha in gibanja. Obe naj bi namreč naraščali v premem sorazmerju. Kot dokaz za svoje trditve je navajal rezultate lastnih (nesistematičnih) opazovanj. Na njihovi podlagi je sklepal, da je telesno izražanje, ki ga opazimo pri kmetih, kvalitativno in kvantitativno skromnejše od izražanja prebivalcev malega mesta. Najbogatejše naj bi bile geste prebivalcev velikih mest.

Skraup navaja tudi nekaj bistvenih medskupinskih razlik v tipičnih lastnostih gest različnih poklicev. Učiteljeve geste naj bi bile po Skraupu počasne, umerjene in organizirane, umetnikove lahkotne, elastične in plastične, kovačeve prostorsko bogate in odločne, krojačeve kratke, geste vojaških vodij pa naj bi bile energične. Na podeželju naj bi bile geste mnogo bolj enotne, saj tam ni skoraj nobene profesionalne diferenciacije. Zato naj bi bile nerazčlenjene, okorne in toge.

"Profesionalna klasifikacija" gest je smiselna predvsem tedaj, ko se ocenjevanje nanaša na strogo selekcionirane gibe in vključuje le tiste, ki jih izvaja subjekt pri opravljanju svojega poklica. Toda teh ni mogoče obravnavati kot geste, saj imajo izključno samo instrumentalno funkcijo. To jih že po definiciji izključuje iz kategorije gest. Do neke mere lahko gibi, ki jih subjekt dolgo in nepretrgoma izvaja ter jih mora stalno ponavljati, določajo tudi njegovo artikulirano izražanje in neverbalno govorico. Vendar tak "poklicni determinizem" ni uporaben pri poglobljenem, znanstvenem proučevanju govornice telesa. Zato tudi Skraup ne vztraja pri poklicu kot edinem dejavniku telesno izraznega vedenja. Njegovo opisovanje značilnosti gest, ki prevladujejo pri različnih poklicnih profilih, namreč prehaja v novo klasifikacijo, ki temelji na rasi in njenih značilnostih.

Skraup vključuje v svojo "rasno klasifikacijo" gest kriterij "intelekt". V njegovem opisu "rasno determiniranih gest" dobi odločilen pomen raven mentalitete namesto ravni živahnosti. Čim bolj divji in manj inteligentni so ljudje, tem bolj naj bi bilo njihovo telesno izražanje podobno živalskemu. V okviru evropske rase razlikuje Skraup različne skupine narodov, ki se razlikujejo po moči in obliki telesne ekspresije.

1. Za Italijane, Francoze in Romune sta po Skraupu značilna izredno močno telesno izražanje in bogata oblika gest.

2. Nemci, Holandci in Flamci se izražajo s srednjo močjo in oblika njihovih gibov je izredno bogata.

3. Angleži, Skandinavci in Danci se izražajo umirjeno in oblika njihovih telesnih izrazov je bogata.

4. Poljaki in Čehi manifestirajo izredno malo izrazne moči, medtem ko je oblika njihovih izraznih gibov izredno bogata.

5. Izrazno najskromnejši so po Skraupu Rusi, saj je njihovo izražanje šibko in oblika njihovih gibov skromna.

6. Na skrajni konec svoje rasne klasifikacije umešča avtor Špance, Portugalce, Bolgare, Srbe, Albance in Armence. Zanje naj bi bilo značilno ekstremno močno telesno izražanje, oblika njihovih gibov pa naj bi bila skromna.

Rasni karakterizaciji gest sledi v Skraupovem teoretičnem sistemu njihova temperamentna karakterizacija, ki temelji na Hipokrat-Galenovi tipologiji temperamentov. Gibi sangviničnega tipa naj bi bili "živahni, hitri in okrogli", gibi koleričnega tipa okorni in togi, gibi flegmatičnega tipa "kratki" in "leni" ter gibi melanholičnega tipa "počasni".

Po Skraupovem mnenju naj bi imela vsaka "kultura" (tako kot tudi vsaka "rasa") svojo obrazno in telesno govorico. Avtor namreč trdi, da so bile geste starih Hindujcev, Babiloncev, Egipčanov in Feničanov "široke in previdne", medtem ko so bile geste Grkov in Rimljanov zlate dobe "zelo ekspresivne" in "zelo okrogle". Po orientalizaciji Grčije in germanizaciji Rima so postale geste Grkov "mehke", geste Rimljanov pa "divje" in "grobe". Geste Tevtonov so bile po Skraupu takšne kot njihov značaj: močne in odločne. Vendar so postale pod vplivom krščanstva in mediteranske naklonjenosti ceremonialnosti bolj prefinjene, mehkejše, raznolike in mnogooblične (multiformne).

Vse Skraupove trditve o gestah preteklih kultur temeljijo na njegovih študijah njihovih umetnin. Rasne, temperamentne, poklicne in kulturne determinante gibnega izražanja so po Skraupovem mnenju sekundarnega pomena. Bistven dejavnik gestikulacije oziroma njena podlaga je namreč "intelekt".

Najvplivnejša teorija geste, ki temelji na Hipokrat-Galenovi teoriji temperamentov, je prav gotovo Kretschmerjeva teorija (E. Kretschmer, 1925), saj so pod njenim vplivom nastale še številne druge teorije geste in osebnosti. Kretschmer trdi, da je oblika gest in drugih telesnih izrazov odvisna od posameznikove konstitucije in njegovega značaja oziroma temperamenta. Konstitucijo opredeljuje kot zbirko vseh fizičnih kvalit, ki je odvisna od dednosti, medtem ko opredeljuje značaj kot množico afektivnih in voljnih reaktivnih možnosti. Ta ne vključuje le dednih dispozicij, ampak tudi fizične in psihične vplive, ki so izpeljani iz okolja. Obe determinanti telesnih gibov, tj. konstitucijo in karakter naj bi determiniral rasni izvor.

Kretschmerjeva konstitucionalna teorija osebnosti temelji na njegovi fizični kategorizaciji ljudi v štiri skupine oziroma telesne tipe: piknični, atletski, leptosomni in displastični tip. Avtor jih tudi natančno opisuje.

1. Piknični tip je majhen in čokat. Ima velik trup, kratke noge, okrogle prsi, okrogla ramena ter kratke dlani in stopala.

2. Atletski tip ima proporcionalno razvit trup in ude, široka ramena ter velike dlani in stopala.

3. Astenični ali leptosomni tip je visok in vitek. Ima ozek prsni koš, dolge noge, podolgovat obraz, dolge in ozke dlani ter dolga in ozka stopala.

4. Displastični tip je disproporcionalen do meje abnormalnosti.

Štirim konstitucionalnim tipom ustrežata dva tipa temperamenta: cikloidni in

shizoidni tip. Oba pojmuje Kretschmer kot normalna tipa, vendar vključujeta lastnosti, ki lahko v primeru svoje ekstremne izraženosti preidejo v psihozo. Cikloidni temperament namreč implicira določene značilnosti manično-depresivne psihoze, shizoidni pa nekatere značilnosti shizofrenije. Prvega, ki sovпада s pikničnim tipom na konstitucionalni ravni, opisuje Kretschmer kot živahnega in družabnega, drugega (leptosomnega oziroma asteničnega) pa kot tihega, zadržanega in vase zaprtega. Rasno prevladuje piknično-ciklotimni tip med mediteranci, leptosomno-shizotimni pa med nordijci.

Telesni gibi piknično-ciklotimnega tipa so po Kretschmerju okrogli, tekoči, naravni in ustrezajo dražljajem, medtem ko so telesni gibi leptosomno-shizotimnega tipa zadržani, ohromljeni, odmerjeni, robati, togi in ne ustrezajo dražljajem. Kretschmer poudarja, da je zadržanost ena od dednih posebnosti shizoidnih družin. Sovpadala naj bi z njihovo vrojeno vojaško togostjo v gibanju in izražanju. Te lastnosti naj bi se pojavile pri rasno-temperamentnih tipih tudi tedaj, ko jih ne gojijo ali jih poskušajo celo preprečiti.

Kretschmerjeva teorije je ena najpodrobnejših in najbolj sistematičnih teorij geste, ki je hkrati tudi osebnostna teorija z določenimi psihopatološkimi implikacijami. Zato je ob svojem nastanku močno odjeknila v tedanjih strokovnih krogih. Toda njen avtor (kakor tudi večina drugih avtorjev rasnih teorij geste) svojih kategoričnih izjav ni utemeljil z nobenimi trdnimi in neovrgljivimi dokazi.

S svojo konstitucionalno teorijo osebnosti je Kretschmer med drugim vplival tudi na W. Böhleja (W. Böhle, 1929). Ta je poskušal pri interpretaciji človekovega gibnega izražanja integrirati več različnih konceptov:

- Kretschmerjevo teorijo,
- neofrenološko pojmovanje nemškega slikarja Huterja,
- antično Hipokrat-Galenovo teorijo temperamentov in
- biološka proučevanja različnih ras.

Böhle domneva, da Gall svojega postulata o korelaciji med telesno obliko in intelektualnimi sposobnostmi ni dovolj dobro razvil. Gall namreč predpostavlja obstoj sedemindvajsetih mentalnih sposobnosti, ki jih umešča v različne predele lobanje. V nasprotju z njim trdi Böhle, da obstaja sedemdeset psihičnih con, ki jim pripadajo različne telesne regije.

Po Böhleju ima vsako človeško bitje svojo somatsko in psihično konstitucijo. Slednje sestavljajo "notranji" procesi človeške duševnosti, ki jih je mogoče povnanjiti v materialnem svetu. Njihove eksternalizacije bi lahko pojmovali kot vidne simbole nevidnih "idej". Vplivi okolja učinkujejo na subjektovo vedenje v manjši meri kot njegov "notranji" značaj, ki oblikuje njegove izkušnje.

V odvisnosti od posameznikovega "notranjega" značaja razlikuje Böhle tri psiho-telesne tipe:

1. afektivni tip (*Gemutstypus*),
2. motorični tip (*Bewegungstypus*) in
3. perceptivni tip (*Empfindungstypus*).

Böhlejevi psiho-telesni tipi ustrezajo Muellerjevi delitvi življenjskih sil na vegetativne, motorične in senzorne sile ter Kretschmerjevi delitvi konstitucionalnih tipov na piknični, atletski in astenični tip. Böhle navaja tudi temeljne značilnosti vsakega od navedenih treh tipov:

1. Za AFEKTIVNI TIP naj bi bili značilni predvsem tihost in mirnost. Nagibal naj bi se k ubiranju srednje poti. Zato v njegovem vedenju nikoli ne zaznamo niti ekspanzivnosti niti kontemplativnosti. V izražanju lastnih čustev naj bi ne bil ekstremističen. Izogibal naj bi se teatraličnosti, vendar tudi brezčutnosti in flegmatičnosti. Afektivni psihofizični tip navadno ne opravlja poklicev, ki zahtevajo precej

telesnih gibov. Njegove kosti in njegovo tkivo so namreč takšni, da mu ne dopuščajo pretirane fizične aktivnosti. Ustreza mu alpska rasa, dober primer zanj pa je po Böhlejevem mnenju tudi vzhodni Žid.

2. Pri **MOTORIČNEM TIPU** naj bi se po Böhleju pojavljali dve konstitucionalni pod-varianti:

a) flegmatični tip, ki ustreza nordijski rasi, ter

b) sangvinični tip, ki ustreza mediteranski rasi. Slednja vključuje južne Francoze, Špance, Italijane in Žide.

Ad a) Flegmatični tip opisuje Böhle kot preračunljivo hladnega, umirjenega, resnega, togega in zadržanega. Njegove psihične lastnosti naj bi se izražale tudi v njegovih telesnih gibih, ki so počasni in preudarni, medtem ko gestikuliranja pri flegmatičnem tipu skoraj ne opazimo.

Ad b) Za sangvinični tip naj bi bila značilna izredna razgibanost. Böhle poudarja, da spremljajo vse njegove besede živahne geste ter da v njegovem izražanju lastnih občutij in idej govori vse njegovo telo. Ta lastnost naj bi temeljila na sangvinikovih vrojenih izraznih sposobnostih. Böhle zato označuje njegove geste kot "gledališke" geste in poudarja nesorazmerje med intenziteto njegovega psihičnega življenja in njegovim telesnim izražanjem.

Razlika v gestikuliranju obeh podvariant motoričnega konstitucionalnega tipa naj bi bila izraz razlik v zgradbi njunih okostij. Motorični pritisk je namreč v obeh skupinah enako močan, toda narava flegmatikovih kosti zavira ali celo preprečuje mišične gibe, medtem ko jih narava sangvinikovih kosti olajšuje oziroma pospešuje.

3. Za tretji, **PERCEPTIVNI PSIHOFIZIČNI TIP** je po Böhleju značilno močno in krčevito "notranje" afektivno življenje, vendar so njegove izrazne sposobnosti šibke. Zato perceptivni tip pogosto zadržuje svoje emocije v lastni notranjosti, saj se ni sposoben orientirati navzven. Njegovo gestikuliranje ne sovпада z njegovim šibkim okostjem.

Za konec je treba opozoriti na dejstvo, da so Böhlejeve trditve (kakor tudi trditve številnih drugih rasno orientiranih teoretikov geste) strogo spekulativne narave, saj si avtor ne prizadeva ponuditi kakršnega koli dokaza zanje.

Ocena rasnih in konstitucionalnih teorij govornice telesa

Večina t.i. rasnih teorij geste je obarvana rasistično in na podlagi podrobnejšega proučevanja nekaterih od njih lahko z gotovostjo trdimo, da jim ne moremo pripisati posebno visoke objektivnosti in veljavnosti, ki veljata za najosnovnejša kriterija sprejemljivosti določene teorije v znanstveno-teoretski sistem. Njihova največja pomanjkljivost je predvsem v tem, da se njihovi avtorji ne morejo otresti samovšečnega prikazovanja lastne perspektive kot edinega možnega in sprejemljivega izhodišča za izgradnjo teorije geste ter se postavljajo na pozicijo vsevednega poznavalca oziroma samozanega arbitra. Ta naj bi bil zaradi svoje intuitivne sposobnosti eden redkih izbrancev, ki so sposobni za prepoznavanje temeljnih razlik med rasami.

Z zavračanjem merodajnosti empiričnih dokazov in s trditvijo, da je za proučevanje rasnih značilnosti potreben poseben "intuitivni dar", se rasistični teoretiki geste spretno izognejo klasičnemu (znanstvenemu) načinu testiranja hipotez. Njihove postavke namreč v večini primerov niso in ne morejo biti preverljive, saj lahko "neobdarjenemu" kritiku vedno očitajo nepristojnost za njihovo ocenjevanje.

Večina rasističnih izjav ni vredna resne obravnave, saj temeljijo na emocionalni ali politični pristranskosti (Kovačev, 1994). Nekatero od njih so v svoji iracionalnosti še najbolj podobne sanjskim fantazijam. Sem umeščamo npr. Claussove formulacije:

"rasni" stol, "rasna" pokrajina in "rasno" oblačilo ter Rutzove "eliptične duše", "sferične drže" in "poligonična telesa". Take in podobne formulacije sicer doprinašajo k barvitosti teksta in njegovi literarni vrednosti, vendar nimajo nobene znanstvene veljave. Njihova uporaba priča o precejšnji pesniški nadarjenosti njihovih avtorjev ali vsaj o njihovi sposobnosti za metaforično izražanje (kar je vsekakor zavidljiva kvaliteta). Vendar doprinaša tudi k njihovi diskvalifikaciji v znanstvenih krogih in indirektno nakazuje njihovo nesposobnost za objektivno proučevanje realnosti. Zato bi lahko o velikogermansko-rasističnih teoretikih geste nekoliko pikro pripomnili, da bi bilo zanje morda bolje, če bi ostali zvesti svoji nordijski "molčečnosti" in "zadržanosti" (Kovačev, 1993).

Rasnim teorijam govornice telesa navadno očitajo predvsem dve pomanjkljivosti:

1. spekulativnost in
2. preplavljenost s konceptualnimi fikcijami.

Spekulativnost rasnih teorij

Večino trditev o gestualnih značilnostih različnih rasnih skupin bi lahko označili kot čisto spekulacijo. Edini dokazi zanje so nejasni vtisi njihovih avtorjev, ki so posledica njihovega nesistematičnega in rasistično usmerjenega opazovanja. Na njihovi podlagi so rasni teoretiki geste oblikovali tipološke kategorije s pomočjo logične abstrakcije. Zato so njihove karakterizacije pogosto zgolj ohlapne generalizacije in temeljijo na opazovanju izoliranih primerov.

Razen nekaterih fotografij, ki se pojavljajo v Claussovem delu in ki jih je avtor subjektivno selekcioniral na podlagi svoje "intuicije", ni v rasistično obarvanih teorijah geste nobenih namigov o tem, kako bi bilo mogoče empirično preveriti njihovo veljavnost. Ta očitek bi sicer lahko zavrnili kot nezadosten in mu ne bi pripisovali prevelike teže, če bi bile trditve rasistično naravnanih teoretikov integrirane v koherentne teoretične sisteme in če problematika, ki jo obravnavajo, ne bi bila tako sila sporna. Avtorji se namreč pri svojem proučevanju ne morejo otresti nekaterih rasnih predsodkov. To je v znanosti popolnoma nesprejemljivo, saj lahko povzroči naravnost groteskno izkrivljanje podatkov. Zato se je treba pri načenjanju kočljivejših tem opirati na empirična opazovanja, opise in kvantitativne primerjave podatkov med seboj. Toda rasistično naravnani teoretiki zavračajo te postopke in se sklicujejo predvsem na lastno "podzavestno intuitivno sposobnost" (Claus) ali na metafizično percepcijo "notranjih sil" in "arhetipov" (Rutz).

Konceptualne fikcije v rasnih teorijah

Rasni teoretiki geste vpletajo v svoj teoretski besednjak precej konceptualnih fikcij, ki ne spadajo v resne znanstvene razprave (npr. "prometejski značaj", ki ga zasledimo pri Lenzu). Nejasnost, ki je posledica uporabe metafizične terminologije, še dodatno povečuje tendenca po svobodnem medsebojnem zamenjevanju različnih konceptualnih fikcij in odsotnost njihovih jasnih opredelitev. Zato lahko večini rasnih teorij geste očitamo, da njihove konceptualne fikcije dobesedno izpodrivajo druga drugo, kar je verjetno posledica pretiranega zanosa njihovih avtorjev. Ta jim namreč onemogoča vzdrževanje kritične razdalje do lastnega teksta. Poleg tega lahko očitamo rasistično naravnanim teoretikom geste še nagnjenost k precej neobremenjenemu medsebojnemu zamenjevanju bioloških, psiholoških in kulturoloških terminov, kar še dodatno doprinaša k nejasnosti njihovih tekstov in k zmedbi pri poskusih njihovega ovrednotenja.

LITERATURA

- Berger, W. (1954). Was ist die Rasse? Mit Berücksichtigung des jüdischen Rassenproblems. Wien: Verlag Gsur & Co.
- Berry, B. (1940). The concept of Race in Sociology Books. Social Forces.
- Böhle, W. (1929). Die Körperform als Spiegel der Seele. Leipzig und Berlin: Tübnner.
- Clauss, L. F. (1925). Die Nordische Seele. München: Lehmanns Verlag.
- Clauss, L. F. (1933). Rasse und Seele. Eine Einführung in den Sinn der leiblichen Gestalt. München: Lehmanns Verlag.
- Efron, D. (1941). Gesture and Environment. New York, Holt: Rinehart and Winston.
- Gehring, A. (1908). Racial Contrasts. Distinguishing Traits of the Graeco-Latins and Teutons. New York and London: Putnam's Sons.
- Günther, H. (1925). Rassenkunde des deutschen Volkes. München: Lehmanns Verlag.
- Günther, H. (1927). Rasse und Stil. München: Lehmanns Verlag.
- Günther, H. (1930). Rassenkunde des jüdischen Volkes. Bd. 8. Bewegungen und Gebärden der Juden. München: Lehmanns Verlag.
- Hurwicz, E. (1920). Die Seelen der Völker. Gotha: Perthes Verlag.
- Kovačev, A. N. (1993). Kretnja kot komunikacijski dej in kot sredstvo samoizražanja. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kovačev, A. N. (1994). Družbene in kulturne determinante telesnih gibov. Psihološka obzorja, 3 (2), 73-85.
- Kretschmer, E. (1925). Körperbau und Charakter/Physique and Character. New York, Harcourt: Brace.
- Neuville, H. (1933). L'Espece, la Face et le Métissage en Anthropologie. Paris: Masson et Cie.
- Rutz, O. (1925). Vom Ausdruck des Menschen. Hanover: Kapman Verlag.
- Skraup, K. (1908). Mimik und Gebärdensprache. Leipzig: Weber Buchhdlg.

Osebnostni vidiki pisave - odnos med osebnostnimi potezami in objektivno določljivimi značilnostmi rokopisa

EMIL BENEDIK

POVZETEK

Kaj nam lahko povedo značilnosti rokopisa? So izraz osebnostnih lastnosti? Bi lahko grafološko ocenjevanje uporabili kot psihodiagnostični instrument? Odgovori na takšna vprašanja niso enostavni. Pisava je poleg psihološkega tudi kulturni, zgodovinski, nevrološki ali čisto simbolni fenomen. Pri validaciji se srečujemo s številnimi metodološkimi problemi, saj takšna projekcijska, multidimenzionalna in ekspresivna tehnika ne ustreza klasičnim statističnim postopkom. Po drugi strani pa objektivni grafološki znaki bolj odražajo spolne razlike, kot pa so povezani z merjenimi osebnostnimi lastnostmi (na podlagi Freiburškega osebnostnega vprašalnika). Je to v nasprotju z grafološkimi predpostavkami?

ABSTRACT

PERSONALITY ASPECTS OF WRITING - RELATION BETWEEN PERSONALITY TRAITS AND OBJECTIVE CHARACTERISTICS OF HANDWRITING

What can characteristics of handwriting tell us? Is it an expression of personality traits? Could we use graphological assessment as a diagnostic tool? Answers on such questions are not easily given. Handwriting is a psychological phenomenon, but it also includes cultural, historical, neurological and symbolical dimensions. There are many problems of measurement if results of such multidimensional, expressive and projective technique is compared with results on personality traits inventories. We have found some differences between male and female handwriting, but no real significant connections between writing signs and results of the Freiburg personality inventory. Does this fact oppose graphologists' assumptions?

Pisava je nastajala skozi tisočletja. Lahko bi spremljali njen filogenetski in zgodovinski razvoj preko arhaičnih oblik sporazumevanja (npr. preko načina oblačenja, različnih znakov), pisanja s pomočjo vozlov (Inki), rovašev (Evropa), do pisave s podobami (mlajša kamena doba), poenostavljenih podob (stari Egipt) ter zlogovne pisave. Končno postajo v tem razvoju predstavlja alfabet, abeceda ali azbuka, kjer se uveljavi pravilo, da vsakemu glasu, fonemu pripada eno samo znamenje ali črka. Zapletene in mnogovrstne oblike so tako postale bolj jasne in enostavne (Kulundžić, 1965). Vendar s tem ves razvoj ni bil zaključen. Skozi zgodovino srečujemo različne oblike pisave od rimske, merovinške, karolinške, gotske do sodobne latinice, ki ima dovolj enostavne črke za hitro pisanje ter obenem dovolj različne, da jih je pri branju hitro in zlahka prepoznati, saj je glavni namen pisave komunikacija, prenos nekega sporočila.

Pisava je nevrofiziološki fenomen. Pri tem sodelujejo tako avtonomni živčni sistem kot motorični predeli možganske skorje ter progasto mišičevje. Obenem so udeležene tudi aferentne komponente, ki omogočajo kontrolno, regulacijsko dejavnost. Po Pophalu (Muller in Enskat, 1972) lahko zasledujemo določen filogenetski in ontogenetski razvoj motorike, ki predvideva povečano aktivnost različnih možganskih centrov. V najzgodnejšem razvoju prevladujejo subkortikalni centri, kasneje se vse bolj uveljavlja korteks. Ta razmerja naj bi se odražala tudi v rokopisu odraslega človeka, npr. skozi prešibko ali premočno pisalno napetost, togi rokopis ipd.

Na pisanje lahko gledamo kot na izraz. Ta pomeni način oziroma stil vedenja. Po Allportu (1961) je izrazno vedenje relativno neodvisno, spontano ter pretežno zunaj naše zavesti. Je bolj trajno, je rezultat globlje strukture osebnosti. Torej je tudi pisanje ena izmed možnosti, na podlagi katere lahko preučujemo osebnostne lastnosti v skladu s Klagesovimi (1924) predpostavkami.

Produkt pisanja je rokopis, pri čemer ne moremo mimo preprostega dejstva, da je ta individualiziran. Kljub temu da smo se učili enakih vzorcev, bi pri vsakem posamezniku našli kakšne posebnosti. Te značilnosti rokopisa Pulver (1949) razlaga kot simbolični izraz psihičnih vsebin. Procese simbolizacije v psihologiji običajno razlagajo z mehanizmom projekcije. Ta pomeni dejanje, s katerim je neko psihološko dejstvo premaknjeno in premeščeno ven, iz središča na periferijo ali s subjekta na objekt. V psihoanalitičnem smislu gre za dejanje, s katerim subjekt iz sebe izvrže in lokalizira v drugem (objektu ali stvari) značilnosti, občutja, želje in celo "objekte", ki jih ne želi videti ali jih v sebi zavrača (Laplanche in Pontalis, 1984). Za razliko od izraznega vedenja, kjer je pomembno, kaj se dogaja s subjektom, se projekcija neposredno nanaša na objekt, ki je nosilec projekcije. Pri projekciji je bolj poudarjen vsebinski vidik doživljanja in reagiranja na okolje, pri izrazu pa gre za sam način izražanja teh vsebin. Allport (1961) meni, da projekcijsko vedenje izzove testator (objekt), izrazno vedenje pa se izraža spontano. Prvo je bližje kognitivnim vsebinam, drugo je bolj izvorno in motorično. Tako akt pisanja izraža človekove psihofizične značilnosti, ki jih interpretiramo na podlagi registriranih pisalnih znakov v skladu z izrazno teorijo in simbolnim pomenom. Grafološka interpretacija torej temelji na prostorskih, časovnih, oblikovnih in gibalnih analogijah ter simboliki, pri čemer lahko izrazne, gibalne fenomene obravnavamo kot znak ali simptom, medtem ko oblikovni, prostorski, vsebinski fenomeni pripadajo ravni simbolov. Seveda je takšna delitev groba in poenostavljena, saj so gibanje, oblikovanje in prostorska razsežnost le trije vidiki istega fenomena - pisave.

Na osnovi takšnih predpostavk se zastavlja vprašanje, ali lahko grafološko ocenjevanje uporabimo kot psihodiagnostični instrument? Ali je takšno ocenjevanje objektivno, zanesljivo in veljavno? Na podlagi nekaterih raziskav (po Muller in Enskat, 1972) ne moremo podati splošne ocene, v kakšni meri grafološki postopki ustrezajo psihometričnim zahtevam, saj se rezultati spreminjajo v odvisnosti od kompleksnosti pisalnih znakov (enostavni ali celostni), faze ocenjevanja (registracija ali interpretacija), uporabljene metode za verifikacijo znakov, vrste osebnostnih lastnosti, ki jih želimo meriti itd.

Posamezni, enodimenzionalni grafološki znaki so bolj primerni za statistično obdelavo, saj jih je mogoče objektivizirati, kvantificirati, meriti. Merjenje takšnih znakov je relativno objektivno, zanesljivo, ne pa tudi veljavno. S tem se potrjujejo teoretične predpostavke, da z izoliranim merjenjem posameznih variabel izgubimo celostnost pisave, saj so vse variable soodvisne in večznačne.

Merjenje bolj kompleksnih, celostnih grafoloških variabel se kaže kot manj objektivno, zanesljivo in veljavno. Te variable ni mogoče kvantificirati, nekatere niti dovolj jasno in natančno opisati. Zaradi takšnih težav so raziskovalci krenili po drugi

poti preverjanja, od nasprotnega konca. Preverjati želijo končni produkt, oceno, sodbo grafologa, ki jo ta sicer lahko jasno formulira, vendar ni objektivnih podatkov, na podlagi česa je nastala. Ta metoda je prinesla določene pozitivne rezultate (Eysenck, 1945), ki jih moramo upoštevati kljub metodološkim nejasnostim.

Psihološki preizkusi so nasploh precej nedostopni statističnim metodam preverjanja, kar še posebej velja za t.i. celostne preizkuse, med katere spada tudi grafološko ocenjevanje rokopisa. Zato so nizke statistične povezave lahko tudi rezultat neskladnosti med merjenim objektom in merilnim instrumentom.

Glede izbire vzorca populacije se je do sedaj najbolj uveljavila metoda ekstremnih skupin, kar potrjuje Cronbachovo trditev (1970), da so celostni (projekcijski) preizkusi bolj uporabni kot indikatorji določenih psihičnih stanj in osebnostnih lastnosti ter manj kot klasičen merski instrument.

Če zanemarimo te metodološke pomanjkljivosti, se lahko posvetimo vprašanju, katere osebnostne lastnosti je mogoče meriti na podlagi rokopisa. Pregled dostopnih raziskav nam kaže, da so avtorji dosegli določen uspeh pri diagnosticiranju inteligentnosti, šolske uspešnosti, temperamenta, emocionalne stabilnosti (Muller in Enskat, 1972), manj pa pri ugotavljanju stališč, vrednot, poklicne uspešnosti in interesov (Super, 1991; Ben-Shakar, 1986). Zdi se, da večjo veljavnost dosežemo pri ocenjevanju trajnejših osebnostnih lastnosti, temperamenta kot pa pri hitro spremenljivih, močno situacijsko pogojenih značilnostih. Vendar je nemogoče podati splošnejše zaključke, saj je opaziti pomanjkanje sistematičnih in metodološko korektnih raziskav s tega področja.

PROBLEM

Vprašanja, ki si jih zastavljamo, so: katere so objektivno določljive značilnosti rokopisa, kako se te združujejo na podlagi factorske analize, ali obstajajo statistično pomembne razlike med njimi glede na spol ter ali se lastnosti rokopisa povezujejo z osebnostnimi lastnostmi, ki jih ugotavljamo na podlagi Freiburškega osebnostnega vprašalnika (FPI).

METODA

Narava raziskave

Odgovore na zastavljena vprašanja smo poskušali najti s pomočjo multivariantne metode (factorska analiza), korelacijskih metod (Pearsonov coef. korelacije - r , point biserialni - r_{pbis} , $hi-2$ test) in deloma s klasičnim eksperimentalnim pristopom (npr. za uporabo analize variance). Pri tem nastopata dva sklopa spremenljivk: neodvisne predstavljajo dimenzije FPI ter spol, odvisne pa se nanašajo na objektivizirane lastnosti rokopisa.

Vzorec

V raziskavi je sodelovalo 152 učencev prvega, drugega in tretjega letnika različnih programov Srednje šole gostinsko turistične in ekonomske usmeritve, od tega 97 deklet ter 55 fantov. Starost preizkušancev se je torej gibala od 16 do 18 let.

Spremenljivke

Neodvisne spremenljivke predstavljajo spol ter lestvice FPI: FPI1 - nevrotičnost;

FPI2 - spontana agresivnost; FPI3 - depresivnost; FPI4 - razdražljivost; FPI5 - družabnost; FPI6 - obvladanost; FPI7 - reaktivna agresivnost; FPI8 - zavrtost; FPI9 - odkritost in dodatne lestvice višjega reda; FPIE - ekstravertnost; FPIN - emocionalna labilnost in FPIM - maskuliniteta.

Odvisne variable pa predstavlja razdelitev spremenljivk na tiste, ki se pojavljajo v vsakem rokopisu, in tiste, ki se pojavljajo le občasno oziroma pri določenih ljudeh. Predstavljene so samo tiste, ki zadostujejo merskim zahtevam.

A. Variable, ki se pojavljajo v vsakem rokopisu. Razdeljene so na možnost objektivizacije.

Objektivno merljive variable (merjeno v milimetrih ali kotnih stopinjah): 1. velikost rokopisa (aritmetična sredina velikosti malih črk); 2. variabilnost velikosti (spremenljivost velikosti malih črk - razpon); 3. širina rokopisa (razmerje med višino in širino male črke m); 4. kot nagnjenosti rokopisa (aritmetična sredina nagibov velikih črk); 5. variabilnost kota nagnjenosti; 6. poudarjenost con - zgornja/srednja (razmerje med zgornjo in srednjo cono, ki jo opredeljujejo male in velike črke); 7. poudarjenost con - spodnja/srednja (razmerje med spodnjo in srednjo cono, ki jo ločuje navidezna črta pisanja); 8. poudarjenost con - kratkost rokopisa (razmerje med spodnjo+zgornjo cono ter srednjo cono); 9. velikost zgornje cone (absolutna velikost zgornje cone); 10. velikost spodnje cone (absolutna velikost spodnje cone); 11. variabilnost zgornje cone (razpon); 12. variabilnost spodnje cone (razpon); 13. nagnjenost vrstic; 14. širina levega roba (prazna površina med tekstem in robom lista); 15. variabilnost levega roba (povečevanje ali zmanjševanje velikosti, primerjava začetne in končne vrstice); 16. širina zgornjega roba; 17. širina desnega roba; 18. variabilnost desnega roba; 19. razmik med besedami (dolžina povprečnega praznega prostora med besedami); 20. variabilnost razmika med besedami ter 21. dolžina celotnega teksta.

Manj objektivno merljive variable (frekvence): 1. povezanost rokopisa (število povezanih črk v besedi); 2. oblika črk - razmerje med arkadami in girlandami (število arkad in girland, registriranih na črkah m in n); 3. oblika črk - razmerje med koti in vijugami (To variablo smo uvrstili v to skupino na podlagi teoretičnih predpostavk, da je možno šteti posamezne kote in vijuge. Pri praktičnem delu pa se je pokazala vsa kompleksnost takšnega dela, zato smo se zadovoljili z oceno. Podobno velja za naslednjo variablo debelina potez); 4. debelina potez (ocena); 5. poenostavljenost rokopisa (število poenostavljenih ali obogatenih črk, velikih začetnic); 6. desnost potez (akcenti usmerjeni na desno); 7. levost potez.

Posredno ugotovljive značilnosti rokopisa: 1. hitrost pisanja (upoštevanje nagnjenosti, gladkosti, letečih potez, podaljševanja, poenostavljanja, povečevanja črk ipd, kar je značilno za hitro pisavo); 2. pritisk rokopisa (ocena odtisa na papirju).

Variable najvišje kompleksnosti (celostni znaki): Formalni nivo oblike (ocena polnosti, ritmičnosti, samoniklosti, togosti rokopisa). Čeprav sodobni avtorji opuščajo izraz formalni nivo oblike in ga skušajo nadomestiti oziroma razčleniti na druge celostne znake, npr. ritmičnost, samoniklost, enotnost, polnost rokopisa. Gre za lastnosti, ki so podvržene zelo subjektivnemu ocenjevanju, poleg tega pa se dopolnjujejo in jih je težko obravnavati ločeno. Zato smo se odločili za ocenjevanje samo ene globalne lastnosti, ki predstavlja estetski vtis o posameznem rokopisu.

B. Variable, ki niso prisotne v vsakem rokopisu. To so posamezni znaki, kjer ocenjujemo le prisotnost ali odsotnost teh:

1. ostri zavoji v spodnji coni (posebna pozornost velja pentljam malih črk j in g);
2. okrogel rokopis (posebna pozornost velja okroglim črkam srednje cone, npr. a, o, u);

3. ostro zaključevanje navzdol (to se pojavlja običajno na koncu besede); 4. pentlje in spirale (običajno pri krožnih gibih); 5. oster rokopis (ostre poteze, "ošiljene" končnice); 6. prekrivajoče se vrstice; 7. popravki (vsakršno popravljanje že napisanega teksta); 8. nepravilna debelina rokopisa (debelina rokopisa se spreminja nenadoma, neritmično, neharmonično); 9. manjkajoče pike (na koncu stavka ali na črki i).

Pripomočki in postopek preizkušanja

V raziskavi smo uporabili Freiburški osebnostni vprašalnik, obenem pa še operacionaliziran in urejen seznam grafoloških značilnosti rokopisa, ki smo ga sestavili na podlagi spoznanj Klagesa (1968), Mullerja in Enskatove (1972), Nezosove (1986), Singerja (1969) ter Trstenjaka (1986). Vsi preizkušanci so ob izpolnjenem vprašalniku oddali tudi lastnoročni prepis kratke zgodbe, pri čemer so vsi uporabili enako pisalo (svinčnik HB trdote) in enako polo papirja. Preizkus je bil izveden ob upoštevanju enakih pogojev za vse (v šoli).

REZULTATI IN DISKUSIJA

Razlike med moškimi in ženskami

Na podlagi rezultatov ugotavljamo nekatere razlike med rokopisom fantov in deklet. Dekleta pišejo z večjimi črkami kot fantje (rpbis = .21), vendar pa to velja samo za t.i. srednjo cono, saj fantje bolj poudarjajo poteze v zgornji coni (pomemben hi-2 pri manj kot .01 stopnji tveganja). Pisava deklet je bolj kratka (rpbis = .43), posebno ko gre za razmerje med zgornjo in srednjo cono (pomemben hi-2 pri manj kot .01 stopnji tveganja). Dekleta za zgornji rob namenijo več prostora (rpbis = .20), med besedami puščajo več razmika (rpbis = .26), njihova pisava je manj povezana (rpbis = .23), uporabljajo več girland (rpbis = .25), njihova pisava je tanjša (rpbis = .17), formalni nivo oblike je višji (rpbis = .48), v njihovem rokopisu opažamo več ostrih zavojev v spodnji coni (pomemben hi-2 pri .01 stopnji tveganja). Rokopis deklet je bolj okrogel, manj oster, več je levo usmerjenih poudarkov (vse pri manj kot 5% tveganju). Rokopis fantov je manj stabilen, tako glede velikosti malih črk (rpbis = .16), števila popravkov kot spremenljivosti debeline potez (pomemben hi-2 pri .01 stopnji tveganja) ter velikosti potez, ki segajo v zgornjo cono (rpbis = .32).

Kljub temu da med grafologi (npr. Klages, 1968; Muller in Enskat, 1972; Trstenjak, 1986) prevladuje prepričanje, da spola ni mogoče določiti samo s pomočjo analize rokopisa (saj naj bi se v njem odražala le moškost ali ženskost, ki sta psihološki kategoriji), v našem primeru odkrivamo največ razlik med značilnostmi rokopisa prav pri spolu. Ta ugotovitev ni nujno v nasprotju s teoretičnimi predpostavkami, saj predvidevamo, da dekleta pretežno izkazujejo "ženske" značilnosti in fantje "moške". Zato si oglejmo, kakšna je skladnost med pojmovanjem ženskosti oziroma moškosti in objektivnimi pokazatelji razlik med spoloma v rokopisu.

Po Klagesu (1924, 1968) moškost karakterja predstavljajo naslednje značilnosti: diferenciranost (v primeru pozitivnega vrednotenja rokopisa) ali razdvojenost (ob negativnem vrednotenju), inspiracija ali nagnjenost k sanjarjenju, fantazija - nezbranost, odločnost, samoniklost ali nespokojnost, energičnost ali trdota, moč prepričevanja oziroma trma, mnogostranskost ali vznemirjenost, moč abstrahiranja ali nedostopnost in dostojanstvo ali precejevanje.

V našem primeru takšnemu opisu ustrezajo naslednje značilnosti rokopisa fantov:

1. poudarjenost zgornje cone simbolizira poudarjenost duhovne, intelektualne

sfere, ambicioznost, ponos, odločnost, pogum, mnogostranskost, sanjarjenje, pa tudi pomanjkanje samodiscipline in smisla za realnost, površnost itd; 2. lokacijo teksta v zgornji del pisalne površine bi prav tako lahko interpretirali kot izraz poudarjenosti zgornje cone; 3. manj stabilen rokopis je lahko izraz nezbranosti, vznemirjenosti, površnosti; 4. uporaba ostrejših potez nakazuje energičnost, odločnost itd (Klages, 1968; Trstenjak, 1986; Nezos, 1986).

Ženski karakter je Klages opisal z naslednjimi lastnostmi: edinstvenost, harmoničnost oziroma nagonsko presojanje, predajanje ali pristranskost, smisel za stvarnost in nesposobnost predvidevanja, uravnoveženost ali čutna opredeljenost, toplina - sočutje oziroma pomanjkanje energije, nagonska sigurnost ali neprincipielnost, vztrajnost oz. ozkost - malenkostnost, intuicija ali nestvarnost ter iskrenost ali subjektivnost.

Ženske naj bi bile bolj emocionalne, pasivne in harmonične, kar v našem primeru potrjujejo naslednje značilnosti rokopisa:

1. poudarjenost srednje cone simbolizira pomembnost socialno-emocionalne sfere, kot predvideva Pulver (po Tušaku, 1992); 2. kratkost rokopisa oziroma boljša uravnoveženost con, stabilnejši rokopis in višji formalni nivo oblike so elementi, ki se skladajo s pojmovanji o večji harmoničnosti, uravnoveženosti ženskega značaja. Vendar so te interpretacije parcialne, saj bi morali upoštevati tudi druge grafološke indikatorje ter dejstvo, da so dekleta obenem dosegla višje rezultate na skalah nevrotičnosti, depresivnosti, zavrtosti in emocionalne labilnosti (FPI); 3. prisotnost ostrih zavojev v spodnji coni predstavlja "neharmonično" značilnost rokopisa deklet, simbolizira bolj prikrito nezadovoljstvo oziroma agresivnost; 4. prisotnost levih poudarkov simbolizira pasivnost, nevrotičnost, usmerjenost v preteklost itd; 5. o poudarjeni emocionalnosti pri dekletih govorijo tudi okrogle in girlandne poteze; 6. tanjši rokopis označuje občutljivost in šibkost deklet.

Značilnosti, ki nista povsem skladni s Klagesovim orisom moškega in ženskega karakterja, sta predvsem večje male črke in večji razmik med besedami pri dekletih. Klages bi ti dve značilnosti pripisal moškim, saj velike male črke simbolizirajo energičnost, moč, samozavest, ambicije, podjetnost itd., razmik med besedami pa označuje diferenciranost, pojmovno jasnost, logičnost, čut za distanco...

Lahko zaključimo, da se naši rezultati (če - ne povsem upravičeno - izenačimo moškost z moškimi in ženskost z ženskami in zanemarimo vpliv starosti) pretežno ujemajo s Klagesovimi oziroma implicitnimi pojmovanji moškosti in ženskosti, pogrešamo pa povezanost z nekaterimi drugimi lastnostmi rokopisa (npr. širino, nagnjenostjo, oglatostjo, hitrostjo pisanja, pritiskom), ki bi jih prav tako lahko vključili v to teorijo. Na tem mestu ne moremo odgovoriti, kako takšni koncepti ustrezajo tudi drugim vidikom realnosti. Klagesov koncept moškega in ženskega karakterja ne zajema samo karakternih lastnosti, ampak tudi sposobnosti. Poleg tega karakterne lastnosti, ki jih uporabljajo omenjeni grafologi, niso vedno jasno definirane, kar predstavlja težavo pri preverjanju. Kljub temu novejšje raziskave v določeni meri potrjujejo implicitna pojmovanja moškosti in ženskosti (Musek, 1993).

Povezanost značilnosti rokopisa z rezultati FPI

Nekateri dobljeni korelacijski koeficienti se gibljejo med $r = .16$ in $r = .31$ (tabela 1), označujejo dokaj nizko povezanost grafoliških značilnosti z rezultati FPI, oziroma moramo upoštevati tudi možnost napake, ki lahko nastane pri tolikšnem številu posameznih korelacij. Te povezave (pri 5% tveganju) so lahko rezultat slučaja.

TABELA 1: POVEZANOST ZNAČILNOSTI ROKOPISA, SPOLA IN REZULTATOV FPI

VARIABLA	FPI1	FPI2	FPI3	FPI4	FPI5	FPI6	FPI7	FPI8	FPI9
VELIKOST ČRK				.21	.27*		.16		
VAR.VELIKOST		.19				.19			.18
ŠIRINA ČRK		-.18			-.20		-.18		
NAGIB POTEZ					-.20	-.21			
VAR. NAGIBA									
SP.SR.CONA		-.17							
KRATOST PIS.									
VAR.ZG.CON		.18		.16					.26*
VAR. SP. CON.			.17						
NAGNJ. VRST			.20					.17	
ŠIR. LEVI ROB									
VA. LEVI ROB									
ŠIR. ZG. ROB							-.16		
ŠIR. DES. ROB		-.17						-.17	-.18
VA. DES. ROB									
RAZMIK BESED							.18		.21*
VAR. RAZMIKA							.31*		.22*
DOLŽINA TEKSTA		.18							.24*
POVEZANOST							.18		
OBLIKA ČRK									
KOTI - VIJUGE									
DEBELINA					.31*			-.24*	
POENOSTAVITVE									
DESNOST									
HITROST		.22*					.22*		.25*
PRITISK									.20
FORMALNI NIVO									
OSTRI ZAVOJI									
OSTRI ZAKLJUČKI								-.18	
ZG. SR. CONA	-.22*								
OKROGLOST									
PENTLJE									
OSTRA PISAVA									
PREKRIVANJE					.21*				
POPRAVKI					-.22*				
NEPR. DEBELINA									
LEVOST POTEZ	.23*				-.17			.18	
ZGORNJA CONA		.18					.18	-.16	.22*
SPODNJA CONA									

Opomba: Napisani so samo statistično pomembni koeficienti korelacije (na ravni tveganja .05 ali .01).

Legenda: * statistično pomembni koeficienti na ravni tveganja .01

TABELA 1: POVEZAVA ZNAČILNOSTI ROKOPISA, SPOLA IN REZULTATOV FPI (nadaljevanje)

VARIABLA	FPIE	FPIN	FPIM	SPOL
VELIKOST ČRK	.26*			-.21*
VAR.VELIKOST				.16
ŠIRINA ČRK	-.20			
NAGIB POTEZ	-.17			
VAR. NAGIBA				
SP.SR .CONA				.17
KRATOST PIS.			.17	.49*
VAR.ZG.CON				.32*
VAR. SP. CON.				
NAGNJ. VRST				
ŠIR. LEVI ROB				
VA. LEVI ROB				
ŠIR. ZG. ROB				-.20
ŠIR. DES. ROB				
VA. DES. ROB				
RAZMIK BESED				-.26*
VAR. RAZMIKA	.19			
DOLŽINA TEKSTA	.16			
POVEZANOST				-.23*
OBLIKA ČRK				-.25*
KOTI - VIJUGE				
DEBELINA	.23*		.18	.17
POENOSTAVITVE				
DESNOST POT.				
HITROST				
PRITISK				
FORMALNI NIVO				-.48*
OSTRI ZAVOJI				+
OSTRI ZAKLJUČKI				
ZG. SR. CONA		-.17	.21	+
OKROGLOST			-.16	+
PENTLJE				
OSTRA PISAVA				+
PREKRIVANJE				
POPRAVKI				+
NEPR.DEBELINA			.19	+
LEVOST POTEZ				+
ZGORNJA CONA			.17	.21*
SPODNJA CONA				

Opomba: Napisani so samo statistično pomembni koeficienti korelacije (na ravni tveganja .05 ali .01)

Legenda: + statistično pomembni neparametrijski koeficienti korelacije

* statistično pomembni koeficienti korelacije na ravni tveganja .01 ali manj

Faktorji pisave

Faktorska analiza, ki je bila izvedena po metodi glavnih komponent, varimax rotacije in Kaiserjevega kriterija za določanje pomembnosti faktorjev, je izločila 10 faktorjev, ki pojasnjujejo 69% celotne variance. Opisali bomo le najpomembnejše.

Prvi faktor pojasnjuje 17% skupne variance in bi ga lahko primerjali s faktorjem, ki ga je dobil Prystav (1973) in ga poimenoval vertikalno ekspanzivni faktor rokopisa. Drugi faktor, z 10% deležem smo imenovali faktor conskih razmerij, tretji (8%) pa se v večji meri nanaša na pravilnost prostorske razporeditve rokopisa. Četrti faktor pojasnjuje le še 6% skupne variabilnosti in je povezan s širino robov, sledi faktor nagnjenosti in debeline potez (5%). Naslednji faktorji pa so: faktor desne usmerjenosti, faktor trdnosti - energičnosti potez, faktor šolskih oblik, faktor variabilnosti nagnjenosti, faktor variabilnosti levega roba ter faktor "hitrega" rokopisa. Zadnje tri bi lahko opredelili kot posamezne faktorje, saj so v pretežni meri povezani samo z eno variabulo.

Dvofaktorska rešitev (tabela 2) nam daje nekoliko jasnejšo sliko prvih dveh, najpomembnejših faktorjev. S faktorjem 1 so najbolj determinirane naslednje variable: velikost zgornje in spodnje cone, velikost in variabilnost črk v srednji coni, variabilnost zgornje in spodnje cone, dolžina teksta, variabilnost razmika, širina desnega, zgornjega in levega roba, hitrost pisanja ter formalni nivo oblike. Velik rokopis je bolj spremenljivih velikosti, vendar so njegovi robovi ožji, variabilnost razmika in dolžina teksta večja, hitrost pisanja prav tako. Formalni nivo je v teh primerih nižji.

Takšen rokopis bi lahko poimenovali prostorska ekspanzivnost pisalnih kretenj (na horizontalni in vertikalni osi), saj se večina pomembnih variabel, ki jih pojasnjuje ta faktor, nanaša na dimenzijo velikosti. Poleg tega je opazno, da bolj "ekspanzivni" rokopisi zavzamejo več prostora na pisalni poli, so pa tudi bolj variabilni in rezultat hitrejšega pisanja.

S faktorjem 2 so najbolj nasičene naslednje variable: vsa velikostna conska razmerja, kontinuiranost potez, razmik med besedami, dolžina teksta, formalni nivo oblike ter velikost rokopisa. V manjši meri se faktor povezuje še s širino rokopisa in poenostavljenostjo velikih črk. Rokopis, ki ima velika conska razmerja, je majhen, z manjšim razmikom med besedami, s krajšo dolžino teksta, bolj povezanimi črkami ter nižjim formalnim nivojem oblike. Takšen rokopis je širši, manj poenostavljen, ima manj ostrih zavojev in okroglih oblik ter večje število popravkov.

Faktor opisujejo večinoma tiste variable, ki ločujejo med dekleti in fanti. Poleg tega vsaj deloma spominja na vertikalno ekspanzivni faktor, ki ga je predstavil Prystav (1973) in ga interpretira kot nagoni potencial, ki je bolj v službi predvajanja kot premikanja. V našem primeru je ta bolj izražen pri fantih.

TABELA 2: DVOFAKTORSKA REŠITEV (faktorska nasičenja)

VARIABLA	FAKTOR1	FAKTOR2
VAR.VELIKOST	.677290	-.157293
ŠIRINA	-.027416	.361303
NAGNENOST	-.369600	-.027227
VAR.NAGNJ	.247033	.008983
NAGNJ.VRST	.043830	-.084455
ŠIR.LEVIROB	-.457321	-.128959
VAR.LEVIROB	-.031948	.172425
ŠIR.ZG.ROB	-.461926	-.186888
ŠIR.DES.ROB	-.487706	.099402
RAZMIK BESED	.395019	-.508595
VAR.RAZMIKA	.550483	-.301807
DOLŽINA	.566413	-.475662
POVEZANOST	-.022716	-.571250
OBLIKA ČRK	.011488	-.257545
KOTI	.172317	-.223238
DEBELINA	.281426	.049500
POENOSTAVITVE	-.033190	-.317954
DESNOST	-.023097	.052470
HITROST	.482598	-.042838
PRITISK	.205132	-.157324
FORM.NIVO	-.414019	-.471230
OSTRI ZAVOJI	-.003721	-.346194
OSTRI ZAKLJU	.149754	-.021423
OKROGLA	-.261087	-.336209
PENTLJE	.341097	-.086358
OSTRA PISAVA	.355054	.204476
PREKRIVANJE	.280436	.162211
POPRAVKI	.191507	.385420
NEPR.DEBELINA	.364302	.285461
LEVOST	-.249165	-.111475
ZGOR.CONA	.731537	-.033354
SPOD.CONA	.577599	-.058580
VAR.DES.ROB	.247643	-.220679
SP.SR.CONA	.133980	.447455
ZG.SR.CONA	.123240	.723793
KRATKOST	.133305	.739442
VAR.ZG.CONE	.572016	.128339
VAR.SP.CONE	.490408	-.148322
VELIKOST	.516251	-.482635

ZAKLJUČEK

Grafologija, veda o pisavi, vključuje spoznanja izrazne psihologije, psihoanalitične teorije projekcije, nevrofiziologije in teorije simbolizma. Zelo redko pa se grafološke predpostavke utemeljujejo in preverjajo na znanstven način, zato grafološkemu ocenjevanju osebnostnih značilnosti mnogi oporekajo vsakršno psihodiagnostično veljavnost in uporabnost.

Raziskave kažejo, da je mogoče določene značilnosti rokopisa precej natančno, zanesljivo in objektivno meriti, medtem ko so druge dostopne le bolj ali manj jasni subjektivni oceni. Po drugi strani imamo opraviti z izrazno, projekcijsko, celostno, mnogodimenzionalno, inventivno, individualizirano metodo, ki bolj kot meri, poizveduje o osebnostnih značilnostih.

Faktorska metoda nam nudi boljši uvid v strukturo pisalnih znakov. Tako ugotavljamo dva glavna faktorja rokopisa, ki smo ju poimenovali faktor ekspanzivnosti rokopisa in faktor conskih razmerij oziroma faktor moškega ali ženskega rokopisa. Vendar je naš vzorec sestavljen le iz srednješolcev, zato je za splošnejše zaključke še prezgodaj.

Vprašanje veljavnosti je povezano tudi s problemom kriterija, kar nasploh otežuje statistično preverjanje v psihologiji. V našem primeru izhajamo iz predpostavke, da opazovane variable rokopisa merijo isti fenomen (ali so vsaj z njim povezane) kot kriterijske (FPI), česar nismo uspeli potrditi. Vendar je ta predpostavka precej pogumna, saj med seboj primerjamo podatke, ki so pridobljeni na povsem različne načine: z merjenjem objektivnih pisalnih kretenj, registriranih na pisalni površini, oziroma s seštevanjem odgovorov na zastavljena vprašanja. Delež nepojasnjene variance ne moremo pripisati samo šibki veljavnosti grafološkega diagnosticiranja, prav tako moramo upoštevati problem veljavnosti kriterija (ki so ga večinoma poskušali validirati z drugimi, podobnimi vprašalniki ali opazovanjem) ter upravičenost preverjanja dveh vrst povsem različnih podatkov. Slednje je pomembno tudi zato, ker ugotavljamo nekatere pomembne razlike med merjenimi variablami rokopisa prav glede na spol, torej v primeru, ko med seboj primerjamo objektivne podatke. Zanimivo bi bilo preučiti, kako se značilnosti rokopisa povezujejo z ostalimi objektivnimi testi (npr. nevrofiziološkimi merjenji).

Tako lahko le deloma ustvarimo pogoje za validacijske postopke spremenljivk rokopisa, saj ob upoštevanju psihometričnih zahtev nujno okrnemo sam proces grafološkega diagnosticiranja in si s tem tudi zmanjšujemo možnosti njegovega preverjanja. Vendar pa se kljub temu zdi, da rokopis nudi večje možnosti znanstvenega preverjanja, kot pa je to običajno pri drugih projekcijskih in ekspresivnih diagnostičnih tehnikah. Zato bi v prihodnosti veljalo posvetiti pozornost psihometričnim metodam, ki bi bile bolje prilagojene tem vrstam instrumentov, ki bi npr. bolj upoštevale njihovo celostnost, individualna odstopanja, možnost nenormalne porazdelitve rezultatov, vpliv t.i. determinantnih, glavnih značilnosti itd. Le na takšen način bi lahko bolj zanesljivo odgovorili na vprašanje o veljavnosti in uporabnosti teh tehnik.

LITERATURA

- Allport, G.W., Slop i razvoj ličnosti. Katarina, Sarajevo, 1991 (prevod).
- Ben-Shakar, Can Graphology Predict Occupational Success? Two Empirical Studies and Some Methodological Ruminations. *Journal of Applied Psychology*, str. 645-653 št.71, nov. 1986.
- Cronbach, J.L., *Essentials of Psychological Testing* - third edition. Harper and Row, Publishers New York and London, 1970.
- Eysenck, H.K., Graphological analysis and psychiatry: an experimental study. *British Journal of Psychology* 1945, 35, str.70 - 81.
- Freiburški osebnostni vprašalnik - priručnik. Center za psihodiagnostična sredstva, Ljubljana, 1981 (prevod).
- Klages, L., Einführung in die Psychologie der Handschrift. Heidelberg, 1924.
- Klages, L., O rokopisu. Naprijed, Zagreb, 1968 (prevod).
- Kulundžić, Z., Zgodovina knjige. SNL, Zagreb, 1965 (prevod).
- Laplanche, J. & Pontalis, J.B., Rječnik psihoanalize. Naprijed, Zagreb, 1992 (prevod).
- Muller, W. & Enskat, A., *Graphologische Diagnostik*. Verlag Hans Huber, Bern-Stuttgart-Wien, 1972.

Nadarjeni možgani

NORBERT JAUŠOVEC

POVZETEK

Prispevek podaja pregled ugotovitev, ki skušajo razjasniti odnos med delovanjem korteksa in ustvarjalnostjo, inteligentnostjo in nadarjenostjo. Opisana je struktura neokorteksa in tehnike za njegovo preučevanje. Nevralna struktura neokorteksa je opisana s posebnim poudarkom na kolumne in kortikotikalne povezave. Podana je tudi razdelitev neokorteksa na sulkuse, giruse in razdelitev na obe hemisferi. Opisane so metode za preučevanje delovanja neokorteksa, kot so EEG, PET in MRI. Prikazane so klasične ugotovitve o odnosu med hemisferičnostjo in ustvarjalnostjo, prav tako pa tudi novejšje ugotovitve o povezanosti desnohemisfernega razvoja z visoko nadarjenostjo. Nadalje so podane novejšje in potekajoče raziskave, ki nakazujejo, da nadarjeni v procesu reševanja problemov v manjši meri aktivirajo svoje možgane kot povprečni posamezniki. Vse ugotovitve so predstavljene v luči različnih sposobnostnih teorij.

ABSTRACT

GIFTED BRAINS

The present paper gives an overview of findings describing the relationship between creativity, special talents, intelligence and brain functioning. The structure of the neocortex is outlined, as well as the methods used to investigate neocortical activity related to cognitive processes. The neural structure of the neocortex is described, with special emphasis on columns of various size and corticocortical interactions. A further outline is provided of the subdivision of the neocortex in relation to the most prominent sulci and gyri of each hemisphere and their relation to physiological and psychological functions. A description will be given of the techniques and methods used to measure brain functioning, like electroencephalography, magnetic resonance imaging and positron emission tomography. An overview of studies investigating the relationship between creativity, special talents, intelligence and brain functioning is presented. Some classical studies relating hemisphericity and creativity are summarized, as well as some newer findings proposing that enhanced development of the right cerebral hemisphere may be associated with extreme intellectual giftedness. Further, some recent, and ongoing studies relating the lower mental activity of gifted and creative individuals during problem solving to the non-use of many brain areas not required for the problem at hand will be introduced. The research findings will be discussed in light of various ability theories.

Marr (1982) ugotavlja, da preden lahko z gotovostjo trdimo, da razumemo nek aparat za informacijsko predelavo, moramo razumeti vsaj tri nivoje tega aparata. Na enem ekstremu je teoretični nivo, v sredi je algoritmični nivo in na drugem ekstremu so podatki o tem, kako se vsa stvar fizično realizira; če govorimo o človeku, so to možgani. Za Andersona (1990) obstajata samo dve ravni, ki sta realni, biološka in algoritmična. Žal sta obe prikriti neposrednemu opazovanju. V psihologiji se je ustalil način, da opazujemo posameznikovo vedenje in nato gradimo nek vmesen nivo, ki bi mu lahko rekli raven modela. Tako opazovanje poteka na različne načine in večinoma pripelje do povsem nasprotnih ugotovitev in modelov. V enem modelu človeka žene seksualni nagon, v drugem gradi konstrukte, s katerimi skuša zmanjšati presenečenja, ki mu jih pripravlja okolje, in tako obvladati življenje. Ker govorim o sposobnosti, eni trdijo, da jo sestavlja 180 delčkov, drugi, da je enovita, zopet drugi, da je ključ vsega hitrost, s katero v spominu najdemo bolj abstraktne pojme, ali kako uspešno sledimo lastnemu razmišljanju (glej Jaušovec, 1994). Da se razumemo, vseskozi se pogovarjamo o isti osebi.

V zadnjem času se je porodila zamisel, da bi lahko uporabili pokazatelje, kot so srčna frekvenca ali krvni pritisk, kot neke vrste vmesne variable, ki bi dodatno osvetlile procese, vpletene v človeško razmišljanje. Podobne aspiracije imajo tudi različne tehnike nevrološkega slikanja. Namen tega prispevka je podati pregled nevropsiholoških ugotovitev o odnosu med nadarjenostjo in možganskim delovanjem.

Naši možgani in metode za njihovo preučevanje

Mountcastle (1975) je na slikovit način opisal, da ljudje zaznamo "to, kaj je tam zunaj" preko nekaj milijonov nevronskih vlaken. Njegovo zamisel bi lahko dopolnil z ugotovitvijo, da so prav ta vlakna odgovorna tudi za vsa človeška dejanja in stvaritve "tam zunaj". V filogenezi so se človeški možgani razvijali z dodajanjem novih delov, ki so človeku omogočili, da je postal dominantna vrsta. Možgansko deblo, limbični sistem in neokorteks so trije ločeni nivoji, ki po Koestlerju (1967) ustrezajo trem bitjem: aligatorju, konju in človeku.

Zgradba neokorteksa

Neokorteks zavzema največji del naših možgan. Njegova površina znaša od 2500-3000 cm², debelina pa le od 1.5-3.0 mm (Kolb in Whishaw, 1996; Nunez, 1995). Videti je, da je neokorteks aparat za difuzijo in mešanje različnih signalov (Braitenberg in Schutz, 1991). Nekateri avtorji so zato neokortikalno delovanje primerjali z nasičenostjo socialnih odnosov v masi ljudi (Bullock, 1980) ali s skupinsko interakcijo med valovi in delci v sistemu vroče plazme (Nunez, 1995). To medsebojno povezanost v neokorteksu omogočajo kortikalni nevroni - piramidalne celice in interneuroni. Skoraj vsaka piramidalna celica pošilja akson v belo substanco. Večina le-teh se nato na neki oddaljeni lokaciji vrača v neokorteks v isti hemisferi (kortikokortikalna vlakna) ali v nasprotni hemisferi (komisuralna vlakna). Poleg tega so številne veje aksona povezane s predeli v radiusu le 3 mm. Povprečno število sinaps na kortikalni nevron je okoli 10⁴ (Braitenberg in Schutz, 1991). Neokortikalni nevroni so povezani v modularne kolumne različnih velikosti. Primer takega kolumna je kortikokortikalni kolumn s premerom 0.3 mm in debelino 2-3 mm (Szentagothai, 1979). Takšnih kolumnov je okoli 2 x 10⁶. Nadalje se domneva, da je vsak od teh modulov povezan s še 10 do 100 podobnimi moduli in da tudi on dobiva informacije od podobnega števila modulov (Eccles in

Robinson, 1984). Manjša enota, ki obsega okoli 110 nevronov, je minikolumen s premerom 0.02-0.05 mm, nekoliko večja pa makrokolumen s premerom 0.5-3 mm.

Naslednji nivo v nevrnalni hierarhiji bi lahko opredelili glede na tipe celic, tako imenovana citoarhitektonska raven. Brodman (1909) je vsako hemisfero razdelil na okoli 50 regij. Linearna skala, ki ustreza Brodmanovi razdelitvi, znaša okoli 5 cm in vsebuje okoli 10^8 nevronov. Ta razsežnost ustreza spacialni resoluciji EEG-ja z visoko gostoto razporeditve elektrod.

Naslednjo višjo raven predstavlja nagubana površina neokorteksa, ki jo sestavljajo "razpoke" in "grebeni". Globoka razpoka je fisura, bolj plitka pa sulcus. Grebeni so girusi. Na osnovi obojih lahko neokorteks razdelimo na deset področij: frontalni, precentralni, parietalni, okcipitalni in temporalni lobus v vsaki hemisferi. Linearna skala povezana s temi področji, znaša okoli 17 cm. Zadnji nivo sta obe hemisferi z linearno skalo 40 cm.

V ilustracijo velike kompleksnosti neokorteksa, je Nunez (1995) podal naslednje razmišljanje: Če neokortikalno stanje opredelimo z razporeditvijo binarnih stanj vsake enote (na primer 0 in 1), potem je na nivoju desetih lobusov 1024 možnih stanj (2^{10}). Na nivoju Brodmanove razdelitve je teh stanj že 10^{32} . To število ustreza velikim zrnom peska, ki bi jih lahko stlačili v volumen zemlje. Na naslednji stopnji - na nivoju makrokolumna je število stanj 10^{3162} , kar si le težko predstavljamo. V primerjavo, število elektronov, ki bi jih lahko stlačili v volumen nam znanega vesolja, znaša okoli 10^{120} .

Neokortikalna organizacija

Po Kerteszevem (1994) mnenju večina nevro znanstvenikov meni, da so določene funkcije povezane s specifičnimi strukturami v naših možganih. Nekateri menijo, da to velja le za fiziološke funkcije in ne za psihološke (Bullock, 1965).

Najbolj znana in vidna je razdelitev na dve hemisferi. Geschwind in Levitsky (1968) sta opisala pomembne anatomske razlike v številnih človeških možganih. Še večji interes so pritegnile funkcionalne razlike med hemisferama. Gazzaniga (1985) govori o pravi, levo-desno hemisferni maniji, ki jih je povzročilo nekaj laboratorijskih ugotovitev z omejeno možnostjo posplošitve. Sperry je s kolegi (Gazzaniga, Bogen in Sperry, 1962) ugotovil, da bolniki s popolno sekcijo corpusa callosa - ki se izvede, da bi se omejilo širjenje epileptičnega napada - kažejo enotno vedenjsko sliko. Fenomen, ki se pri bolnikih kaže, je, da kadar ima leva hemisfera dostop do informacij, je sposobna te sporočiti okolju v besedni obliki. Nasprotno, desna hemisfera ni sposobna takega besednega sporočanja, čeprav prepozna predmete. Običajen eksperiment, ki so ga v ta namen izvedli z bolniki, je videti nekako takole. Od bolnika se zahteva, da zre naravnost v točko, ki je v središču njegovega vidnega polja. Nato se za nekaj trenutkov v desno vidno polje (leva hemisfera) projicira slika skodelice. Bolnik odgovori, da je videl skodelico. Naslednjič se v levo vidno polje (desna hemisfera) projicira slika žlice. Tokrat bolnik trdi, da ni videl ničesar. Od bolnika se nato zahteva, da z levo roko (desna hemisfera) seže v vrečko in najde predmet, ki ga je pravkar videl. Bolnik izbere žlico. Hemisferično asimetrijo so zasledili tudi v zdravih možganih. Kimurova (1967) je v ta namen izvedla eksperimente dihoničnega poslušanja. Pri tem postopku se pari dražljajev hkrati posredujejo v levo in desno uho (na primer tri in štiri). Od osebe nato zahtevamo, da obnovi čim več števil. Pokazalo se je, da obstaja prednost na levem ušesu (desna hemisfera) za melodije in zvoke iz okolja (žuborenje, lajež psa ipd.), prednost na desnem ušesu se je pokazala za številke, besede, nesmiselne zloge in Morsejevo abecedo. Do podobnih ugotovitev so prišli tudi avtorji, ki so uporabljali EEG (Glass, 1984) in lateralne očesne gibe (Kocel, Galin, Ornstein in Merrin, 1972). Zamisel, na kateri so

osnovani lateralni očesni gibi, je, da bodo reflektivna vprašanja, ki so vezana na levo hemisfero (besedno procesiranje), povzročila gibe očesa v desno, medtem ko bodo vprašanja, vezana na desno hemisfero (prostorsko procesiranje), povzročila premike očesa v levo.

Kolb in Whishaw (1996) sta eksperimentalne ugotovitve, vezane na hemisferično specializacijo, povzela:

- Funkcije, ki so vezane na levo hemisfero, so: črke, besede, zvoki, vezani na jezik, kompleksni gibi, govor, branje, pisanje in aritmetika.

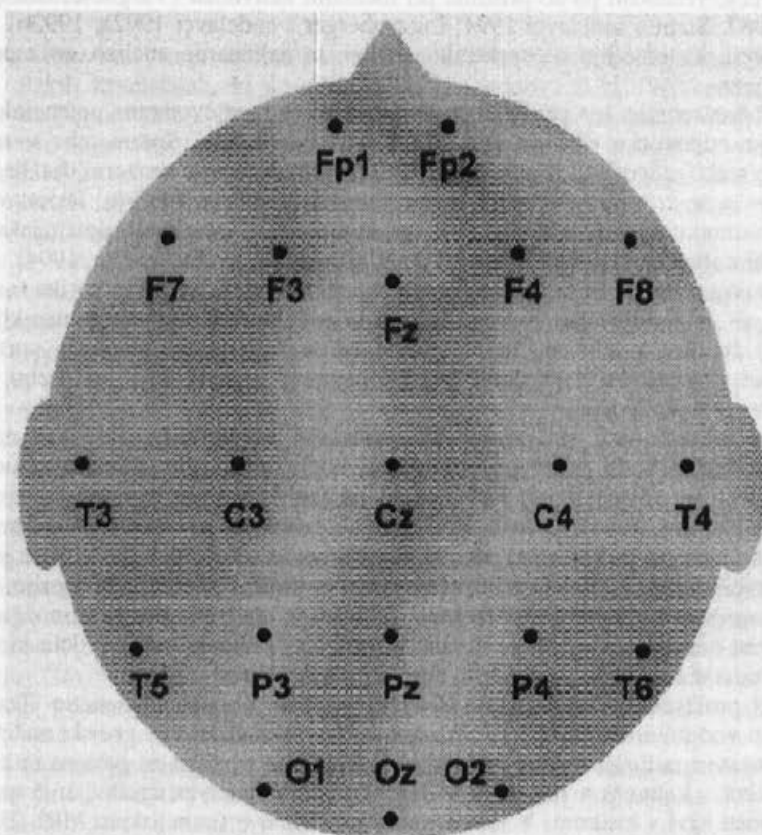
- Funkcije, ki so vezane na desno hemisfero, so: obrazi, kompleksni geometrijski vzorci, nebesedni zvoki, glasba, taktilno prepoznavanje, Braillova pisava, prostorsko vezani gibi, nebesedni spomin, geometrija, občutek za smer in miselna rotacija oblik.

Ti podatki so spodbudili zamisel, da hemisferi predstavljata dva načina razmišljanja. Nekatere interpretacije so se dokaj oddaljile od osnovnih eksperimentalno dobljenih podatkov. Tako Ornstein (1973) levo hemisfero opisuje kot logično, analitično, ki postopno obdeluje podatke. V nasprotju s tem je desna hemisfera zadolžena za naše umetniške talente, podatke obdeluje difuzno, sintetično in celostno. Še korak dlje v interpretacije so šli Torrance, Reynolds, Riegel in Ball (1972). Zanje je desna hemisfera ta, ki razlaga govor telesa, zadolžena je za humor, igro, analogno razmišljanje in ustvarjalnost. Leva hemisfera je vezana na besede, je resna, logična, kritična, sistematična in analitična.

Na nivoju lobusov največ vemo o okcipitalnem delu. Njegova osnovna funkcija je vid. Anatomsko ločena področja v okcipitalnem delu so zadolžena za zaznavo oblike, gibov in barve. Parietalno področje lahko razdelimo na tri funkcijske cone. Somatosenzorna funkcija je locirana v najbolj anteriornem predelu. Superiorna parietalna regija je zadolžena za vodenje rok, udov, glave in oči. Inferiorna parietalna regija sodeluje v prostorski kogniciji. Temporalna lobusa sodelujeta pri analizi slušnih in vidnih informacij, ki omogočajo govor in prepoznavanje oblik. Medialni temporalni korteks je pomemben za dolgotrajni spomin. Frontalni korteks lahko razdelimo na tri področja: motorični in premotorični korteks, ki sta zadolžena za izvajanje in izbiro gibov, in prefrontalni korteks, ki nadzoruje spoznavne procese. Frontalni del možganov je povezan s številnimi spoznavnimi funkcijami, ki so blizu splošnemu faktorju inteligentnosti. Duncan, Burgess in Emslie (1995) menijo, da je frontali korteks zadolžen za procese, ki so značilni za fluidno inteligentnost. Jarman, Vavrik in Walton (1995) menijo, da je glavna funkcija frontalnega korteksa metakognicija, torej sledenje in nadzorovanje spoznavnih procesov. Milner in Petrides (1984) sta frontali korteks povezala z divergentnim razmišljanjem.

Elektrofiziologija in nevrološko slikanje

Elektroencefalogram (EEG) je najenostavnejša metoda za preučevanje električne aktivnosti možgan. V tem procesu se na posameznikovo lobanjo pričvrsti majhno kovinsko ploščico, s katero se meri električna aktivnost nevronov, ki so v spodaj ležečem delu možganov. Ta aktivnost se nato ojača in prikaže na osciloskopu, poligrafu ali digitalizira in posreduje preko računalnika. Trenutno raziskovalce, ki uporabljajo to metodo, tarejo vprašanja, kot so, število in razporeditev elektrod ter parametri, s katerimi bi opisali električno aktivnost. Največkrat se uporablja 16-20 elektrod, ki so razporejene po Jaspersovem (1958) deset-dvajset sistemu (glej sliko 1). Novejši digitalni EEG sistemi pa omogočajo že simultano zajemanje električne aktivnosti na kar 256 kanalih.

EEG meritve zahtevajo zbiranje velikega števila podatkov, ki so v surovi obliki neuporabni. Zaradi tega se uporabljajo različne tehnike, s katerimi se skuša podatke osmisliti (Etevenon, 1986). Najpogosteje se uporablja hitro Fourierjevo transformacijo, s katero se dobi povprečne absolutne moči ali relativne vrednosti moči v različnih frekvenčnih območjih (delta 0.5-4.5 Hz, theta 4.6-7.5 Hz, alfa 7.6-14.0 Hz, beta-1 14.1-28.0 Hz in beta-2 28.1-50 Hz). Večina analiz se osredotoča na alfa-frekvenco (7.5-13 Hz). Zanj namreč podatki kažejo, da je nasprotno sorazmerna z miselno aktivnostjo (glej Donchin, Kutas in McCarthy, 1977; Glass, 1964; Butler in Glass, 1976; Gutierrez in Cabrera, 1988; Nunez, 1995). V zadnjem času se vse bolj uveljavljajo različni pokazatelji nizko determinističnega kaosa (na primer: eksponent Lyapunova λ_1 , korelacijska dimenzija D2 ali entropija Kolmogorova - K2). Kaotična dinamika se razlikuje od periodičnih sistemov po tem, da je občutljiva za začetne pogoje, in zaradi tega je ni mogoče napovedovati preko daljših časovnih obdobij (na primer vreme). Čeprav se dve stanji ne razlikujeta veliko, bo po krajšem času razlika ogromna. Z druge strani se kaos razlikuje od povsem slučajnih procesov v tem, da je povsem določen in ima zgradbo. Trenuten interes za nelinearno dinamiko je razvil algoritme, s katerimi je kaos mogoče kvantificirati na osnovi eksperimentalnih časovnih vrst (Grassberger, Procaccia, 1983, 1984, Düнки, 1991). Primer take časovne vrste je lahko aktivacija nevronske mase, ki jo merimo z EEG-jem. Raziskave so pokazale, da so "manj kaotični vzorci" povezani z globokim spanjem ali patologijo, vmesne vrednosti se najdejo v budnem stanju (zaprete

oči), največje vrednosti pa so prisotne pri mentalni aktivnosti (Varghese, Nampoori in Pratap, 1987; Stam s sodelavci 1994; Lutzenberger s sodelavci 1992a, 1992b). Odnosi med merami, ki temeljijo na spektralni analizi, in nelinearno analizo, so zaenkrat še nerazjasnjeni.

Podobna tehnika kot pri EEG-ju se uporablja tudi za evocirane potenciale. To so kratkotrajni odgovori v EEG-vzorcu na nek senzorni dražljaj. Spremembe so neznatne in jih je le težko razpoznati iz celotnega EEG-ja. Zaradi tega se senzorni dražljaji dajejo zapovrstjo in se iz tega izračunajo povprečne spremembe v EEG-ju. Raziskovalci se najbolj zanimajo za tako imenovane kasne komponente evociranih potencialov, ki se kažejo 100 mili sekund potem, ko je bil dražljaj posredovan (Detterman, 1994).

Osnovni problem EEG meritev so napake, ki nastanejo zaradi motorike (na primer utripanje oči, požiranje sline, premiki čeljusti in podobno). Kljub tem pomanjkljivostim ima EEG številne prednosti. Je še zmeraj edina metoda, ki omogoča spremljanje možganske aktivnosti v dejanskem času. Pomembno je tudi, da je za osebo povsem neškodljiva in dokaj poceni.

Novo metode, kot sta pozitronska emisijska tomografija (PET) in magnetna resonanca (MRI), bodo gotovo v prihodnosti imele velik vpliv na naše razumevanje inteligentnosti in ustvarjalnosti. PET temelji na značilnosti pozitronskih radioizotopov (Metter in Hanson, 1994). V času sprejemanja izotopa, ki je omejen na polovico razpadne dobe izotopa (nekaj minut do 30 minut), oseba rešuje nalogo, ki ji jo je posredoval eksperimentator. Nato osebo namestimo v obroč s senzorji, ki merijo stranske produkte razpada radioaktivnega izotopa. Zamisel je, da bodo tisti deli možgan, ki so bolj aktivni, porabili več glukoze in tako postali bolj radioaktivni, kot deli, ki so manj aktivni. Podatki se zbirajo po predelih ali prerezih za celotne možgane.

MRI proizvede sliko struktur, ki kažejo razlike v nasičenosti tkiva. Temelji na značilnosti vodikovih atomov, ki se v magnetnem polju vedejo na svojski način. Kadar se vanje usmeri radijske valove oddajajo valove, ki so značilni za gostoto in kemijsko sestavo tkiva, v katerem se nahajajo. MRI lahko uporabljamo za ugotavljanje sprememb v nasičenosti krvi s kisikom. V tem primeru govorimo o funkcijskem MRI (Binder in Rao, 1994). Najnovejši dosežek na področju možganskega skeniranja je magnetnoencefalogram (MEG), ki meri magnetna polja v možganih (Pascual-Marqui, Michel in Lehmann, 1994). Prednost MEG-a je, da s to tehniko lahko določimo izvor magnetne aktivnosti in tako ugotovimo aktivnost na nivoju sulkusov.

So razlike v sposobnosti povezane z razlikami v možganih?

Gall in Spurzheim sta pred skoraj dvema stoletjema domnevala, da so anatomske razlike v možganih povezane s osebnostnimi potezami, kot so duhovitost, vzročnost, samozavest in številne druge. Nekatere teh potez lahko povežemo z inteligentnostjo (Detterman, 1994, Kolb in Whishaw 1995). Njuna zamisel je bila, da razlike v obliki lobanje - majhne izbokline in vdrtine - kažejo na velikost možganov v tem področju. Na ta način kažejo na bolj ali manj izrazito osebnostno potezo. Da bi lahko določili te izbokline, sta izdelala metodo, ki sta jo imenovala kranioskopija. Na glavo oseb sta poveznila instrument, podoben temu, ki ga imajo frizerji za izdelavo trajne, in tako izmerila posamezne izbokline in vdrtine. Detterman navaja, da so mu dvakrat "izmerili možgane" in da so bili dobljeni rezultati prav tako zanesljivi, kot ti dobljeni na IQ-testu.

Današnje metode so seveda mnogo bolj dodelane, kot v času Galla in Spurtzheima; kljub temu je težko odgovoriti na zgoraj zastavljeno vprašanje.

Inteligentnost

Večina raziskav, ki je skušala povezati velikost možgan z inteligentnostjo, poroča o dokaj nizkih korelacijah, ki se gibljejo okoli vrednosti 0.35 (Willerman, Schutz, Rutledge in Bigler, 1992). Podobni so rezultati, ki temeljijo na preučevanju vojaških veteranov z možganskimi poškodbami. Tudi najhujše poškodbe možgan so rezultirale v zmanjšanju IQ za največ 10 točk (Grafman s sodelavci, 1988). Če bi se osredotočili na te ugotovitve, bi lahko rekli, da inteligentnost nima veliko skupnega z našimi možgani.

Več informacij so dale raziskave, ki so uporabljale metodo EEG-ja. Na tem področju je največ storil Giannitrapani (1985). Osnovna ugotovitev njegovih raziskav je, da je verbalna inteligentnost povezana z EEG-aktivnostjo v frekvenčnem območju 13 Hz. To je veljalo za večino od 16 področij merjenja (sistem deset-dvajset). Najizrazitejše povezave so se pokazale v centralnih regijah in premotornem korteksu, najnižje pa v okcipitalnem predelu. Giannitrapani je nadalje ugotovil, da je bila nizka beta aktivnost povezana s sposobnostjo numeričnega razmišljanja. Mnogo manj jasna je interpretacija teh podatkov. Ker je frekvenčno območje 13 Hz področje alfa-frekvence, ki je povezana z relaksiranim budnim stanjem možgan, bi lahko sklepali, da najbolj aktivni možgani niso nujno najbolj inteligentni.

Raziskave, ki so uporabljale evocirane potenciale, so nakazale negativno povezavo (-0.15 do -0.90) med tako imenovanimi poznimi komponentami (P300) in inteligentnostjo (Ertl, 1971; Shucard in Horn, 1973). Negativne korelacije pomenijo, da imajo osebe z daljšimi latencami nižji IQ. Zanimive so tudi ugotovitve, o katerih poroča Hendrickson (1982), ki je koreliral dolžino krivulje evociranega potenciala z inteligentnostjo. Govori o nitni meri - dolžina niti, ki jo dobiš, če jo položiš na krivuljo evociranega potenciala. Korelacija z inteligentnostjo in nitno mero znaša okoli 0.80. Podobno mero sta uporabila Barrett in Eysenck (1994). Preštevala sta število prehodov krivulje evociranega potenciala preko x-osi, kar sta imenovala ničelna prečkanja. Ugotovila sta, da IQ 105 ustreza 2.9 ničelnim prečkanjem, IQ 107 ustreza 3.5 ničelnim prečkanjem in IQ 110 ustreza 3.9 ničelnim prečkanjem.

Vse te ugotovitve seveda kažejo na to, da je električna aktivnost možgan povezana z inteligentnostjo. Žal pa lahko le domnevamo o vzrokih in razlagah, ki tičijo za temi korelacijskimi odnosi. Pomenijo krajše latence, da inteligentni hitreje obdelujejo podatke? So daljše krivulje evociranih potencialov znak bolj kompleksne aktivnosti možgan inteligentnih posameznikov?

Ustvarjalnost in nadarjenost

Raziskovalce, ki so se ukvarjali z odnosom med ustvarjalnostjo in možgansko aktivnostjo, je najbolj pritegnila hemisferičnost - dejstvo, da je vsaka od obeh hemisfer specializirana za določeno vrsto in način obdelave podatkov. S teoretičnega vidika je takšno sklepanje razumljivo. Veliko avtorjev je ustvarjalnost opisalo kot združevanje nasprotij. Rothenberger (1983) je to imenoval januzijski proces, hkratio razumevanje nasprotnih in antitetičnih zamisli. Beseda je povzeta po rimskem bogu Janusu. Ta bog je hkrati gledal v dve nasprotni smeri. Koestler (1981) je predlagal termin bisociacije, ki opisuje ustvarjalnost kot združevanje nepovezanih struktur, ločenih zamisli, dejstev in zaznav v enovitih možganih. Prav zaradi tega sta bili dve hemisferi, ki sta predstavljali dva načina kognitivnega procesiranja, idealna nevropsihološka razlaga ustvarjalnosti. Hoppe je v nevroloških terminih opisal Koestlerjevo bisociacijo kot "hemisferično bisociacijo, sintezo dveh različnih nevroloških nivojev" (Hoppe 1989, str. 253). Nje-

gova razlaga temelji na zamisli Boga in Boga (1969), ki sta ustvarjalnost v odnosu do dveh hemisfer opisala kot proces, ki poteka v dveh fazah. V prvi fazi je le malo ali nič interakcije med obema hemisferama. Vsaka hemisfera neodvisno od druge razvija svoje procese. V drugi fazi se interakcija poveča. Slikovitost, ki se je razvila v desni hemisferi, se realizira preko bolj logične leve hemisfere.

Še ena značilnost ustvarjalnega procesa - fazi inkubacije in iluminacije, v katerih se pozornost loči od problema in se rešitve spontano pojavljajo - je potrdila raziskovalce v domnevi, da je ustvarjalnost desnohemisferni proces. Nadaljno osnovo za te domneve najdemo tudi v psihoanalitičnih razlagah ustvarjalnosti. Za Freuda (1925) je ustvarjalnost izraz potlačenih osebnih izkušenj, ki so sestavina osebne podzavesti. Z druge strani Jung (1933) razume ustvarjalnost kot proizvod arhetipov, ki so srž kolektivne podzavesti.

Obstajata dve razlagi o odnosu med hemisferičnostjo in ustvarjalnostjo. Po eni je ustvarjalnost povsem desnohemisferni proces (Gowan, 1979), po drugi pa gre za izmenjavo levo in desno hemisfernih procesov (Bogen in Bogen, 1969; Myers, 1982; Torrance 1982). Raziskave so le delno potrdile te teoretične domneve. Martindale, Hines, Mitchell in Covello (1984) so ugotovili, da ne obstaja nek splošen odnos med desnohemisferno aktivnostjo merjeno z EEG-jem, in ustvarjalnostjo. Razlike med bolj in manj ustvarjalnimi posamezniki so se pokazale le v fazah ustvarjanja in ne v fazah relaksiranosti. Osnovna pomanjkljivost teh zgodnjih raziskav je, da so uporabile le majhno število elektrod, manj kot 4, in da so se omejile le na parietalno-okcipitalno področje (Petsche, Pockberger in Rappelsberger, 1986).

Falcone in Loder (1984) poročata o pomembni korelaciji (0.58) med očesnimi gibi v levo, ki bi naj bili značilni za večjo desnohemisferno aktivacijo, in dosežki na ustvarjalnostnih testih. Dokaze za večjo desnohemisferno aktivacijo ustvarjalnih posameznikov so dobili tudi v študijah, kjer so hemisferičnost ugotavljali z vprašalniki (Al-Sabaty in Davis, 1989). Z druge strani pa je Katz (1983), ki je ugotavljal razlike med bolj in manj ustvarjalnimi posamezniki na testih dihotečnega poslušanja, ugotovil, da so bolj ustvarjalni posamezniki kazali bolj levohemisferno aktivnost.

V novejšem času je povezanost med desnohemisferno aktivnostjo in ustvarjalnostjo ter nadarjenostjo dobila novo teoretično podporo. V okviru te teorije se ustvarjalnost razume kot "patologijo leve hemisfere". To domnevo podirajo številni eksperimenti in ugotovitve. Gazzaniga (1985) je razlike v inteligentnosti pripisal negativnim vplivom, ki jih ima okolje na naše možgane. Cranberg in Albert (1988) ugotavljata, da obstajajo tri značilnosti, ki povezujejo nadarjene šahiste, kot sta Fischer in Capablanca, skladatelje, kot sta Mozart in Rossini, in matematike, kot je Gauss. Za vse je značilno, da so imeli izvirne zamisli že v obdobju pred puberteto. Nadalje so vsa tri področja šah, glasba in matematika dominirana s posamezniki, ki so moškega spola, in nazadnje vsa tri področja zahtevajo visoko stopnjo neverbalnega procesiranja. Hormonalna teorija Geschwind in sodelavcev (Geschwind in Behan, 1982, Geschwind in Galaburda 1987) bi lahko razložila nekaj teh značilnosti. Po njihovi teoriji je prisotnost testosterona, ki ga proizvaja moški fetus v ženskem telesu, kriva za počasnejši razvoj leve hemisfere, ki se kompenzira z razvojem desne hemisfere. V ženskem fetusu ta kompenzacijski proces ni potreben. V seriji eksperimentov je Benbowova (1986, 1988) ugotovila povezanost med visoko stopnjo inteligentnosti in levoročnostjo, imunskimi težavami in miopijo. Vse opisane značilnosti lahko smatramo kot stranske proizvode izrazitejšega razvoja desne hemisfere. V eni od EEG raziskav se je to le delno potrdilo (O'Boyle, Alexander in Benbow, 1991). V stanju mirovanja so matematično nadarjeni posamezniki kazali večjo aktivnost leve hemisfere in ne desne, kot so avtorji domnevali. V fazah reševanja nebesedne naloge se je pri matematično nadarjenih posameznikih pokazalo pomembno

zmanjšanje alfa-frekvence na desni hemisferi, medtem ko pri povprečno sposobnih ni prišlo do podobnih sprememb. Pri reševanju besedne naloge se med obema skupinama niso pokazale pomembne razlike. Podobne ugotovitve podajajo tudi raziskave O'Boylea, Alexanderja in Benbowe (1995) ter Jaušovca (1997 a). Analiza indeksov asimetrije v raziskavi Jaušovca je pokazala, da nadarjeni posamezniki v obdobjih mirovanja kažejo večjo aktivnost leve hemisfere kot povprečni posamezniki. V času reševanja problemov pa so nadarjeni posamezniki kazali manj izrazito levohemisferno aktivnost kot povprečni posamezniki. Razlike v indeksih asimetrije med nadarjenimi in povprečnimi so bile povzročene z močno povečanim delovanjem leve hemisfere pri povprečnih posameznikih in v manjši meri z večjo aktivnostjo desne hemisfere nadarjenih posameznikov. Zaradi tega bi le težko trdili, da je ta raziskava potrdila domnevo, da je nadarjenost povezana z bolj razvito desno hemisfero. V drugi seriji eksperimentov se je pokazalo, da tudi v času reševanja med nadarjenimi in povprečnimi ni pomembnih razlik v aktivaciji obeh hemisfer (Jaušovec, 1996). O podobnih ugotovitvah poroča tudi raziskava Haierja in Benbowa (1995), ki sta uporabila pozitronsko emisijsko tomografijo (PET), in raziskava Shaywitza s sodelavci (1995), ki so uporabili funkcijsko magnetno resonanco (fMRI).

Nedavno so številne raziskave pokazale, da obstaja negativna korelacija med možgansko aktivnostjo, ki je prisotna v času reševanja problemov, in inteligentnostjo ter nadarjenostjo. V tej smeri kažejo že eksperimenti Giannitrapanija (1985), ki sem jih že omenil, razen tega pa tudi EEG-meritve na šahistih pred samo igro. Pokazalo se je, da ti kažejo visoko stopnjo alfa aktivnosti (Malkin, 1982). Bolj sistematično so te ugotovitve preučili Haier s sodelavci (1988, 1992), ki so v ta namen uporabili pozitronsko tomografijo. Pokazalo se je, da visoko sposobni posamezniki v času reševanja problemov kažejo nižjo stopnjo metabolizma kot njihovi manj sposobni vrstniki. Te ugotovitve kažejo na to, da visoko sposobnim posameznikom ni potrebno tako trdo delati, da bi rešili zastavljene probleme. Do podobnih ugotovitev z metodo EEG so prišli tudi Krause (1992), Neubauer, Freudenthaler in Pfurtscheller (1995) in Jaušovec (1996, 1997 a, 1997 b). Skupna ugotovitev teh raziskav je, da v času reševanja problemov nadarjeni in bolj inteligentni posamezniki kažejo več alfa-aktivnosti kot povprečno sposobni posamezniki. Raziskave so nadalje pokazale, da nadarjeni posamezniki kažejo nižje vrednosti entropije (mere nizko determinističnega kaosa), ki kažejo na manj kompleksno aktivacijo nevrnske mase, v času reševanja aritmetičnih nalog in deduktivnega sklepanja.

Čeprav so ti rezultati plod različnih nevropsiholoških tehnik in meritev, kažejo, da intelektualno kompetentni posamezniki, ko rešujejo probleme, v manjši meri aktivirajo svoje možgane. Interpretacije, ki so jih avtorji podali za ta fenomen, se dokaj razlikujejo.

Haier s sodelavci (1988) je predlagal učinkovitostno razlago: "Inteligentnost ni odvisna od tega, kako trdo možgani delajo, ampak kako učinkoviti so. Ta učinkovitost lahko izvira iz neuporabe predelov možgan, ki so irelevantni za uspešno reševanje nalog in bolj osredotočeno uporabo tistih predelov, ki so relevantni za posamezno nalogo." (Haier s sodelavci, 1992, str. 415). Podobno razlago so podali tudi O'Boyle, Benbow in Alexander (1995). Njuna raziskava je pokazala, da nadarjeni dečki razpolagajo s sposobnostjo, da aktivirajo ali deaktivirajo predele možgan, ki so povezani ali niso povezani z reševanjem določene naloge. V fazah besednega procesiranja so nadarjeni aktivirali frontalne predele korteksa, medtem ko so povprečni aktivirali temporalne predele. Z druge strani sta Haier in Benbowova (1995) ugotovila, da pri reševanju matematičnih problemov nadarjeni dečki v večji meri aktivirajo temporalne dele korteksa. Pri nadarjenih deklicah ta razlika ni bila pomembna.

Za Krauseja (1992) je vzrok za opisane razlike sposobnost nadarjenih, da bolje strukturirajo problemski prostor, da imajo bolj urejene zamisli. Krause je nadalje domneval, da se ta urejenost kaže v zmanjšani kompleksnosti miselnih shem zaradi njihove večje abstraktnosti. Raziskava Jaušovca (1996) te ugotovitve ni potrdila. V tej raziskavi so primerjave EEG-ja med nadarjenimi in povprečnimi posamezniki, ki so memorirali liste besed in slik, ki so omogočale ali niso omogočale klasifikacijo v bolj abstraktne kategorije, pokazale, da so v obeh primerih nadarjeni izkazali večjo alfa-frekvenco (manjšo mentalno aktivnost) kot povprečni posamezniki.

Noveljša raziskava Jaušovca (1997 b) se je ukvarjala z vprašanjem, ali bi hitrejša mentalno procesiranje nadarjenih lahko razložilo opažene razlike v alfa-frekvenci. Po tej hipotezi bi bilo za uspešno reševanje problemov, ki ga kažejo nadarjeni kriva hitrost procesiranja in ne učinkovita izbira predelov možgan, ki so pomembni za reševanje problemov. To domnevo podpirajo tudi raziskave individualnih razlik v sposobnostih, ki uporabljajo metodo kognitivnih korelatov. Hunt (1978) v povzetku številnih raziskav ugotavlja, da posamezniki z višjo verbalno inteligentnostjo hitreje v dolgotrajnem spominu najdejo bolj abstraktne pojme. Raziskava Jaušovca te hipoteze ni potrdila. Nadarjeni posamezniki so v primerjavi s povprečnimi pokazali nižjo mentalno aktivacijo - to se je pokazalo v manjšem relativnem upadu alfa-frekvence med stanji mirovanja z odprtimi očmi in stanji reševanja problemov, prav tako pa v nižjih merah entropije Kolmogorova. Razlike med nadarjenimi in povprečnimi posamezniki so bile izrazitejšje za bolj kompleksne naloge, ki so zahtevale aktivacijo kratkotrajnega spomina, proporcionalnega razmišljanja in aritmetičnih operacij, kot za enostavnejše naloge, ki so zahtevale le hitrost procesiranja. Iz te raziskave lahko sklepamo, da hitrejša procesiranja ni glavni vzrok za nižjo mentalno aktivnost nadarjenih. Verjetneje je, da nadarjeni aktivirajo le tiste predele možganov, ki so relevantni za reševanje določene naloge. To potrjujejo tudi ugotovitve, da so bile razlike najizrazitejše v frontalnem delu korteksa, ki ga avtorji povezujejo z reševanjem problemov, metakognicijo in splošno inteligentnostjo (Duncan, Burgess in Emslie, 1995). Dejstvo, da so bile razlike v alfa-frekvenci najizrazitejše za naloge, ki zahtevajo uporabo kratkotrajnega spomina, nadalje kažejo na sposobnost nadarjenih, da bolj učinkovito aktivirajo možganske predele. V tej smeri kažejo tudi številne ugotovitve v različah področnega znanja med reševalci strokovnjaki in laiki na številnih področjih (Chi in Glasser 1985, Rohwer in Thomas 1989). Strokovnjaki se ne razlikujejo od začetnikov le po količini znanja, ampak tudi po tem, kako dostopno je to znanje in kako je organizirano. Nadaljno potrditev učinkovitostne teorije najdemo tudi v dejstvu, da so nadarjeni posamezniki za reševanje različnih problemov izkazali podobno stopnjo kompleksnosti aktivacije nevrnske mase. Z druge strani so povprečni posamezniki kazali različno kompleksnost aktivacije. Razlike so bile predvsem izrazite na desni hemisferi. Raziskave so pokazale, da bolj nadarjeni posamezniki razpolagajo z boljšim metakognitivnim znanjem kot povprečni posamezniki, ki ponavadi ne spreminjajo strategij reševanja v odvisnosti od zahtev problema (Jaušovec, 1994). Povedati je treba, da je takšno variranje strategij smiselno, če to problemi zahtevajo, če se med seboj razlikujejo. V pričujoči raziskavi so bili vsi problemi zaprtega tipa in ni bilo potrebe po spreminjanju načinov reševanja, na katerega lahko iz razlik v merah entropije sklepamo pri povprečnih posameznikih.

Mnogo manj izrazite so razlike med nadarjenimi in povprečnimi posamezniki v EEG-ju posnetem v mirovanju oseb (zaprte ali odprte oči). Lutzenberg s sodelavci (1992 a) je z nelinearno analizo večkanalnega EEG-ja ugotovil, da so osebe z višjim IQ kazale v fazah mirovanja bolj kompleksne vzorce možganske aktivnosti (dimenzionalna kompleksnost) kot osebe z nižjim IQ. O podobnih ugotovitvah poroča tudi Jaušovec (1997 a). V stanjih relaksiranosti so nadarjeni posamezniki kazali manj alfa-aktivnosti

(večja mentalna aktivnost) kot povprečni posamezniki. Ta razlika je bila predvsem izrazita na levem in desnem okcipitalnem področju in na levem srednjem frontalnem področju. V drugih študijah se ta razlika ni pokazala. V zadnji raziskavi, kjer je bilo vključenih preko 100 oseb, se tako v mirovanju z zaprtimi očmi, kot tudi v mirovanju z odprtimi očmi niso pokazale nobene razlike med nadarjenimi in povprečnimi posamezniki, ne pri merah alfa-frekvence, kot tudi ne pri pokazateljih determinističnega kaosa (entropiji Kolmogorova). Te ugotovitve kažejo, da v mirovanju ni razlik v možganski aktivaciji med povprečnimi in nadarjenimi posamezniki. Ta slika se drastično spremeni, ko se eni in drugi lotijo reševanja problemov.

Ali obstaja razlika med ustvarjalnostjo in inteligentnostjo?

Za boljše razumevanje sposobnosti je pomembno vedeti, kakšne procese ljudje uporabljajo, kadar rešujejo različne vrste problemov. V psihologiji obstajajo številne študije, ki so se in se še zmeraj ukvarjajo s tem vprašanjem. Pri tem uporabljajo različne metode, celo različna imena za enake ali podobne psihološke fenomene. Na primer faktorске teorije so se ukvarjale z razlikami med inteligentnostjo in ustvarjalnostjo, medtem ko so kognitivno usmerjene šole govorile o razlikah pri reševanju dobro in slabo opredeljenih problemov.

Osnovna strategija, ki jo ljudje uporabljamo za iskanje poti skozi dobro opredeljen problemski prostor, je analiza sredstvo-cilj (Ernst in Newell, 1969). Za Andersona (1993) je to osnovni miselni proces sploh. Ta proces določata dve sestavini, zmanjševanje razlik in zastavljanje vmesnih ciljev. Zmanjševanje razlik pomeni, da izberemo takšne operacije, ki bodo proizvedle stanja, ki so bližja, bolj podobna temu, kar želimo doseči. Vmesna stanja v tem procesu redukcije imenujemo vmesni cilji. Simon (1979), Chi in Glaser (1985) domnevajo, da na ta način ljudje rešujemo vse probleme, tudi slabo definirane. Pri slabo definiranih si izberemo nek manjši problem (npr. pišemo esej o ustvarjalnosti in se lotimo najprej le enega odstavka ali poglavja), ki ga rešujemo, kot da bi bil dobro definiran. Iz te razlage lahko sklepamo, da je reševanje dobro definiranih problemov osnovno in je ustvarjalnost le poseben primer. Povsem nasprotno stališče zastopajo Voss, Sherman, Tyler in Yengo (1983) ter Doerner (1983). Menijo, da ima ustvarjalno reševanje širšo možnost uporabe kot strategija sredstvo-cilj, ki je po njihovem uporabna le za skupino dobro opredeljenih problemov z natančno določenim ciljem.

Tega vprašanja sta se z uporabo srčne frekvence kot pokazatelja razmišljanja lotila Jaušovec in Bakračević (1995). Kuhman, Lachnit in Vaitl (1985) ter Manuck, Krantz in Polefrone (1985) so ugotovili, da je tipična reakcija pri senzorni deprivaciji ali razmišljanju tahikardija. Z druge strani je zaznavanje in sprejemanje dražljajev povezano z znižano srčno frekvenco. Jaušovec in Bakračević sta ugotovila, da se pri reševanju dobro definiranih problemov kaže kontinuiran dvig srčne frekvence, medtem ko pri reševanju problemov z vpogledom pride do nenadnega dviga srčne frekvence. Te ugotovitve se skladajo z opisi samega reševanja. Dobro definirani problemi se rešujejo postopno, medtem ko je za probleme z vpogledom značilna nenadna iluminacija. Srčna frekvenca pri reševanju problemov divergentne produkcije (takšne probleme srečamo na ustvarjalnostnih testih) in reševanju ustvarjalnih problemov je bila manj urejena, kazali so se številni dvigi in padci v srčni frekvenci. Ti bi lahko kazali na reševanje problemov s strategijo preverjanja hipotez. V drugi študiji je Jaušovec (1997 c) uporabil EEG-metodologijo za sledenje miselnih procesov. V raziskavi je bilo reševanje problemov razdeljeno na številne vmesne procese (na primer: branje, izbira načina reševanja, zbiranje informacij o problemu, reševanje, vrednotenje itd.), ki bi jih v grobem

lahko opredelili kot pripravo na reševanje in samo reševanje. Primerjava EEG-meritev je pokazala, da so ustvarjalni problemi bolj zahtevni v pripravljalni fazi, kot so dobro definirani problemi. Osebe so se bolj naprezale, da bi razumele zahteve slabo opredeljenih problemov. To je razumljivo, saj je prav značilnost slabo opredeljenih problemov, da se ne ve vnaprej, kakšnemu cilju se približujemo. Predno se sploh lotimo takega problema, moramo izbrati nek cilj in ga na nek način opredeliti. Pri dobro definiranih problemih je cilj določen že v sami opredelitvi problema. Nadalje se je pokazalo, da je samo reševanje dobro definirane problema bolj zahtevno, kot so vse faze v reševanju slabo opredeljenih problemov. To ugotovitev bi le težko razjasnili. Reševanje dobro definirane problema zahteva, da najdemo pot skozi nek problemski prostor. Pri tem moramo pri vsakem koraku hraniti v kratkotrajnem spominu vse podatke o problemu, vrednotiti, ali nas zastavljeni korak približuje cilju in ali je ta korak zakonit, glede na zahteve problema. Vsi ti procesi bremenijo delovni spomin, ki ima omejeno kapaciteto. Nekateri avtorji pripisujejo dvig in padeč v alfa-frekvenci stopnji pozornosti, ki je vezana na naš delovni spomin. Interpretacija, ki se iz tega nakazuje, je, da reševanje dobro definiranih problemov bremeni predvsem naš delovni spomin. Z druge strani ustvarjalno reševanje poteka v bolj sproščenem mentalnem stanju, kar je lahko odraz procesov, ki niso v fokusu pozornosti. Ta razlaga je seveda dokaj spekulativna in jo bo potrebno še nadalje preveriti.

Dejstva in domneve

Pričujoči pregled ugotovitev o odnosu med možgani in sposobnostjo je prav gotovo sprožil številna vprašanja. Vprašanja, ki morda nikoli ne bodo dobila odgovora. Vsekakor pa je pregled raziskav posredoval tudi nekaj ugotovitev, ki nam omogočajo boljše razumevanje inteligentnosti in ustvarjalnosti. Naj omenim le nekatere. Ugotovitev, da nadarjeni posamezniki uporabljajo le za nalogo relevantna področja možgan, nakazuje, da je njihov način razmišljanja "manj kaotičen" in "bolj enostaven". Takoj se zastavi vprašanje, če to velja tudi za ustvarjalnost. Lahko bi rekli, da vsaj začetne faze reševanja ustvarjalnih problemov zahtevajo bolj kompleksno aktivacijo nevrnske mase.

Prezgodaj je še, da bi lahko trdili, da nevropsihološke ugotovitve podpirajo to ali ono teorijo inteligentnosti. Na primer modularna teorija Gazzanige (1985) bi podpirala zamisel Gardnerja (1983) o sedmih vrstah inteligentnosti, ki so povsem neodvisne druga od druge. Z druge strani pa videnje neokorteksa kot instrumenta za difuzijo in mešanje signalov podpira idejo o le eni inteligentnosti, ki bi lahko bila zajeta v Spermanovem (1927) g-faktorju. Kaj pa hemisferičnost in fluidna ter kristalizirana inteligentnost, ki jo zagovarja Cattell (1971)?

Raziskovalci, ki se ukvarjamo z razlikami v sposobnostih, smo večkrat razočarani nad ugotovitvijo, da še tako velike razlike, ki jih opazamo na vedenjskem nivoju (na primer: ustvarjalni izdelek slikarja ali pisatelja na eni strani, pa zmazki in pisanje povprečnih posameznikov na drugi), niso izražene v ustreznih razlikah kognitivnega procesiranja, pa naj ga merimo z EEG, PET ali fMRI ali pa le z glasnim razmišljanjem, toplotnimi ocenami in podobnimi pokazatelji. Razlike, ki jih opazimo, so včasih prav trivialne. Detterman (1994) to razlaga s tem, da je sposobnost kompleksen sistem neodvisnih delcev. Po njegovem nobena posamična biološka mera ne bo veliko prispevala k pojasneni varianci sposobnosti. Druga razlaga je lahko teorija kaosa, kjer majhni vzroki povzročajo ogromne posledice.

VIRI

- Al-Sabaty, I. in Davis, G.A. (1989). Relationship between creativity and right, left, and integrated thinking styles. *Creativity Research Journal*, 2, 111-117.
- Anderson, J.R. (1990). *The adaptive character of thought*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Anderson, J.R. (1993). Problem solving and learning. *American Psychologist*, 48, 35-44.
- Barrett, P.T., in Eysenck, H.J. (1994). The relationship between evoked potential component amplitude, latency, contour length, variability, zero-crossings, and psychometric intelligence. *Personality and Individual Differences*, 16, 3-32.
- Benbow, C.P. (1986). Physiological correlates of extreme intellectual precocity. *Neuropsychologia*, 24, 719-725.
- Benbow, C.P., (1988). Sex differences in mathematical reasoning ability in intellectually talented preadolescents. their nature, effects, and possible causes. *Behaviour and Brain Science*, 11, 169-232.
- Binder, R.J. in Rao, S.M. (1994). Human brain mapping with functional magnetic resonance imaging. V A., Kertesz (Ed.). *Localization and Neuroimaging in neuropsychology* (pp.185-212). San Diego: Academic Press.
- Bogen, J., in Bogen, G. (1969). The other side of the brain: III. The corpus callosum and creativity. *Bulletin of the Los Angeles Neurological Society*, 34 191-220.
- Braitenberg, V. and Schutz, A. (1991). *Anatomy of the Cortex. Statistics and geometry*. New York: Springer-Verlag.
- Broadman, K. (1909). *Vergleichende Lokalisationslehre der Grosshirnrinde in Ihren Prinzipien dargestellt auf Grund des Zellenbaues*. Leipzig: Barth.
- Bullock, T.H. (1965). Physiological bases of behavior. V J.A. Moore (Ed.) *Ideas in modern biology* (pp. 32-56). New York: Natural History Press.
- Bullock, T.H. (1980). Reassessment of neural connectivity and its specification. V H.M. Pinsker in W.D. Willis (Ed.) *Information processing in the nervous system* (pp. 119-220). New York: Raven Press.
- Butler, S.R., in Glass, A. (1976). EEG correlates of cerebral dominance. V A. H Reisen, and R.F. Thompson (Eds.) *Advances in psychology* Vol. 3 (pp. 219-384). NY: John Wiley.
- Cattell, R. (1971). *Abilities: Their structure, growth and action*. Boston, MA: Houghton Mifflin Company.
- Chi, M.T.H. in Glaser, R. (1985). Problem solving ability. V R.J. Sternberg (Ed.) *Human abilities: An information processing approach*. (pp. 227-250), New York: W. H. Freeman and Company.
- Cranberg, L.D., in Albert, M.L. (1988). The chess mind. V L.K. Obler, in D.Fein (Ed) *The exceptional brain* (pp. 156-190). New York: The Guilford Press.
- Detterman, D.K. (1994). Intelligence and the brain. V P. A. Vernon (Ed.) *The neuropsychology of individual differences*. (pp. 35-57). London: Academic Press INC.
- Doerner, D. (1983). Heuristics and cognition in complex systems. V R. Groner, M. Groner in F.W. Bishof (Eds.), *Methods of Heuristics* (pp. 89-108). Hillsdale: LEA.
- Donchin, E., Kutas, M. in McCarthy, G. (1977). Electrocortical indices of hemispheric specialization. V S. Hamad, R.W. Doty, L. Goldstein, J. Jaynes in G. Krauthamer (Eds.) *Lateralization in the nervous system* (pp. 339-384). New York: Academic Press.
- Duncan, J, Burgess, P., Emslie, H (1995). Fluid intelligence after frontal lobe lesions. *Neuropsychologia*, 3, 261-268.
- Dünki, R.M. (1991). The estimation of the Kolmogorov entropy from a time series and its limitations when performed on EEG. *Bulletin of Mathematical Biology*, 53, 665-678.
- Eccles, J. in Robinson, D.N. (1984). *The wonder of being human: Our brain and our mind*. New York: The Free Press.
- Ernst, G.W. in Newell, A. (1969). *GPS: A case study in generality and problem-solving*. New York: Academic Press.
- Ertl, J.P. (1971). IQ, evoked responses, and Fourier analysis. *Nature*, 241, 209-210.
- Etevenon, P. (1986). Applications and perspectives of EEG cartography. V F.H. Duffy (Ed.) *Topographic mapping of brain electrical activity*. Stoneham MA: Butterworth Publishers.
- Falcone, J.D. in Lodger, K.A. (1984). A modified lateral eye-movement measure, the right hemisphere and creativity. *Perceptual and Motor Skills*, 58, 823-830.
- Freud, S. (1925). *Collected papers*. London: Institute for Psychoanalysis and Hogarth Press.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Gazzaniga, M.S. (1985). *The social brain*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- Gazzaniga, M.S., Bogen, J.E., in Sperry, R.W. (1962). Some functional effects of sectioning the cerebral commissures in man. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 48, 1765-1769.

- Geshwind, M. A. in Behan, P. (1982). Left-handedness: Association with immune disease, migraine and developmental learning disorder. *Proceedings of the National Academy of Science*, 79, 5097-5100.
- Geshwind, N.A. in Galaburda, A.M. (1987). *Cerebral lateralization*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Geschwind, N., in Levitsky, W. (1968). Left-right asymmetries in temporal speech region. *Science*, 161, 186-187.
- Giannitrapani, D. (1985). *The electrophysiology of intellectual functions*. Basel: Karger AG.
- Glass, A. (1964) Mental arithmetic and blocking of the occipital alpha rhythm. *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology*, 16, 595-603.
- Glass, A. (1984). Cognitive and EEG asymmetry. *Biological Psychology*, 19, 213-217.
- Gowan, J.C. (1979). The production of creativity through right hemisphere imagery. *Journal of Creative Behavior*, 13, 39-51.
- Grafman, J., Jonas, B.S., Martin, A., Salazar, A., Weingartner, H., Ludlow, C., Smutok, M.A., in Vance, S.C. (1988). Intellectual function following penetration head injury in Vietnam veterans. *Brain*, 111, 169-184.
- Grassberger, P., in Procaccia, I. (1983). Measuring the strangeness of strange attractors. *Physica*, 9D, 189-209.
- Grassberger, P., in Procaccia, I. (1984). Dimensions and entropies of strange attractors from a fluctuating dynamics approach. *Physica*, 13D, 34-54.
- Gutierrez, S. in Corsi-Cabrera, M. (1988). EEG activity during performance of cognitive tasks demanding verbal and/or spatial processing. *International Journal of Neuroscience*, 62, 149-155.
- Haier, R.J., Neuchterlein, K.H., Hazlett, E., Wu, J.C. Paek, J., Browning, H.L., in Buchsbaum, M.S. (1988). Cortical glucose metabolic rate correlates of abstract reasoning and attention studied with positron emission tomography. *Intelligence*, 12, 199-217.
- Haier, R.J., Siegel, B., Tang, C. Abel, L., in Buchsbaum, M.S., (1992). Intelligence and changes in regional cerebral glucose metabolic rate following learning. *Intelligence*, 16, 415-426.
- Haier, R.J., Benbow, C.P. (1995). Sex differences and lateralization in temporal lobe glucose metabolism during mathematical reasoning. *Developmental Neuropsychology*, 4, 405-414.
- Hoppe, K.D. (1989). Psychoanalysis, hemispheric specialization, and creativity. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 2, 253-269.
- Hunt, E. (1978). Mechanisms of verbal ability. *Psychological Review*, 85, 109-130.
- Jarman, R.F., Vrvak, J., in Walton, P.D. (1995). Metacognitive and frontal lobe processes: At the interface of cognitive psychology and neuropsychology. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 121, 154-210.
- Jasper, H.H. (1958). The ten-twenty electrode system of the International Federation for Electroencephalography: Appendix to the report of the committee on methods of clinical examination in electroencephalography. *The Journal of Electroencephalography and Clinical Neurophysiology*, 10, 371-375.
- Jaušovec, N. (1994) Flexible thinking: An explanation for individual differences in ability. Cresskill, NJ: Hampton Press Inc.
- Jaušovec, N. (1996). Differences in EEG alpha activity related to giftedness. *Intelligence*, 3, 159-173.
- Jaušovec, N. (1997 a). Differences in EEG alpha activity between gifted and non-identified individuals: Insights into problem solving. *Gifted Child Quarterly*, 1, 26-32.
- Jaušovec, N. (1997 b). Linear and nonlinear dynamical analysis of multichannel EEG: Differences between gifted and average individuals. *JINS*, 4, 58.
- Jaušovec, N. (1997 c). Differences in EEG activity during the solution of closed and open problems. *Creativity Research Journal*, 10, 317-324.
- Jaušovec, N. in Bakracevic K. (1995). What can heart-rate tell us about the creative process? *Creativity Research Journal*, 8, 11-24.
- Jung, C.G. (1933). *Modern man in search of a soul*. London: Routledge.
- Katz, A.N. (1983). Creativity and individual differences in asymmetrical cerebral hemispheric functioning. *Empirical Studies in Art*, 1, 3-16.
- Kertesz, A. (1994). Localization and function: Old issues revised and new developments. V A., Kertesz (Ed.). *Localization and Neuroimaging in neuropsychology* (pp.1-33). San Diego: Academic Press.
- Kimura, D. (1967). Functional asymmetry of the brain in dichotic listening. *Cortex*, 3, 163-178.
- Kocel, K., Galin, D., Ornstein, R., in Merrin, E.L. (1972). Lateral eye movements and cognitive mode. *Psychonomic Science*, 176, 539-541.
- Koestler, A. (1967). *The ghost in the machine*. New York: Macmillan.
- Kolb, B., in Whishaw, I.Q. (1996). *Fundamentals of human neuropsychology*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Krause, W. (1992). Zur Messung geistiger Leistungen: Eine alte Idee und ein neuer Ansatz. *Zeitschrift für experimentelle und angewandte Psychologie*, 1, 114-128.

- Kuhman, W., Lachnit, W. in Vaitl, D. (1985). The quantification of experimental load: Methodological and empirical issues. V A. Steptoe, H. Rueddel in H. Neus (Eds) Clinical and methodological issues in cardiovascular psychophysiology. (pp. 45-52) Berlin: Springer-Verlag.
- Lutzenberger, W., Birbaumer, N., Flor, H., Rockstroh, B. in Elbert, T. (1992 a). Dimensional analysis of the human EEG and intelligence. *Neuroscience Letters*, 143, 10-14.
- Lutzenberger, W., Elbert, T., Birbaumer, N., in Ray, W.J. (1992 b). The scalp distribution of the fractal dimension of the EEG and its variation with mental tasks. *Brain Topography*, 5, 27-34.
- Malkin, V. (1982). [Elektronecefalogram igralcev šaha.] *Shakmatnyi Byulleten*, 8, 12-14.
- Manuck, S., Krantz, D. in Polefrone, J. (1985). Task influences on behaviourally-elicited cardiovascular reactions. V A. Steptoe, H. Rueddel in H. Neus (Eds) Clinical and methodological issues in cardiovascular psychophysiology. (pp. 17-29) Berlin: Springer-Verlag.
- Marr, D. (1982). *Vision*. San Francisco: Freeman.
- Martindale, C., Hines, D., Mitchell, L. in Covello, E. (1984). EEG alpha asymmetry and creativity. *Personal and Individual Differences*, 5, 77-86.
- Metter, E.J., in Hanson, W.R. (1994). Use of positron emission tomography to study aphasia. V Kertesz (Ed.). *Localization and Neuroimaging in neuropsychology* (pp.123-149). San Diego: Academic Press.
- Milner, B., in Petrides, M. (1984). Behavioural effects of frontal-lobe lesions in man. *Trends in Neurosciences*, 7, 403-407.
- Mountcastle, V.B., (1975). The view from within: Pathways to the study of perception. *Johns Hopkins Medical Journal*, 136, 109-131.
- Myers, J.T. (1982). Hemisphericity research: An overview with some implications for problem solving. *The Journal of Creative Behavior*, 3, 197-211.
- Neubauer, V., Freudenthaler, H.H., in Pfurtscheller, G. (1995). Intelligence and spatiotemporal patterns of event-related desynchronization. *Intelligence*, 3, 249-266.
- Nunez, P.L. (1995). Mind, brain, in electroencephalography. V P. L. Nunez (Ed.) *Neocortical dynamics and human EEG rhythms*. (pp. 133-194) NY: Oxford University Press.
- O'Boyle, M.W., Alexander, J.E. in Benbow, C.P. (1991). Enhanced right hemisphere activation in the mathematically precocious: A preliminary EEG investigation. *Brain and Cognition*, 17, 138-153.
- O'Boyle, M.W., Benbow, C.P., in Alexander, J.E. (1995). Sex differences, hemispheric laterality, and associated brain activity in the intellectually gifted. *Developmental Neuropsychology*, 4, 415-443.
- Ornstein, R.E. (1973). Right and left thinking. *Psychology Today*, 6, 86-92.
- Pascual-Marqui, R.D., Michel, C.M., in Lehmann, D. (1994). Low resolution electromagnetic tomography: a new method for localizing electrical activity in the brain. *International Journal of Psychophysiology*, 18, 49-65.
- Petsche, H., Pockberger, H. in Rappelsberger, P. (1986). EEG topography and mental performance. V F.H. Duffy (Eds.) *Topographic mapping of brain electrical activity*. (pp. 63-98), Stoneham MA: Butterworths.
- Petsche, H., Pockberger, H. in Rappelsberger, P. (1986). EEG topography and mental performance. V F.H. Duffy (Eds.) *Topographic mapping of brain electrical activity*. (pp. 63-98), Stoneham MA: Butterworths.
- Rohwer, W.D. in Thomas, J.W. (1989). Domain-specific knowledge, metacognition, and the promise of instruction reform. V C.B. McCormick, G. Miller in M. Pressley (Ed.). *Cognitive strategy research* (pp. 104-133). New York: Springer-Verlag.
- Rothenberg, A. (1983). Psychopathology and creative cognition. *Archives of General Psychiatry*, 40 937-942.
- Shaywitz, B.A., Shaywitz, S.E., Pugh, K.R., Constable, R.T., Skudlarski, P., Fulbright, R.K., Brnonen, R.A., Fletcher, J.M., Shankweiler, D.P., Katz, L., in Gore, J.C. (1995). Sex differences in the functional organization of the brain for language. *Nature*, 373, 607-609.
- Shucard, D.W., in Horn, J.L. (1973). Evoked cortical potentials and measurement of human abilities. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 78, 59-68.
- Simon, H.A. (1979). *Models of thought*. New Haven: Yale University Press.
- Spearman, C. (1927). *The nature of intelligence and the principles of cognition*. London: Macmillan.
- Stam, K.J., Tavy, D.L.J., Jelles, B., Achtereekte, H.A.M., Slaets, J.P.J., in Keunen, R.W.M. (1994). Non-linear dynamical analysis of multichannel EEG: Clinical applications in dementia and parkinson's disease. *Brain Topography*, 7, 141- 150.
- Szentagothai, J. (1979). Local neuron circuits of the neocortex. V F.O. Schmitt in F.G. Worden (Ed.) *The neurosciences 4th study program*. (pp. 399-415). Cambridge MA: MIT Press.
- Torrance, E.P., Reynolds, C.R., Riegel, T., in Ball, O. (1977). *Your style of learning and thinking, forms A and B: Preliminary norms, abbreviated technical notes, scoring keys, and selected references*. *The Gifted Child Quarterly*, 4, (Winter), 563-573.
- Torrance, E.P. (1982). Hemisphericity and creative functioning. *Journal of Research and Development in Education*, 3, 29-37.

- Varghese, L., Nampoori, V.P.N., in Pratap, R., (1987). Nonlinear analysis of an electroencephalogram (EEG) during epileptic seizure. *Current Science*, 20, 1039-1041.
- Voss, J.F., Sherman, W., Tyler, W., in Yengo, L.A. (1983). Individual differences in the solving of social science problems. V R. F. Dillon in R.R. Schmeck (Ed.), *Individual differences in Cognition*. (p. 205-232), New York: Academic Press.
- Willerman, L., Schutz, R., Rutledge, J. N., in Bigler, E.D. (1992). Hemisphere size asymmetry predicts relative verbal and nonverbal intelligence differently in the sexes: An MRI study of structure-function relations. *Intelligence*, 16, 315-328.

Edukacija, etika in vrednote mladih

BOGOMIR NOVAK

POVZETEK

V tem prispevku primerja avtor prejšnji šolski predmet DMV s sedanjim predmetom etika in družba. Zaradi spreminjanja položaja mladine v družbi in njenih ambivalentnih, navidez neuporniških vrednotnih usmeritvah ter naraščajoče kompleksnosti družbe imajo učitelji etike drugačne naloge in cilje kot so jih imeli učitelji DMV.

Pouk etike in družbe delno zadovoljuje potrebe učencev po učnih vsebinah, izbranih temah, opredeljenih vrednotah in komunikacijskih kompetencah učiteljev in učencev, delno pa bi se ga dalo še izboljšati glede na pripravljenost učiteljev za nadaljno usposabljanje in na sodelovanje z drugimi strokovnjaki pri doseganju dopolnilnih ciljev primarne preventive, socialne interakcije itd.

Integrativni model edukacije etike dopušča razne razvojne možnosti.

ABSTRACT

EDUCATION, ETHNICS AND VALUES OF YOUTH

Author in his paper compare former 'DMV' with recent school subject ethic and society. The teachers of ethic and society have more difficult task and aims for teaching this subject than the teachers of former 'DMV' because of changing, ambivalent and similar nonconformist values of youths and growth of society's complexity.

The teaching of ethic and society partially correspond the needs of pupils for choised themes, defined values and communicative competences of teachers and students. However it can improve subject, methods and form of teaching of ethic and society. The teachers are awaked needs for their permanened education and for cooperation with the other experts by reach added aims of primare preventive, social actions etc. An integrative model of ethic's education promesse different developmental possibilities.

1. Uvod

Pričujoči zapis je nastal ob izdaji Pedičkove knjige *Edukacija danes* (1994). V njej obravnava avtor različne teme edukacije od tematiziranja javne šole do učiteljeve svobodnosti in avtonomnosti. Poglavlja v njej družijo vodilna miselna nit pedagoške antropologije, kar pove podnaslov imenovane knjige. V tretjem poglavju obravnava avtor etično in moralno vzgojo. Ta tema je bila glavni predmet njegovega preučevanja,

prek katerega je iskal pot do pedagoške antropologije. Že leta 1957 je izšla v Naših razgledih serija Pedičkovih člankov na temo etika.¹ Zadrega tranzicije je v tem, da še ni obudila in sistematizirala niti zgodovinske niti etično-moralne zavesti. Nova demokracija nas vrača k vprašanju morale in etike, ker imata tako desni kot levi totalitarizem demoralizirajoče učinke.

2. Institucionalni okvir etike - morale

Ker posameznik kot sestavni del različnih podsistemov ni več samo pripadnik določene družbene skupine, tudi njegova etika ni identična z moralno zgolj ene izmed njih. V času pluralizma interesov in moralnega pluralizma je smiselno razlikovati med etiko in moralno. Čas nihilizma daje vtis, da ni globalne etike in morale, ker ne vemo, kam plovemo. Naši cilji so brezciljni, ker manjka odgovor na vprašanje čemu. Nihilizem ni etičen, ker ni usmerjen k življenju kot najvišjemu smotru. Antropocentrizem² etike in mora le presega danes okoljska vzgoja s celostno paradigmo. Obstajajo elementi občečloveške etike (tako kot elementi občečloveške (politične) kulture) z elementi etike skladnosti z naravo, ki je zaradi pretežno sebičnega delovanja še vedno postulat. V tem je razlika med deskriptivno in normativno etiko-moralno.³ Prav slednja nas z najstvi rada spelje na pot moraliziranja (bivših komunistov in današnje politične opozicije), pedagogiziranja "pedagogov" in psihologiziranja tistih, ki imajo psihična dejstva za edino realnost in so prepričani, da morajo drugi verjeti isto, kar oni sami ter sociologiziranja homo sociologicusa. Morda je odgovor na ta problem v dvojni igri, da ob koncu ideologij jemljemo medijske podobe, kot da bi šlo zares, a nam ne gre, morda pa tudi ni, če gre navsezadnje le za osvoboditev ali zasužnjenje.

Celotno edukacijsko prakso je možno in smiselno koncipirati zgodovinsko ne le zaradi tridimenzionalne časovne perspektive, ampak tudi zato, ker se posameznik uči iz pretekle zgodovine in simultano iz tujih in iz lastnih izkušenj. Celotno zgodovino je po Pedičku (1994) možno označiti z učenjem, poučevanjem in ustvarja njem. Spoznanja o učenju v zadnjem času naglo napredujejo, vendar skrajne meje ostanejo. Spori o tem, ali je človek dober ali zloben, se stekajo h kompromisni tezi, da človek kot 'volk in ovca' (Fromm) neprestano niha med dobrim in zlim. Namesto da utemeljimo etiko v takšni ali drugačni apriorni (genetsko prirojeni ali predzgodovinsko-arhetipsko pridobljeni) človekovi naravi, je morda bolje, da v morali-etiki iščemo smisel družbeno

¹ a) Moralni profil in moralne vrednote naše višjegimnazijske mladine. Naši razgledi 1957, št. 20, str. 485-487; št. 19, str. 456-458. in št. 18, str. 425-427.

b) Eden novih metodičnih pogledov na moralno vzgojo v višji gimnaziji. Naši razgledi, 1957, št. 7, str. 148-149; št. 6, str. 123; št. 5, str. 103, in št. 4, str. 74-75.

² Odnos med antropocentrizmom, filantropijo in humanizmom ni sam po sebi jase. Očitno je bil novoveški humanizem zasnovan ne le antropocentrično, ampak tudi delocentrično, zato je bil filantropski materializem obenem tudi humanizem, kar pa ni veljalo za ljudomrzniškega. Postmoderni postantropocentrizem vključuje že ekološke prvine, ki vodijo k novemu skupnemu svetu in novi solidarnosti.

³ Iz etimološke razlike med etiko (gr. ethos - navada, stanovanje, mesto, značaj, mišljenje, življenjski nazor) in moralno (lat. mos-običaj, navada, nprav in lat. moralis-moralen) izhaja po Pedičku (1994:69-72) tematska razlika, ki je analogna razliki med individualno in socialno pedagogiko in enaka razločevanju med psihologijo individualne etike in sociologijo družbene morale, med ciljnoteološko in normativno pravno stranjo bivanja.

Po Pedičkovi klasifikaciji (Pediček, 1985:247) naslednjih ravni vzgoje kot:

a) paideia v najširšem družbenem in človeškem smislu,
b) pedagoške področne kategorije (telesna, intelektualna itd),
c) socializacijske področne kategorije (družinska, šolska, domska),

č) etične kategorije, v najožjem pomenu kot moralna vzgoja. Iz tega lahko vidimo, da je odnos med vzgojo in etiko na vseh ravneh pomemben. V tem prispevku je težišče na vzgoji kot etični kategoriji.

institucionalnega in medosebno kulturnega življenja v obojestranskem pazljivem razločevanju ter povezovanju.

Šola kot družbena ustanova za edukacijo vključuje tako izobraževalne kot vzgojne dimenzije družbene morale in individualne etike. Kot bornirana ustanova nagiba k redukciji etike na moraliziranje. Vedno je mogoče reči, da bi lahko vključevala več etičnosti kot jo, vendar jih po drugi strani glede na problematičnost moralnosti/etičnosti odnosov v svetu, ki je problematičnost človeka v 20. stoletju, tudi ne more. Celostno pojmovanje edukacije je možno sicer partnersko, a še vedno kontraverzno zasnovati na osnovi vrednot sožitja, partnerstva, ljubezni, sodelovanja, miru, svobode, solidarnosti, kooperativnosti, ohranjanja naravnega okolja, kvaliteta življenja, kulturnega bogastva, legitimnega pluralizma interesov, komunikativnosti, spontane samoorganiziranosti, samoizraznosti, empatičnega znanja. Človek se kaže kot vrednotno etično bitje⁴ izven ustanov kot Robinzon in znotraj njih birokrat in avtomat. V civilni družbi ni čisto humanega človeka, ki bi obstajal izven ustanov. Kako torej razvijati elemente sožitja, ki jih klasična industrijska družba ni mogla razviti. Skrajna posledica ekscentričnega novejškega eksperimentiranja ni le amorala, ampak tudi neetičnost. Taboriščna psihologa Viktor Frankl in Barbare Lee sta lahko reševala individualni smisel etike pred totalitarizmom amorale le pri tistih zapornikih, ki so tople človeške odnose pridobili že s prvo socializacijo. Posameznik samega sebe lahko nekaj časa rešuje pred nevrozo in psihozo (norostjo), dokler je prepričan, da bo sebi primerno, ne preveč normalno skupnost tudi našel, s katero bo njegova zamisel etičnosti interpersonalno uveljavljena. V civilni družbi ni popolnoma humanega človeka, ki bi obstajal izven ustanov.

Gre za iskanje novega središča in sidrišča v interpersonalnih odnosih in dogovornih pogodbenih razmerjih. Z novo holistično paradigmo naj bi interpersonalno presegli skorumpirane slabosti dosedanje, ki so bile v izkoriščanju, tekmovalnosti, sebičnosti, enostranski učinkovitosti, neodgovornosti za posledice dejanj, nepriznavanju omejitev spoznanja in delovanja, veri v linearnost napredka, instrumentalizaciji ciljev in materializaciji vrednot. Ker je človekova plastičnost vir in posledica podkupljivosti z dobrinami, je možno etično interpersonaliteto ohraniti le z dosledno držo. Ambivalenci (ne)etičnosti in (a)morale sta izraz ambivalence eksistence (izpostave) in eksistenčnosti (ekonomske politične stabilnosti).

Če je nenamerno dejanje (fr. act gratuit) absurdna struktura biti v svetu, to pomeni smrt moralnega boga. Logoterapevtska metoda išče nasprotno namero (duhovno kljubovalnost) in namerno nepozornost. Za Lukasovo (1993) se lahko posameznik tudi iz represivne primarne socializacije in bolečih spominov nanjo kreativno usmeri k sočutju do drugih. Deterministična znanost je napravila prav toliko ekspertne škode v moraliteti, kot sta jo stigmatizacija in etiketiranje v obrambi naše kulture pred tujo. Zaradi zmedenosti časa poznamo ekonomsko ceno blaga, ne poznamo pa vrednot naših dejanj. V predindustrijski družbi je bilo ravno obratno. Industrijska revolucija je s svojim ločevanjem privatnega in javnega prinesla zakrnavanje moralnega čuta, s tem pa tudi krizo človekove presežnosti v drugem. Zato opredeljevanje respondentov raznih anket za določene vrednote ne pomeni, da jih tudi živijo. Namesto kodeksa javne morale, ki manjka, čutimo še vedno posledice Mandevilleve basni o čebelah.

Etika kot kritična vest družbe se lahko vzpostavlja v vzgojni oz. etični skupnosti. Sartrova teza o nujni potrebnosti in hkratni nemožnosti etike na nek način sledi intenci

⁴ Pri spreminjanju vrednot je treba razločevati med razvrednotenjem, prevrednotenjem in novimi vrednotami. Medtem ko prevrednotenje pomeni nadomeščanje ene osnovne vrednote z drugo, pa razvrednotenje vodi k pesimizmu in nihilizmu vrednotnega vakuuma. Vrednote so mobilizacijska sila posameznikovega ravnanja.

Adornovega vprašanja, kako je možna (etična) vzgoja po Auschwitzu, medtem ko jo Frankl s progresivno osmišljujočo aktivnostjo posameznika presega. Ni vseeno, ali posameznik 'konflikt vrednot v njem samem kot vrednotnem bitju' (Musek, 1994) usmerja v benigno ali maligno razvojno spiralo.

Zaradi moralnih norm, ki dajejo vtis stereotipnosti posameznik ne misli, da bi bilo 'odločanje med smem in ne smem' lahko ustvarjalno in da bi bila lahko zgodba o uspehu etično moralna zgodba. Posameznikovo razumevanje relacije 'smem-ne smem' je še danes odvisno od pretirano permissivnega ali represivnega značaja primarne socializacije v družini, ki kaže na zaprtost ali odprtost njene kulture. V družinskem neravnotežju je izvor radikalizma ali konservativnosti družbe. 'Smeti' je v zahodni kulturi še vedno podrejeno 'moči', kar pogloblja razdor med premočnimi in nemočnimi in tako ignorira etiko srednje mere in ravnotežja, ki so jo zagovarjale antične kulture. Razumljivo je, da politika v svoji volji do moči odklanja etičnost in jo potiska v privatno sfero, kjer se pa tudi ne more prav razviti, ker bi pomenilo njen smiselni korektiv. Zlasti totalitarna politika si priroji za 'lastne potrebe' artificialni, disciplinski ethos, ki pa ne more dolgo funkcionirati.

Šele pazljivo razločevanje med dobrimi dejanji in nekoristno koristjo dobrin omogoča razumevanje razlike med Frommovo produktivno ljubeznijo in nekrofilno reprodukcijo (jedrskih) odpadkov.

Drugače rečeno: redukcija dobrega - dobrote na dobrotno pomeni redukcijo eudajmonistične, rigorozne, krščanske ali kakšne druge etike na utilitarno moralo. Pokazalo se je, da nobena, še tako dobro organizirana služba tehnične pomoči ne more nadomestiti humane pomoči in da nobena reciklaža ne more odpraviti ostankov potrošnje do Sartrove ali Andersove negativno antropološke diagnoze nekoristnosti človeka samega.

Nova etika se napoveduje že nekaj časa. Že Aldo Leopold in Albert Schweizer sta prva izrazila potrebo po ekološki etiki. Že Schweizer je imel razširitev etike za bistven pogoj kulturnega preporoda Evrope. Etika spoštovanja do življenja je v občost razširjena etika ljubezni (Schweizer, 1957:79). Tako posvetna kot religiozna etika sta bili antropocentrični, tj. veljavni le za človeško skupnost. Ne vemo še, kako je možno uskladiti vladavino uma nad naravnimi silami z etiko spoštovanja življenja. Zaenkrat vidimo bistvo etično-ekološkega in ekonomskega konflikta v uveljavljanju enih oblik življenja na račun drugih in svobode nekaterih na račun nesvobode drugih ali drugače povedano sveta sistema nasproti svetu življenja. V tem je enostranska socializacija etike in morale.

Ne gre le za ponovno iskanje poti do avtonomnega posameznika, ampak tudi do avtonomije družbenoinstitucionalnih podsistemov. Če hočemo, da bo šolski sistem del transnacionalne pedagoške, politične in pravne kulture, bi ga morali "tematizirati v njegovi institucionalnosti in človekovi funkcionalnosti" (Pediček, 1994). To pa pomeni, da celoviti človek pomeni tudi celovito vzgojo in znanje v procesu in rezultatih edukacije. Pedičkov (Pediček, 1992, 1994) sporočilo je, da sta pedagoška antropologija in antropološka pedagogika lahko logos občega političnega interesa v šolski edukativni praksi, če se le-ta ne udinja vsakdanjemu pragmatizmu in parcializmu. V tem je preseganje človeka kot zoon politikon, ki je odvisen od dnevne politike. Spranger ni interpretiral 6 tipov osebnosti (teoretski, ekonomski, estetski, socialni, politični in religiozni) korelacijsko. Politik, ki ga odlikuje težnja po moči, odločanju, oblasti in podrejanju drugih, upravlja z drugimi petimi tipi represivno in omejevalno. To stanje opisujemo kot protislovje med potrebami in možnostmi. Glede na vključujočo ali izključujočo odnos med (socialno) etiko in (makiavelistično) politiko je očitno, da politika skupnosti potrebuje moral sense kot common sense, sicer ostane le boj za oblast kot umazana igra.

V postsocialistični družbi je preveč amoralne v smislu kriminogenih elementov

(divjih lastninjenj, kraj, mamil, nasilja mladine itd.) in premalo etike v smislu odgovornosti posameznika. Šola s poukom etike in družbe ali s svojim implicitnim moralnim kodeksom v kodeksu pravic učencev ne more tega problema rešiti, čeprav ima svoj delež pri oblikovanju etike in morale. V pedagoški praksi se pojavlja čedalje več zahtev, naj učitelj učencu pomaga do samostojnega učenja, mišljenja, samoorganiziranosti in samovzgoje in etične samoanalize. Šele vse vrste vzgoje skupaj oblikujejo človeka v vseh plasteh biosociopsihosomatskega bitja. To pomeni, da je obdobje celostne vzgoje integrativnega posameznika se Pediček zavzema, šele pred nami, tako kot Toenniesova in Havlova (Havel, 1994) človeška skupnost. Socialno in individualno etiko je treba izumljati in uveljavljati v smislu izhoda iz krize vrednot, iz narcizma konzumne kulture in zaradi preraščanja zaprtosti kulture. V tem je zveza med ustvarjalnostjo in etiko, ki je mnogi ne vidijo. Toda zgodovinski zgledi avtonomnih, transsistemskih osebnosti (npr. Sokrat, Buda, Kristus) jo vedno znova potrjujejo. Ti liki omogočajo postavljanje cilja vzgoje na višjih ravneh duha.⁵ Mnogi se danes ponujajo kot vodje, problem pa je v tem, ali je učenec, ki še ne vidi svojega poslanstva v svetu, pripravljen izbrati sebi ustreznega med njimi. Odgovornost učitelja je v zgledu, odgovornost učenca pa je v posledicah posnemanja.

3. Mladina in vrednote

3.1. Povojni čas

Že iz sokratsko-platonskega diskurza poznamo samospoznanje kot vir etike. V 50. letih, ko se je etična vzgoja osamosvajala izpod naplavin politične vzgoje, je Pedičkova teza o samospoznanju in samoanalizi kot dveh poteh k moralni samovzgoji zvenela radikalno. Tako zveni tudi danes, ker poti do avtonomne osebnosti in avtonomne etike niso bistveno lažje. Posameznik je v avtoreferenčnem odnosu do sebe vse življenje, vendar ni gotovo, da iz tega sledi njegova rast osebnosti. Šola se do te ravni tako težko povzpne, ker je družbene spremembe še niso privedle do kreativne razvojne stopnje. Tudi intelektualna vzgoja, ki ne vzbudi učenčeve težnje za samoizobraževanje, je izgubljena za obe strani. Kot se intelektualna vzgoja sprevrže v intelektualizem, se moralna vzgoja sprevrže v moraliziranje, ki se ga lahko izognemo z določeno učno vsebino in spodbujanjem želje po samooblikovanju. Če se učiteljev interes ujema z učenčevim, je učitelj učencu svetovalec in vodnik.

Pediček je leta 1956 izvajal anketo o moralni vzgoji, ko uradno še ni bila dovoljena.⁶ Prejel je 4936 odgovorov dijakov od 5. do 8. razreda gimnazije, od tega 4136 uporabnih za analizo.

Učenci so izpostavili naslednje vrednote po vrstnem redu: starši, bodoči poklic, zdravje, izobrazba in znanje, svoboda, domovina in domači kraj, prijateljstvo, poštenost in odkritosrčnost, ljubezen, srečno življenje, delo, denar, knjiga, pomoč sočloveku, zadovoljno življenje, življenje samo, glasba, šport, mir, potovanje, uspeh pri delu, znanost, dober človek, trden značaj, iznajdljivost in na zadnjem mestu lastne izkušnje. Najbolj zanimivo je, da so bili na prvem mestu starši in da jih danes mladi ponovno cenijo, vendar bolj zaradi ekonomske startne osnove njihovega življenja. To še ni etika medsebojnega spoštovanja in sprejemanja osebnosti, takšna kakršna je.

⁵ Nova raven cilja vzgoje se kaže v odgovoru na vprašanje, kakšna je edukacija iz človeka in za človeka kot razvijanje višje kulture lastnega naroda ali razvijanja večplastnega osebnostnega kozmosa od telesne, duševne do duhovne ravni. Gre za prispevek edukacije h kvaliteti življenja in dela. Pozabljamo, da se vsaka vrednota sprevrže v svoje nasprotje, če jo absolutiziramo.

⁶ Več o tem, zlasti pa o ločnicah in možnih zvezah moralnega in religioznega pouka glej Gutmann Amy (1987): *Democratic education*. Princeton, University Press.

Pogosto se precenjuje ali podcenjuje etično zrelost otrok in mladostnikov. Šegula (1969) je izvajala anketo med učenci v 7. in 8. razredih osnovne šole v letu 1965/66. Učence je odlikovala zavest o pomembnosti samoupravnega odločanja, patriotizma, dela, razumevanja med narodi itd. Šegulova je ugotavljala veliko zrelost mladine pri presoji moralnih dilem. Pri pavšalni oceni jugoslovanskega socializma kot stalinizma s človeškim obrazom ali brez njega se pozablja, da se je že v socializmu poučevalo družbeno moralo po problemski metodi, čeprav s sistemsko pričakovanimi odgovori. Prevladovanje družbenih vrednot pred individualnimi je bilo značilno tako za odrasle kot mladino.

V 70. letih je Hribarjeva (Hribar, 1970:71) ugotavljala, da je človek kot homo faber participator dela kot generične dejavnosti. Iz tega še ni bilo jasno, kdo je človek. Pravo delo je bilo tisto, ki ga človek z veseljem opravlja in ob njem doživlja zadovoljstvo. To pomeni, da je mladina najvišje vrednotila delo kot sredstvo samo-realizacije.

Očitno je danes vrednotenje dela drugačno. Namesto veselja oz. zadovoljstva z delom je pomembnejša učinkovitost. Izrazitejša je njegova povezava s poklicno kariero, kot pa z osebnostjo in prostim časom. Mladina ve, da se mora učiti, če bo hotela kaj postati. Mladina ni več sistemsko zlata, predstavlja pa največje skladišče sposobnosti, znanja in (kulturnega) kapitala. Selekcija je huda, zato delo ni več ideološka norma političnega sistema, ampak je postala podjetniška vrednota posameznika.

Psihološki temelji morale in etike niso nič manj pomembni kot sociološki in antropološki. Maja Zupančič je anketirala učence v 7. in 8. razredih osnovne šole v letih 1985, 1987 in 1989. Med učenci prevladujejo takšni, ki se ravnaajo po pravilih le iz strahu pred kaznjivo. To pomeni, da njihovo moralno ravnanje nadzorujejo zunanji dejavniki s podrejanjem iz strahu pred avtoriteto.

V 50. in 60. letih so mladi ustvarjali svojo subkulturo v generacijskem konfliktu. Imeli so občutek zaprtih vrat. V 60. letih se postavi Pediček diagnozo o gladi mladih po vrednotah.⁷ Tudi danes je več vzrokov za takšno stanje duha: dominacija ekonomskega ali političnega interesa pred vsemi drugimi, prepad generacij, potrošniška kultura, ki pasivizira, nivelizacija (amerikanizacija).

3.2. Sodobnost

Zaskrbljena, ogrožena in preobremenjena mladina se pripravlja na svet konkurenčnega boja. Njena resigniranost jo odvrča od etične samoodgovornosti in jo sili v zasvojenost. Mladina je heterogena skupina in ne more prevzeti vse odgovornosti za prihodnost, ki naj bi jo obvladovali odrasli. Današnja mladina sprejema težnje individualizacije in subjektivizacije v zasebnem svetu (mir, stabilnost), navdušuje se za pluralizem duhovnih praks, vendar se ne pusti siliti v institucionalizirano religijo, kot se nekoč ni pustila prisiliti v ateizem. Je depolitizirana za razliko od politične mladine v polpreteklem obdobju.

Slovenska mladina je v ambivalentnem položaju med industrijskim in postindustrijskim obdobjem. Čuti se proces individualizacije nasproti kolektivizmu iz polpreteklega obdobja. Med mladimi je malo prepričanih kristjanov. Pristaši nove dobe imajo

⁷ Tema hrepenenja se pojavi z diagnozo gladi mladih po vrednotah. Glej Pediček (1966): Mesto morale v sedanji fazi našega razvoja (odkod glad mladih po vrednotah, Naši razgledi, št. 7, str. 132); Ta sestavek je izšel v Enciklopaedia moderna, Zagreb 1968, br. 2. pod naslovom Glad mladih po vrijednostima. Analiza stanja poučevanja etike: glej Pediček (1968): Neugodne okoliščine v naši moralni vzgoji. Teorija in praksa, 1968, št. 2, str. 284-298.

kot novi ljudje raje duhovno neodvisnost. Nekateri sprejemajo nove oblike religioznosti. Optimizem mladih ni artikuliran, zato se zlahka prelevi v pesimizem. Mladi imajo danes enake probleme kot odrasli (zaposlitev, stanovanje, zaslužek). Bojijo se, da ne bi začasna brezposelnost prerasla v stalno. Od delovno sposobnih ostaneta na zahodu le 2/3 zaposlenih. Očitno privatni narcizem postaja javni pragmatizem (Ule, 1994).

Mladi se zaradi pubertetniškega in adolescentnega 'prehodnega položaja' po eni strani zapirajo v subjektivni svet, po drugi pa se identificirajo z odraslimi. V različnih zgodovinskih obdobjih se ta resnica različno kaže. Videti je, da tako revolucionarni čas kot čas normalnosti ne pustita mladini 'subjektivnega časa', ker ga ne pusti tudi človeku. Prav deprivationa subjektivnega časa privede mladino v številna razočaranja in agresivne dejavnosti.

Paradoks našega časa je v tem, da ne ceni prav niti starosti niti mladosti. Zato se Pediček zavzema za integralno edukacijo, kar pomeni, da vzgoje skozi izobraževanje ne more biti brez izobraževanja skozi vzgojo, sicer bodo tudi bodoči "vzgojni predmeti", ki se ponujajo, ponesrečeni izobraževalni predmeti. Nadalje to pomeni, da ne more zaživetvi zgolj formalno preverljiv, ne pa tudi človeško povedano in izpovedano znanje, ker formalna informacija ne pomeni nič brez žive besede. Zanj je temelj izobraževanja informacijsko-komunikacijski, temelj vzgoje so pa vrednote kot motivi dejanj.

Tranzicija je prehodno obdobje, ki še ni prihodnost, ampak je bodočnost s ponavljanjem preteklosti, ki ni preživeta, ampak je še delno zastrta. Glede na to, katere vrednote bodo v družbi prevladovali (npr. enakost ali neenakost), se bo spreminjala tudi morala. V tej dvojni časovni igri prihajanja in prehajanja se nahaja mladina s post-materialnim preobratom, kakor kaže raziskava 'Mladi 93'.⁸ V tranziciji beležimo določeno erozijo vrednot oziroma prehod k dionizičnosti. Vrednote heterogene mladine so bolj diferencirane kot so bile pred štiridesetimi leti, zato najbrž ni mogoče pričakovati etičnega napredka na vsej populaciji, vendar moramo upoštevati, da je smiselna ocena moralno etične (ne)zrelosti mladine pluralna.

Današnja mladina prehaja od prejšnjega mediokritetnega k storilnostnemu modelu. Zaradi primerjave si oglejmo še Krishnamurtijev (Krishnamurti, 1994) nestorilnostni model, ki je inačica etike pustiti biti. Po njem lahko mladina živi celostno, ne- naporno, svobodno bivanje, ki omogoča tudi večjo ustvarjalnost dejavnosti brez razsipanja energije za sistemske cilje. Vsako pretirano posnemanje drugih in odvisnost od družbenega položaja vodi v krizo in razcepljenost med tem, kar je, in tem, kar naj bi bilo. Mladina vrednote lahko preprosto živi brez boja in nasilja, če jo drugi pustijo živeti. Praznina zavesti ima v vzhodnih modelih mišljenja pozitiven pomen, ker ne gre za eksistencialno stisko. Mladi na ne kaže kritičnosti do ustanov odraslih v obtoževanju in samo obtoževanju, ampak v nezadovoljstvu kot gibalno ustvarjanja. Psihologi radi ponavljajo, da starši in šola ne bi smeli otroka in mladostnika zastraševati in mu vzbujati slabe vesti, vendar ne smemo pozabiti, da so se vzgojitelji pripravljene od-povedati strahovom za ceno celostnega sprejemanja sebe in drugih. Cilj je pot navzgor k visokemu samospoštovanju, samopodobi, samozaupanju in ne pot navzdol, ki daje slabe rezultate.

Očitno pripada vsakemu desetletju drugačna mladina. Mladine po modelu odraslih ni. Očitno je tudi, da mladina v času pluralizma tudi ne zastopa enosmernih vrednot. V anketi Mladi '93 je več kot polovica respondentov odgovorila, da želi živeti v državi Slovencev brez tujih priseljencev. Nacionalistični sindrom je nastal po osamosvojitvi in je značilen predvsem za odrasle. Pomeni nevarnost nacionalnih nemirov in vzpona

⁸ V raziskavi centra za socialno psihologijo pri FDV Mladi '93 o stališčih, mnenjih in vrednotah srednješolcev (Ule, 1994) je bilo anketiranih 2310 dijakov iz 12 slovenskih regij.

fašizma. Vprašanje je, ali je ta nevarnost realna. Mladina nima zgolj humanih vrednot, kot so prijateljstvo, ljubezen, pomoč drugemu ter družinsko, privatno življenje, ker je precej bolj medijsko usmerjena, kot je bila dosedanja. Danes del mladine spominja na mladino za zaprtimi vrati. Čim več institucionalne moči imajo politične stranke, politiki, mediji, sodišča, tem manj so vredni zaupanja. Te institucije so se ves povojni čas trudile, da bi čim bolj vključevale mladino v družbo. Mladina in odrasli imajo do demokratičnih institucij kritičen odnos (Toš, 1995).

Če pričakujemo od mladine le večjo storilnost, jo presojamo le po kriterijih odraslih. Pediček (1992) se zavzema za to, da gre za vodenje posameznika skozi vsa njegova obdobja, in to skladno z značilnostmi teh obdobj, ne pa zgolj izobrazbeno aditivno ali reedukacijsko. Posameznik je v vsakem obdobju celovit, ni pa v vsakem enako učinkovit. Specifičnost določene faze je razvidna šele iz celotnega življenjskega ciklusa posameznika od rojstva do smrti.

3.3. Evalvacija predmeta etika in družbe

Pouk etike in družbe dobiva na pobudo Ministrstva za šolstvo in šport nov kurikulumno spreminjalni zagon. Zato ne bo odveč poseči v zgodovinski spomin.⁹ Takoj po vojni je naša nova oblast menila, da je politična vzgoja osnova vsake druge vzgoje. Ko je prevladalo v KPJ stališče o potrebnosti omejene socialistično sistemske moralne vzgoje in moralnega pouka, sta v Sloveniji Dekleva in Humek prevzeli pobudo, da ga uvedeta v šole. Takoj po vojni je naša nova oblast celo menila, da je politična vzgoja osnova vsake druge vzgoje. DMV je bila uvedena v osnovne šole leta 1952, v gimnazije pa 1954. V letu 1953 je organiziralo Pedagoško društvo seminar za profesorje etike v višjih razredih gimnazije (referenti Gustav Šilih, Marica Dekleva, Lev Modic, Uroš Kraigher, Boris Zihel). Referenti so skušali utemeljiti etiko dialektično materialistično in upoštevati pri pouku etike tudi psihološka spoznanja o adolescenci, da bi bile lahko etične vsebine učencem razumljive. Po letu 1970 se je utemeljevanje DMV spremenilo v smeri razvijanja samoupravne prakse in marksistične antropologije kot podlaga etike - morale. Vprašanje etike in socializma je takšno antropološko teoretično vprašanje človeka in sveta (Rus, 1976). V tem duhu je bil zasnovan tudi učbenik za poučevanje DMV (Šter-Rus, 1979). Ni šlo samo za analizo komponent moralnega dejanja (Rus, 1976), ampak tudi za iskanje mesta morale kot družbene sile v spletu narodne kulture in politike (Rus, 1969). Podobno se je dogajalo z etiko na posebni ravni. Kljub temu, da je uradna politika zanemarjala vprašanje etike družine, pa je bila zavest o posledicah takšne države prisotna (Trstenjak, 1994). Morda bi lahko ugotovili, da je bilo in je poudarjanje odločilnega pomena etike-morale za življenje posameznika in družbe obratno sorazmerno z njuno erozijo v praksi.

Medtem ko je bila socialistična morala predvsem delovno-poklicna oziroma javna, pa je postsocialistična tudi družinska in privatna. Socialistična morala je izhajala iz ateističnega humanizma, čeprav sam marksizem ni bil istoveten z ateizmom kot so pokazali predstavniki toplega vala (Garaudy, Bloch), postsocialistična pa je tudi religiozna. Ni vezana na velike ideologije. V socializmu je bila etična vzgoja tesno povezana z 'vzgojo iz dela in za delo' in s politično vzgojo, kar je veljalo tudi za političnosistemsko socializacijo.

Ideologi socializma so našli izvor etičnih vsebin socialističnega moralnovzgojnega

⁹ Pediček odpira pot posebni veji vede o vzgoji za ustvarjalnost - kreatogogiko. Gre za razvijanje obče, potencialne ustvarjalnosti. To je korak naprej od vzgoje iz dela in za delo, ki je štela vsako neustvarjalno delo za ustvarjalno že zgolj na samoupravni osnovi.

procesa v delu. Prevladovalo je prepričanje, da je v samoupravni socialistični družbi v izhodišču tudi vzgojni proces samoupravno socialističen in da se ne moremo zgledovati po tujih vrednotnih sistemih. V socialistični morali so služili kot vrednote politični cilji patriotizma, razumevanja med narodi, bratstva in enotnosti, neuvrščenosti, tovarištva, samoupravnega odločanja, v postsocialistični pa izstopajo vrednote partnerstva, sodelovanja in podjetništva.

V socializmu posameznik ni bil kot osebnost celovit, ampak je bil delno instrumentaliziran. Ideala vsestranske osebnosti, ki ga priznavajo humanistični psihologi in gestaltisti, socializem ni mogel realizirati. V postsocialistični tranziciji ga ni več, ker se nasprotje med vladajočimi in vladanimi s socialnim razlikovanjem še poglablja.

Poučevanje družbene morale ne bi smelo biti omejeno na en predmet, eno vrsto znanja in enega učitelja. Vse to spominja na organizacijski in ideološki monizem, ki pasivizira mladino. Treba je upoštevati razvojne faze etičnega razmišljanja pri mladostnikih. Glede na to, da učitelji pri vsakem vprašanju samokritično ugotavljajo rezerve za nadaljne izboljšave, bi lahko pričakovali njihovo večjo pripravljenost za nadaljno usposabljanje, kar so učitelji izpostavili v intervjujih.

Pouk etike in družbe naj bi bil etični pouk o praktičnem etičnem ravnanju na osnovi kulturnoetičnih vrednot. Vendar te ravni 'praktičnega uma' (Kantov izraz) ne dosega sistemsko, ampak le glede na usposobljenost učitelja. To ni pouk o teorijah etike, ki obstaja le v gimnazijah pri pouku filozofije in delno sociologije. Teorije etike so implicitno in nezavedno prisotne v predmetu etika in družba. Po prenovljenih vsebinskih in vrednotnocijlnih tematizacijah je to za razmere v tranziciji prirejen DMV prav zaradi večjega poudarka na družbi kot na odgovornosti posameznika. Ni bila pomembna sprememba imena predmeta, ampak tisto, kar ta sprememba prinaša. Glede na to, da sestavjalci programa niso mislili razlike med etiko in moralo in na njuno povezovanje, je mogoče sklepati, da vstopata v edukacijski prostor 'etike in družbe' namesto bivše socialistične monopolne ideologije.

Preskusni kamen kvalitete pouka etika in družba je v individualni etiki. Če bi bil ta predmet etična vzgoja (etični pouk), bi razvijal individualno etiko, ker pa je najbližja oznaka zanj sociologija morale v osnovni šoli, lahko ta cilj zgreši. Ni dovolj govoriti ali pisati o dobrem, ampak postati dober. Učenci pišejo o individualnih vrlinah in odnosih prave eseje. Individualna etika je rezultat samoaktivnosti in samoanalize osebnosti in njene interakcije z okoljem. Iz esejev učencev je razvidno, da je podcilj poučevanja etike v spodbujanju čim boljših medsebojnih odnosov v tem smislu, da moj pozitiven odnos do drugega poraja tudi pozitiven odnos drugega do mene, upravičen, ker izhaja iz vrednotenja odnosov. Nekateri ne morejo spoznati, da pomeni beg od svobode beg od sebe (Selbstheit), kar pomeni, da oseba, ki si nadeva maske, le sekundira z igro vlog znotraj dvojne ali čredne morale. Beg od samoodgovornosti pomeni čaščenje lažnega gospodarja (npr. od Dostojevskega Velikega inkvizitorja s Cezarjevim mečem).

Odnos med socialno moralno šole in etiko kot šolskim predmetom je lahko odkriti, če ga vzpostavljajo iste osebe, ki so hkrati nosilci tega predmeta in kreatorji programa šole ali če identifikacija udeležencev s šolo kot ustanovo pomeni njihovo socialno rojstvo. Etika šole s kulturo medsebojnih odnosov in delovno atmosfero pogosto na skrit način vpliva na (ne)kvaliteto pouka etike, kar morda laže opazijo obiskovalci kot udeleženci edukacijskega procesa. Šola, ki želi vzgajati etično vedenje učencev, stoji pred precej težjo nalogo, kot je prenos znanja o etiki in družbi. Gre za iskanje kulturnoetičnih odgovorov na izzive okolja v smislu normativne povratne informacije na informacije o stanju.

Pouk etike vključuje pomoč vzgojitelja pri razvoju vesti in odgovornosti. Pomen vesti se v postmoderni dediferenciaciji zmanjšuje. Razumevanje delovanja vesti je za

etično vzgojo zelo pomembno, zato vsebuje tudi priročnik *Etika in družba* to poglavje. Vest razumemo kot notranjo zavest, notranji glas, duhovno oko, organ smisla, glas dolžnosti in odgovornosti ter signal za nepravilno etično odločitev. Očitki vesti nastanejo takrat, ko posameznik dela v nasprotju s svojim prepričanjem (samoobtožbe, kazni, sram, depresija, skrb, strah, zavist). Ko se posameznik ne ozira več na moralne sodbe, izgublja vest, prepričanje in identiteto. Izguba vesti je v tem, da se posameznik slepo identificira s kolektivom, stranko, narodom in ideologijo. V totalitarnih režimih dela posameznik le v skladu z najnižjimi oblikami vesti. Izgubljanje občutka za etično je lahko posledica političnih ali ekonomskih dejavnikov.

Pri etični vzgoji je bistveno razvijanje samoocenjevanja učenca glede etične vrednosti lastnih dejanj in povratnega informiranja kot pomoči učitelja pri tem samoocenjevanju. Seveda poteka samoocenjevanje v primerjavi z ocenjevanjem drugih npr. prek junakov iz književnosti ali vzorov v življenju, kar priročnik *Etika in družba* že vključuje. Če je osebnost posameznika vseživljenjski projekt samorealizacije, ki se začne že v družini in nadaljuje tako ali drugače v vseh stopnjah šol in v drugih ustanovah, potem etika ni stvar tečajev s fakultativno izbiro, kot npr. retorika. Prva posledica bi bila, da bi morale imeti ta predmet ne le gimnazije, ampak tudi druge srednje šole glede na vrednotne orientacije učencev. Druga pa bi bila v tem, da bi obstajale izbirne vsebine glede na individualne potrebe, kar je že vpeljano kjer ta predmet je, ne pa še izpeljano na vseh stopnjah šol.

Nekateri učitelji, ki so poučevali socialistično družbeno-moralno vzgojo-DMV, poučujejo enako zavzeto tudi etiko in družbo. Poučevanje družbene morale ne bi smelo biti omejeno na en predmet, eno vrsto znanja in enega učitelja. Vse to spominja na organizacijski in ideološki monizem, ki pasivizira mladino. Treba je upoštevati razvojne faze etičnega razmišljanja pri mladostnikih. Glede na to, da učitelji samokritično ugotavljajo potrebe za nadaljnje izboljšave pouka, pričakujemo njihovo večjo pripravljenost tako za strokovno kot za pedagoško nadaljnje usposabljanje.

Implicitna teorija etike je vsebovana že v stilu vzgojnoizobraževalnega dela, filozofiji organizacije in zasnovanosti ciljev šole. Ni vseeno, v katero etično-moralno smer socializiranja kaže ta teorija v praksi: avtonomno ali heteronomno, utilitarno ali sožitveno, enojne ali dvojne morale, svobodo vseh ali 'enakost bolj enakih' (kot v Živalški farmi), imeti ali dopustiti biti.

Odnos med etiko šole in etiko kot šolskim predmetom je lahko odkriti, če ga vzpostavljajo iste osebe, ki so hkrati nosilci tega predmeta in kreatorji programa šole, ali če identifikacija udeležencev s šolo kot ustanovo pomeni njihovo socialno rojstvo (Brajša). Etika šole s kulturo medsebojnih odnosov in delovno atmosfero pogosto na skrit način vpliva na kvaliteto pouka etike, kar laže opazijo zunanji obiskovalci kot pa udeleženci edukacijskega procesa. Za vzgojo etične države samo znanje ne zadošča. Gre za iskanje etičnokulturnih odgovorov na izzive okolja. Posameznik rabi več pomoči pri spoznavanju in ovrednotenju svojega mesta v raznih ustanovah, v katere je vključen. Glede na prikriti avtokratizem bo preteklo še precej časa, da bo demokratični stil upravljanja postal splošen in tradicionalen.

V 90. letih se ni ponovilo vprašanje, ali je etika in družba potreben predmet v šoli, podobno kot je bilo to v 50. letih pri uvedbi DMV. Tako učitelji kot učenci o tem ne dvomijo in ga tako tudi sprejemajo. Tudi dialog med učenci in učitelji obstaja, čeprav rezultati ankete kažejo, da za večino ne o tistih temah in na takšen način, kot bi si učenci želeli. Problem kvalitete pouka etika in družba ni v tem, da s predmetom etike niso vsi udeleženci enako zadovoljni, ker to tudi ne morejo biti. Večina učiteljev in učencev je s predmetom zadovoljna.

Pouk etike in družbe naj bi bil etični pouk o praktičnem etičnem ravnanju na os-

novi kulturno - etičnih vrednot. Vendar te ravni praktičnega uma ne dosega sistemsko, ampak le glede na usposobljenost učitelja. To ni pouk o teorijah etike, ki obstaja le v gimnazijah pri pouku filozofije in delno sociologije. Teorije etike so implicitno in nezavedno prisotne v predmetu etika in družba. Po prenovljenih vsebinskih in vrednotno-ciljnih tematizacijah je to za razmere v tranziciji prirejen DMV prav zaradi večjega poudarka na družbi kot na odgovornosti posameznika. Ni bila pomembna sprememba imena predmeta, ampak tisto, kar ta sprememba prinaša.

Priročnik za etiko za 7. in 8. razrede osnovnih šol je sodoben in na evropski ravni, vendar je potreben zaradi družbenih sprememb občasnega posodabljanja. Ker je življenje v novi demokraciji precej dinamično, priročnik sam ne more zajeti vsega, kar je trenutno v družbi aktualno. To tudi ne more biti njegov namen.

Anketa za učence 7. in 8. razredov osnovnih šol in učiteljev etike in družbe sem izvajal na 10 ljubljanskih in 5 celjskih osnovnih šolah v okviru projekta Inovacije v osnovni šoli (1991-1993) v letu '93. Interpretiral sem veljavne odgovore 500 učencev in okoli 20 učiteljev. Anketa se ni nanašala le na predmet etika in družba, ampak tudi na osebno etiko in družbeno moralo. Za mariborske osnovne šole je istočasno izvajala anketo z istimi vprašanji skupina strokovnjakov (Divjak, Bezenšek, Pšunder) na skoraj enako veliki populaciji učencev in učiteljev. Rezultati se nekoliko razlikujejo glede na drugačno kulturno okolje. Tako v ljubljanski populaciji učencev prevladujejo potrebe po zdravju in ljubezni pred poklicno usmeritvijo, pri mariborski pa materialne vrednote.

Učenci v anketi dokaj enotno odgovarjajo, da želijo več mladinske problematike, več filmov, okroglih miz, informacij o spolnosti in aidsu. Radi bi več slišali o odvisnosti in drogah, patoloških pojavih, o medsebojnih odnosih, poklicnem usmerjanju, o medsebojnih konfliktih. Zanimivo je, da nihče izmed njih ni želel več vedeti o delovanju vesti, ki je brezpogojni pogoj etičnega dejanja. Znanje o religijah se jim ni zdelo nezadostno. Učitelji vedo, da se učenci osnovne šole hitro navdušijo za določeno tematiko (npr. spolni odnosi), ki jim postane tudi prav tako hitro dolgočasna.

Po odgovorih učencev 7. in 8. razredov z 10 ljubljanskih in 5 celjskih osnovnih šol na anketna vprašanja razvrstimo vrednote po naslednjem vrstnem redu: zdravje, ljubezen, sreča, mir, poklic, znanje, denar. To so obenem eksistenčne in projektivne, humanistične in utilitarne vrednote. Denarna morala z moralo privatne lastnine pridobiva ugled v tranziciji. Poklicna orientacija naše mladine je celo višja kot ameriške (Zupančič, 1991).

Učence zanimajo takšne teme, ki jim učitelji posvečajo manj pozornosti. Tako predstavljanje poklicnega usmerjanja ali nevarnosti mamil, ki se mu v 8. razredu posveča kot temi kar precej časa, po mnenju anketiranih učencev nima visoke cene. Za nadaljni razvoj predmeta sta pomembni motivacija in zadovoljstvo učencev in učiteljev. Vendar je meja vsake inovacije v učiteljevi stopnji usposobljenosti in pripravljenosti za nadaljno usposabljanje. Tudi pri etiki in družbi je laže izobraževati kot vzgajati.

Predmet, ki se ne ocenjuje, ima pred predmeti, ki se ocenjujejo, več prednosti kot pomanjkljivosti. Znanje etike se ne ocenjuje niti numerično niti opisno. Zato je pouk sproščen, komunikativen. Le neznatna manjšina učencev meni, da naj bi se predmet ocenjeval z ocenami 'zelo uspešno', 'uspešno' in 'manj uspešno', in le nekateri bi radi odločali tudi o programu zanimivih tem. Učenci niso v takšni vlogi, da bi lahko operativirali program, tako kot ga lahko učitelji. Šele pri gimnazijah začne prevladovati orientacija k osebnoštemu razvoju. To hipotezo delno potrjuje pilotna anketa o vrednosti znanja, ki je bila izvedena na Gimnaziji Poljane od 2. do 4. razreda leta 1993. Zupančičeva (1991) ugotavlja, da so vrednotne orientacije slovenskih dijakov presenetljivo dobro povezane s smerjo njihovega šolanja. Tisti učenci, ki so usmerjeni v poklice, ki terjajo manualno delo, so materialistično in hedonistično usmerjeni. Nara-

voslovcem več pomenita stroka in razum, gimnazijcem pa človekoljubne vrednote.

Po kvaliteti odgovorov na anketna vprašanja bi lahko klasificirali učence na darjene za predmet, presojevalce s samorefleksijo po zdravi pameti in s spontano držo ter skeptike. Tudi odrasli smo takšni, vendar se tega premalo zavedamo. Manjšina učenec je skeptikov, ker kažejo do etike frustriran in odklonilen odnos.

Učitelj etike in družbe ciljev tega predmeta ne more realizirati sam, brez aktivnega ali pasivnega, tihega ali glasnega sodelovanja učencev, kolegov, staršev. Laže je realizirati izobraževalne cilje kot vzgojne in laže znanje o etiki kot etičnost znanja. Pričujoči diskurz je refleksija še nezavednega. Znanje etike je večpomensko. Znanje o etiki je le sredstvo za etičnost znanja. Etičnih odnosov ne moremo doseči le z znanjem, ampak jih lahko dosežemo z ustrežno motivacijo in odločitvijo. Učenci vedo, da je etično znanje uporabno za etično obnašanje in odnose.

Učenci menijo, da je pomembno, da poznajo nove izraze in tujke, ki jih lahko uporabljajo v razgovorih, da bi se medsebojno razumeli in da bi učitelj laže razumel njih, da bi se lepše obnašali. Znanje omogoča uresničevanje tega, k čemur nas vodi. Pri znanju etike gre tudi za etiko sodelovanje, sočutja, pomoč drugim, za opravljanje dobrih del. Etično znanje je koristno preventivno, da se zavedamo, da mnogo manj smemo kot zmoremo, in se izognemo negativnim posledicam slabih dejanj. Razlog za to vlogo ima šola v zgodovinskem spominu, ki pove, koliko znanja je človek v dosedanji zgodovini že uporabil za destruktivne cilje. Največ znanja o etiki bi si želeli pridobiti učenci, ki že priznajo pomen vrednot in etično razmišljajo. Učenci vidijo probleme etike vse prej kot v formalnem učnem načrtu, priločniku ali togem urniku. Znanje iz etike pomeni učencem predvsem uporabo vrednot v praksi in bolj še medsebojno razumevanje v družbi in v razredu.

Učenci v osnovni šoli se želijo pogovarjati o etičnih problemih, vendar je tudi za dobro komunikacijo danes treba uporabljati znanje, sicer gre mnogo časa za nič. Učitelji etike in družbe skušajo izvršiti to nalogo, ki včasih presega njihove kompetence. Očitno je, da nekateri učenci ne znajo niti dobro poslušati niti dobro govoriti. Učitelji etike in družbe ter drugi učitelji bi se morali usposabljeni za oblikovanje kulture komuniciranja, če bi hoteli bolje uresničevati vzgojnost svojega predmeta.

Pri etični vzgoji je bistveno razvijanje samoocenjevanja učenca glede etične vrednosti lastnih dejanj in povratnega informiranja kot pomoči učitelja pri tem samoocenjevanju. Seveda poteka samo ocenjevanje v primerjavi z ocenjevanjem drugih npr. prek junakov iz književnosti ali vzorov v življenju. Če je osebnost posameznika vseživljenjski projekt samorealizacije, ki se začne že v družini in nadaljuje tako ali drugače v vseh stopnjah šol in v drugih ustanovah, potem etika ni stvar tečajev s fakultativno izbiro, kot npr. retorika. Ne le gimnazije, ampak tudi druge srednje šole bi morale imeti pouk etike glede na vrednotne orientacije učencev.

Analiza stanja in perspektiv predmeta etika in družba ni podprta samo s kvantitativno analizo rezultatov ankete iz leta '93, ampak tudi z mojimi individualnimi in skupinskimi intervjuji učiteljev in učencev in z empirično raziskavo o ustreznosti priločnika *Etika in družba* (1991), ki jo je izvedel Jancz Justin v sodelovanju z Zavodom Republike Slovenije za šolstvo in šport leta 1992 z anketiranjem učencev, učiteljev in staršev. Starši bi želeli etiko in družbo za vzgojni predmet, da bi šola pripravila učence za življenje, kakršnega si sami predstavljajo. Šola ima družbeno in osebnostno razvojne cilje, ki so obenem etični cilji.

Osnovna šola še ne poučuje etičnih konceptov kot v gimnaziji.

Mladostnik ima že izoblikovane moralne sodbe, vendar ne ve znotraj katere etike in morale. Zato ostaja v njej vprašanje sebične ali altruistične etike, avtonomne ali heteronomne etike odprto in prepuščeno kasnejši presoji. Nekateri tudi v življenju ne iščejo

in najdejo odgovora na to vprašanje. Kot osebnosti tendira vsak k avtonomni etiki, vendar vsi ne dosežemo enake stopnje moralnega razvoja, kot tudi ne razvoja formalnogičnega mišljenja ali stopnje socialne identifikacije.

Razvoj osebnosti ni možen brez nenehne analize razvojnih blokad in spodbud. Ene in druge nastajajo v razvoju osebnosti iz več virov in na več načinov. Po Zupančičevi (Zupančič, 1991) avtokratska vzgoja upočasnjuje otrokov moralni razvoj. Vzgojitelji in učitelji nagrajujejo učenčev konformno vedenje in kaznujejo avtentično. Ti potem ne najdejo odziva v zunanjem svetu in ostanejo zatrti. Tudi kaznovani učenec bi moral dobiti občutek, da je sprejet, ker kazen učinkuje le tedaj, če je tudi prizadeti prepričan, da jo zasluži. Večina v krizi presoja moralna vprašanja na nižji ravni, kot jih sicer. Za višjo stopnjo presojanja je značilno, da posameznik v spremenljivih situacijah zna sooblikovati osebno istovetnost na novo.

Tako učenci kot učitelji so menili, da predmet delno odgovarja njihovim interesom. To hipotezo je potrdila že Justinova analiza ankete iz leta 1992. Pri pouku etike je realiziranih več didaktičnih inovacij. Ena izmed njih je v razvijanju medsebojne empatije in komunikacije, druga je v socialnih igrah, tretja v iznajdbi vrvice za sogo-vornike. Gre tudi za delitev učencev po skupinah, predvajanje filmov in videokaset, uvedbo blok ure etike ali "zaupnega telefona" za reševanje problemov in konfliktov. Kvaliteta predmeta etika in družba in gimnazijske etike se izboljšuje z inovacijami. Učitelji navajajo učence na možnost izbire alternativnih vrednot¹⁰ s pomočjo nastavkov na zdravstveno vzgojo, šolo v naravi, krožki in v sodelovanju z različnimi profili strokovnjakov. Kvaliteta individualne etike je odvisna predvsem od izbire vrednot posameznika. Zato bi morali učitelji učence navajati tudi na samokontrolo vrednot, ki je sicer znano kot spraševanje vesti.

3.4. Integracijski model edukacije etike

V našem prostoru se že pojavlja etika dopustnosti življenja, tolerance, spoštovanja osebnosti in pomoči drugemu, vendar v praksi ne prevladuje, ker se pojavljajo anomalije, ki že ogrožajo normalne pogoje sožitja. Še vedno je dvojna morala med govorenim in storjenim. V utopičnem smislu bo človek šele tedaj postal moralno bitje 'in stricto senso', ko bo znal in zmozel preprečevati nemoralno in bo deloval po strateškem načrtu za mir. Znanje o etiki je nujno zaradi razumevanja odnosov, razgovora in reagiranja. Duhovna prostost mladine bo še nadalje vprašljiva zaradi številnih institucionalnih kandidatov za ideološki monopol v družbi. Odprto vprašanje je, kako je možna neideološka oz. pluralno ideološka nadstrankarska etika brez vzgojne prisile. Pomanjkanje kognitivnih razlogov za etično ravnanje v odgovorih učencev je obenem tudi pomanjkanje emocionalnih, ker kaže na njihovo potrebo po primarnosti doživljanja etičnih situacij kot življenjskih situacij. Iz tega ne sledi, da bi morali predmet etike 'odpraviti' ali reducirati zgolj na vzgojno indoktrinarno vlogo.

Konec monopolne ideologije omogoča posamezniku izbiro vrednot in z njimi etične koncepte. Postsocialistične etike šele nastajajo hkrati z novimi oblikami družbenosti in solidarnosti. Nova razmerja moči v naši družbi odpirajo vprašanje politične in etično-moralne socializacije. Integralni model edukacije etike pomeni možno razvojno pot k integralni osebnosti.

Pouk etike z etično vzgojo se lahko povezuje in nadgrajuje s cilji, metodami in

¹⁰ Ta primerjava ne bo celovita, ker je del te naloge že opravila Mojca Peček (1994) v sestavku *Od družbenomoralne vzgoje k pouku o človekovih pravicah*. V: *Časopis za kritiko znanosti*. l. 22. št. 172-173, str. 119-125.

tehniki za osebni razvoj in razvoj socialnih odnosov prek interakcije oz. z igranjem vlog, spoznavanjem sebe skozi igro. Temu modelu je še najbližja mladinska ali kakšna druga oblika delavnice s supervizijo. Učenci so postavljeni v situacije z nalogo odločanja o dobrem in slabem, uvajanja v zdrav, demokratičen način življenja in iskanja poti k boljšim učnim uspehom, premagovanja strahu pred uveljavljanjem v življenju, preseganju osebnih kriz s pridobivanjem pozitivne samopodobe in samozaupanja, razvijanja psihosocialnih kompetenc, prostočasnih aktivnosti v naravi, izkušnjskega učenja. Gre tudi za vključevanje marginalcev v normalno življenje.

Tako Urad za preprečevanje zasvojenosti pri Mestni občini Ljubljana razpisuje v letu 1995/96 projekt 'Šola-radost-življenje-uspeh', v katerem sodelujejo tudi učitelji etike in družbe, ki sodelujejo z drugimi eksperti na njihovi šoli s posebnimi projekti, v okviru katerih skušajo doseči zastavljene cilje in jih tudi evalvirati. Kompleksnost življenja v rizični družbi terja razvijanje kompleksnosti osebnostnih kompetenc v boju z njim in stalnem iskanju ravnotežja. Namen projekta 'Šola-radost-življenje-uspeh' je, da po preventivni (prevencijski) strani prispeva k oblikovanju tistega nacionalnega vzgojno-kulturnega standarda, ki bi ohranjal kvaliteto življenja v Sloveniji. Za doseganje nove kvalitete se bodo morali učitelji strokovnopedagoško usposabljeni, ne le zaradi novih vsebin, ampak tudi zaradi didaktičnometodičnih inovacij. Omenjeni projekt je izraz nove oblike kontinuitete pomoči odraslih za samopomoč mladini v javni šoli v smislu njene nadstandardne aktivnosti in alternative izvajanju predpisane edukacije. Sinergična sintagma 'šola-radost-življenje-uspeh' kaže na možnost multifunkcionalnosti primarnih ciljev glede na sekundarnost ciljev zgolj formalne edukacije. V tem je razlika med človekom kot ciljem in sredstvom etične edukacije.

Pri etični vzgoji je treba upoštevati paradokso intenco v smislu nasprotja med hotenim in doseženim učinkom. Izpod naplavin moraliziranja odkrivamo Aristotelov način etičnega mišljenja, po katerem ne delamo dobrih del, ker smo dobri, ampak smo dobri zato, ker delamo dobra dela. Ne etika besed, ampak etika dejanj terja trening interpersonalne interakcije. To pa nas pripelje do ideje celovitosti etične vzgoje. Etična vzgoja se povezuje z intelektualno vzgojo pri vprašanju etičnosti znanja in smiselnem učenju, z okoljsko pri varstvu okolja, z vzgojo za zdrav način življenja pri primarni ali sekundarni preventivi, z državljsko vzgojo pri človekovih pravicah in z religiozno vzgojo pri religiozni etiki. Kjer se izpostavlja etična vrednotna komponentna umetnin, jo je možno povezati z estetsko vzgojo.

Permisivna etična vzgoja zaradi principa individualizacije terja kreativnost učitelja pri uporabi metode reševanja problemov. Glede na to, da Slovenci v primerjavi z drugimi narodi gojimo o sebi stereotipno podobo pasivnih, introvertnih, depresivnih, psihotičističnih, skromnih, perfekcionističnih ljudi (Zupančič, 1993), ki ga prevzema tudi resignirana mladina, pomeni etično, socialno in kulturna zrelost nujnost preživetja, ki ne bo posttotalitarna, ampak antiavtoritarna v smislu argumentiranega in strpnega dialoga. Mladi se zaradi pubertetniškega in adolescentnega 'prehodnega položaja' po eni strani zapirajo v subjektivni svet, po drugi pa se identificirajo z odraslimi. V različnih zgodovinskih obdobjih se ta resnica različno kaže. Videti je, da tako revolucionarni čas kot čas normalnosti ne pusti mladini 'subjektivnega časa', ker ga ne pusti tudi človeku. Prav deprivacija subjektivnega časa privede mladino v številna razočaranja in agresivne dejavnosti. Paradoks našega časa je v tem, da ne ceni prav niti starosti niti mladosti. Vrednost mladosti vidi le v večji storilnosti. Pediček (1992) se zavzema za to, da je treba voditi človeka-posameznika skozi vsa njegova obdobja in to primerno značilnim teh obdobjem, ne pa zgolj izobrazbeno aditivno ali reedukacijsko.

Integralna edukacija pomeni, da vzgoje skozi izobraževanje ne more biti brez izobraževanja skozi vzgojo, sicer bodo tudi bodoči "vzgojni predmeti", ki se ponujajo,

ponesrečeni izobraževalni predmeti. Nadalje to pomeni, da ne more zaživeti zgolj formalno preverljivo, ne pa tudi človeško povedano in izpovedano znanje, ker formalna informacija ne pomeni nič brez žive besede. Zanj je temelj izobraževanja informacijsko-komunikacijski, temelj vzgoje so pa vrednote kot motivi dejanj.

Tudi integracijski model vsebuje nekaj nevarnosti: instrumentalizacija, preobremenjevanje, vezanost interakcije na zgolj določene osebe in "kreativizacijski aktivizem".¹¹ Učitelj ali vzgojitelj bi moral prej, preden bi postavil učenca v določeno situacijo in akcijo, prehoditi z njim razvojno pot zlasti kar zadeva razvoj etičnih stališč. To lažje stori stalni učitelj v waldorfski šoli kot učitelji etike in družbe, ki učencev v 7. in 8. razredih od prej ne poznajo. Omenjeni učitelji se zavedajo, da je predznanje učencev pri pouku etike in družbe pomembno. Vedo, da se v spontanem smislu že začne, v organizacijskem pa bi se morala etično moralna vzgoja učencev začeti v 1. razredu. Brez principa individualizacije pri pouku etike in družbe in v edukaciji nasploh, osebna etika in odgovornost ne moreta priti do izraza. Glede na to bi bilo treba tudi etiko in družbo poučevati celostno v sproščenem, prijetnem vzdušju glede na potrebe in interese učencev. Le kontinuiran trening različnih sposobnosti, spretnosti in večšin posameznikov in skupin osvobaja etično vzgojo od podrejenosti pravilom formalne edukacije in od začasnega entuziazma kreativizacijskega aktivizma ter za integralni model poučevanja.

Prehod v postsocializem ni lažji kot prehod iz kapitalizma v socializem. Epohalne dileme, ki so se pojavile že včeraj, so se danes še zaostriale. Nekatera upanja so se izkazala za iluzorična. Šlo je za precenjevanje pomena antropocentrične etike, permissivne vzgoje, gesla "vse za otroka" in primata družbene morale pred občeloveško etiko. Že socializem bi se moral afirmirati na etičnem področju, vpeljati demokracijo z aktivno participacijo državljanov in človekovimi pravicami, vzgajati avtonomne osebnosti, upoštevati pluralizem interesov ne le znotraj samoupravljanja.

Vse to se sliši kot utopija tudi za prihodnost. Stališča, da bi morala biti DMV induktivno izpeljana iz interesov posameznih učencev, da naj bi izhajala iz samospoznanja in samoanalize kot tudi analize moralnih situacij, da naj bi izhajali iz humanih vrednot ne pa zgolj iz političnosistemskih in da naj bi dejanja zamenjala moraliziranje in intelektualiziranje so obstajala že v 50. in 60. letih so aktualna tudi za etiko in družbo v navezavi na državljansko ali katerokoli drugo vzgojo in pomenijo tisto osnovo, ki ne bi smela biti pozabljena pri kurikularni prenovi predmeta etika in družba.

LITERATURA

- Beck Clive (1995): *Postmodernism, Ethics and Moral Education*. V: Kohli Wendy (Ed., *Critical Conversation in Philosophy of Education*. London, New York, Routledge, str. 127-136.
- Bezenšek Jana (et. al) (1991): *Etika in družba*. Eksperimentalni priročnik. Ljubljana, Primar.
- Gutmann Amy (1987): *Democratic education*. Princeton, University Press.
- Havel Vaclav (1994): *Živeti v resnici*. Celovec, Mohorjeva družba.
- Hribar Spomenka (1970): *Vrednote mladih in resnica časa*. Ljubljana.
- Kirn Andrej (1992): *Ekološka (okoljska) etika*. Maribor, ARAM, Agencija za razvoj.
- Krishnamurti Jiddu (1994): *Problemi življenja*. Ljubljana, MK.
- Lukas Elizabeth (1993): *Družina in smisel*. Celje, Mohorjeva družba.
- Musek Janek (1994): *Slovinci in osebnost*. Ljubljana, DZS.

¹¹ Učenci v anketi '93 niso navajali vrednot iz socializma, kot so bratstvo in enotnost, patriotizem, razumevanje med narodi. Vrednote jim pomenijo prej iracionalno prepričanje kot racionalno premišljeno opredeljevanje. Po humanistični strani kažejo na sprejemanje dejanskosti in ne več na spreminjanje. V vrednotah se razkriva svet doživljanja, potreb, interesov in želja.

- Musek Janek (1993): Osebnost pod drobnogledom. Maribor, Obzorja
- Pediček Franc (1985): Usmerjanje v vzgoji in izobraževanju. Ljubljana, DDU.
- Pediček Franc (1992): Pedagogika danes. Poglavlja za antropološko snovanje slovenske pedagogike. Maribor, Založba Obzorja.
- Pediček Franc (1994): Edukacija danes. Poglavlja za pedagoško antropologijo. Maribor, Založba Obzorja.
- Rus Vojan (1969): Kultura, politika in morala. Maribor, Obzorja.
- Rus Vojan (1976): Etika in socializem. O teoretskih sestavinah socialistične morale. Ljubljana, MK.
- Satir Virginia (1995): Družina za naš čas. Ljubljana, CZ.
- Schweizer Albert (1957): Wege zur Humanitaet. Stuttgart, Reclam Verlag.
- Šegula Iva (1969): Etična stališča petnajstletnika. Ljubljana, DZS.
- Šter Jože, Rus Vojan (1979): Družba in socialistična morala. Ljubljana, DZS.
- Tomori Martina (1994): Knjiga o družini. Ljubljana, EWO.
- Toš Niko (et al., 1995): Dozorevanje slovenske samozavesti. Ljubljana, FDV-IDV.
- Trstenjak Anton (1994): O družini. Ljubljana, Inštitut Antona Trstenjaka.
- Ule Mirjam, Miheljak Vlado (1995): Pri(e)hodnost mladine. Ljubljana, DZS.
- Zupančič Maja - Justin Janez (1991): Otrok, pravila, vrednote. Otrokov moralni in socialni razvoj. Radovljica, Didakta.
- Zupančič Maja (1993): Razvoj pojma o človeku: izsledki študije v petih deželah. I. del. *Anthropos*, 25 (1993), 1-2, str. 53-67.

Razvoj in pomen prosvetno-izobraževalnega dela na Primorskem v letih 1848-1914

MONIKA GOVEKAR-OKOLIŠ

POVZETEK

V prispevku je opredeljen kronološki pregled prosvetno-izobraževalnega dela društev na Goriškem in v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne. Gre za prikaz nastanka različnih vrst društev, njihovo delovanje in širjenje. Številnost in pestrost delovanja društev na omenjenem ozemlju pa nam kaže, da je imelo prav društveno življenje Slovencev v takratnem času poseben pomen za razvoj neformalnega izobraževanja odraslih. Ljudje so prek društev postali pismeni, brali so slovenske knjige ter s tem ohranjali slovensko besedo. To je omogočalo razvoj slovenske nacionalne zavesti in identitete, slovenska beseda se je širila po manjših krajih in vaseh. Poleg tega pa so društva, v katera so se ljudje prostovoljno vključevali, dajala možnosti medsebojnega učenja, prenašanja znanj, izkušenj, vrednot, kar je omogočalo osebni razvoj članov društev. Naučili so se samostojnega učenja, načrtovanja, odločnosti, medsebojnega sodelovanja itd. Na tej osnovi so se gradili tudi smotri dela in nadaljnega razvoja posameznega društva. Vse to kaže, da so ljudje sami postavljali temelje ustanovam, ki so jim omogočile, da so se kulturno in gospodarsko dvigovali, s čimer so sami vplivali na razvoj kraja oziroma lokalne skupnosti.

ABSTRACT

DEVELOPMENT AND SIGNIFICANCE OF CULTURAL AND EDUCATIONAL WORK IN PRIMORSKA, 1848 TO 1914

This contribution gives a chronological review of the cultural and educational work of societies in Goriška and Trieste between 1848 and the start of the First World War. It reviews the origins of various types of society, and their activities and expansion. The numbers and diversity of such societies and their activities in such a restricted area indicates that Slovenes' society life at that time had a particular significance to the development of informal education for adults. Through such societies people became literate, read Slovene books and thus preserved the Slovene language. This enabled the development of Slovene national consciousness and identity, and the Slovene language spread through smaller districts and villages. In addition the societies, which people joined of their own free will, gave the opportunity for mutual learning and transfer of knowledge, experience and values, which enabled society members to develop their personalities. They learnt independent learning, planning, decisiveness, mutual cooperation, etc. On this basis they constructed the aims of their work and the further development of the society. All this indicates that the people themselves

laid down the fundamentals of the institutions that facilitated their cultural and economic advancement, by which they influenced the development of the area or local communities.

Prosvetno-izobraževalno delo na Slovenskem je imelo svoje začetke že v letu 1848, ko so se prebivalci vseh narodov avstrijskega cesarstva organizirali v najrazličnejša društva. Nastala so tudi prva društva med Slovenci. Društva so bila v zgodovini izobraževanja odraslih zelo pomembna, saj so jim nudila močno oporo. Oblikovala so se spontano kot civilna gibanja posameznikov, ki so imeli enotne poglede in cilje na slovensko življenje. V društva se je sprva vključeval le del slovenskega prebivalstva, predvsem inteligence, kulturnikov, duhovnikov in dijakov ter študentov. Ti so se v letu 1848 povezali v društva na Dunaju, v Gradcu in Ljubljani z imenom Slovenija (Prunk, 1992). Glavna značilnost teh društev je bilo prizadevanje za razvoj slovenske politike (program Zedinjene Slovenije). Pomen teh društev pa je bil toliko večji, ker so s svojim delovanjem in propagando vplivala na to, da se je zganila večina slovenskega kmečkega prebivalstva, vključno s kmečkim meščanstvom (Prunk, 1992).

To je spodbudilo nastanek in širjenje novih društev na Slovenskem ozemlju znotraj Avstrije. V drugi polovici 19. stoletja so delovala številna društva, zlasti kulturno-prosvetna, ki so se širila tudi na podeželju. Tako je razvoj kulturno-prosvetnih društev dosegel svoj višek v času pred prvo svetovno vojno. V številnih društvih (pevskih, bralnih, športnih in telovadnih, podpornih društvih, učiteljskih, političnih, gospodarskih in tudi dijaških društvih) je izobraževanje ljudi dobilo poseben pomen. V njih se je spodbujalo in razvijalo prosvetno delo, širila se je splošna razgledanost (pismenost, gospodarska znanja), nacionalna zavest in identiteta ter razvoj slovenske kulture. Na omenjen način so društva prenašala znanja in stališča, ki jih ljudje v takratnem času ne bi dobili nikjer drugje. S tem so društva omogočala priložnosti razvoju vsakemu posamezniku, saj so se ljudje v društvih prostovoljno srečevali v skladu s svojimi interesi, medsebojno so ustvarjali pogoje za uspešno individualno in kvalitetno ter spontano izobraževanje. S tem so si pridobili sposobnosti za nadaljnje samoizobraževanje, ki je bilo pomembno v času (prve svetovne vojne in po njej), ko so društva zgubljala svojo vlogo. Na osnovi odprte komunikacije so se v društvih ljudje izpopolnjevali v znanju, prenašali so izkustva ter informacije. Tako so bila slovenska društva eden od temeljev izobraževanja slovenskega prebivalstva, zlasti odraslih ljudi, v obdobju, ko smo bili Slovenci pod Avstrijo. To je še posebej veljalo za Slovence, ki so živeli na obrobju slovenskih dežel, na Primorskem, Koroškem in Štajerskem. Njihovo družbeno življenje je bilo na političnem, gospodarskem, kulturnem, športnem ter šolskem področju pod močnimi raznarodovalnimi pritiski. Zaradi teh so se začele v sredini 19. stoletja po slovenskih deželah prve oblike narodnoprosvetnega delovanja. To delovanje je bilo skrb vseh tistih, ki so se zavedali pomena našega kulturnega zorenja.

Primeri pokrajine Goriške in mesta ter okraja Trsta sta še posebej zanimiva, saj se je v času druge polovice 19. stoletja in do prve svetovne vojne oblikovalo zelo veliko število društev. Med prvimi društvi pa so bila bralna društva. Kot lahko ugotavljamo iz literature, ni dala knjižnic in s temi povezanih društev našemu narodu nobena oblast; ne

državna, ne deželna in ne občinska. Ljudje so morali sami postaviti temelj ustanovam, ki so jim omogočile, da so se kulturno dvigovali. To pomeni, da smo na Slovenskem že v takratnem času začeli z oblikami medsebojnega sodelovanja odraslih za lokalni razvoj.

Prvi začetki društev na Goriškem segajo prav tako v leto 1848, ko so goriški Slovenci v juniju istega leta ustanovili lastno Slavljansko bravno društvo, ki je kmalu po ustanovitvi štelo 160 članov (Murovec in Humar, 1957). Za cilj je imelo dvigniti poučevanje in samoizobraževanje slovenskih prebivalcev, vendar je delovalo le do leta 1850. To je bilo eno prvih prosvetnih društev na Slovenskem. Naslednje leto je bilo ustanovljeno bralno društvo v Kanalu in leta 1851 v Bovcu (Murovec in Humar, 1957).

Tudi v Trstu so v letu 1849 ustanovili Slavljansko društvo (Pahor, 1970). To je bilo, kot omenja Pahor, sprva zaprto nižjim slojem prebivalstva, ki niso zmogli visoke članarine (18 oz. 14 goldinarjev na leto), vendar je društvo kljub temu vzpostavilo stike z okoliškimi, pretežno kmečkim prebivalstvom. Stiki so bili trojni:

- V društvo so se včlanili bolj premožni in razgledani okoličani, vendar je bilo teh malo (naprimer leta 1865 le šest oseb).

- Druga oblika stikov je nastala na osnovi posredništva okoliških učiteljev, ki so kot pevovodje ali cerkveni orglarji vodili svoje pevce na čitalniške prireditve (nastopi pevcev iz posameznega okraja).

- Tretjo obliko stikov so pomenili čitalniški izleti v okolico, povezani pa so bili z nastopi (Pahor, 1970). Stiki posameznih društev so širili v okolico umetne in posvete pesmi ter narodnega duha. S tem so bili povezani tudi prvi začetki podeželjskih čitalnic in nadaljnji razvoj podeželjskega društvenega življenja.

Vendar pa je bilo delovanje prvih slovenskih društev tudi na Goriškem in v Trstu z okolico kmalu oteženo zaradi Bachovega absolutizma (1850-1860), ki je zatiral vsako politično in ljudskoprosvetno delovanje. Šele z zlomom absolutizma in uvedbo novega ustavnega življenja po letu 1860 je ljudskoprosvetno delovanje lahko ponovno izraziteje oživel (Prunk, 1992). Na Goriškem in v Trstu se je to pokazalo, podobno kot drugod po Slovenskem, v ustanavljanju čitalnic. To so bile institucije, ki so jih sprva ustanavljali po mestih in trgih ter v katerih sta se združevali razvijajoče se slovensko meščanstvo in narodno zavedna inteligenca. V čitalnicah so z govori utrjevali in širili narodno zavest, razpravljali so o političnih vprašanjih, gojili narodno petje, plese in igre (Govekar, 1996). Prva čitalnica na Slovenskem z imenom Slovanska čitalnica je bila ustanovljena leta 1861 v Trstu (istega leta so bile ustanovljene tudi v Ljubljani, Celju, Mariboru in kasneje še drugod) (Prunk, 1992).

Na Goriškem je bila najstarejša Narodna čitalnica v Tolminu, ustanovljena leta 1862 (Murovec in Humar, 1957). Z odlokom 26. septembra leta 1862 št. 2192/P pa je cesarsko kraljevo namestništvo v Trstu potrdilo pravila delovanja društva v Gorici z imenom Slovenska čitalnica v Gorici (slika 1: Pravila Slovenske čitalnice v Gorici). Cilj in namen društva pa je bil narodna omika. Gaberšček je glede omenjenega zapisal: "Čitalnica bo nekako narodno ognjišče, od kogar se bo po naravni in postavni poti širila dušna gorkota, blaga gorkota slovensko narodne vednosti in zavednosti, po hribih in dolinah slovenskih ob Soči in Vipavi" (Gaberšček, 1932, str. 69). Že v prvih letih obstoja čitalnice, ki jo je vodil Andrej Winkler, so organizirali vrsto prireditev (veselice, pevske nastope, koncerte, tombole, govore, plese). Na velikih plesih so se zbirali poleg Slovencev tudi vsi državni in deželni dostojanstveniki, ves deželni odbor, vojaški načelniki, višji dvorni mojster nadvojvode in drugi, pri čemer so bili plesni redi in vabila samo slovenski (Gaberšček, 1932).

PRAVILA

„ slovenske čitavnice ” v Gorici.

§. 1. Namen čitavnice je:

- a. branje časopisov in knjig, pisanih v raznih evropskih jezikih;
- b. po možnosti razveseljevanje v podučnih govorih, besedah plesih i. t. d.

Društvo se tedaj ne vlika v nikake političke zadeve.

§. 2. Kdor želi društvu pristopiti, naj se oglasi ustmeno ali pismeno pri društvenem odboru. Po razpravi odloči odbor, ali se ima njegovi želji zadostiti ali ne; vendar ni odbor nikomur odgovoren za svojo odločbo. Častno ude pa sprejema le občni zbor po odborovem predlogu. — Sprejetje séga vsakikrat nazaj do 1. tistega mesca, kterega se je društvenik pri odboru oglašil.

§. 3. Društveniki so:

- a. Tukajšni. — b. zvnajni, to je, kteri nimajo v Gorici stalnega stanovanja. — c. častni.

§. 4. Tukajšni udje plačajo na leto 12, zvnajni 6 gold. n. du. Plačati bo treba vselej naj manje za en mesec naprej.

Vrh tega plačajo tukajšni udje takrat, kadar pristopijo 2 gold. in zvnajni 1 gold. vpisnine.

§. 5. Vsak društvenik dobiva sprejemno pismo in en iztis društvenih pravil.

"Pravila Slovenske čitavnice v Gorici"

Poleg Gorice sta dobili leta 1864 svoji čitalnici tudi Ajdovščina in Vipava. Ajdovska čitalnica je bila slovesno odprta 17. aprila v Godinovi dvorani. Na otvoritev so prišli pevci iz Trsta in Vipave ter godci iz Gorice. Predsednik dr. Lavrič je imel slavnostni govor. Poleg tega so bili pevski nastopi, ples in navdušeni govori in pozdravi. Čitalnica pa je znana tudi po tem, da je takoj ustanovila svojo knjižnico, knjige pa je pošiljala tudi po vaseh (Gaberšček, 1932). Tako se je kmalu oblikovala zamisel, da bi tudi na podeželju ustanavljali čitalnice. Ustanavljanje podeželjskih čitalnic je priporočal Josip Godina-Vrdelski (1808-1884), ki je leta 1865 predlagal ustanovitev čitalnic v Škednju, pri Sv. Ivanu, v Rojanu, v Barkovljah, na Proseku, na Opčinah, v Bazovici in na Katinari (Pahor, 1970). Tovrstna priporočila pa niso bila brez uspeha. Časopis Slovenec je omenjal, da je bil v Rojanu nek kmet zelo prizadeven, da se kar najhitreje ustanovi čitalnica (Slovenec, 26. 8. 1865, str. 259). Leta 1866 so ustanavljali čitalnice po vaseh, v Podragi v zgornji Vipavski dolini in v Skopem na Krasu ter v Idriji. Tako so dobili čitalnico v Kanalu, Braniku in Idriji leta 1866, leta 1867 v Solkanu in Komnu, leta 1871 pa je bila ustanovljena čitalnica v Kobaridu, katere pobudnik je bil Simon Gregorčič (Murovec in Humar, 1957). Takratne čitalnice z njihovimi programi in delovanjem lahko prištevamo med pomembne oblike prosvetiteljskega izobraževanja odraslih na Slovenskem.

Za nas je bil še posebej pomemben zakon o društvih z dne 15. novembra 1867, ki je pospešil nastajanje društev v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja. Ta so se širila po posameznih vaseh. Številna so bila slovenska društva, ki niso bila pod vplivi avstrijske politike. Njihova naloga pa je bila predvsem v širjenju in razvijanju slovenske narodne zavesti, jezika in kulture. Poleg teh društev so se v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja oblikovala tudi nemška (Schulverein) in italijanska društva (Pro patria, Lega Nazionale), katerih namen je bila germanizacija in irendentacija slovenskega prebivalstva (Pahor, 1970a). Teh društev podrobneje ne bomo obravnavali, saj so za nas pomembnejša slovenska društva, ki so bila ustanovljena in so delovala na Goriškem in v Trstu.

Kot primer lahko analiziramo društva na Goriškem ter društva v Trstu in okolici.¹

¹ Seznam števila društev za Goriško pokrajino v letih od 1848-1914 po posameznih manjših krajih: Doberdob (6), Dol-Poljane (1), Dolenje Rubije (1), Gradiška (1), Jamlje (1), Krmin (2), Ločnik (1), Mirnik (1), Pevma (8), Podgora (11), Rupa (3), Sovodnje (9), Škrljevo (1), Štandrež (9), Števerjan (8), Tržič (2), Vrh Sv. Mihaela (5). Mesto Gorica je imelo več društev. Med temi je delovalo 16 društev, ki so se ukvarjala z ljudsko prosveto, 5 šolskih društev, 3 dijaška društva, 9 športnih in telovadnih društev, 7 podpornih društev, 10 strokovnih organizacij (učiteljska, pekovska), 18 gospodarskih organizacij, 9 političnih društev, 2 verski društvi, 4 razna druga društva (Ruski kružok v Gorici, Lovsko in strelsko društvo za Gorico, Deželna zveza za promet na Goriško Gradiščanskem, Zveza županov in podžupanov Goriškega okraja ter slovenskih občin Gradiščanskega okraja). Poleg tega je imela Gorica do leta 1914 pet založb (Goriška tiskarna, Katoliško tiskovno društvo, Narodna tiskarna v Gorici, Narodna knjigarna in Socialna Matica v Gorici) (Sancin-Reharjeva, 1970).

Število društev za Tržaško pokrajino v letih od 1848-1914:

Bane (3), Barkovlje (16), Bazovica (13), Boljunc (14), Boršt (8), Devin (4), Dolina (14), Draga (1), Gabrovce (1), Greta (5), Gropada (4), Katinara (1), Kolonja (4), Konkonec (2), Kontovel (7), Križ pri Trstu (16), Lonjer (12), Mačkovlje (5), Mavhinje (5), Nabrežina (24), Opčine (23), Oreh (1), Padriče (8), Podlonjer (2), Prosek (12), Prosek-Kontovel (5), Repen (5), Ricmanje (7), Rocol (9), Rojan (16), Salež (2), Sesljan (1), Slivno (3), Sv. Barbara (3), Sv. Ivan - Trst (35), Sv. Jakob (13), Sv. Marija Magdalena spodnja (6), Sv. Marija Magdalena zgornja (2), Šempolaj (4), Škedenj (19), Škorklja (2), Štramar (1), Trebče (11), Zgonik (3). Mesto Trst je imelo veliko društev, med katerimi je bilo 19 kulturno-prosvetnih društev, 5 šolskih društev, 1 dijaško društvo, 8 športnih in telovadnih društev, 9 podpornih društev, 11 strokovnih društev, 19 gospodarskih društev, 7 političnih društev, 9 verskih društev, 3 razna druga društva (Zveza slovenskih in istersko hrvaških županov, Ruski kružok v Trstu, Vzgojevalni zavod šolskih sester v Trstu). Trst je imel do leta 1914 3 založbe (Tiskarna Edinost v Trstu, Katoliško tiskovno društvo v Trstu in Slovansko knjigarno Josip Gorenjec v Trstu) (Sancin-Reharjeva 1970).

Mesto Gorica je imelo do leta 1914 skupaj 88 društev, mesto Trst pa 94 društev. Poleg tega lahko ugotovljamo, da je bilo v Goriški pokrajini 17 krajev s svojimi društvi. Od teh je bilo največ 11 društev v Podgori. V Trstu z okolico pa je bilo 44 krajev s svojimi društvi, od katerih jih je imel največ, kar 33 društev, Sv. Ivan. Omenjeno veliko število in pestrost društev glede na njihov namen delovanja pa nam kaže, da je bilo kulturno-prosvetno delo v veliki meri povezano z društvenim delovanjem. Vzrok za to pa je bil nacionalni boj proti germanizatorskim pritiskom Avstrije. Prosvetno izobraževalno delo je bilo sprva s svojimi cilji usmerjeno na širjenje nacionalne kulture, širjenje slovenskega jezika kot učnega jezika po šolah in drugih institucijah. Boj za ohranjanje slovenskega jezika, kulturne dediščine in razvoja gospodarskih znanj znotraj društev je bil tako izrazit, da na Goriškem in v Trstu z okolico pred prvo svetovno vojno skoraj ne najdemo domačije, ki ne bi imela naročenih nekaj slovenskih časopisov in knjig. Med časopisi so bili znani: Slovenski narod, Soča, Slovenski gospodar, Edinost, Naša sloga in Gospodarski poučnik. Prejemali so tudi Zvon, Slovana, Mir in knjige Slovenske matice, Družbe Sv. Mohorja in knjige Društva sv. Jeronima. To nam kaže, da je bila pismenost med slovenskim prebivalstvom na Primorskem (Goriškem in Trstu) dovolj velika. Pomembno vlogo so zato imele ljudske knjižnice in bralna ter podporna društva, ki so nastajala po deželi.

Na primer v Gorici je leta 1882 nastalo Bralno in podporno društvo. Nastajale so čitalnice (Kubed, Dekani, Vipava) in šolske ter učiteljske knjižnice. Predvsem učiteljske knjižnice, ki so jih ustanovljala posamezna učiteljska društva na Primorskem, so skrbele, da je med učitelji krožila slovenska literatura, zlasti "dela pedagogično-didaktične veljave ..., knjige naj potem med društveniki krožijo" (Iz Zaveze..., 1891, str. 123-124).

Tudi Delavsko izobraževalno društvo Ljudski oder v Trstu (ustanovljeno leta 1905) je širilo primerno čtivo med svoje članstvo. Uredilo je svojo knjižnico in podružnico leta 1906 v Križu. Znano je bilo po tem, da je imelo svojo knjižničarsko komisijo, ki je znotraj vsake knjige, ki se je izposojevala, nalepila svoj knjižni red. V njem so bila pravila in pogoji, po katerih si je lahko posameznik za določen čas izposodil knjige.

Poleg tega lahko omenimo, da so začele delovati tudi prve slovenske potujoče knjižnice. Za prvo je poskrbela Narodna Prosveta v Gorici že leta 1905. Nastali pa sta še dve potujoči knjižnici, leta 1906 v Mirnu pri Gorici in v Neblem ob italijanski meji. Obe je osnovalo društvo Adrija, ki pa je še v naslednjem letu širilo razvoj potujočih knjižnic (Ozeljan, Sovodnjah) (Kolerič, 1970). Pri tem lahko poudarimo, da je bil namen kulturno-prosvetnih društev izobraževanje svojih članov s pomočjo društvenih knjižnic in predavanj. V knjižnicah so imeli več kot 3.000 knjig. Pred prvo svetovno vojno so zbirali knjige za osrednjo ljudsko knjižnico. Potrebni denar za nabavo knjig, vezavo, prenos, prevoz ter društvene omare so pridobili z nastopi in prireditvami.

Muzejsko društvo v Gorici je bilo ustanovljeno leta 1913. Znano je po tem, da so zbrali prek 7000 kosov knjig in upali na odprtje Narodnega muzeja. Leta 1913 je Muzejsko društvo kupilo štiri redke slovenske knjige iz protestantske dobe: dve knjigi Primoža Trubarja, Ta celi Psalter Daudov iz leta 1566 in Ta celi Catechismus iz leta 1584, ter dve knjigi Jurija Dalmatina, Karszanske lepe molitve iz leta 1584 in Biblia iz leta 1583 (Gaberšček, 1934). Tako lahko ugotovljamo, da je od prvih skromnih tiskov in redkih bralcev Slavljanskega bravnega društva v Gorici in Slavljanskega društva v Trstu slovenska beseda našla pot v vsako naše najmanjše naselje in v vsako hišo na Goriškem in v Trstu. "Zajela je vse sloje našega naroda, ki ni, tik pred prvo svetovno vojno, poznal več besede nepismen" (Kolerič, 1970, str. 130).

Med kulturno-prosvetna društva na Goriškem in v Trstu pa lahko uvrščamo poleg

že omenjenih čitalnic, bralnih društev in ljudskih knjižnic tudi vsa pevska društva, tamburaška, godbena, izobraževalna društva. Delovala so tudi športna in telovadna društva (Sokol, kolesarska društva, planinska, nogometni klubi) (Sancin-Reharjeva, 1970).

Pomembna so bila tudi druga društva, ki so nastajala v drugi polovici 19. stoletja. Med njimi lahko omenimo delavska in politična društva. Znano je bilo Delavsko bralno društvo v Idriji, ki je bilo ustanovljeno leta 1884. Društvo je imelo veliko prosvetno vlogo, saj je imelo svojo čitalnico in knjižnico, svoj pevski zbor, ki ga je vodil Zorko Prelovec. Društvo sprva ni bilo strankarsko opredeljeno, vendar se je to zgodilo na prelomu iz 19. v 20. stoletje (Murovec in Humar, 1957).

Politični razkol pa ni bil značilen le za omenjeno društvo, temveč tudi splošno za takratni čas. Slovenci so ustanavljali: 1. narodnonapredno stranko, 2. katoliško stranko in 3. delavsko socialdemokratsko stranko. To pa je pomembno zato, ker je politična diferenciacija vplivala na cilje in delovanje posameznih društev. Omenjeno se je kazalo v tem, da so prosvetna društva dobivala jasnejše strankarsko-politične poteze, v ozadje pa je stopil boj za narodnostne pravice. Lahko celo rečemo, da so se politična društva delila na narodnonapredna, katoliška in delavska.

Med narodnonaprednimi društvi lahko omenimo Narodno prosveto, ki je bila ustanovljena na pobudo narodnonaprednega tabora leta 1905 v Gorici. Njene naloge so bile pospeševanje splošne izobrazbe, ustanavljanje čitalnic in knjižnic, prirejanje različnih predavanj, narodnih veselic, izdajanje brošur ter ustanovitev slovenskega gledališča v Gorici (Murovec in Humar, 1957). Na pobudo narodnonapredne stranke je bila leta 1907 ustanovljena Zveza narodnih društev v Gorici, v katero je bilo leta 1909 vključeno 101 prosvetno društvo, leta 1910 pa je bilo kar 120 društev s 7000 člani (ib.).

Ustanavljali so delavska društva, med katerimi lahko omenimo Delavsko izobraževalno društvo v Gorici, ustanovljeno leta 1910. Društvo sta ustanovila Jože Petejan in dr. Dermota. Značilnost tega društva so bila javna predavanja znanih socialistično usmerjenih javnih delavcev (dr. Dermota, Ivan Cankar, Etbin Kosta idr.). Tudi v Trstu je bilo pred letom 1910 ustanovljeno podobno društvo z imenom Ljudski odbor. Nastajala so še druga delavska prosvetna društva v Solkanu, Pevmi in v Mirnu (Murovec in Humar, 1957).

Poleg teh so bila pomembna šolska društva (Družba sv. Cirila in Metoda), učiteljska društva za posamezni šolski okraj (Učiteljsko društvo za goriški okraj (14. 2. 1888), Sežansko učiteljsko društvo (17. 2. 1888), Tolminsko učiteljsko društvo (24. 2. 1888), Slovensko učiteljsko društvo za koperski okraj (27. 2. 1888), Učiteljsko društvo za Trst in okolico (6. 5. 1906), Učiteljsko društvo za laški okraj (17. 2. 1907) (Jelenc, 1913) in Društvo slovenskih profesorjev v Gorici (1909)) (Sancin-Reharjeva, 1970).

Pomembne organizirane oblike prosvetnega dela so potekale znotraj strokovnih organizacij, na primer pekovsko društvo, ribarsko društvo, Zveza slovenskih delavk, Zveza slovenskih trgovskih pomočnikov in trgovska izobraževalna društva (Sancin-Reharjeva, 1970). Delovala so tudi razna gospodarska društva: Kmetijske in vrtnarske družbe, vinarska in sadjarska društva, posojilnice, hranilnice, zavarovalne zadruge, združne zveze in banke (ib.). Ustanavljali so tudi podporna društva, na primer Delavsko podporno društvo, Dijaška kuhinja, Narodni sklad, razni zavodi in druga društva, med katerimi najdemo lovška, strelska, Zvezo županov in podžupanov posameznega okraja ter posameznih slovenskih občin (Sancin-Reharjeva, 1970).

Tudi mladina je ustanavljala svoja dijaška društva, ki so imela pomembno prosvetno vlogo. Med njimi lahko omenimo Akademično ferijalno društvo Adrija, ki je bilo ustanovljeno leta 1902 v Gorici. Društvo je bilo pomembno, ker je vključevalo vse napredne študente na Goriškem (Stergar, 1978). Njihovo delovanje je bilo zlasti narod-

noobrambno. Prirejali so ljudske shode, na katerih so se zavzemali za slovenske šole in ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani. Na primer leta 1904 je društvo Adrija pripravilo štiri shode in sicer v Dobravljah na Vipavskem, v Gorici, v Nabrežini in Kojskem (ib.). Istega leta so društveniki Adrije uveljavili po češkem zgledu uporabo narodnih kolkov. Kupovali so jih zavedni Slovenci in jih poleg pisnih znamk lepili na pisma in dopisnice, na vstopnice za veselice, gledališke predstave in druge narodne shode. To je bilo pomembno za delovanje tudi drugih slovenskih društev, s čimer so zbirali denar za svoj obstoj (Stergar, 1978). Mladinsko društvo Adrija je sodelovalo z goriško Trgovsko-obrtno zadrugo in društvom Narodna Prosveta, s katerima so skupaj odprli javno knjižnico v goriškem Trgovskem domu (ta je v prvem letu izposodila 4500 knjig) (ib.). Adrija je bila v letu 1904 pobudnik uvedbe slovenskih napisov v slovenskem delu dežele (namesto nemško-slovenskih), prizadevala se je za ustanovitev pisarne za brezplačne pravne nasvete v Gorici in za sistematično spremljanje razmer na jezikovni meji. Omenjeno društvo je uresničilo zahtevo po ustanovitvi podporne dijaške kuhinje v Gorici leta 1907 (ib.). Mladi so si prizadevali za razvoj ljudskega knjižničarstva, saj so do leta 1914 ustanovili na Goriškem sedem ljudskih knjižnic. Podatki so znani za pet knjižnic: v Mirnu pri Gorici, v Ozeljanu in Neblem leta 1907 in v Sovodnjah in Mirniku leta 1908 (Stergar, 1978).

Mladi iz društva Adrija so bili zelo dobri govorniki in predavatelji. Nastopali so po goriških krajih skupaj z Narodno prosveto ter Zvezo narodnih društev, ki sta skrbeli za predavanja. Med znanimi predavatelji omenimo Franca Ilešiča, Dinka Puca, Karla Ozvalda, Alojza Gradnika, Dragotina Lončarja, Henrika Tumo, Bogomila Vošnjaka idr. (ib.). Za zgled lahko navedemo nekaj naslovov z njihovih predavanj: Pravo manjšine, Kritika današnjega gospodarskega razvoja z gospodarskega in socialnega stališča, Narodnost in proletariat idr. (Stergar, 1978). Naslovi predavanj pa nam zgovorno kažejo, da se je mlado izobraženstvo zavzemalo ne le za narodna, temveč tudi za socialna vprašanja. Društvo se je priključilo tudi srednješolska mladina, ki je leta 1909/10 ustanovila svoj klub znotraj društva Adrija. Mladi so širili ideje o združitvi Slovencev z drugimi jugoslovanskimi narodi (ib.). Društvo Adrija je bilo zato velik trn v peti avstrijskim in nemškim zaščitnikom ter italijanskim nacionalistom, kar se je pokazalo 15. julija 1914, ko je policija preiskala med prvimi slovenskimi društvi sedež Adrije. Društvo pa je zaradi vojne vedno težje delovalo.

Omeniti moramo tudi Slovensko Akademično ferijalno društvo Balkan, ki je bilo ustanovljeno leta 1907 v Trstu. Tako kot za goriško Adrijo, velja tudi za Balkan, da je s svojo organizacijo in delovanjem kmalu postal središče mladinske dejavnosti v Trstu. Uspeh delovanja društva Balkan se lahko vidi v številu ustanovljenih ljudskih knjižnic² v letih 1907-1913 (Stergar, 1978). Knjižnice so imele skupno nad 3000 vezanih knjig. Prav tako je bila v društvu in v javnosti živahna predavateljska dejavnost mladih. Znani skladatelj Vasilij Mirk je vodil društveni moški zbor in uglasbil več iger, s katerimi so želi uspeh med občinstvom. Že od leta 1909 se je društvo zavzemalo za ustanovitev osrednje slovenske javne ljudske knjižnice v Trstu. Za ta namen so zbirali sredstva, kar pa je zaustavila prva svetovna vojna. Društvo Balkan je imelo več odsekov: planinski odsek, informacijski odsek, ki je posredoval informacije glede visokošolskega študija in glede prostih delavnih mest za izobražence, socialni odsek, juridični odsek in šahovski klub. Društvo Balkan je bilo naše prvo društvo, ki je imelo lastni podporni fond. Denar

² Primer akademskega ferijalnega društva Balkan, ustanovljenega leta 1907 v Trstu, nam kaže, da je društvo ustanovilo 13 knjižnic: v Barkovljah, Bazovici, Lonjerju (znotraj društva Zastava), na Kontovelu (kot odsek društva Danica), Kopriva na Krasu (1908), na Opčinah, Rojanu, Rocolu, Sv. Ivanu, Trebčah in Padričah (Kolerič, 1970).

so zbirali s prirejanjem veselic, plesov in iger. Fond pa je podpiral tudi dijake, ki jim je dajal posojila. Balkan je sodeloval s primorskim učiteljstvom ter se z njim skupno prizadeval za ustanovitev slovenskega vseučilišča. Že 6. decembra 1909 je bilo na prvem shodu zbranih več kot 2000 tržaških Slovencev, ki so si prizadevali za slovensko univerzo (Stergar, 1978). Balkan je izdajal tudi svoj časopis Biks. Na splošno je tržaški Balkan pomenil šolo za poznejše delovanje cele generacije slovenske primorske inteligence. Med znanimi "Balkanci" naj omenimo Ivana Čoka, Iga Grudna in Mirka Poliča. Lahko bi našteali še vrsto imen, kar nam kaže, da je bilo društveno življenje razgibano tudi med mladino.

Večina društev je na Goriškem in v Trstu aktivno delovala vse do prve svetovne vojne. Prva svetovna vojna pa je korenito posegla v življenje in delovanje društev, saj so društva prenehala delovati. Uničena so bila kulturna središča po Goriškem in Krasu. Kljub temu so se ljudje neprestano z velikim zaupanjem v pravico in pogumno ter z vso ljubeznijo lotili dela, da so na kulturnem področju nadomestili čim več, kar je bilo uničenega. Pri tem so oživljali društveno življenje, ki pa zaradi vojne ni moglo obnoviti tako širokega delovanja med ljudmi.

Sklepne misli

V zgodovini našega naroda lahko spoznamo, da je dobilo društveno življenje in delovanje poseben pomen prav glede izobraževanja odraslih. Slovenski človek je postal pismen, zavedal se je svoje nacionalne identitete, saj je bil pozoren na nacionalne, politične, kulturne in druge vsebine, ki so jih prinašali slovenski časopisi in knjige. Lahko so jih prebirali in si jih sposojali v čitalnicah in knjižnicah ali jih kupovali v slovenskih založbah (Mohorjeva). Prav prek društev, v katera so se vključevali prostovoljno in skladno s svojimi interesi, so bili deležni medsebojnega učenja, prenašali so razna znanja in izkušnje ter na osnovi tega gradili smotre dela društva. S tem je prihajalo v društvih do priložnostnega razvoja posameznika, ki si je pridobil poleg znanj tudi določene oblike samostojnega učenja. Med to prav gotovo sodi oblikovanje določenih osebnih lastnosti človeka, ki so samostojnost, načrtnost, odločnost, motivacija za izobraževalno delo, kar je bilo opazno v zgodovini delovanja društev v tem, da so ljudje na osnovi pobudnikov v kraju sami gradili in delali za lasten osebni razvoj in razvoj kraja. To je prišlo še posebej do izraza z ustanavljanjem kulturno-prosvetnih, gospodarskih, podpornih in strokovnih društev. Ljudje so morali, kot smo lahko spoznali, sami postaviti temelje ustanovam, ki so jim omogočale, da so se kulturno in gospodarsko razvijali. To pa je za nas v današnjih dneh nov izziv, da sami oblikujemo sebe in podobo kraja, v katerem živimo.

Društveno življenje dobiva danes svojevrsten pomen. Predstavlja pomembno neformalno obliko izobraževanja odraslih. Danes društev ne ustanavljajo zaradi nacionalnega boja in političnih pravic Slovencev, zaradi česar so najprej nastajala v prejšnjem stoletju na osnovi interesov posameznikov, temveč zaradi skupnih življenjskih potreb in interesov ljudi v posameznem kraju. S tem pa se kaže tudi vse večji interes odraslih, da skupaj s sokrajani in sovaščani razvijajo svojo lokalno skupnost, v kateri bi lahko zadovoljevali kar največ življenjskih potreb in interesov.

LITERATURA

- Gaberšček, A.: Goriški Slovenci, I. knjiga, samozaložba, Ljubljana, 1932.
- Gaberšček, A.: Goriški Slovenci, II. knjiga, samozaložba, Ljubljana, 1934.
- Govekar, M.: Vloga prosvetnih društev in gimnazije v Gorici pri prebujanju slovenske narodne zavesti v letih 1848-1914; v: Andragoška spoznanja, št. 3, 1996.
- Iz Zaveze slovenskih učiteljskih društev; Iz koprskega okraja; v: Popotnik, 25. april, Maribor, 1891.
- Jelenc, L.: Petindvajsetletnica Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev, spominski spis, Zaveza avstr. jugoslovanskih učiteljskih društev, Ljubljana, 1913.
- Kolerič, T.: Nastanek, razvoj in uničenje slovenskih knjižnic; v: Prosvetni zbornik, Slovenska prosvetna zveza, Trst, 1970.
- Murovec, I. in Humar, J.: Od čitalnic do Svobod; v: Goriški zbornik 1947-1957, Okrajni svet svobod in prosvetnih društev Gorica, Nova Gorica, 1957.
- Pahor, S.: Prebujanje slovenske narodne zavesti; v: Prosvetni zbornik, Slovenska prosvetna zveza, Trst, 1970.
- Pahor, D.: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja; v: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1970a.
- Prunk, J.: Slovenski narodni vzpon, DZS, Ljubljana, 1992.
- Sancin-Reharjeva L.: Slovenske organizacije; v: Prosvetni zbornik, Slovenska prosvetna zveza, Trst, 1970.
- Slovenec, 26. 8. 1865, str. 259, 1865.
- Stergar, J.: Oris zgodovine počitniške zveze Slovenije, Izvršni odbor Počitniške zveze Slovenije, Ljubljana, 1978.

Razvoj socialnih pojmov

ALENKA GRIL

POVZETEK

Razumevanje značilnosti medosebnih odnosov in zakonitosti delovanja socialnih skupin, družbenih institucij ter družbene ureditve je odvisno od posameznikove sposobnosti prevzemanja socialne perspektive druge osebe ali vse skupine. Različni načini razumevanja družbenih odnosov implicirajo značilno strukturo individualnih spoznanj, ki določa temeljne principe razlag, interpretacij in predikcij socialnih pojavov in dogajanja. Preoblikovanje teh mentalnih modelov sveta se odvija v značilnem sosledju razvojnih stopenj, katerih kompleksnost in spremenljivost sta determinirani z razvitostjo posameznikovih kognitivnih kapacitet in dostopnostjo novih, kontradiktornih izkušenj. Predšolski otroci presojujejo socialno dogajanje na podlagi eksternalnih atributov, medtem ko šolarjem predstavljajo poglavitni kriterij internalni, psihični faktorji. Pri mladostnikih se težišče razlage premakne na raven medosebnih odnosov. V pozni adolescenci socialno presojanje zajema širšo družbenokulturno in zgodovinsko pogojenost socialnega delovanja. V prispevku je predstavljen razvoj razumevanja različnih socialnih konceptov s področja ekonomije, politike, prava, religije ter etničnih in rasnih vprašanj. V diskusiji je problem usvajanja socialnih spoznanj obravnavan v luči dileme med področno specifičnim in globalnim mehanizmom kognitivnega razvoja. Razprava se dotakne vplivov makro- in mikrosocialnega okolja na odnos med posameznikovim nivojem razumevanja in njegovim dejanskim vedenjem. Predstavljen je tudi model odnosne soodvisnosti načina razumevanja socialnega sveta, prevladujočih socialnih orientacij ter individualnega sistema vrednot.

ABSTRACT

DEVELOPMENT OF SOCIAL CONCEPTS

The understanding of characteristics of interpersonal relations and functional principles of social groups, institutions and societal order depends on individual ability for taking the perspective of the other or the social group as a whole. Various ways of understanding a society imply the characteristic structure of subjective cognizance which determines fundamental principles of explanations, interpretations and predictions of objects and events. Restructuring of these mental models of the world passes through the characteristic succession of developmental levels. Their complexity and changes refer to the individual cognitive capacities and the accessibility of new and counterfactual experiences. Preschoolers' social judgements refer to the external attributes while school children give priority to the internal, psychological factors. In adolescence, the focus of social explanation alters into the plan of interpersonal relationships. Finally, in the late adolescence, it implies wide sociocultural and historical

determinants of social acting. This article presents the development of understanding of different social concepts about economic, political, religious, ethnic and racial issues. The problem of acquisition of social knowledge is discussed from domain specific versus general aspect of development of mental structures. The relation between subjective level of understanding and actual behaviour is also exposed. At the end, there is a presentation of the model of interdependent relations among the characteristic way of understanding, dominant social orientations and subjective value system.

Proces razvoja in determinante razumevanja socialnega okolja

Človek je od rojstva dalje v neposrednem stiku z okoljem, ki je polno najrazličnejših izzivov, pričakovanj in zahtev. Da bi se nanje čimbolj ustrezno odzival, se mora naučiti prepoznati pomen številnih, raznolikih znakov in simbolov ter jih vse-skozi usklajevati z lastnimi potrebami, željami in cilji. Spoznavanje je proces stalnega uravnoveževanja med *asimilacijo* zunanje realnosti v že obstoječe mentalne sheme in *akomodacijo* le-teh spremembam (in novostim) v okolju, ki jim je posameznik izpostavljen in jih ni sposoben razumeti na podlagi obstoječih miselnih struktur (Piaget, 1964). Zaradi raznolike narave objektov, pojavov in dogodkov se tudi vednost o njih organizira v raznolika področja mentalnih reprezentacij (Turiel, 1983). Razmejena so v tri večje sklope: *fizične, biološke in psihološke implicitne teorije* (Wellman, 1997). V prvem sklopu se nahajajo subjektivne razlage materialnih fenomenov in zakonov mehanike in termodinamike, implicitne biološke teorije vsebujejo razumevanje fizioloških stanj in procesov (npr. rojstvo, rast, bolezen, smrt), medtem ko psihološke naivne teorije vključujejo razumevanje internalnih, mentalnih stanj drugih ljudi in sebe (npr. misli, čustva, intence, motivi, preference, vrednote) in razlage izvora in principov obnašanja v medosebnih odnosih ter predstave družbenih procesov in institucij. Subjektivna pojmovanja socialnih skupin, njihove strukture in načinov funkcioniranja so lahko nadgradnja psiholoških implicitnih teorij, morda pa tvorijo samostojno, distinktivno področje mentalnih reprezentacij (Delval, 1994) *sociološke implicitne teorije*.

Proces razvoja razumevanja socialnega sveta je Haste (1987, povzeto po Furnham & Stacey, 1991) opisal kot dinamično interakcijo treh svetov: intraindividualnega, inter-personalnega in sociohistoričnega. Posamezniku ni potrebno odkrivati sveta na novo, saj večji del spoznanj osvaja skozi *interakcije z drugimi ljudmi* (Vygotsky, 1978, Wertsch, 1985, Cole, 1996), v katerih je izpostavljen specifičnim interpretacijam in evalvacijam objektov, oseb, pojavov in dogajanja ter specifičnim odzivom nanje. *Kulturno posredovan pomen* predstavlja okvir posameznikovih percepcij in koncepcij, način njihove organiziranosti pa pogojuje osebni *nivo kognitivne kompleksnosti* in miselnih sposobnosti. Na osnovi obstoječih mentalnih shem posameznik nadzira in usmerja svoje obnašanje v socialnih interakcijah, ki prinašajo nove *izkušnje* in predstavljajo vir izpopolnjevanja, spreminjanja in reorganiziranja lastnih pojmovanj (Doise in Mugny, 1984, Perret-Clermont, 1980). Na ta način se razvijajo mentalne reprezentacije, ki so vedno bolj kompleksna slika realnosti in omogočajo adekvatno in učinkovito obnašanje v določenem situacijskem kontekstu. Le-to se seveda razlikuje med

različnimi socialnokulturnimi okolji, katerih pripadniki si delijo skupno razumevanje socialnega sveta, ki vključuje niz pojmovanj, trditev in razlag, navzočih v vsakdanjih medosebnih komunikacijah - npr. zdravorazumska pojmovanja, miti, prepričanja, verovanja (Moscovici, 1984).

Subjektivne mentalne modele socialnega sveta tvorita dve vrsti elementov: *normativni* in *deskriptivni* (Delval, 1994). K prvim sodijo predpisi, obveznosti, zapovedi in ideali, ki jih posameznik pasivno usvaja v že izdelani obliki od staršev, vrstnikov, šole, masovnih medijev. Razlage o tem, kako in zakaj stvari funkcionirajo na določen način v družbeni realnosti, pa so plod miselnih procesov in so težje naučljive. *Vsebina pojmov* je torej zelo odvisna od socialnokulturnega okolja posameznika in razlage funkcioniranja socialnih sistemov, pripadajoče *strukture pojmov* pa so (kulturno) invariantne, tj. univerzalne.

Metode preučevanja posameznikovega razvoja razumevanja

Razumevanje je sposobnost hkratnega povezovanja (sintetiziranja) vseh relevantnih informacij o nekem fenomenu (značilnosti, kontekst pojavljanja, posameznikove evalvacije atributov na podlagi lastnih izkušenj z njim, značilnosti relacij z drugimi fenomeni, možne oblike vedenja, ki jih evocira...), katere cilj je doumeti njegov pomen in vzročno - posledično umeščenost v družbeno kulturno okolje posameznika. Razumevanje implicira značilno strukturo individualnih spoznanj, ki določa temeljne principe razlag, interpretacij in predikcij pojavov in dogajanja. Spremenljivost teh vzorcev razlag določajo nove kontradiktorne izkušnje, ki postopno preoblikujejo mentalni model sveta. Dostopnost učinkovitejših, alternativnih modelov razlag pa je seveda odvisna tudi od zorenja kognitivnega aparata. Tako lahko pričakujemo, da se bo razvoj razumevanja odvijal skozi sukcesivne faze, v katerih bo kompleksnost kognitivne strukture naraščala skladno s spremembami osnovnih organizacijskih mehanizmov. S tem je določen tudi cilj raziskovanja razvoja subjektivnega razumevanja: odkriti je potrebno distinktivne mentalne vzorce, ki tvorijo osnovo subjektivnega presojanja objektov in pojavov realnosti v posameznih življenjskih obdobjih, in izluščiti kriterije, na podlagi katerih posameznik organizira, pojasnjuje in interpretira dogajanje ter načrtuje ali napoveduje svoje akcije ali vedenje drugih.

Pojasnjevanje dogajanja ali interpretiranje problemov, s katerimi se posameznik sooča in jih skuša razrešiti, je prisotno tako v kontekstu trenutne socialne interakcije kot zunaj nje. To omogoča relevantnost preučevanja razumevanja socialnega sveta tudi v laboratoriju, ne le v naravnih situacijah. Da bi čimbolj podrobno in natančno opisali organizacijo misli, raziskovalci uporabljajo različne metode, od *opazovanja, kontroliranih eksperimentov do intervjujev*. S slednjimi skušajo osvetliti tudi procese mišljenja in ne le njegovih končnih produktov.

Večina raziskav razvoja razumevanja socialnega sveta izhaja iz *Piagetovega kliničnega pristopa*. Raziskovalci vodijo polstrukturiran intervju na podlagi verbalno prezentiranega problema, najpogosteje v obliki zgodbe. Naloga preizkušanca je, da pojasni kako si predstavlja problem in na kakšen način bi ga razrešil, ter seveda svoje mnenje argumentira. V nekaterih študijah uporabljajo slikovni testni material za izhodišče razgovora. Ta je lahko pripravljen vnaprej, ali pa je del naloge preizkušanca, ki mora sam narisati svoje predstave o določenem vprašanju in sliko obrazložiti. Tudi igre vlog na določeno temo so se izkazale kot primerno sredstvo evokacije prevladujočega načina razumevanja, zlasti pri raziskovanju pri mlajših otrocih. Procedure kodiranja odgovorov so usmerjene k čim bolj natančnemu in podrobnemu opisu relevantnih elementov misli in njihovih medsebojnih povezav. Tako so kategorije odgovorov

deskripcije različnih nivojev organizacije mišljenja z značilnimi kriteriji presoje, na podlagi katerih preizkušanci oblikujejo svoje sodbe. Veljavnost in zanesljivost daje klinični metodi standardizacija procesa intervjuja, objektivnost pa zagotavljajo konsistentni, neodvisni in trenirani ocenjevalci odgovorov z izdelanim natančnim sistemom klasifikacije in kategorizacije izjav preizkušancev.

Največ študij razvoja socialnih pojmov privzema *transverzalni pristop*, ko odkriva razlike v sistemih razlage nekega fenomena med različnimi starostnimi skupinami. Opravljenih je bilo tudi nekaj medkulturnih primerjav razumevanja določenega socialnega vprašanja.

Prevzemanje perspektive drugega kot središče razumevanja socialnega okolja

Skupno dojetje smisla dejanj in razumevanje pomena simbolov omogoča komunikacijo med ljudmi. Posameznik je pri tem tako uspešen, kakor je sposoben opazovati in usmerjati svoje misli iz specifičnih zornih kotov drugih posameznih članov iste socialne skupine ali iz posplošenega zornega kota socialne skupine, ki ji pripada (Mead, 1934). Prevzemanje socialne perspektive je središčnega pomena za večino socialnega vedenja, od simpatije in empatije, komunikacije, prepričevanja, reševanja problemov, razumevanja poštenosti in pravičnosti... Selman (1980) je na osnovi empiričnih podatkov postavil petstopenjsko teorijo razvoja *prevzemanja socialne perspektive*. Predšolski otrok, na stopnji *nediferencirane in egocentrične socialne perspektive*, še ni sposoben ločevati med fizičnimi in psihološkimi značilnostmi oseb in ne razume, da lahko ljudje različno tolmačijo iste socialne pojave. Na naslednji stopnji, *diferencirane in subjektivne socialne perspektive*, značilne za mlajše šolarje, pa otrok razločuje med fizičnimi in psihološkimi značilnostmi oseb, vendar na internalne aspekte sklepa neposredno iz opažanj fizičnih znakov. Kljub temu da se zaveda različnosti svoje in perspektive drugega, ju še ne zmore koordinirati, pač pa se osredotoča le na eno. Decentracija mišljenja omogoči prehod na naslednjo stopnjo *samorefektivne perspektive z vidika druge osebe in recipročne perspektive*. Otrok je sposoben opazovati svoje misli in akcije z vidika drugega, saj dojame dvojno socialno realnost: vizualno pojavnost in resnično, internalno realnost. Medosebne odnose uspešno koordinirati na akcijskem, miselnem in čustvenem planu, čeprav obe udeleženi strani v interakciji ostajata relativno izolirani. Adolescentu prehod na formalno logično mišljenje omogoča *prevzemanje perspektive tretje osebe in vzajemne socialne perspektive*, na kateri posameznik dojema ljudi kot konsistentne osebnosti, z individualnimi sistemi stališč in vrednot, medosebne odnose pa je sposoben razumeti z vidika tretje osebe oz. generaliziranega drugega. Simultano dojema sebe kot objekt in subjekt dejanja in sočasno, vzajemno koordinira perspektive sebe in drugih oseb. Medosebne odnose vidi v luči trajnih sistemov, v katerih se misli in izkušnje vzajemno delijo in prepletajo. Najbolj elaborirana je *globinska in družbeno simbolična socialna perspektiva*, s katere posameznik dojame psihološke determinante akcij, misli, motivov in čustev ter se začne zavedati osebnega nezavednega. Vzajemnost medosebnih odnosov se zdaj zrcali na globljih ravneh komunikacije, ne le na ravni zavedanja in pričakanj. Posameznik se zaveda, da si osebe znotraj istega socialnega sistema delijo družbeno, konvencionalno, legalno ali moralno perspektivo.

Sposobnost prevzemanja socialne perspektive se izraža tudi v razumevanju *prijateljstva* (Selman, 1980), ki ga otrok najprej razume kot trenutno fizično interakcijo, nato kot enosmerno pomoč, kasneje pa mu predstavlja pravično, pošteno sodelovanje med partnerji. Preden mladostnik dojame najgloblji smisel prijateljstva kot odnosa med avtonomnimi, soodvisnimi subjekti, ga vidi v luči intimne vzajemne izmenjave. Tudi

funkcioniranje *vrstniške skupine* se razvija skladno s sposobnostjo prevzemanja socialne perspektive (Selman, 1980): na ničelni stopnji se skupina kaže kot fizična povezanost oseb, na prvi jo otrok razume kot asociacijo unilateralnih odnosov, na drugi kot bilateralno partnerstvo, na tretji je predstavljena kot homogena komuna in na najvišji je vrstniška skupina pluralna organizacija (Selman, 1980). Tudi razvoj razumevanja delovanja kompleksnejših socialnih skupin je vezan na naraščajočo sposobnost prevzemanja in koordiniranja perspektiv drugih. Čeprav te zveze niso empirično potrjene, pa kvalitativna primerjava strukturnih nivojev razumevanja socialnih, ekonomskih in političnih institucij odraža sposobnost dojemanja socialnih perspektiv.

Razumevanje socialnoekonomskih odnosov

Razumevanje družbene ureditve se nanaša na način pojmovanja interpersonalnih odnosov in procesa menjave med ljudmi. Da bi otrok lahko razumel funkcioniranje zapletene socialnoekonomske strukture, mora najprej osvojiti pojme denarja, profita, bančništva, lastništva, bogastva, poklicne diferenciacije družbe, ter socialne stratifikacije, vezane na razpoložljivost upravljanja z viri ter distribucijo moči.

Predšolski otroci se sprva sploh ne zavedajo plačilnih transakcij, niti ne doumejo vrednosti denarja, s prehodom na operacionalni način mišljenja pa dojamejo obveznost plačevanja blaga in, čeprav v začetku tega obdobja še ne ločujejo vrednosti različnih bankovcev, kasneje prepoznajo njihovo neekvivalentnost (Berti in Bombi, 1981). Dotodaj razumejo ceno kot lastnost blaga, denar pa zgolj kot simbolično sredstvo menjave, čigar vrednost je ekvivalent količine, npr. za več kovancev lahko kupiš več izdelkov kot za bankovec (Delval, 1994).

Sposobnost mišljenja na nivoju konkretnoloških operacij otrokom omogoči razumevanje konkretne uporabe menjave, npr. prepoznajo presežno vrednost denarja glede na ceno izdelka in zato vračajo razliko (Berti in Bombi, 1981). Razumevanju plačila kupca se nato pridruži še razumevanje plačila trgovca (npr. nabavna cena je nižja od prodajne), kar pripelje do razumevanja pojma profita (Furth, 1980, povzeto po Furnham in Stacey, 1991). Ideja profita je najprej vezana na trgovino, v kateri se cena blaga oblikuje glede na razmerje med ponudbo in povpraševanjem; otroci dojamejo, da je razlika med nakupno in prodajno ceno blaga potrebna trgovcu za vzdrževanje trgovine ter kritje lastnih življenjskih stroškov (Delval, 1994).

V adolescenci se z razvojem mišljenja na nivo formalnoloških operacij mladostnikom odpre vpogled v funkcioniranje kompleksnejših socialnih skupin in družbenih organizacij, saj so sposobni hkrati koordinirati več različnih gledišč. Zdaj že razumejo idejo profita lastnikov podjetij, ki temelji na presežni vrednosti dela in izkoriščanju delavcev, in uvidijo zvezo med denarjem in družbeno močjo (Delval, 1994). Razumejo tudi vlogo bank kot posojilnic denarja in pomen obresti (Delval, 1994, Jahoda, 1981).

Hitrost usvajanja ekonomskih pojmov je kljub enakemu razvojnemu sosedstvu v strukturi močno odvisna od izkušenj, izobraževalnega sistema in socialnoekonomske ureditve v določeni družbenokulturni skupnosti. Na to kažejo študije razumevanja koncepta profita v Zimbabweju, kjer si otroci, v primerjavi z otroci iz zahodnih kultur (Anglija, Nizozemska; ZDA), že zelo zgodaj pridobijo izkušnje z barantanjem (Jahoda, 1983), in v Hong Kongu, kjer je izpostavljenost trgovanju zelo visoka (Ng, 1983). Hongkongski otroci npr. usvojijo popolno razumevanje trgovanja že pri desetih letih, profit pa že pri šestih, medtem ko se v zahodnih kulturah pojem profita ne razvije pred 9. letom, pojmov institucionalne ekonomske menjave pa posamezniki ne razumejo pred 14. oz. 15. letom starosti.

K razumevanju ekonomskih odnosov sodi tudi pojmovanje lastništva objektov in proizvodnih sredstev. Pri opredelitvi značilnosti posedovanja je pri vseh starostih ključnega pomena razumevanje pojma nadzora. Mlajši otroci uvidijo le neposredne zveze med osebami in objekti posedovanja in tako presojujejo lastništvo najprej glede na prostorsko in časovno stičnost (npr. potniki so lastniki avtobusa) ter kasneje glede na uporabo oz. izvajanje dejavnosti (npr. voznik avtobusa je njegov lastnik); starejši otroci in adolescenti pa so sposobni uvideti posredna in čedalje bolj posplošena razmerja: tako prepoznajo lastnika v osebi, ki nadzira uporabo objektov (npr. lastnik podjetja avtobusov), kasneje pa že razlikujejo med lastnikom podjetja, ki je na vrhu hierarhije vodenja, vodjo izvedbe dela in delavci oz. uporabniki produkcijskih sredstev, ki v zameno za svoje delo prejemajo plačilo (Berti in Bombi, 1981).

Sicer že mlajši otroci razumejo delo kot plačano dejavnost, vendar pa ta odnos vidijo zgolj v kvantitativni luči: več delaš, več denarja dobiš, bolj si bogat. Razlikovanje med bogatim in revnim družbenim slojem je v tem obdobju osnovano na pojavnih značilnostih, kot so obleka, lastnina in tipična dejavnost, ki so tudi povod stereotipnim atribucijam psiholoških značilnosti pripadnikom teh dveh razredov (npr. revni so leni). Družba je po njihovem mnenju organizirana tako, da zadovoljuje človekove potrebe. Ta nesposobnost uvidenja omejitve virov pripelje otroke do sklepa, da je spreminjanje posameznikovega socialnega položaja plod njegovih želja, naključja ali sreče. Vse socialne odnose dojemajo personalno, saj še niso sposobni razumeti socialnih vlog in njihovih funkcij (Delval, 1994; Berti & Bombi, 1981; Furth, 1980, Connell, 1977, Leahy, 1983, povzeto po Furnham in Stacey, 1991).

V starosti okoli 10, 11 let se postavi preobrat v načinu razumevanja družbene ureditve. Predstave postajajo bolj realistične, s poudarkom na vplivu intrapsihičnih procesov na opažene razlike med ljudmi. Mlajši mladostniki zdaj uvidijo obstoj različnih socialnih vlog (prodajalec, uslužbenec, delavec...) in jih razumejo s stališča njihove funkcije. Izpopolnijo se predstave o poklicni hierarhiji, ki temelji na razumevanju medosebnih razlik v sposobnostih, motivaciji, vložnem trudu in izobrazbi. Zdaj prepoznajo tudi obstoj srednjega družbenega razreda. Na tem miselnem nivoju mladostniki že dojemajo realne omejitve družbenih virov, za katere si ljudje prizadevajo skozi medosebno kompeticijo. Volja, vloženi trud in primerna profesionalna kvalifikacija pogojujejo zaslužek in omogočajo subtilne spremembe socialnega položaja posameznika. Družbeno ureditev vidijo kot dokaj statično, sestavljeno iz več delnih, medsebojno nepovezanih socialnih sistemov, ki jim pripisujejo predvsem funkcionalni značaj. Takšno pojmovanje nujno vodi h kognitivnemu konfliktu, ki ga mladostniki često razrešujejo s priseganjem na delne ali enostranske argumentacije (Delval, 1994; Berti & Bombi, 1981; Furth, 1980, Connell, 1977, Leahy, 1983, povzeto po Furnham in Stacey, 1991).

V srednji in pozni adolescenci pa posamezniki izoblikujejo že prave *razredne sheme*, ki vsebujejo razumevanje kompetitivnih interesov med posameznimi skupinami. Na tem nivoju mladostniki razumejo družbene omejitve bogastva in delovnih mest s širšega vidika, neodvisne od posameznika, vendar pogojene s socialnim sistemom v celoti, s političnimi spremembami in spremenjenimi načini produkcije. Sposobni so razumeti kompleksne relacije med multiplimi socialnimi sistemi. Osredotočajo se na daljnosežne procese, ki preživijo posameznika. V vsaki situaciji vidijo zahteve po razrešitvi rizika življenjskih možnosti, zato njihove sodbe temeljijo na anticipaciji in evalvaciji alternativ in preučeni možnosti družbenih posledic posameznikovih dejanj. Upoštevajo individualne razlike med ljudmi in razlike med socialnimi vlogami glede na kontekst in potrebe skupnosti. Uvidijo pomen izhodiščnega položaja posameznika za njegovo socialno mobilnost. Vendar pa v volji subjekta še vedno vidijo možnost za preseganje socialne kompeticije (Delval, 1994; Berti & Bombi, 1981; Furth, 1980,

Connell, 1977, Leahy, 1983, povzeto po Furnham in Stacey, 1991).

Razumevanje socialnopolitičnih odnosov

Podobno kot pri razumevanju socialnoekonomskega sistema gre tudi pri razumevanju ureditve socialnopolitičnih odnosov za presojanje značilnosti principov medosebnega združevanja in delovanja na ravni družbenih skupin. Medtem ko so razlage ekonomskih odnosov osnovane na kriterijih presoje procesov menjave, se tolmačenje družbenopolitičnega reda snuje okrog kriterijev presojanja procesov odločanja. Pri slednjem je središčnega pomena prepoznavanje in evalvacija pravil, ki uravnavajo socialne interakcije. Lahko jih razdelimo v dve področji: moralno in konvencionalno (Turiel, 1983). Moralne zapovedi so obvezujoče in univerzalno aplikabilne ter imajo impersonalni značaj, ker niso osnovane na osebnih preferencah ali nagnjenjih. Znotraj skupine ljudi obstaja strinjanje o moralnih obveznostih, vendar pa to ne tvori osnove za razlago moralno pravilnega ali nepravilnega. Po drugi strani pa so socialne konvencije osnovane na konsenzu med člani neke socialne skupine, katerega cilj je koordinacija medosebnih interakcij, in se odražajo v vedenjskih uniformnostih. Kot take so del strukture socialnih organizacij.

Organizacija subjektivih spoznanj o socialnih konvencijah torej reflektira njegovo razumevanje socialnega sistema. Turiel (1983) je na osnovi empiričnih študij postavil 7-stopenjski model razvoja konvencionalnega mišljenja. Vsaka nova stopnja pomeni spremembo nekonsistentnosti in neadekvatnosti prejšnje s pomočjo negacije, zavračanja in reorganizacije. Na prvi stopnji otrok (6-7 let) razume konvencije kot *deskripcije obstoječih uniformnosti v vedenju*, spoštovanje teh pravil pa preprečuje kršitev empiričnih uniformnosti. Na naslednji stopnji otroci (8-9 let) uvidijo, da empirična uniformnost ni zadostna osnova za ohranjanje konvencij. Prepoznajo *arbitrarnost konvencionalnih dejanj*. Na teh dveh nivojih razumevanja konvencije še niso del strukture ali funkcije socialne interakcije, medtem ko se na naslednji stopnji (10-11 let) pojavijo zgodnja konkretna pojmovanja socialnega sistema. Zdaj uvidijo, da konvencije vzpostavljajo sistem pravil. So arbitrarne in spremenljive glede na *konkretno pravilo ali pričakovanja avtoritete*. Vendar pa razumevanje konvencionalnih dejanj še ni koordinirano z razumevanjem pravil. Na četrti stopnji pa mladostniki (12-13 let) že dojamajo arbitrarnost in spremenljivost konvencij ne glede na pravilo. Evalvacija pravila, ki izhaja iz konvencionalnega dejanja, je koordinirana z evalvacijo dejanja. Konvencije so izenačene s *socialnimi pričakovanji*. Na naslednji stopnji (14-16 let) se pojavijo sistematični pojmi socialne strukture. Konvencija zdaj predstavlja *normativno regulacijo v sistemu* uniformnosti, fiksiiranih vlog in statične hierarhične organizacije. Na šesti stopnji (17-18 let) mladostnik spozna, da uniformnost konvencij ni v funkciji vzdrževanja socialnega sistema, pač pa predstavljajo *kodirane družbene standarde*, ki se jih člani neke socialne skupine držijo iz navade. Šele v pozni adolescenci oz. zgodnji odraslosti (19-25 let) človek spozna, da so konvencije uniformnosti, ki so *funkcionalne za koordinacijo socialnih interakcij*. Sedaj razume, da skupna vednost v obliki konvencij spodbuja interakcijo med člani socialnih skupin in delovanje sistema.

Raziskave razumevanja delovanja družbene skupnosti obravnavajo razvoj pojmovanja zakonov, vlade, odločanja in razreševanja socialnih konfliktov (Adelson in O'Neil, 1966, povzeto po Conger, 1991; Berti, 1988, Conell, 1971, Furth in McConville, 1981, povzeto po Furnham in Stacey, 1991; Delval, 1994) ter spremembe v zavedanju osebnih svoboščin v razmerju do zahtev skupnosti (Delval s sodelavci, 1996). Otrokova pojmovanja družbe so izrazito nestabilna, sestavljena iz medsebojno nekonsistentnih, trenutnih in epizodičnih sodb. Koncepti družbenih funkcij se začno

intenzivneje razvijati v adolescenci, ko so mladostniki sposobni reflektirati vplive intrapsihičnih procesov na socialno vedenje in začnejo ločevati med osebnimi in socialnimi vlogami posameznikov. Hkrati se pojavijo prve konkretne predstave o socialnih skupinah kot funkcionalnih sistemih. Ta zgodnja pojmovanja (okrog 10. leta) zakona in vlade so izrazito personalizirana (npr. vlado pojmujejo v terminih specifičnih in transparentnih javnih služb: predsednik, parlament; zakon pa povezujejo s sodnikom, policajem). Zakon jim predstavlja vseobsegajočo avtoriteto, v katere smisel, pravičnost in pravilnost ne dvomijo in je potemtakem nespremenljiv. Menijo, da spoštovanje zakonov vzpostavlja in ohranja socialni red, vsak odklon pa je potrebno strogo kaznovati. Na tem nivoju pojmovanja statične družbene organizacije mladostniki še ne uvidijo konflikta med individualnimi potrebami in zahtevami skupnosti, saj se je po njihovem mnenju potrebno podrežati slednjim. Tudi za vprašanja osebnih svoboščin so neobčutljivi. Njihovo dojemanje časovne perspektive je še vedno osredotočeno na sedanost, zaradi česar so še nesposobni uvideti možne posledice političnih akcij. Šele kasneje v adolescenci (okrog 17., 18. leta) jim mišljenje na nivoju formalnologičnih operacij omogoči hkratno koordiniranje več alternativ, razmišljanje o možnih svetovih in uvid vseh časovnih perspektiv. V tem obdobju je opaziti odklon od restriktivnega pojmovanja zakona, saj uvidijo njegovo konsenzualno osnovo in začnejo poudarjati pozitivne vidike, v smislu regulacije in koordinacije človekovega obnašanja; v zakonu prepoznajo sredstvo za doseganje medosebne harmonije med konkurenčnimi socialnimi skupinami ali v naciji ali v državi kot celoti. Na tem nivoju razumejo konstituiranje vlade kot izhodiščno točko vzpostavljanja skupnosti. Razumejo obstoj več političnih alternativ in so sposobni razumeti kompetitivnost konfliktnih interesov posameznih socialnih skupin, evalvirati družbene posledice dejanj in dojeti pomen sodelovanja celotne skupnosti pri sprejemanju zakonov. Zavedajo se nujnosti doseganja kompromisov. V motivaciji posameznikov in skupin vidijo pomemben faktor socialnega in političnega vedenja ter presojujejo politična vprašanja s stališča etičnih principov. Vse bolj priznavajo individualne pravice, v nasprotju z družbenimi, in se zavedajo kršenja pravic. Predhodne politične preference, vezane na specifična vprašanja, mladostniki zdaj uspejo integrirati v konsistentno ideologijo, ki jim predstavlja načelo delovanja v javnem življenju kot političnim akterjem.

Razumevanje religije

Religiozni koncepti se tvorijo na osnovi socialnih izkušenj, kognitivnih sposobnosti, potreb, imaginacije in kulturnih vplivov, ne pa na podlagi neposrednih senzornih izkušenj (Elkind, 1978, Mussen, 1990, povzeto po Conger, 1991). Analogije, metafore, propozicije visokega nivoja in abstrakcije, ki se pletejo okrog religije, predstavljajo često nerazrešljive probleme otrokom vseh starosti. S časom se koncept boga razvije s pomočjo izpostavljenosti vsem socialnim agansom.

Elkind (1970, povzeto po Furnham in Stacey, 1991) ločuje med pridobljeno in spontano religioznostjo otrok. Religiozno terminologijo, ideje in prepričanja otroci prevzamejo od drugih ljudi prek poučevanja, opazovanja in imitacije; ta material memorizirajo in prakticirajo, ne da bi ga razumeli. Spontana religioznost pa vključuje tiste pojme, ideje in prepričanja, ki jih otroci sami konstruirajo v svojih prizadevanjih, da bi razumeli religiozno terminologijo in prakso, katere pretežni del presega njihovo razumevanje. 6- do 7-letniki npr. verjamejo, da postaneš žid, če ješ določeno hrano, da si katolik, če hodiš v katoliško cerkev...

Harms (1944, povzeto po Furnham in Stacey, 1991) je prek risbe preučeval otroške predstave pojma boga in jih razvrstil v tri razvojne stopnje: na *pravljčni* stopnji (3-6

et) je bog v isti kategoriji kot velikani in zmaji, le da je večji; na *realistični* stopnji (7-12 let) je bog viden kot realna oseba (npr. kot oče), v sprejetju številnih ortodoksnih idej je opaziti vpliv institucionalne religije; na *individualistični* stopnji (12 let in več) pa je prisotnih več interpretacij: konvencionalne, mistične ali personalno imaginativne.

Fowler (1983, povzeto po Furnham in Stacey, 1991) je postavil šeststopenjsko teorijo razvoja religioznih konceptov, ki opisuje progresivni razvoj individualnih verskih shem, od preprostih, ozko definiranih konceptov do visoko kompleksnih, večplastnih konceptov. Na začetni stopnji je otrokovo pojmovanje egocentrično, vera je osnovana na intuitivni in imitativni vednosti, prepričanja pa se osredotočajo predvsem na vseobsežnost in magičnost boga, ki se izraža v tolmačenjih naravnih fenomenov (kot so razsvetlitev, zamračitev...) z vidika nagrad ali kazni za lastna dejanja. V otroštvu in preadolescenci se vera izraža prek dobesednega sprejemanja dogem religije in striktno vdanosti konkretnosti njenih simbolov ne glede na njihov pomen. Pravila in vodila so neprekršljiva in absolutna, pokoravanje dogmam vodi k božjemu nagrajevanju, nezvestoba pa h kaznovanju. Na tretji stopnji vera predstavlja socialno strukturo, ki omogoča obvladovanje kompleksnosti vsakdanjega življenja, zato se od članov verske skupnosti pričakuje pokoravanje religioznim zapovedim. Te si posamezniki rigidno interpretirajo in jih često vidijo kot edino resnico. V pozni adolescenci se razrešuje konflikt med zvestobo skupnosti in zahtevo po individualnosti, med konkretno objektivnostjo in abstraktno subjektivnostjo, med občutkom obvezanosti služiti drugim in željo zadovoljiti sebe. To se kaže tudi v adolescentovem odnosu do religije, v katerem spozna osebno odgovornost za določeno vero. V nadaljnjem verskem razvoju posameznik konsolidira svojo versko pozicijo in prepozna ter poštuje integriteto in veljavnost drugih verskih pozicij, ki so drugačne od njegove. Na poslednji stopnji posameznik razume vero kot univerzalno, ki človeku omogoča živeti v harmoniji s celim svetom. Vendar pa ta občutja enosti ne interferirajo s posameznikovim občutenjem individualnosti, ker je, kot menijo, enost s človečnostjo transcendentna.

Razumevanje rase in etnije

Refleksija strukture moči, ki se odraža v pojmovanju socialnih fenomenov, je najbolj povdarjena v razumevanju rase in etnije. Piaget in Jahoda (1951, 1962/63, povzeto po Durkin, 1996) sta pri 7-letnikih odkrila zelo omejen in zmeden nacionalni koncept, kar razlagata z dejstvom, da je ta pojem zelo neoprijemljiv in zato težko dostopen razumevanju mlajših otrok. Kljub temu pa že od zgodnjega otroštva dalje otroci pripisujejo pozitivno ali negativno vrednost različnim nacionalnostim. Raziskovalci so odkrili, da otroci izražajo jasno preferenco za ljudi, ki jih percipirajo kot pripadnike svoje nacionalne skupine, ne glede na poznavanje dejstev in znajo izraziti jasna evalvativna mnenja o tujih narodih (Barrett in Short, 1992, povzeto po Durkin 1996).

Pogosto se otrokovo gledišče ujema z evalvacijami starejših, tako da bi lahko to skladnost vrednotenja pripisali procesu socialne transmisije (Tajfel, 1981, povzeto po Durkin 1996). Vendar pa, kot smo videli že v drugih primerih, otrok ni le pasivni sprejemnik vednosti, stališč in vrednot svoje družbe, pač pa svoje mentalne sheme aktivno konstruira glede na razvitost kognitivnih kapacitet. S tega vidika je namreč mogoče razložiti najbolj jasno izražene rasne predsodke pri predšolskih otrocih, ki tedaj zavzemajo preprosto polarizirano obliko (belo = dobro, črno = slabo). Preference za belo barvo kože med 4-5 letniki so odkrili tudi med Afro-Američani (Katz, 1983, Milner, 1983, povzeto po Furnham in Stacey, 1991) in Maori na Novi Zelandiji (Vaughan, 1987, povzeto po Furnham in Stacey, 1991). Nekateri avtorji (Williams, Morland, 1976,

povzeto po Furnham in Stacey, 1991) skušajo to pojasniti z asociiranjem pozitivnega emocionalnega naboja svetlih barv (svetloba - radost, tema - tesnoba) z evalvacijo barve kože. V poznem otroštvu intenziteta rasnih predsodkov upade, pri temnopoltih otrocih manjšin pa konvertira v favoriziranje lastne rasne skupine. Otroci v tem obdobju že prepoznavajo dobre strani ljudi in njihove slabosti ne glede na rasno pripadnost in postanejo dovtetnejši za vplive konvencionalnih normativov o rasni toleranci. Okrog 12. leta adolescenti asimilirajo večino rasnih stališč svoje družbe. V adolescenci pa etnični predsodki znova pridobijo na intenziteti, saj mladostniki v iskanju lastne identitete vzpostavljajo interpersonalne odnose predvsem na podlagi svoje rase ali etnije, pri čemer pretirano povdargeno cenijo pripadnike svoje skupine in zavračajo vse, ki so od njih drugačni (Rosenthal, 1987, povzeto po Furnham in Stacey, 1991).

About (1988, povzeto po Durkin 1996) razlaga spremembe naklona in intenzitete rasnih predsodkov v različnih življenjskih obdobjih z dvema splošnima razvojnima sekvencama, ki vplivata na posameznikovo orientacijo do drugih ljudi: s postopno *tranzicijo od afektivnih k perceptivnim in h kognitivnim procesom* ter s *spremembo fokusa od sebe k skupinam in k posameznikom*. Že v 1. letu starosti otroci izražajo afektivno preferenco za ljudi, ki jih poznajo, in opreznost v stikih s tujci. V tem zgodnjem življenjskem obdobju malčki uravnavajo svoje reakcije do drugih glede na to, kako ustrezno ti ljudje zadovoljujejo njihove potrebe in jim zagotavljajo emocionalno ugodje. V naslednjih letih se diferenciacija posploši tako, da otroci ohranijo nezaupanje do ljudi, ki so drugačni in zato nepredvidljivi. Predšolski otroci razločujejo ljudi glede na to, kako podobni ali različni so od njih samih - različnih ne marajo. V tem obdobju so najočitnejše poteze medosebne primerjave perceptivni atributi: barva kože, facialna ekspresija, obleka in jezik. Šolarjem decentracija mišljenja in razvoj sposobnosti prevzemanja perspektive drugega postopno omogočata razumeti socialne kategorije prek internalnih in interpersonalnih atributov, naučijo se poimenovanja in razumejo globlji pomen razlik med ljudmi. Pomembno vpliva tudi preobrat od osredotočenosti nase k zavedanju lastne grupne pripadnosti in kasneje preusmeritev k razumevanju razlik med skupinami. Sprva je favoriziranje lastne skupine pretirano, kar pogojuje ocenjevanje drugih ljudi, ki niso člani iste socialne skupine, ekstremno negativno. Z razvojem socialnega razumevanja se predsodki reducirajo, saj je otrok sposoben prepoznati arbitrarnost etične pripadnosti in recipročnosti percepcij (npr. ti si zame tujec, jaz pa zate).

Prominenten faktor, ki v vseh življenjskih obdobjih in v vseh kulturnih okoljih vpliva na razumevanje socialnih kategorij, je relativni status etnične skupine v družbi. Otroci so že zgodaj občutljivi za etnično stratifikacijo, ki vodi njihovo kategorizacijo in predsodke. Z leti postane slika bolj kompleksna, predsodki dominantne etnije se reducirajo, z njimi pa zamre tudi zanikanje etnične manjšine od njenih pripadnikov.

Katz (1976, povzeto po Furnham in Stacey, 1991) zagovarja drugačno razvojno pot usvajanja rasnih stališč kot pri drugih stališčih, saj prihajajo informacije o rasnih atributih predvsem od ljudi, ki pripadajo isti socialni skupini, kot mi sami, zunanjih modelov iz drugih skupin pa je premalo, da bi lahko izničili napačne predstave. V zgodnjem učenju o rasah naj bi bila evaluativna komponenta bolj intrinzično vključena. Na podlagi zgodnjega opažanja rasnih znakov otroci oblikujejo osnovne rasne koncepte, ki se diferencirajo na več kategorij glede na različne rasne skupine. Kasneje spoznajo, da rasnih značilnosti ni mogoče zabrisati in da niso predmet sprememb, kar utrdi koncept rasnih skupin. Percepcija razlik med lastnim vedenjem in vedenjem pripadnikov drugih rasnih skupin vodi do kognitivne elaboracije in oblikovanja rasnega koncepta.

Furnham in Gunter (1989, povzeto po Furnham in Stacey, 1991) sta preučevala povezanost med zgodaj izraženimi rasnimi preferencami in rasnimi predsodki odraslih

ter odkrila nekaj pomembnih faktorjev, ki vplivajo na razvoj rasizma: *direktne instrukcije, osebnost staršev, kognitivni in perceptivni dejavniki*. Pokazalo se je, da je večina predsodkov naučenih, iz česar sledi, da lahko z različnimi socializacijskimi dejavniki rasne predsodke podkrepimo ali odpravimo. Na vzgojne postopke pa vpliva osebnost staršev. Avtoritarni starši spodbujajo prepričanja in stališča, ki so rasistična. Od otrok zahtevajo popolno podrejanje postavljenim pravilom in ne dopuščajo nikakršnih odklonov v obnašanju od pričakovanega. S prevzemanjem popolnega nadzora nad svojim otrokom postajajo edini izvor, mejnik in razsodnik možnosti obnašanja v socialnih interakcijah. Otrok tako postaja vse bolj neobčutljiv za pojavno in vedenjsko variabilnost v svetu okrog njega, kar pripelje do izrazite netolerantnosti v medosebnih odnosih. Na rasistična stališča vplivajo tudi perceptivni dejavniki. Veliko otrok meni, da vizualne razlike implicirajo realne razlike, saj opažajo, da zelo drugačni ljudje po videzu izzovejo bolj negativne reakcije ljudi. Tudi značilnosti spoznavnih stilov so pomemben dejavnik v razvoju rasizma, saj ljudje, ki pretirano posplošujejo, vidijo vse ljudi iz iste kategorije, kot da se obnašajo na enak način in izražajo iste lastnosti. Ta kognitivni stil naredi ljudi odporne za nove informacije, ki so v nasprotju z njihovimi prepričanji.

Diskusija

Študije individualnega razumevanja dogajanja na različnih področjih socialnega življenja kažejo precejšnja ujemanja v razvojnih sekvencah strukture posameznikovih razlag. S kvalitativno primerjavo deskripcij posameznih stopenj in njihovega sosledja pri različnih konceptih lahko izluščimo nekatere skupne principe, ki se skozi faze razvoja skladno spreminjajo in prevzemajo istovetne oblike. Na ta način se nam odkriva mehanizem konstruiranja socialnih pojmov. Prvotna otrokova pojmovanja so osredotočena na zunanje, fizične in pojavne oz. perceptivne attribute. Na naslednjem nivoju pa otroci poudarjajo internalne, psihične attribute, vezane na konkretne osebnosti. Kasneje, v razlagah mladostnikov, stopijo v ospredje medosebne značilnosti interakcije, ki jih na naslednjem višjem nivoju nadomestijo pojmovanja, osnovana na družbenem planu. Kot vidimo, smer pojmovnega razvoja izhaja iz konkretnega in prevzema čedalje bolj abstrakne oblike. Modeli razlage socialnega sveta se postopno diferencirajo in sistematizirajo ter se medsebojno povezujejo tako, da smo na najvišjih nivojih priča integralni razlagi vsestranske soodvisnosti človekovega vedenja, medosebnih odnosov in družbenih institucij v historični perspektivi. Vzročno-posledična vpetost socialnega presojanja je pri mlajših otrocih zelo spremenljiva in poenostavljena. Vzpostavljena je na osnovi aktualnih evidentnih dejstev in precej konfuzna (npr. mešajo vzrok s posledico). Sklepamo lahko, da v tem zgodnjem obdobju mentalne reprezentacije vzročnih odnosov še niso razvite. Na naslednjem nivoju razumevanja pa se pojavijo prve vzročne razlage, ki so še vedno omejene na sedanjost. Njihova značilnost je, da skušajo vsako podobnost in raznolikost v dogajanju ali prezentnosti objektov, pojavov in oseb pojasniti na osnovi intrapsihičnih in personalnih dejavnikov. Pojmovanja mladostnikov so kompleksnejša, kar se kaže v vključevanju večjega števila oseb in odnosov v svoje vzročne sheme, ki so predstavljene z vidika razširjene časovne perspektive (preteklost - sedanjost - prihodnost). Razlage možnih vzrokov in posledice dejanj se v začetku nanašajo zgolj na medosebne odnose udeleženih v interakciji, ki so predstavljeni, kot da tvorijo zaprte in nespremenljive socialne sisteme. Ta statična in relativno izolirana sistemska pojmovanja se preoblikujejo v širše družbene reprezentacije zrelejših mladostnikov, z značilnimi medsebojno povezanimi, dinamičnimi socialnimi sistemi, ki predstavljajo referenčni okvir iskanja in pojasnjevanja vzročno-posledičnih odnosov.

Vendar pa se moramo zavedati, da tovrstno zaključevanje izhaja iz povzemanja rezultatov parcialnih raziskav posameznih socialnih konceptov. Tako ne moremo z gotovostjo trditi, da se razumevanje vsega, kar se nanaša na družbeno, razvija po navedenih principih in tvori sukcesivne koherentne implicitne teorije. Da bi ugotovili njihovo moč pojasnjevanja in interpretacije socialnega dogajanja ter prediktivno vrednost za nove in subjektivno še neznane pojave, bi bilo potrebno poznati ujemanje značilnosti strukturnih sprememb v razvoju razumevanja različnih področij družbenega in preučiti njihove medsebojne relacije. Posebno pozornost pa bi veljalo nameniti dejavnikom, ki vplivajo na morebitne zamike ali odklone v hitrosti ali sosledju usvajanja nekaterih socialnih konceptov.

Na podlagi rezultatov pričujočih raziskav ostaja odprto tudi vprašanje, ali gre pri razumevanju socialnega sveta za razvoj specifičnega spoznavnega področja ali le za transfer principov s katerega drugega specifičnega področja (npr. psihološke ali biološke implicitne teorije). Hirschfeld (1994) je sicer zavrnil tako naturalistični kot sociologistični model usvajanja spoznanj o svetu in na primeru prepoznavanja in priklica atributov vrojenih socialnih kategorij (starost, spol, rasa in etnija, sorodstvo) pri predšolskih otrocih dokazal, da socialno spoznanje zahteva področno specifične sposobnosti. Vsekakor bi bilo potrebno preveriti tudi distinktivnost psiholoških in socioloških implicitnih teorij in odpraviti dvom, da gre pri razumevanju medosebnih odnosov in socialnih interakcij višjega reda zgolj za nadgradnjo subjektivnih spoznanj o osebnosti oz. psiholoških značilnostih ljudi. Damon in Hart (1988) sta pri preučevanju razvoja samorazumevanja ugotovila štiri nivoje pojmovanj fizičnega, aktivnega, socialnega in psihološkega sebe, katerih značilnosti sovpadajo z značilnostmi sosledja strukture socialnih konceptov: od zgodnjih kategoričnih sodb na podlagi eksternalnih atributov se samorazumevanje razvija prek primerjalnih sodb glede internalnih osebnostnih značilnosti, sledi poudarjanje interpersonalnih atributov in doseže kulminacijo v obliki sistematičnih prepričanj in planov. Problem lahko razrešimo s predpostavko o razvoju specifičnih področij spoznanj, ki se oblikujejo na podlagi nekih splošnih mehanizmov. Njena aplikacija na področje družbenega pove, da se posamezni socialno kognitivni koncepti v razvoju čedalje bolj diferencirajo in vključujejo vse več področno specifičnih spoznanj, integrativni faktor pa je impliciran splošnemu načinu organizacije in interpretacije, značilnemu za posamezni nivo razumevanja.

Interakcije subjekta z objekti in pojavi svojega okolja predstavljajo osnovo usvajanja spoznanj. Z dejavnim poseganjem v svet okrog sebe se posameznik srečuje z dogodki različne narave, ki vplivajo na oblikovanje raznovrstnih področij konceptualizacije. Na področju družbenega razumevanja se oblikujeta dve skupini spoznanj: moralne in konvencionalne; prva so univerzalno obvezujoča v vsakem medosebnem odnosu, medtem ko so konvencije variabilne v odvisnosti o družbenega dogovora, saj uravnavajo socialne interakcije in reflektirajo družbeno organizacijo (Turiel, 1983). Distinktivnost področij je mogoče definirati na osnovi značilnih kriterijev presojanja, ki jih posameznik na različnih stopnjah mentalnega razvoja interpretira na osnovi različnih kategorij razlage. Ko gre za moralna dejanja, so predmet presojanja pravičnost, blagostanje in človekove pravice, ki jih posameznik določa z vidika naslednjih kriterijev: obvezanost, impersonalnost, posplošenost. Na različnih nivojih mentalne organizacije jih pojasnjuje v terminih nujnosti, poštenosti, blagostanja ali distributivne enakosti. Pri razumevanju konvencionalnih dejanj pa so središčnega pomena koordinacija socialnih interakcij, konstitutivnost socialnih enot ter socialni konsenz, ki jih posameznik presoja glede na kriterije kaznovanja, avtoritete, pravila, kontekstualnosti in relativizma in jih pojasnjuje s kategorijami stranke, avtoritete, kaznovanja, obzirnosti, osebne izbire ali socialne koordinacije, pač v odvisnosti od nivoja mentalne organizacije. S podobno

analizo distinktivnosti področij socialnega presojanja, kot jo predlaga Turiel (1983), v kateri bi določili definicijsko osnovo, kriterije presojanja in kategorije razlage, bi lahko ugotavljali morebitno nadaljno diferenciacijo mentalnih reprezentacij socialnega. Že hiter pregled raziskovalnih spoznanj, ki se nanašajo na politične in ekonomske ideje, pokaže, da se koncepti obeh področij oblikujejo delno v sferi konvencionalnega, delno pa v domeni moralnega. Politične ideje se nanašajo predvsem na razumevanje postavljanja pravil in odločanja o urejanju življenja v skupnosti (konvencionalna sfera), s presojanjem pravičnosti, poštenosti, enakosti in tolerantnosti pa posega na področje moralnega. Podobno se spoznanja ekonomskega sistema nanašajo na enakost in pravičnost distribucije blaga, ljudi in idej (moralna sfera), oblikovanje cen, delovnih mest, plačilne politike in gospodarskih institucij v splošnem pa posega v domeno konvencionalnega.

Sorodna dinamika strukturnega razvoja razumevanja družbenih odnosov se ne kaže le med različnimi področji (ekonomija, politika, pravo, vera, narodna ali rasna pripadnost...) in posameznimi elementi (denar, profit, delo, poklic, človekove pravice, odločanje...), temveč jo potrjujejo tudi medkulturne študije. Le-te ugotavljajo, da značilnosti družbene ureditve, ekonomskega sistema, prevladujoče socialne norme in standardi predstavljajo pomembne dejavnike, ki vplivajo na hitrost usvajanja posameznih družbenih pojmovanj. Žal smo v času velikih družbenih sprememb v Evropi zamudili priložnost, da bi na podlagi longitudinalnega preučevanja prišli do spoznanja, kako drastičen preobrat v načinu funkcioniranja družbenoekonomskega sistema vpliva na spremembe subjektivnega razumevanja in socialnega vedenja. Glede na to, da je človekova težnja, razumeti dogajanje v okolju, opredeljena z adekvatnim obnašanjem v odnosu na pričakovano ali zahtevano, bi verjetno pri ljudeh iz 'dežel v tranziciji' zasledili razkorak med doseženim nivojem razumevanja in tistim, na katerem funkcionirajo sedaj, ko so vse sfere javnega življenja podvržene zakonom trga. V splošnem na področju razvoja socialne kognicije primanjkuje objavljenih raziskav, ki bi pojasnile odnos med posameznikovim načinom razumevanja družbenih odnosov in načinom obnašanja v interakcijah z drugimi. Poleg zgoraj omenjenih vprašanj o vplivu makrodružbene klime (ekonomskega in političnega sistema) na usvajanje spoznanj, bi bilo zanimivo ugotoviti tudi, kako socialna mikroklima, npr. pripadnost določeni socialni kategoriji (npr. religiozni), opredeljuje subjektivno razumevanje medosebnega in družbenega ter kakšen je v tem primeru odnos med nivojem razumevanja in dejanskim vedenjem. Ugotoviti bi bilo tudi potrebno, kateri so pglavitni socializacijski dejavniki in kakšna je narava njihovega vplivanja na razvoj socialnega razumevanja v različnih življenjskih obdobjih.

Način razumevanja socialnega okolja vpliva na to, na katere informacije je človek selektivno pozoren, kateri problemi so zanj relevantni in katere strategije bo izbiral, da bi dosegel izbrani cilj. Moscovici (1983) govori o dveh distinktivnih tipih socialnih reprezentacij, ki pogojujejo pojasnjevanje razlogov realnega dogajanja, prepoznavanje znakov in njihovega pomena ter usmerjajo socialne odnose: prve poudarjajo individualno odgovornost in osebno zavzetost pri reševanju socialnih problemov, druge pa iščejo socialno odgovornost, ki bi razrešila socialno nepravilnost in individualne probleme. V poudarjanju osebne kavzalnosti pri obravnavanju družbenih vprašanj se izraža desna politična usmeritev, situacijska kavzalnost pa je politično levo usmerjena. Skratka, način razumevanja družbenega opredeljuje tako posameznikovo vrednotenje dogajanja, kot tudi njegovo naravnost do ljudi in vedenje v interakcijah z njimi. Preučevanje razvoja razumevanja družbenega nam torej odkriva načine oblikovanja individualnega odnosa do sveta. Na tej točki se odpira možnost spoznavanja procesa usvajanja vrednot kulturnega okolja pri posameznikih. Socialno presojanje se na vsaki

razvojni stopnji opira na določene principe, ki so osnovani na značilnih vzročno-posledičnih reprezentacijah realnosti. Le-ti določajo, katere vrste sodbe in kakšne oblike vedenja bodo prevladovali na določenem nivoju dosežene kognitivne kompleksnosti. Na ta način pravzaprav vršijo selekcijo dominantnih motivacijskih usmeritev in vzpostavljajo hierarhično ureditev posameznikovih vrednot. Spreminjanje načina razumevanja družbenega bo torej pogojevalo tudi spremembo posameznikovih vrednostnih orientacij. Predpostavimo lahko, da se bodo ti relativno sistematični sklopi posplošenih preferenčnih ciljev pri posamezniku oblikovali tedaj, ko bo sposoben razumeti medosebne odnose vsaj kot minimalno sistemizirane. Iz raziskav razumevanja družbene ureditve in načinov njenega funkcioniranja je razvidno, da se pojmovanja socialnih sistemov prvič pojavijo šele v zgodnji adolescenci, ko je posameznik sposoben prevzeti recipročno socialno perspektivo. Dotlej vse odnose razume le z vidika enega udeleženca interakcije in jih interpretira kot enoznačne pojavne ali vedenjske attribute, katerim pripiše tudi izvor človekove intencionalnosti. Uvidenje recipročnosti odnosov pa posamezniku omogoča razumevanje dvosmernosti vplivanja, s čimer se spremeni tudi interpretacijski plan socialnega vedenja: prvenstveno vlogo prevzamejo subjektivna čustva, misli in hotenja. Na podlagi te reprezentacijske sheme je posameznik sposoben razlikovati osebne od socialnih vlog in razumeti osnove sistema družbenih odnosov, ki v prvi plan postavljajo njihovo funkcijo. Distribucijo družbenih vlog in dobrin pa obrazloži z medosebno kompeticijo. Spreminjanje družbenega položaja pripiše osebnim naporom, znanju in sposobnostim. V svojih razlagah se posameznik še vedno osredotoča na aktualno dogajanje v interakciji in stremi k doseganju obojestranskega zadovoljstva vpletenih strani na ravni instrumentalne izmenjave. Osebi na tem nivoju razumevanja verjetno lahko pripišemo tipične vrednostne preference, v katerih se izraža hedonistična naravnost in uravnoteženje potreb in koristi, ki jih prinaša neka dejavnost njenim akterjem. V tovrstni naravnosti do socialnega okolja pa lahko prepoznamo utilitaren značaj. Na naslednji razvojni stopnji mladostnik prevzema perspektivo posplošenega drugega, ki prenese poudarek socialnega razumevanja na nivo medosebnih relacij in vzajemnosti dejanj. Posameznik zdaj razume celovitost osebnosti ter priznava interindividualno variabilnost. Vendar pa meni, da je življenje v skupnosti mogoče le, če se vse raznolike želje, potrebe, interesi in preference podvržejo enotnemu načrtu. Ureditev posameznih družbenih institucij ali ožjih socialnih skupin po njegovem mnenju vzpostavlja in vzdržuje določen sistem pravil in zakonov, ki se mu morajo prilagajati vsi člani brez izjeme. V njem so implicirani socialna pričakovanja, norme in standardi, ki prevzemajo regulativno moč avtoritete. Skladno s tem nivojem razumevanja statične (nespremenljive, restriktivne) socialne organizacije se verjetno oblikujejo avtoritarne socialne orientacije, ki implicirajo preferiranje vrednot moči in uspeha. V pozni adolescenci so nekateri posamezniki že sposobni prevzemati simbolično družbeno perspektivo in uvideti naravo družbenih procesov z vidika kulturno-historične pogojenosti. Tako so osnovane možnosti za dinamično pojmovanje družbene ureditve, ki predpostavlja spreminjanje socialnih vlog in funkcij med soodvisnimi sistemi glede na kolektivno kompeticijo. Posameznik, ki razmišlja na tej razvojni stopnji, povdarja družbeni dogovor, kot edino sprejemljivo obliko razreševanja sporov in usklajevanja različnih interesov različnih skupin, pri čemer preferira institucionalno ureditev odločanja. Zdaj uvidi, da pravila in zakoni omogočajo koordinacijo socialnih interakcij. Težišče posameznikovega presojanja se na tej razvojni stopnji premakne k poudarjanju raznolikosti življenjskih oblik in dogajanja, ki uvede princip strpnosti nad načelo enakosti. Tako lahko pričakujemo spremembo dominantne socialne orientacije k preferiranju ustvarjalnosti, odgovornosti, neodvisnosti, modrosti in miru ter gradnji pravičnih in harmoničnih socialnih odnosov, osnovanih na spoštovanju integritete drugega.

Opisani model predpostavlja oblikovanje vrednostnega sistema posameznika in adekvatnih socialnih orientacij v soodvisnosti od razvoja razumevanja narave medosebnih odnosov in principov funkcioniranja družbenih organizacij. Predvidena sociokognitivna pogojenost in smer spreminjanja dominacije vrednotnih naravnosti, od utilitarne k avtokratski in od avtokratske k demokratični, vsekakor terjata tudi empirično preverjanje.

LITERATURA

- Berti, A. (1996). Conceptual change in the economic domain: banking. Presented at The growing Mind Congress, Geneva, 14-18 September.
- Berti, A., Bombi, A. (1981). The development of the concept of money and its value: A longitudinal study. *Child Development*, 52, 1179-82.
- Damon, W., Hart, D. (1988). *Self-understanding in childhood and adolescence*. Cambridge: Cambridge university press.
- Delval, J. (1994). Stages in the child's construction of social knowledge. In M. Carretero, J.F. Voss (Eds.), *Cognitive and instructional processes in history and the social sciences*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum, 77-102.
- Delval, J., Del Barrio, C., Espinosa, M.A., Breña, J., Chakur, C. (1996). Children's understanding of their own rights: A first approach. Presented at The growing Mind Congress, Geneva, 14-18 September.
- Doise, W. and Mugny, G. (1991). *The Social Development of the Intellect*. Oxford: Pergamon.
- Durkin, K. (1996). *Developmental Social Psychology, From Infancy to Old Age*. Blackwell Publishers Inc.
- Enesco, I., Giménez, M., Olmo, C., Parabela, I. (1996). Conceptions about race and their development in spanish young Children. Paper presented at The growing Mind Congress, Geneva, 14-18 September.
- Fiske, S.T., Taylor, S.E. (1991). *Social Cognition*, Second Edition. McGraw Hill, Inc.
- Farr, R.M., Moscovici, S. (Eds.) (1984). *Social Representations*. Cambridge University Press.
- Furnham, A., Stacey, B. (1991). *Young People's Understanding of Society*. London, NY: Routledge.
- Hirschfeld, L.A., Gelman S.A. (Eds) (1994). *Mapping the mind, domain specificity in cognition and culture*. Cambridge University press.
- Jahoda, G. (1984). The development of thinking about socio-economic systems. In H. Tajfel (Ed.), *The social dimension, European developments in social psychology*. Cambridge University Press. Vol 1, 89-111.
- Meadows, S. (1993). *The child as thinker, The development and acquisition of cognition in childhood*. London, NY: Routledge.
- Milner, D. (1984). The development of ethnic attitudes. In H. Tajfel (Ed.), *The social dimension, European developments in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. Vol 1, 89-111.
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. In: R.M. Farr and S. Moscovici (Eds.), *Social representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perret-Clermont, A.-N. (1980). *Social Interaction and Cognitive Development in Children*. London: Academic Press.
- Pijaže, Ž., Inhelder, B. (1978). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Selman, R.L. (1980). *The Growth of Interpersonal Understanding, Developmental and Clinical Analyses*. Academic Press, Inc.
- Turiel, E. (1983). *The development of Social knowledge, Morality and Convention*. Cambridge University Press.
- Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: the development of higher psychological processes*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Wellman, H.M., Hickling, A.K., Schult, C.A. (1997). Young Children's Explanations: Psychological, Physical and Biological Reasoning. In: H. Wellman and K. Inagaki (Eds.), *Children's Theories*. Vol. in the series: *New Directions for Child Development*. San Francisco: Jossey-Bates.
- Wertsch, J.V. (Ed.) (1985). *Culture, Communication and Cognition, Vygotskian Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.

Simpozij Sokol: včeraj, danes, jutri

VELKO S. RUS

NEKAJ UVODNIH BESED O SIMPOZIJU "SOKOL: VČERAJ, DANES, JUTRI"

Sekcija za sociopsihologijo ter interdisciplinarne študije Društva T. G. Masaryk za filozofsko antropologijo, za etiko ter družboslovne in humanistične vede je 9. septembra 1997 pripravila prvi simpozij po 2. svetovni vojni z naslovom "Sokol: včeraj, danes, jutri" (organizator dr. Velko S. Rus). Omenjeni simpozij naj bi sicer potekal že junija 1997, vendar je bil neposredno pred začetkom preložen, in sicer zaradi smrti Zorana Poliča. Priprave za prvi sklic simpozija so bile sorazmerno dolgotrajne in so potekale od zgodnje pomladi '97, prijavljenih pa je bilo več kot 15 referentov. Zato je bilo posvetovanje preloženo na 9. september 1997. Tako kot v predhodnem, junijskem primeru, so bili poleg številnih posameznikov vabljeni tudi vodje različnih sokolskih društev in različnih športnih organizacij. Kljub prestavitvi je bilo na septembrskem simpoziju skupaj 24 udeležencev.

Vsi povabljeni so dobili naslednje vabilo:

VABILO NA SIMPOZIJ/OKROGLO MIZO Z NASLOVOM

"SOKOL: VČERAJ, DANES, JUTRI"

Spoštovani !

Vabimo Vas na simpozij/okroglo mizo z naslovom: "SOKOL: VČERAJ, DANES, JUTRI", ki ga organizira sekcija za (socio)psihologijo ter interdisciplinarne študije Društva T. G. Masaryk za filozofsko antropologijo, za etiko ter za humanistične in družbene vede in ki bo 9. septembra 1997, in sicer v sejni sobi (5. nadstropje) Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, z začetkom ob 9.15.

Simpozij oz. okroglo mizo smo s 17. 6. 1997 predstavili na 9. september 1997. Simpozij, na katerega se je prijavilo 18 referentov, od katerih so skoraj vsi potrdili svoje sodelovanje, je bil prestavljen zaradi smrti Zorana Poliča, enega od vodij predvojnega Sokola. Srečanje bo predvidoma potekalo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer nam je vodstvo fakultete odstopilo prostor v sejni sobi (5. nadstropje).

Načrtujemo celodnevno srečanje. Prvi del srečanja bo posvečen zgodovinskimi vprašanjem, drugi del pa bo posvečen aktualnim problemom in projekcijam v bodočnost, pa tudi vsem tistim temam v zvezi z vprašanji osebne (telesne in duhovne) kulture, življenjskega stila in kakovosti življenja, ki jih velja osvetliti z interdisciplinarnega teoretičnega, raziskovalnega in uporabnega vidika (sociopsihološkega, antropološkega, športnega, telesno - kulturnega, pravnega, zdravstvenega, marketinškega, manager-

skega itd.). Zato je soorganizator drugega dela srečanja tudi sekcija za socialno psihologijo DPS.

Tukaj bomo, tako kot že v prvem dopisu, opozorili zgolj na nekatere probleme, ki bodo morda vredni omembe:

- Zgodovinska vloga in pomen Sokola, zlasti v najtežjih trenutkih odločitev v zvezi z vprašanji nacionalne svobode in suverenosti.

- Odkod tolikšen današnji "molk" o eni največjih duhovnih, materialnih in množičnih sil slovenske polpretekle zgodovine?

- Kakšne so današnje alternative pravno-normativnih vidikov nasledstva sokolske lastnine?

- Kakšna sta vloga in pomen sklepa razpustitvenega kongresa Sokola po 2. svetovni vojni, ko je bil sprejet sklep, da vse nepremičnine v dotedanji lasti Sokola služijo enakim ciljem kot do tedaj?

- Kako je zgodovina Sokola predstavljena v šolskem (osnovnošolskem, srednješolskem, univerzitetnem), medijskem in publicističnem sistemu slovenske države po letu 1991?

- Vidiki aktualnega razvoja in projekcija v bodočnost: Sokol kot vsem Slovencem in državljanom Slovenije dostopna športna, telesno-kulturna, rekreacijska in razvedrilna dejavnost, kot "gibanje" za osebno (telesno in duhovno) kulturo in kakovost življenja.

- Marketinško-managerski vidiki uveljavljanja Sokola in njegovih pluralnih vidikov v današnjem slovenskem prostoru.

- Raziskovalni, uporabni in praktični vidiki obravnavanja problematike osebne (telesne in duhovne) kulture, življenjskega stila (športa, rekreacije, razvedrila, načina preživljanja prostega časa) in kakovosti življenja.

- Predlog za ustanovitev "Centra za sokolske študije, dejavnosti in razvoj". Predlagamo, da so poleg Društva T.G. Masaryk (oz. njegove sekcije za sokolske študije) soustanovitelji vsi tisti, ki kakorkoli posredno ali neposredno razpolagajo z "nekdanjo" sokolsko lastnino, posebej pa so vabljeni še Olimpijski komite, Športna unija in Zveza športnih organizacij, pa tudi MŠŠ ter Ministrstvo za kulturo.

Znova velja poudariti, da gre za enega prvih tovrstnih simpozijev/okroglih miz po 2. svetovni vojni v Sloveniji, kar daje slutiti, da gre za posebej zanimivo tematiko.

Prosimo Vas, da nam čim prej sporočite naslov Vašega prispevka, če pa Vas bo pričujoči dopis dosegel šele tedaj, ko se boste vrnili s počitnic, pa najkasneje do 26. avgusta 1997. Vsem tistim, ki bodo potrdili svoje dosedanje prijave (menimo, da bo to večina že prijavljenih za prvi simpozij) in tistim, ki se bodo morda prvič prijavili kot nastopajoči, bomo ponovna vabila, skupaj s programom srečanja oz. nastopajočih, dostavili med 29. avgustom in 2. septembrom 1997.

Seveda ste na srečanje vsekakor iskreno vabljeni tudi v primeru, če se ga boste udeležili brez aktivnega prispevka. Velik poudarek bo namreč tudi na diskusiji in pluralni izmenjavi različnih pogledov.

Svoje prijave lahko dostavite na naslov: dr. Velko S. Rus, Vojkova 4, 1000 Ljubljana.

ali pa na naslov:

dr. Velko S. Rus, oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana.

Prilagamo tudi program, ki naj bi ga izpeljali 17. junija 1997, oz. dopis, ki smo ga poslali večini že prijavljenih za prvo srečanje, ki je predstavljeno na 9. september.

Ljubljana, 15. 8. 1997

dr. Velko S. Rus

P.S.:

Prilagamo tudi osnutek programa sokolskega društva LIPA, ki je v ustanavljanju od jeseni 1994. Gre za predlog programskih izhodišč, ki so bila oblikovana poleti 1994 in so zajeta tudi v statutu sokolskega društva LIPA, ki pomladi 1997 še ni prejelo odločbe o registraciji. Tekst je podan v nespremenjeni obliki zato, ker je bil kot tak razmnožen in distribuiran tudi jeseni 1994. - Poleg tega je priložena tudi fotokopija članka, ki je bil junija 1996 objavljen v sobotni prilogi časopisa DELO.

Z željo po skupnem sodelovanju Vas lepo pozdravljamo !

* * *

* Potek posvetovanja "Sokol: včeraj, danes, jutri" dne 9. 9. 1889:

Posvetovanje je z uvodom odprl dr. Velko Rus, sledila pa je uvodna minuta molka, posvečena spominu na Zorana Poliča. Pozdravne besede sta spregovorila red. prof. dr. Dušan Nečak (v imenu ZI FF v Ljubljani) in Tomaš Vostrý, I. sekretar veleposlaništva Republike Češke v Ljubljani. Kasneje so s prispevki oz. v diskusiji sodelovali še Milan Likič Guček, Aleksander Lavrenčič, dr. Janez Rugelj, Daniel Knaus (starosta Sokolske zveze Slovenije), dr. Janez Peršič, Drago Čebular, dr. Vojan Rus, Jože Senica, Mimica Avsec, Boris Rutar, Bogo Krenčič, Leopold Hribar in dr. Velko S. Rus. - S kratkim premorom je srečanje, polno žive diskusije, trajalo od 9 do okoli 16 ure.

Posebna zahvala gre tudi vodstvu Filozofske fakultete v Ljubljani in njeni tajnici, gospe Amaliji Šiftar, ki so nam prijazno odstopili prostor sejne sobe Filozofske fakultete v Ljubljani, kjer je tudi potekalo srečanje.

P.S.:

Avtor pričujočega prispevka je takoj po koncu (zelo) uspešnega simpozija dne 9. septembra 1997 na STA (Slovenska tiskovna agencija) odnesel naslednje sporočilo (ki seveda ni zagledalo luči sveta v nobenem od slovenskih medijev):

"V torek, 9. septembra 1997, je bil na Filozofski fakulteti v Ljubljani simpozij z naslovom "Sokol: včeraj, danes, jutri". Organizirala ga je sekcija za sokolske študije Društva T. G. Masaryk za filozofsko antropologijo, za etiko ter družboslovne in humanistične vede (predsednik dr. Vojan Rus), prostor pa je simpoziju naklonilo vodstvo

Filozofske fakultete v Ljubljani. Pozdravne govore so imeli prof. dr. Dušan Nečak, vodja ZI FF v Ljubljani, gospod Tomaš Vostrý, sekretar veleposlaništva Češke Republike v Ljubljani in dr. Velko S. Rus, vodja sekcije za sokolske študije Društva T. G. Masaryk. Na simpoziju, prvem tovrstnem po 2. svetovni vojni v Sloveniji, je nastopilo enajst referentov, ki so pokrili različne vsebinske vidike, ki so neposredno ali posredno povezani s sokolsko problematiko. Med drugim je bil od sekcije za sokolske študije Društva T. G. Masaryk podan predlog za oblikovanje novega Centra za sokolske študije, dejavnosti in razvoj, katerega soustanovitelji naj bi bili poleg že omenjene sekcije vsi tisti, ki kakorkoli razpolagajo z nekdanjo sokolsko lastnino. Po dolgi, zelo živahni in zanimivi diskusiji, v kateri je sodelovalo več kot ducat diskutantov, se je simpozij zaključil šele v popoldanskih urah."

Objavljamo vse prejete pismene prispevke za simpozij SOKOL: VČERAJ, DANES, JUTRI.

Spoštovani!

Naš pokojni profesor in moj predhodnik na katedri za sodobno zgodovino prof. dr. Metod Mikuž je študentom in kolegom rad zatrjeval, da sodijo med najpomembnejše značilnosti slovenske zgodovine slovenske množične organizacije. Posebej je poudarjal pomen slovenskega prostovoljnega gasilstva, telovadnih organizacij Sokolov in Orlov in slovenskega združništva. Mnoge zgodovinarje je navduševal za raziskovanje te tematike, ne prav veliko jih je njegovi vzpodbudi sledilo. Od navedenih tem je slovensko zgodovinopisje že največ raziskalo slovensko združništvo, o slovenskem prostovoljnem gasilstvu je bila napisana celo doktorska disertacija, obe najpomembnejši telovadni organizaciji Sokoli in Orli pa sta ostali na obrobju zanimanja. Nista pa bili ne prezrti in ne zamolčani, kot je danes modno zatrjevati, čeprav je to tako skregano z resnico, kot tista nedavna trditev za strankarsko-politično rabo, da sodi dogajanje na soški fronti med zamolčano zgodovino v bivši državi. Škoda, da takim trditvam botrujejo visoko izobraženi ljudje, celo taki z univerzitetnimi naslovi.

Slovensko sokolstvo je zagotovo tematika, ki je vredna podrobnejše in podrobne osvetlitve. Ne samo danes na tem strokovnem srečanju, temveč kontinuirano in sistematično. Morda ni pretirano, če zatrdim, da je bilo v povojnem času o sokolstvu več govora kot politični sili, zlasti z vidika skupine, ki je soustanovila Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Manj pa poznam strokovna dela, ki bi sokolstvo prikazovali z vidika njegovih moralnih vrednot, pomena za telesno zdravje prebivalstva ali njegove narodno zaščitne oz. narodno prebudne aktivnosti. Zagotovo sem kakšen vidik pozabil. Skratka, celovitost obdelave fenomena mi je pomembna in interdisciplinarnost pogoj za uspešno osvetlitev. Udeleženci današnjega srečanja kažejo, da je bil tudi organizatorjem tega srečanja, še zlasti kolegu Velku S. Rusu, tak cilj blizu.

Znanstveni inštitut Filozofske fakultete je bil v vsem času obstoja odprt za vse aktivnosti, ki na področju znanstvenih disciplin humanistike in družboslovja prispevajo k novemu znanju. Glede na to, da ZIFF ni znanstveno raziskovalna organizacija v klasičnem pomenu, temveč le koordinator znanstvenega dela na FF in ima zato zelo zožene možnosti za samostojno organiziranje znanstvenih srečanj, nam je vsaka kvalitetna iniciativnost naših sodelavcev dobrodošla. Sodelovanje z današnjimi organizatorji ni prvo in prepričan sem tudi ne zadnje. Če bodo rezultati današnjega srečanja dostopni javnosti tudi v pisani obliki, bo namen zagotovo dosežen.

V imenu ZIFF želim udeležencem današnjega srečanja, da bi zadovoljni zapustili prizorišče, organizatorjem, da bi bilo srečanje tako uspešno, da ne bo zadnje, vsem pa, da bi nas obogatilo z novim znanjem.

Spoštovane dame in gospodje,

v čast mi je, da smem v imenu Veleposlaništva Češke Republike pozdraviti ta simpozij in Društvu T. G. Masaryk se iskreno zahvaljujem za povabilo.

Tema sokolstva, kateri je ta simpozij posvečen, je nam Čehom posebej blizu. Mogoče bo to dejstvo kateri od nastopajočih v delu, posvečenem zgodovinskim vprašanjem, posebej omenil.

Da ima sokolsko gibanje širši, ne le ozko lokalni pomen, omejen na Češko, potrjuje njegova razširitev zunaj čeških meja. Sokolstvo je od samega začetka pomenilo ne le vrhunske in ne le športne aktivnosti, ampak tudi rekreacijsko in kulturno dejavnost. Sokolstvo je vedno predstavljalo življenjski stil, kakovostno, zdravo, do narave prijateljsko in do drugih sodržavljanov nenasilno vedenje vsakega posameznika.

Temeljne vrednote sokolstva so se v zgodovini vedno lahko ujemale le z demokratično politično državno ureditvijo. Slovenija je po ustavi pravna, socialna država. Simpoziju želim, da tudi temeljito prouči, koliko možnosti ima sokolsko gibanje v politično demokratični Sloveniji, da se zares tako idejsko kot infrastrukturno razvija, širi in dokazuje svojo humanistično vsebino.

Hvala za pozornost.

T. G. Masaryk, njegovi življenjski pogledi in njihov vpliv na sokolsko gibanje

MILAN LIKIČ

T. G. Masaryk se je rodil 7. marca 1850 v Hodoninu na Moravskem. Izhajal je iz družine, katere socialni stan ni obetal najlepše prihodnosti.

Že v zgodnjem otroštvu se je spoznal s takratnim sokolskim gibanjem in njihovim načinom življenja: v drugem delu hiše, kjer je prebival, so imeli Sokoli svojo telovadnico. Danes je v tistem delu hiše, kjer je T.G. Masaryk preživel mladost, muzej.

Gre za podatek, ki je tudi raziskovalcem Masaryka v Sloveniji sorazmerno malo znan. Gre za podatek, ki je v Sloveniji prvič "z govornjo besedo" javno predstavljen ravno na prvem simpoziju o sokolskem gibanju v Sloveniji. Masaryk se je torej s pojavom, vlogo in dejavnostjo češkega Sokola seznanil že v najzgodnejšem otroštvu in zanesljivo lahko trdimo, da je imelo ravno to obdobje zanj pomembno vlogo pri oblikovanju osebnosti, vrednot in stališč do Sokola.

Po končani gimnaziji je študiral na Dunaju in leta 1876 tam zagovarjal svojo doktorsko disertacijo na temo Platonovega pojmovanja duše, leto dni kasneje pa je postal privatni docent na dunajski univerzi.

Tudi v času, ko je živel na Dunaju in deloval kot poslanec v parlamentu, ni pozabil na sokolsko gibanje, pri čemer so mu pomagali tudi nekateri slovenski študenti, ki so takrat bili na Dunaju in bili prav tako člani Sokola. Menim, da gre za pojav, ki je še vedno veliko premalo oz. skoraj neobravnavan tudi v slovenskem zgodovinopisju. Vsekakor pa je Masaryk tudi v tem obdobju, tako kot v vseh ostalih obdobjih svojega življenja, sokolstvo dojemal in razvijal kot del svojega vsakdanjega življenjskega stila (česar ne moremo trditi za njegovega sina Jana Masaryka, ki je v kasnejšem obdobju uvajanja totalitarne sistema v Češkoslovaški republiki kot žrtev stalinizma tako tragično končal pomladi 1948).

Po izbruhu 1. svetovne vojne je zapustil Prago in odšel v Švico, v Zürich in se nastanil v hotelu Richmond. Tu je ustanovil *Zagrančni revolucionarni komitet* in v njem osebno skrbel za politično diplomatske stike z vladami antantnih držav. Tukaj se je dejansko rodila Češkoslovaška republika. Tu je Masaryk pisal tudi članke o češkem vprašanju za časopisa *Le journal* (Ženeva) in *La Gazette* (Lausanne). Tu je tudi sestavil svoj govor ob 500-letnici nasilne smrti velikega češkega reformatorja Jana Husa, ki se je pojavil skoraj 100 let pred Martinom Lutrom, kar je zanimiva koincidenca z razvojem češkega Sokola. Eno od sokolskih društev pred 2. svetovno vojno v Ljubljani se je imenovalo Tabor. Gre za ime, enako imenu češkega mesta, oporišča husitov. Danes v mestu Tabor obstaja muzej, ki ga je avtor teksta že večkrat obiskal, obisk pa priporoča tudi ostalim.

Posebno pozornost je Masaryk vseskozi namenjal tudi t.i. narodnostni filozofiji. Menil je, da je narodnostna filozofija znanost o življenjskem in svetovnem nazoru človeka. Že v času, v katerem je živel, je ugotovil, da poleg številnih integracijskih procesov, ki potekajo med različnimi narodi, obstaja pri vsakem narodu tudi želja po samobitnosti in neodvisnosti. To naj bi veljalo tako za majhne, kot za velike narode. Pri majhnih narodih naj bi bila ta težnja izražena še močneje. (Poglejmo le naš primer oz. skepso, ki je vseskozi prisotna pri vključevanju v evropske in širše integracije.) Že takrat je Masaryk pravilno trdil: narod, naj bo velik ali majhen, lahko prosperira le v

sodelovanju z drugimi narodi, v izmenjavi različnih vrednot in materialnih storitev. Sokolsko gibanje je T. G. Masaryk torej povezoval z narodnim vprašanjem.

Boj za obstanek vsakega naroda je po njegovem mnenju nekaj samoumevnega, pa tudi čustvenega, ko pa je samostojnost dosežena, mora čustva zamenjati razum.

Masarykova misel je za Čehe pomembna, ker podaja rešitev narodnega vprašanja. Zavedal se je, da razvoj nekega naroda ni mogoč brez upoštevanja zunanjih vplivov. Pri tem pa se je seveda težko odločiti, kaj sprejeti in kaj zavrniti, težko se je odločiti za odprtost v svet ali pa zapiranje za svoje meje.

S svojim delom je Masaryk nedvomno vplival tudi na slovenske Sokole. Velja poudariti, da je imel Masaryk z delom vodstva slovenskega Sokola tudi osebne stike in da je s svojo filozofijo ter s politično in s socialno usmerjenostjo vplival tudi na njihova stališča do nacionalne suverenosti in samostojnosti.

Morda bi veljalo omeniti, da je bila za Masaryka Sokol izrazito nadstrankarska zadeva, kljub temu da je ustanovil svojo Narodno socialistično stranko, katere številni člani so bili kasneje, med nacistično okupacijo takratne Češkoslovaške, pogosto zelo preganjani od nacistične oblasti. Na tem mestu naj omenim, da so v času med obema vojnama tudi v Sloveniji obstajali poskusi ustanovitve tovrstne stranke (kar je zopet nov izziv za slovensko zgodovinsko pisje).

Pomembno vlogo pri razvoju vsakega naroda naj bi imela tudi kultura, kamor je T. G. Masaryk prišteval tudi telesno kulturo, zajeto v zamisli in akciji sokolskega gibanja.

V tem času je bil Masaryk kljub številnim obveznostim in nalogam udeležen tudi pri številnih sokolskih dejavnostih, ne le kot prvi častni član, ampak, kot sem že omenil, s svojo življenjsko filozofijo. V tem je tudi Masarykova značilnost: v sovpadanju med njegovo splošno filozofijo in življenjskim prepričanjem, ki prikazuje Masaryka v vlogi pripadnika sokolske organizacije in gibanja.

Ravnokar omenjeni primeri zgovorno povedo, da je Masaryk resnično skupni imenovalec nekaterih bistvenih dogodkov, ljudi in izročil, povezanih s slovensko nacionalno identiteto. Poleg Plečnika, Mihajla Rostoharja, različnih skupin intelektualcev itd. lahko s T. G. Masarykom povežemo tudi nekatere predstavnike vodstva slovenskega Sokola.

T. G. Masaryk je Čehom ostal v spominu tudi zaradi svoje skromnosti in pripravljenosti prisluhniti vsakemu človeku, ne glede na status in položaj, ki ga je le-ta užival. To so bili njegovi študenti, vojaki, politiki in pa seveda njegovi poklicni kolegi, profesorji.

Prisluhniti pa je znal tudi preprostim ljudem, ki so se včasih nanj obrnili kar na ulici, med katerim od njegovih številnih sprehodov po Pragi.

Bil je tudi reden obiskovalec različnih sokolskih zletov. Sekcija za sokolske študije Društva T. G. Masaryk razpolaga s kopijami posnetkov Masarykovega obiska sokolskega zleta 1920, pa leta 1919 v Plznu, ena najbolj znanih fotografij pa je Masarykova fotografija na konju, kjer je skupaj z drugimi konjeniki - Sokoli. Fotografija sokolskega spreveda je bila posneta leta 1926.

Za Masaryka lahko rečemo, da je eden najpomembnejših predstavnikov t.i. evropske ideje, kar skuša s svojim delom razvijati tudi Društvo T. G. Masaryk danes v Sloveniji (v katerem deluje tudi sekcija za sokolske študije). V času, ko so velik del Evrope in češko soseščino preplavljale različne diktature, je bila Češkoslovaška demokracična in stabilna država, ena najrazvitejših na svetu, hkrati pa lep primer ekonomsko učinkovite socialne države. Ideja Sokola pa je ideja z izrazito evropskimi razsežnostmi, utemeljena na konceptu narodove suverenosti in posameznikove osebnosti.

Vloga in pomen telovadbe, planinarjenja in vzdržljivostnega teka za telesno in duševno zdravje človeka v današnji civilizaciji

JANEZ RUGELJ

1. Izhodišča

Življenjski slog velike večine ljudi v tej civilizaciji je klavrn predvsem zaradi odtujenosti od narave, od dela in od svojega bistva, kar pomeni, da večina ljudi ne do-seže svoje identitete.

1.1. Odtujenost od narave

Ni še dolgo tega, ko je večina prebivalcev Zemlje živela v naravi. V hišo so prišli samo zato, da so se najedli (pa še to ne vedno) in naspali.

S tekom in planinarjenjem lahko v naših življenjskih razmerah vsaj delno nado-meščamo nekdanje trajno bivanje naših prednikov v naravi. Kdor tega me uresničuje, ne more biti normalen, saj je odtujen od svojega temeljnega bistva - pristnega stika z naravo. Ta odtujenost usodno preplavlja tudi ostala področja njegove osebnosti.

1.2. Velika večina ljudi je prisiljena opravljati heteronomno delo, ki je v bistvu prikrito tlačansko oz. suženjsko delo. Zelo redki so ljudje, ki so uspeli priboriti poseben privilegij, da opravljajo avtonomno, svobodno delo. Vsak človek, ki opravlja hetero-nomno delo, je trajno izpostavljen rafiniranemu družbenemu nasilju, ki ga je odlično opisal Zoran Kanduč v svoji razpravi *Temelji kriminologije vsakdanjega življenja - delo kot vidik strukturnega nasilja* (Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 1995, 46:225-236).

1.3. Kdor je odtujen od narave in od dela, je nujno odtujen tudi od svojega bistva, saj se ga v nasilnih okoliščinah vsakdanjega življenja ne more ovesti, kajti v majhnih stanovanjih "betonskih džungel" ga usodno motijo (terorizirajo) televizija, telefon, histeroidni svoji in številne skrbi.

V navedenih okoliščinah nujno pride do kopičenja stresne energije (ta povzroča razne psihosomatske težave), ki jo je mogoče ZDRAVILNO nevtralizirati samo z inten-zivno in dolgotrajno telesno vadbo, predvsem z vzdržljivostnim tekom in planinar-jenjem, patološko pa seveda še z alkoholnimi pijačami, raznimi pomirili in številnimi patološkimi odvisnostmi: alkoholizem, narkomanija, požrešnost itn.

Kdor ne zna ali pa se noče potruditi, da bi ustvarjalno presegel čeri odtujenosti, se brezpogojno znajde v tako neznosni stiski, da mora zbežati v neko omamo in tako postati odvisen od alkohola, tobaka, mamil, televizije, fantaziranja, hazarderstva, hrane, patoloških odnosov (Sanja Rozman: *Zaljubljeni v sanje*, DAN, Ljubljana 1995).

Navedene odtujenosti je mogoče preseči in tako preprečiti "zdrs" v neko odvisnost samo z dosledno usmeritvijo v zdravo življenje in ustvarjalnost.

1.4. V Sloveniji ni danes nobene strukture, ki bi s poučevanjem, redno vadbo in lastnim zgledom navduševala mladino za redno telovadbo, kot je to počel Sokol pred 2.

svetovno vojno. V preprostih razmerah življenja na deželi (Mirna na Dolenjskem) nas je šolske otroke telovadec Sokola (Jože Zupančič) uspel za vse življenje navdušiti za telovadbo. Osebno redno zjutraj telovadim od konca 2. svetovne vojne.

2. Vloga in pomen športnih in rekreativnih dejavnosti za telesno in duševno zdravje

Poznamo veliko športnih dejavnosti. Nekatere so samo za izbrance, ker zahtevajo veliko časa in denarja, nekatere pa dišijo celo po snobizmu: smučanje na vodi, sabljanje itd.; nekaj je tudi takih, ki koketirajo s smrtjo: avtomobilizem, skrajni alpinizem in motociklizem.

Športne dejavnosti imajo veliko vlogo pri oblikovanju osebnosti. Pri športu se posamezniku dviga pogum in stopnjujeta vzdržljivost in volja, obenem pa se navaja na podrejanje skupnosti in sodelovanje v medsebojnih odnosih.

Jutranja telovadba, izleti peš v naravo, tek in planinarjenje pa so dostopni vsakomur in dajejo neomejene možnosti za telesno vadbo in užitek, in še poceni so povrhu.

3. Jutranja telovadba

3.1. Vsi Slovenci smo bili na razne načine poučeni, da ni zdravja brez REDNE IN ZELO INTENZIVNE jutranje telovadbe, pa vendar redko srečamo tako ozaveščenega in urejenega človeka, ki bi RES VSAKO JUTRO telovadil tako, kot se spodobi. To dejstvo je zame absolutni dokaz, da je tudi "civilizirani" del človeštva na določenih področjih šele v kameni dobi razvoja.

Torej vemo, da ne moremo biti zdravi, če se zjutraj z izdatno telovadbo pošteno ne razmigamo, pa vseeno velika večina Slovencev ne telovadi. Kje je vzrok za takšno nezaslišano ignoranco zelo pomembnih življenjskih spoznanj? Odgovor je na dlani. Ali smo premalo intelektualno in duhovno razviti ali pa smo bolni! Na osnovi natančnega študija (opazovanja z neposredno udeležbo) več tisoč "ljudi v stiski" (raznih profilov in izobrazbe: od polpismenih do doktorjev znanosti) in opazovanja mojih bližnjih sorodnikov, prijateljev in znancev sklepam, da nas takorekoč vse usodno krotoviči nerazvitost in bolehnost na duhu.

Ugotovil sem, da je samo zelo tenka plast odraslih ljudi sposobna razmeroma hitro in za vedno ponotranjiti na ustrezen način razodeta spoznanja, ki se nanašajo na zdravo življenje in ustvarjalnost.

Do zgornjih poraznih ugotovitev o odnosu ljudi do telovadbe sem prišel predvsem z poglobljenim preučevanjem več tisoč ljudi, ki so se pri meni zdravili in urejali v zadnjih 27 letih. Domala nihče med njimi ni pred vstopom v mojo ordinacijo redno in izdatno telovadil. Med programom urejanja sem jih na razne načine navduševal za telovadbo in samo redke posameznike pripravil do tega, da so REDNO IN IZDATNO telovadili. Velika večina tistih, ki so zapustili program, se je postopoma spet polenila in opustila jutranjo telovadbo, vzdržljivostni tek in planinarjenje. Če bi bili intelektualno in duhovno razviti, tega ne bi storili! To pomeni, da tudi moj program, ki je nadvse zahteven, spodbuden in za zelo redke tudi izjemno uspešen, ne more zares in za vedno aktivirati "ljudi v stiski". To dalje pomeni, da so "ljudje v stiski" doživeli tako usoden osebnostni zlom, da morajo vse življenje biti vključeni v določen sistem zdravega življenja, ki jih trajno spodbuja.

3.2. Bistvo jutranje telovadbe

Jutranja telovadba je temelj temeljev telesne kulture. Z majhno porabo časa in izrednim vsakojutranjim naprežanjem volje (kar je bistveno) mogočno zakoračimo v življenje porajajočega se dneva. Izredno ugodno vpliva na telesno in duševno zdravje iz naslednjih razlogov:

- Ker nam omogoči in nas tudi "prisili", da se zjutraj, takoj ko vstanemo, tudi res "zбудimo".

- Z dovolj pospešeno vadbo in postopnim večanjem naporov obremenimo srce in nekatere druge organe za približno pet- do desetkrat bolj, kot so obremenjeni v spanju, kar zelo vzpodbudno vpliva na vzdrževanje in krepitev telesne zmogljivosti.

Takoj zjutraj ugotovimo moč naše volje. Če se nam ne ljubi, da bi se pošteno "zmigali", ker smo leni, nas to spoznanje lahko pripelje do tega, da mobiliziramo "rezervno" voljo, obenem pa storimo odločilni korak k sproščenosti, aktivni naravnosti in optimizmu tega dne. Če se nam z jutranjim programom telesne vadbe posreči premagati svoje odpore (lagodnost, lenoba, črnogledost itd.), se nam dvigne samozavest - kot vedno, kadar premagamo sami sebe:

Med telovadbo se veselimo in smo srečni, da lahko sploh telovadimo (koliko ljudi je mrtvoudnih in podobno prizadetih, ki bi ne vem kaj dali, da bi lahko telovadili, tekli itn.). Med telovadbo se zlahka otresemo mračnih misli in se prepojimo s pozitivnimi mislimi (glej knjigo Norman V. Peale: Moč pozitivnega mišljenja. Mohorjeva družba, Celje 1992), ki nam bodo omogočile, da bomo skozi ves dan človekoljubno usmerjeni.

3.3. Program jutranje telovadbe:

- vstani tako zgodaj, da imaš za telovadbo na voljo vsaj četrt ure;

- takoj ko vstaneš, sleci pižamo, obleci spodnje hlače (če bi koga motil s svojo goloto, sicer telovadi gol), odpri na stežaj okno in začni telovaditi:

Lahkoten tek na mestu (na preprogi) s postopnim zviševanjem hitrosti in maksimalnim dviganjem nog; proti koncu uporabi skrajne moči, tako da se močno zadiháš in začneš potiti, srčni utrip pa se zviša na približno 150 utripov v minuti. Pazi na lahko spuščanje nog, prvič zato, da ne motiš sosedov v spodnjem nadstropju, drugič pa zato, ker to prispeva k vadbi elegancije telesnih gibov. Tek mora trajati najmanj 3 minute.

- Različne razgibalne vaje (predklon, zaklon, odklon v stran, kroženje in sukanje trupa, nihanje in kroženje bokov, odnoženje, raznoženje in kolebanje spodnjih udov, gibi v stopalnih sklepkih, različni gibi v ramenskih sklepkih, različni gibi v drugih sklepkih itd.), ki naj trajajo vsaj 5 minut. Pri razgibalnih vajah je pomembno, da telovadiš do skrajnih meja, do bolečin, sicer so razgibalne vaje brez koristi; razodevajo le lenoba telovadca.

- Počepi (od 20 do 100 in več), katerim sledi še dviganje na rokah (10 do 30 in več), pomenijo najkoristnejši del jutranje vadbe, kajti pri teh vajah se razkrije moč tvoje volje. Šele pri teh vajah se pošteno spotimo in zasopemo.

Dvigovanje na drogu (ki ga je mogoče improvizirati v vsakem stanovanju z namestitvijo kovinskega droga med dvema stenama v hodniku), vsaj 5- do 10-krat.

Malo ljudi ve, da je telovadba izredno pomembna zaradi ohranjanja sklepnih površin. Namreč, sklepni hrustanec ni prekrvavljen (nima krvnih žil), pač pa se prehranjuje prek sklepne tekočine, ta pa se dovolj izdatno izloča samo pri dovolj dolgem in skrajnostnem razgibavanju sklepov. (Doslej sem še pri vsakem, ki je imel okvarjen hrustanec, ugotovil, da ni redno in pravilno telovadil.)

Zelo redki so ljudje, ki bi vse življenje redno zjutraj izdatno telovadili. To pomeni:

- Ali je celotna vzgoja na tem področju skoraj v celoti napačna? Glavna hiba je v tem, da vzgojitelji, ki poučujejo o jutranji telovadbi, sami redno zjutraj ne telovadijo.

Pač niso pravi vzgojitelji, temveč priganjači. Vendar se v vlogi vzgojitelja znajde skoraj vsak človek: roditelj, vzgojiteljica v vrtcu, učitelj, predstojnik, zdravnik, duhovnik, politik ipd.

- Ali pa je velika večina ljudi še na tako nizki stopnji intelektualnega in duhovnega razvoja, da ni sposobna dojeti omenjenih neizmernih koristi jutranje telovadbe?

3.4. Posebne vrste male telovadbe

Poleg omenjene "velike" jutranje telovadbe mora človek, ki je vsestransko razgledan in zares usmerjen v zdravo in ustvarjalno življenje, opraviti čez dan in zvečer še vrsto "malih telovadb":

- Po jutranji "veliki" telovadbi med jutranjo toaleta naj bi opravili telovadbo obraznih mišic in sicer dobesedno z grotesknimi grimasami pred ogledalom.

- Večkrat čez dan je nujno opraviti vadbo raznih mišic z občasnimi in ponavljajočimi se izometričnimi kontrakcijami (krčenje mišic brez premikanja v sklepah, ki morajo trajati po deset sekund), s katerimi dosežemo, da se ustrezne mišice napnejo, kot struna. Tako lahko med stanjem, hojo in raznimi preprostimi opravki treniramo trebušne mišice (kar je nadvse pomembna preventiva "bolečin v križu"), medtem ko lahko bedrne, analne, uretralne mišice (sfinkterje) krčimo med stanjem, nožne mišice pa treniramo s hojo po prstih, z diskretnim stanjem (izometrično kontrakcijo) na prstih ene noge, kadar čakamo v vrsti, stojimo v avtobusu itn.

- Trajna krepitev mišic medeničnega dna ima zelo velik pomen in sicer:

a) Redna vadba sprednjih mišic medeničnega dna (uretralnih sfinkterjev in vaginalnih zoževalk), t.i. Keglove vaje, ima zelo pomembno vlogo v treh smereh:

- vpliva zelo pozitivno na uspešno in osrečujoče spolno življenje, saj močne sprednje medenične mišice ustvarjajo osnovo dovolj trdno nabrekliga penisa, medtem ko ženska s spretno uporabo vaginalnih zoževalk lahko pripelje svojega moškega do neslutenege sladostrastja,

- je odlična preventiva proti razmeroma pogosti in skrajno neprijetni nadlogi pri ženskah - nehotnemu uhajanju urina, nadlogi, ki jo tradicionalna medicina še ne obvlada,

- dokaj zanesljivo preprečuje povešanje in zdrs maternice skozi vagino.

Tehnika Keglovih vaj: ponavljajoče krčenje mišic, ki bi jih sicer stisnili, da bi prekinili curek seča. Vaditi je treba redno vsak dan, vsaj trikrat po 10 stiskov.

b) Z redno vadbo zadnjih medeničnih mišic (analnih sfinkterjev) preprečujemo številne nevšečnosti (zlasti nehotno uhajanje blata), ki utegnejo doleteti slehernega človeka v starosti.

Zanimivo je, da v arabskih deželah že dolgo skrbijo, da se dekleta v zgodnji mladosti naučijo trebušnega plesa, ki je pravzaprav različica Keglovih vaj. Tako je v teh deželah iz generacije v generacijo prehajala pomembna skrivnost o popestritvi spolnosti, podobno kot tantra v Indiji.

3.5. Telovadne vaje na telovadnih pripravah

Vzadnjih letih je pri nas naraslo število telovadnih laboratorijev (fitnes centrov), ki jih uporablja samo elitni del prebivalstva. Danes so razmeroma redki ljudje, ki so se prisiljeni redno telesno naprezati. Zato je velika večina ljudi zaležanih, z mlahavimi mišicami. Fitnes centri so kot naročeni za vsakogar med nami. Morali bi jih obiskovati vsaj dvakrat tedensko po pol ure, da "premečemo" po nekaj ton uteži... Telovadne vaje na orodjih so idealno sredstvo za polepšanje telesnega videza in za preprečevanje osteoporoze.

3.6. Sklepne misli

Izdatna in redna jutranja telovadba ima torej izreden socialni, torej človekoljubni pomen. To pomeni, da telovadimo tudi zato, da se sprostimo, razveselimo, odženemo slabe misli in se tako pripravimo za nastopajoči dan, za spodbudna, prijazna in ustvarjalna srečanja z ljudmi.

Če bomo zjutraj začeli telovaditi z neznanskim veseljem, zato ker smo zdravi, ker lahko premikamo ude in delamo razne vaje, ker čutimo usklajeno delo mišic, srca in pljuč, ker imamo priložnost, da se napolnimo s pozitivnimi mislimi, potem bomo vedno komaj čakali, da skočimo iz postelje in potelovadimo.

4. Vzdržljivostni tek

Večina ljudi spada med zaležane, bolj ali manj zakajene in zapite ter obremenjene z odvečnim salom.

(Zaležani so vsi ljudje, ki ne zmorejo z lahkoto preteči 10 km v eni uri in pol ure za tem nadaljevati s svojim delom.)

Najučinkovitejša pot obračuna z navedenimi usodnimi posledicami in zapleti zgrešenega življenja današnjega ("civiliziranega") človeka je dosledna usmeritev v reden vzdržljivostni tek, po možnosti v kombinaciji z drugimi aerobnimi šport, kot so plavanje, kolesarjenje in tek na smučeh. (Vzdržljivostni tek poudarjam zaradi tega, ker je vedno vsakomur dostopen.) S tekom se človek zares razmiga, obenem pa se mora prej ali slej posloviti od cigaret in pretiranega pitja alkoholnih pijač (abstinenca od alkohola ni bistvena, razen za nekdanje alkoholike), poleg vsega pa se znebi sala in se polepša. Postane torej zdrav in zanimiv erotični in seksualni objekt.

(Zdravi ljudje dobro vemo, kako obupno smrdijo zakajeni, zapiti in s salom obloženi ljudje, ki so poleg tega tudi grdi in zato seksualno nepriljubljeni. Zato imajo debeluharji zelo klavrne možnosti za osrečujoče spolno življenje.)

Keneth Cooper je organiziral in nadziral tek za tisoče ljudi, ki so bili vključeni v program postopnega pridobivanja razmeroma visoke telesne zmogljivosti. Izkušnje je povzel v svoji zelo zanimivi knjigi (NOVI AEROBIK HITREJŠI OD INFARKTA, Ljubljana 1979), iz katere povzeman najpomembnejša načela in spoznanja.

Definicija: V aerobno vadbo spadajo tek in različne druge aktivnosti (plavanje, kolesarjenje itn.), ki spodbujajo dejavnost srca in pljuč v določenem časovnem obdobju. Mora biti dovolj dolga, da zviša telesno zmogljivost. Glavni cilj aerobne vadbe je usposabljanje telesa, da v enoti časa porabi čim večjo količino kisika.

Učinki treninga: Dovolj pospešena in dolgotrajna aerobna vadba prispeva k povečanju zmogljivosti v naslednjih smereh:

- okrepi dihalne mišice, poveča moč srca,
- okrepi mišičje vsega telesa in izboljša krvni obtok. Učinki se pokažejo, če tekač v določenem času preteče vsaj 2400 m. Krajše vadbe nimajo zaželenega učinka.

Priprave in izvedba treninga: Kandidat za aerobno vadbo, zlasti če je starejši kot 40 let, se mora prej posvetovati z zdravnikom. Pri vadbi mora upoštevati nekatera načela in sicer:

- Napreduj počasi. Preden začneš teči, en teden vsaj eno uro hodi.
- Preden začneš teči, se pravilno ugrej na ta način, da 5 minut telovadiš, skačeš, hitro hodiš ali počasi tečeš.
- Vadi glede na svoje sposobnosti.
- Po teku se postopno umiri, tako da 5 minut počasi tečeš, potem pa hitro in nato zlagoma hodiš.

Izredno pomembna je redna vadba, prekinitve med enim in naslednjim tekom ne

bi smele biti daljše od dveh dni.

Po prekinitvi redne vadbe, denimo zaradi bolezni, morate spet začeti z lažjimi obremenitvami, odvisno od tega, do kod ste zdrknili.

Zakaj vaditi?

Zato ker smo lahko zdravi in sposobni premagovati različne težave samo, če smo v taki telesni vzdržljivosti, ki ustreza človeku, upoštevajoč njegov stotisočletni razvoj. V 99 odstotkih svoje zgodovine moral biti človek kot lovec telesno močan okreten in vzdržljiv, sicer ni preživel. V moderni dobi pa se mestni človek malo giblje, a je še vedno izpostavljen številnim stresom. Najučinkovitejši, če ne edini neškodljivi način za umiritev stresa pa je dolgotrajno in pospešeno telesno naprežanje.

KAKO NAVADITI ZALEŽANE IN LENE LJUDI NA REDNI TEK?

Za tek je treba navdušiti otroke, kar zlahka dosežejo starši in učitelji z lastnim zgledom.

(Opazovanja kažejo, da vzgojiteljice v vrtcih uspejo z lastnim zgledom navdušiti malčke za gibanje, medtem ko ti dosežki pozneje zamrejo zaradi negativnih zgledov staršev in učiteljev.) Vojake zlahka navdušijo za tek oficirji, če sami redno in z navdušenjem tečejo (znano je, da se komandanti v ameriški vojski običajno pogovarjajo z novinarji med jutranjim vzdržljivostnim tekom).

Državljanke, ki se nagibajo k zdravemu življenju, lahko motivirajo za tek politiki in državniki, če sami redno tečejo.

Paciente, ki trpijo zaradi zaležanosti (človek praviloma zboli zaradi lenobe in zaležanosti), lahko postopoma navduši za tek zdravnik, ki redno teče sam in s skupinami svojih pacientov kot to redno delava dr. Franc Heber v Dravogradu in jaz v Ljubljani.

KAKO OSEBNO NAUČIM LJUDI, KI PRIDEJO K MENI PO POMOČ, DA POSTANEJO VZDRŽLJIVOSTNI TEKAČI?

Zelo preprosto: z lastnim zgledom in brezkompromisno zahtevo, da redno tečejo. Kdor se noče oprijeti teka, mu svetujem, da se vključi v program "sedenja in govorenja" pri terapevtu, ki sam ne teče in v svoj program "zdravljenja" ni vključil teka.

Velika večina ljudi v stiski se teka zaradi lenobe loti z odporom, a ko premagajo lenobo in sprejmejo tek kot življenjski slog ter se pomerijo z drugimi tekači na vsakoletnem maratonu treh src v Radencih, postanejo ponosni in zadovoljni ljudje. Ponosni tudi zato, ker so se s sodelovanjem na maratonih vključili v elitni del prebivalstva.

5. Vloga in pomen planinarjenja za celostno oblikovanje osebnosti našega človeka in za "dvig" ljudi v stiski

5.1. Pri svojem dolgoletnem delu z "ljudmi v stiski" (alkoholiki in njihovi svojci, narkomani, nevrotiki in psihotiki) si zelo prizadevam, da bi se ljudje, ki so praviloma usodno odtujeni od narave, oprijeli rednega planinarjenja in sicer iz naslednjih dveh razlogov:

Slovenci živimo pod Alpami, ki so največji naravni biser v naši deželi. Ta biser ostaja za vedno neznan vsem tistim lenim in nespametnim Slovencem, ki čislajo pregovor: "Gora ni nora, nor je tisti, ki rine gor." Nihče med nami, ki ni prehodil Slovenske planinske transverzale in Razširjene planinske poti, ne pozna poglavitnih značilnosti slovenskih pokrajin. Zato iz pedagoških in terapevtskih razlogov štejem Slovenca, zlasti izobraženega meščana, ki ni prehodil vsaj omenjenih dveh poti in redno ne zahaja v gore, za izrodek našega naroda. (Pa brez zamere, prosim.)

Človek se je razvil v naravi, katere del je. To ni sporno, a tega dejstva ljudje, ki delajo z ljudmi, praviloma ne upoštevajo dovolj, zato tudi ljudi, s katerimi delajo, ne

znajo navdušiti za naravo. Človek v urbaniziranem okolju, ki je zabredel v mentalne zagate, se SPLOH NE MORE rešiti svoje usodne odtujenosti, če se obenem ne vrne tudi v nedrje narave. Velika večina ljudi pri nas te zahteve ne more uresničiti drugače kot s planinarjenjem.

5.2. Človek, ki se redno ne giblje v skrajnostnih mejah, ki se ne izpostavlja soncu, vetru in ki ni vsakodnevno z aerobno vadbo prežet s kisikom, samo vegetira. Domala vsi, ki vstopijo v mojo psihiatrično ordinacijo, so vsestransko zakrneli. Za svojo SVETO dolžnost imam, da jih vsestransko (telesno, intelektualno, socialno in duhovno) aktiviram, da postanejo spet polnokrvni in polnovredni ljudje.

5.3. Splošni pomen planinarjenja za telesno in duhovno zdravje človeka v tej civilizaciji

Spodbudni vplivi na človekovo telo in duševnost, ki se kažejo pri hoji v naravi, so pri planinarjenju še globlji in močnejši. Ker gre za premagovanje višin in osvajanje grebenov in vrhov, postane športna stran bolj izrazita, vendar z nekaterimi zelo smiselnimi omejitvami.

V "pravem" športu gre za tekmovanja, zmage in rekorde, ki so pogost sredstvo za osebno popularizacijo; ta se običajno izrodi v zvezdnitvo (bolezenska domišljavost), kar povsem razvrednoti pravi smisel športa. Takšna nevarnost je pri planincu mnogo manjša, ker praviloma hodi v hribe iz drugih nagibov: hrepeni po lepoti in zdravju. Uživa v majhnih in velikih zmagah (nad samim seboj), brez občinstva in publicitete. Planinec ni zadovoljen le zato, ker se je za osvojitve vrha trudil in potil, marveč tudi zato, ker je prišel v veličastno okolje gorske narave, ki vpliva pomirjujoče in osvežujoče, obenem pa daje možnost vrhunskega doživetja (po A. Maslowu).

Prednost planinarjenja (pa tudi hoje v naravi) je v primerjavi z drugimi športi skoraj brez primere. Medtem ko je aktivno udejstvovanje v "dolinskih" športih več ali manj vezano na mladostno dobo, saj skoraj ne najdemo aktivnega športnika v kakršni koli panogi, ki bi tekmoval po 40. letu, pa človek, ki se naveže na gore, če seveda zna prisluhniti njihovem notranjemu klicu, ostane planinam zvest do poznih let. Sleherni človek potrebuje trajen in dovolj močan motiv od mladosti do globoke starosti. Hoja v naravi in planinstvo lahko v polni meri zadostita tej zahtevi. V naravo in hribe lahko gremo v vsakem letnem času, ob vsaki uri, v vsakem vremenu, tako otroci, mladostniki, kot zreli in osiveli ljudje. Pa še v pozni starosti lahko pridemo do vznožja gora in obujamo spomine na čase, ko smo osvajali vrhove. In še ena posebno globoka ločnica deli planince od drugih športnikov. Večina športnikov "dolinskih" športov po 40. letu (ali še prej) "degenerira" na raven navijačev in opazovalcev aktivnih zvezdnikov. Kako žalostno je, če moramo opazovati ljudi, ki izgubijo cele popoldneve in večere (in včasih celo noči), ko spremljajo športna udejstvovanja zvezdnikov. Nekajurno razburjanje in vpitje jim morda res prinese nekaj duševne razbremenitve oziroma razelektritev skritih agresivnih teženj, bolj človečni pa prav gotovo ne postanejo. Pa raje ne raziskujemo, koliko in kaj daje svojim otrokom oče, ki nedeljske popoldneve dosledno rezervira za vpitje na nogometnem igrišču ali pred televizijskim sprejemnikom. Koliko koristneje bi bilo, če bi se zbrali na travniku in brcali žogo, kot da samo gledajo, kako to počnejo drugi.

Noben drug šport ne povezuje družinskih članov v tolikšni meri kot planinarjenje. Bistvo planinstva je le v nauku, da nekaj tveganja pripelje k cilju - nauk, ki velja tudi v življenju.

Našega človeka je težko pripraviti do tega, da bi v samoti meditiral, brez meditacije pa ni trdnega duševnega zdravja. Ljudje v mestih preprosto ne znajo biti sami s

seboj (na kmetih je drugače, saj sama narava dela vodi kmetovalca v samoto), zato v prostem času praviloma buljijo v televizor ali pa zavijejo v "pajzl". Alkoholik se, ko strezni in ove, običajno z veliko vnemo preda delu, da bi vsaj nadoknadil zamujeno. V tem kontekstu ima planinarjenje izreden pomen za trajno uravnavljanje duševnega zdravja, saj udeležence v programu z obveznim planinarjenjem "pretentam", da gredo v samoto in začno spontano meditirati.

5.4. Redno planinarjenje bi morali vključiti kot obvezno dejavnost v osnovne in srednje šole

Velika sramota je za slovenski narod, da tolerira nedopustno indolentnost učiteljev v osnovnih in srednjih šolah, ki se ne potrudijo, da bi svoje učence in dijake z lastnim zgledom navdušili za redno planinarjenje, kajti otroci, ki postanejo navdušeni planinci, tako rekoč ne morejo postati narkomani. Nobeden od otrok mojih uspešnih zdravljencev, ki so prenehali kaditi in postali vzdržljivostni tekači in planinci, še ni zdrknil v alkoholizem in/ali narkomanijo.

Če lahko jaz svoje zdravljence, ki so stari povprečno 37 let, izučim za tekače in planince, bi lahko učitelji z učenci v osnovni šoli to dosegli izredno lahko. Seveda pa bi morali veljati trije pogoji za vpis in diplomo na učiteljski šoli: navdušenje za vztrajnostni tek in planinarjenje in "odvisnost" od branja dobrih knjig. Podobna zahteva bi morala veljati tudi za vse druge učitelje, oficirje in vodilne ljudi. Razni zaležanci so samo negativen zgled.

Premalo poučenim bi rad posredoval naslednje:

Mladinci, ki so navdušeni planinci, ves prosti čas prebijejo v pripravah in izvedbi planinskih pohodov, medtem ko otroci zaležanih in dejansko premalo skrbnih staršev prosti čas, zlasti pa vikende, preživljajo v dolgočasju, ko si tako rekoč morajo zaželeli nekaj omame...

5.5. Pravi zdravilni učinek ima le meditativno planinarjenje

Veliko večino ljudi zlepa ni mogoče prepričati, da je gibanje v molku po naravi eden od bistvenih pogojev za samozaznavo duhovno prebujanje ter osebnostno rast. To bom poskušal globlje utemeljiti:

Lao Ce je hodil vsako jutro na dolg sprehod. Vztrajno ga je spremljal eden od sosedov, vedno v popolni tišini. Niti jutranji besedni pozdrav niti klepet o vremenu ni bil dovoljen. Po dolgih letih je neki sosedov gost, ki ni poznal Lao Cejevih načel, na vsak način želel iti z njima na jutranji sprehod. Gosta je kmalu začelo mučiti, ker ni prenesel tišine. Nek časa se je premagoval, ob sončnem vzhodu pa mu je ušlo: "Kako krasno sonce. Glej...!" Lao Ce je molčal, a ko so se vrnil domov, je soseda zabičal: "Od jutri ne jemlji več s seboj tistega človeka, ker je blebetač. Preveč govori, govori nepotrebne besede. Tudi jaz imam oči in lahko vidim sončni vzhod." Rajneesh ta pripetljaj takole interpretira: "Tišina je za vsakogar neznosno breme, če ne ve, zakaj mora gojiti stik z naravo v tišini." Lao Ce je živel v tišini. Dosledno se je ogibal razglabljanja o resnici ("Resnica ni več resnica, brž ko o njej nekaj rečeš.") in tudi ni hotel pustiti nobenega pisnega izročila za poznejše rodove.

Nepredstavljivo veliko težkih nalog nas čaka, da bomo nekoč izgubljene ljudi naučili in navdušili za hojo po hribih v tišini. Ta je pogoj za meditiranje tudi tistim ljudem, ki sploh ne vedo, kaj meditacija je. Težko bo šlo tudi zato, ker je malo dobrih zgledov. V hribih le redko srečamo skupino Slovencev, ki ne bi s svojim (pre)glasnim "klepetanjem" motila planincev, ki gredo v gore tudi zaradi tišine. Neredko v gorah srečamo ljudi, ki ne samo klepečejo, temveč že kar rjovejo...

Kakšno naj bi torej bilo "normalno" planinarjenje? Na kratko. Najbolje je, da

gremo v hribe sami ali pa s sopotnikom, ki je tudi zavezan tišini. Med vzponom smo tiho in uživamo v čudoviti usklajenosti delovanja mišic, srca, pljuč in prepletanja naših misli. Med počitki in v kočah pa seveda lahko poklepetamo. Po grebenih meditiramo v tišini. Pri spustu pa se lahko nemoteno predamo TIHEMU klepetu (da ne motimo planincev in živali).

Meni so prevsem hribi in tek pomagali, da sem redno meditiral že tedaj, ko o teoriji meditacije nisem nič vedel. Meditacija pa mi je pomagala, da sem na stotine ljudi v stiski kljub njihovim odporom in neprestanem nagajanju mojih nasprotnikov "katalpural" ne samo v planine, temveč tudi v višave vsestransko kvalitetnega življenja.

5.6. Planinarjenje pomaga pri učlovečenju ljudi v stiski, medtem ko doživljajsko budne ljudi še bolj plemeniti.

Partnersko planinarjenje je v naših življenjskih razmerah najprimernejši način za obujanje usahljenih komunikacij med partnerjema. Zdravljenci in njihovi partnerji, ki se tudi po desetih in celo več mesecih zdravljenja v skupini niso uspeli zblížati, povedo, vsi po vrsti, da se jim je "odprlo" na prvem dvodnevem ali tridnevem pohodu po gorskih poteh. Vendar le, če sta bila partnerja sprva na pohodu sama, brez otrok. Gre za to, da partnerja, ki se že dolgo ali pa celo nikoli nista lepo in odprto pogovarjala, v domačih razmerah ne moreta začeti s sproščenim pogovorom. Doma je preveč izgovorov: televizija, telefon, otroci, gospodinjski opravki itn. Doma tudi ni zmeraj pravih spodbud za pogovor. Na večdnevni planinski turi pa je veliko priložnosti za izmenjavo vtisov in doživljanj, ki človeka preplavljajo pri stiku s prelepo gorsko naravo. Med brezskrbnim potepanjem po gorskih poteh in počivališčih se tudi zavrt človek tako sprosti, da zmore svojemu partnerju spet izraziti naklonjenost, nežnost, ljubezen.

Kako planine vsestransko osrečujejo ljudi, pa vemo samo planinci.

Čez teden si vsestransko utrjujemo zdravje z vztrajnostnim tekom, na koncu tedna pa se z vzponom v višave odmaknemo od raznih skrbi in se uravnovesimo za opravljanje svojih obveznosti in ustvarjalno delo v naslednjem tednu.

6. Sklepne misli

6.1. Vsak zdrav človek, ki redno trenira, zlahka preteče 10 km v eni uri in se z lahkoto razmeroma hitro povzpne na Stol, Raduho, Begunjsčico, Storžič... Seveda ne takoj, ampak po določenem času postopne vadbe.

6.2. Človek ne more biti zdrav, če kadi, pije alkoholne pijače, preveč je in se premalo giblje oziroma je zaležan.

6.3. Dokler je "človek v stiski" tako len, da ne zmore zjutraj dovolj zgodaj vstati in izdatno telovaditi, nima pogojev za resno in uspešno zdravljenje. Zato mora, če se res hoče rešiti, najprej premagati lenobo.

6.4. Ne silite svojih bližnjih, naj telovadijo z vami. Začnite s telovadbo sami, pa vam bodo vsi vaši bližnji, ki so dovolj modri, začeli sčasoma slediti.

6.5. Tudi na tek se odpravite sami, da vas ne bo nihče s klepetanjem ali tarnanjem motil. Ko se boste ugreli, bo telo delovalo brez naprezanja volje. To je pogoj za "meditativni tek", ko se tekoče razmišljanje nekako ustavi, da se lahko prepustite svobodnemu "toku zavesti", ki omogoča postopno samospoznavanje. Tako si boste sčasoma omogočili pogoje za meditiranje med tekom, ki ne sme biti krajši od ene ure.

Seveda pa boste za vadbo meditiranja prebrali kakšno knjigo, npr.: OSHO: Meditacija - umetnost ekstaze (Ljubljana 1994).

6.6. Podobno je s planinarjenjem. V hribih je lepo, če si sam ali v družbi z ljubljanim bližnjim, ki ima rad gore in ki med vzpenjanjem ne "čveka".

6.7. Potrudite se, da si boste z redno telovadbo, tekom in planinarjenjem ustvarili pogoje za zdravo življenje. Postopoma boste svoje telo tako "strenirali", da boste uživali ob usklajenem delovanju mišic, pljuč in srca, zlasti če boste ob tem "zdrknili" v meditacijo.

6.8. Če boste sami redno telovadili, tekli in planinarili, vas bodo radi posnemali otroci in, če ste učitelj, učenci.

7. Sklepna pripomba

V ponovno življenje obujeni "SOKOL" bi utegnil odigrati odločilno vlogo pri ohranitvi ogroženega slovenskega naroda. S svojim delovanjem in usmerjanjem mladih v zdravo življenje bi vplival na zakrnelo zavest današnjih šolnikov, ki si premalo prizadevajo, da bi učence, dijake in študente usmerili v telovadbo, tek in planinarjenje. Prebujeni učitelji pa bi pozneje skupaj s Sokolom trasirali pot zdravega življenja za vse naše prebivalce.

Prvi starosta Jugoslovanske sokolske zveze dr. Ivan Oražen

ALEKSANDER LAVREŃIČ

"Sokolska župa Ljubljana s sedežem na mestu ljubljanske Univerze zahvalja Vaše Veličanstvo za odlikovanje in zaščito, naklonjeno temu našemu najvišjemu učnemu zavodu.

...ob tej priliki prosimo, da sprejmete v imenu vsega članstva naše župe in vseh župnih društev za to visoko odlikovanje naše najiskrenejše čestitke, želeč Univerzi pod tem visokim protektoratom v nadalje največjega uspeha."

Starosta sokolske župe Ljubljana Nande Marolt je 1. maja 1929 po naročilu Jugoslovanske sokolske zveze poslal na Rektorat ljubljanske univerze zgoraj omenjeni dopis¹ in brzojavno čestitko ob desetletnici ljubljanske univerze² in njenem preimenovanju v Univerzo kralja Aleksandra.³ Čestitke ob omenjenem dogodku je poleg drugih posameznikov, združenj in društev poslala tudi Jugoslovanska orlovska zveza.⁴ Poudariti je treba, da gre tu le za protokolarnе izjave, preimenovanje samo pa je univerzi, gledano s časovne distance, le koristilo in Slovencem ohranilo neprekinjen razvoj visokega šolstva.

Iz tega leta (1929) si je zanimivo ogledati tudi dopis staroste Jugoslovanske sokolske zveze rektorju univerze z dne 31. avgusta 1929.⁵

Prejel sem krasno spominsko knjigo, ki ste jo izdali ob desetletnici obstoja univerze Kralja Aleksandra I. v Ljubljani in Vas za to izredno pozornost zahvaljam.

Sokolstvo je vedno z največjo pozornostjo spremljalo delo in razvoj ljubljanske univerze in je ponosno na to, da je naš prvi starosta, brat dr. Ivan Oražen, v svoji

¹ Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani (ZAMU), IV - 182.

² Najbolj zaslužni moške za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani leta 1919 so bili dr. Mihajlo Rostohar, dr. Danilo Majaron in dr. Ivan Hribar.

³ Preimenovanje univerze po kralju Aleksandru je bila ideja rektorja dr. Milana Vidmarja. Vidmar je s tem "pretental" takratne šolske oblasti, ki so hotele Univerzo v Ljubljani omejiti ali celo ukiniti. Na ta način je ohranil delovanje univerze, ker v tedanjem času pač ni bilo najbolj "zdravo" omejevati pravic univerzi, ki nosi kraljevo ime.

Dne 18. junija 1929 je kralj Aleksander na predlog ministra za prosveto odločil, 'da Univerzitet v Ljubljani nosi naziv Univerzitet kralja Aleksandra I.' Kako je do tega prišlo, je pojasnil rektor Vidmar na izredni seji Univerzitetnega sveta 25. aprila 1929. Ker se je tudi to leto pojavil napad na integriteto ljubljanske univerze, je rektorju prišlo na misel, da 'položi usodo v roke Nj. V. kralja'. To misel je razodel uglednim članom US, UU in bivšim rektorjem. O tem je bilo 'nemogoče razpravljati pred širokim forumom in uverjen, da sem na pravi poti, sem v avdienci pri kralju 18. aprila 1929 prosil za protektorat nad proslavo desetletnice, kar je kralj prevzel. Na mojo prošnjo, da se imenuje naša univerza Univerza kralja Aleksandra I. (Alma Mater Alexandrina), je Nj. V. kralj to dovolil s toliko ljubeznivostjo, da sem srečen odšel iz avdience.'

Tako je slovenska univerza dobila ime po vladarju. Če bi predzadnji avstrijski cesar pristal na ustanovitev ljubljanske univerze, bi se, kot je iz dokumentov razvidno, imenovala Univerza Franca Jožefa I., kot se je imenovala zagrebška univerza. Metod Mikuž, Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919-1945, v: Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani, Ljubljana 1969, str. 78.

⁴ ZAMU, IV - 182. Jugoslovanska Orlovska Zveza je vzradoščena, ker je Vaše Veličanstvo dovolilo, da ljubljanska univerza nosi Vaše visoko ime. Hvaležni za to najvišje odlikovanje izjavljamo Vašemu Veličanstvu svojo udanost in zvestobo. Dr. Žitko Stanislav predsednik.

⁵ ZAMU, IV - 181.

poslednji volji imel v mislih ta naš največji učni in znanstveni zavod, ki ga je objel z vso svojo plemenitostjo.

Želim v imenu vsega jugoslovanskega Sokolstva univerzi Kralja Aleksandra I. stalnega napredka, da bi - kakor si prizadevamo mi Sokoli - nje delovanje ustvarjalo nov kulturni tip jugoslovanskega človeka.

Z zagotovilom o svojem odličnem spoštovanju se Vam usojam pošiljati sokolski pozdrav!

Zdravo! Vdani Gangl Engelbert

Besede iz zahvale staroste potrjujejo prizadevanja sokolskega gibanja za splošni narodni napredek in nadaljujejo tradicijo narodnega gibanja, prisotnega že od ustanovitve društva Južni sokol v Ljubljani leta 1863, pozorni pa moramo biti tudi na veliko plemenito dejanje prvega staroste Jugoslovanske sokolske zveze dr. Ivana Oražna, ki je v svoji oporoki zapustil premoženje slovenski mladini. Značaj tega odličnega moža sta odlikovali dve značilni potezi: neskajljena nacionalna zavest in globoko socialno čustvovanje, usmiljenje in stalna pripravljenost pomagati bednim in zapuščenim.

Kmečkemu dekletu iz Kostanjevice na Krki se je 8. februarja leta 1869 rodil nezakonski sin Ivan. Oče sodnik ga ni hotel priznati za svojega.⁶ Vso mladost je preživel v revščini in žalosti spričo zagrenjene in po tedanjem pojmovanju osramočene matere, ki jo je izredno ljubil. Po končani gimnaziji v Novem mestu (1889) se je proti volji matere, s prihranki okrog 20 srebrnih goldinarjev, napotil na Dunaj, kjer se je vpisal na medicinsko fakulteto.

Študijska leta je preživel v najhujšem pomanjkanju brez sleherne podpore. Pogosto je preživel dan ob skorji kruha in juhi v tamkajšnji ljudski kuhinji. Promoviral je v Gradcu. Po promociji se je naselil v Ljubljani, kjer se je uveljavil kot odličen zdravnik in tudi dober kirurg v tedanji Deželni bolnici. Pridobil si je sloves odličnega, dobrotljivega in požrtvovalnega zdravnika ne samo v Ljubljani, temveč tudi na podeželju. Od revežev za svoja dela sploh ni sprejemal honorarja.

Leta 1902 se je poročil z vdovo iz Auerjeve družine v Wolfovi ulici št. 12, kjer je že kot dijak dobival brezplačno hrano, vendar mu je družinsko srečo zatemnjevala ženina dolgoletna bolezen. Po njeni smrti leta 1919 se je kljub vsestranskemu delovanju čutil vedno bolj osamljenega. Čeprav je tudi sam bohal za srčno nevrozo, je kljub temu opravljal svoje uradne posle kot vodja zdravstvenega oddelka s polno vneto.

Dr. Oražen je že kot študent občutil revščino in zatiranje tedanje dobe, ki pa je pomenila obenem prebujanje slovenskega naroda. Med študijem se je povezoval tudi s študenti drugih slovanskih narodov. Zaradi tesnih zvez z jugoslovanskimi, posebno s srbskimi domoljubi je bil označen kot politično nezanesljiv v Avstroogrski monarhiji. Po izbruhu balkanske vojne je kot zdravnik prostovoljec pomagal ranjencem na bojišču.

Mož plemenitega značaja in poln ljubezni do trpečih je tudi kot javni delavec povzdignil svoj glas, zlasti ob septembrskih dogodkih leta 1908.⁷ Politični nazor ga je uvrstil med pristaše levega krila tedanje Narodno napredne stranke (liberalne op. a).

Izvoljen je bil v ljubljanski občinski svet in bil poslanec v deželnem zboru, znan

⁶ ZAMU, IV - 195, Kratek opis življenja dr. Ivana Oražna - dobrotnika slovenskega dijaštva.

⁷ ... Leta 1908 so pokali strelji po ljubljanskih ulicah, plaho in tiho smo bežali po ulicah, ker smo čutili silo nad sabo, naši sinovi so padali v krvi, pesti smo stiskali in trepetali pred dnevi bodočnosti. Ali ste ga videli takrat, bratje, njega, ki je neustrašeno povzdignil svoj glas in nas klical na maščevanje? Njegove besede ob grobu septembrskih žrtev so nam dvignile dušo in njegova odločna beseda v deželnem zboru nam je sredi temne noči odprla nebo in na njem se je pokazalo solnce tolažbe in upanja. (Nekrolog dr. Ivanu Oražnu, v: Jutro, 12. 3. 1921.)

kot prepričljiv govornik. Eden njegovih najodličnejših nastopov je bil že prej omenjeni govor, ki ga je imel 18. septembra leta 1908 na protestnem shodu v Mestnem domu. Čeprav je odločno in z vso brezobzirnostjo zagovarjal stališča, ni niti z eno besedo hujskal. Kljub temu so mu pripadniki nasprotnega slovenskega političnega tabora in Nemci, ki niso mogli pozabiti govora, v poznejših letih neprestano očitali sokrivdo na septemberskih dogodkih. Zmerjali so ga z ostudno psovko "krvava manšeta".⁸

Ker se je predvsem po svoji dobroti in razgledanosti tako zelo ločil od oblastivšečne ozkosrčnosti in filistrstva, ni čudno, da je bila ob izbruhu 1. svetovne vojne tudi zanj pripravljena jetniška celica. "Histerična nemška ženska", gospa Theimer, je pod vtisom nekdanjih klerikalnih obtožb v začetku leta 1914 denuncirala dr. Oražna vojnemu ministrstvu, da pripravlja sokolsko zaroto proti Avstriji.⁹

Po končani vojni je postal najprej zdravstveni vodja Dravske divizije, pozneje pa načelnik zdravstvenega odseka za Slovenijo.

Dr. Ivan Oražen je združeval vse lastnosti Tyršovega Sokola: kristalno čisto ne-sebično narodno zavest in pravo demokratično misel.¹⁰ Bil je starosta Slovenske sokolske zveze od leta 1907. Pod njegovim vodstvom je Slovenska sokolska zveza ponesla v Evropo glas slovenskega imena. Izbran je bil tudi za podstarosta Vseslovenske sokolske zveze. Po vojni je sokolskemu gibanju dal nov polet. Na Vidov dan leta 1919 je bil v Novem Sadu imenovan za starosta Jugoslovanske sokolske zveze.¹¹

Veličasten spomenik njegove dobrote predstavlja njegova oporoka, s katero je postavil za svojega edinega dediča slovensko mladino.

V oporoki¹² 22. decembra 1919 je dr. Ivan Oražen vse svoje premoženje in nepremično premoženje zapustil Medicinski fakulteti v Ljubljani,¹³ *katera naj uporablja to premoženje za ustanovitev in vzdrževanje zavoda: "Oražnov dijaški dom", v katerem naj dobe prosto stanovanje v prvi vrsti nezakonski, ubogi medicinci slovenskega, srbskega in hrvatskega plemena, ki študirajo v Ljubljani.*

Medicinska fakulteta je kot glavna dedinja morala izplačati volila kuharici Micki Kajtna, hišni pomočnici Tonki Primožič, hišniku Tonetu Krajšek in oskrbniku Ivanu Gerloviču. Za oporočnega izvršitelja je imenoval dr. Franceta Goršiča.

V Ustanovni listini Oražnovega doma je (kot pripis k oporoki) dodatno razložil, kako ravnati s premoženjem, in določil pravila o delovanju in financiranju doma: *Brezplačno stanovanje v "Oražnovem domu" in v njegovih naselbinah pristoji:*

I./ Ubožnim slušateljem medicincem ljubljanskega vseučilišča, ki so slovenske narodnosti. Prednost gre nezakonsko rojenim. Zakonsko rojeni dobe le preostala mesta. Kolikor bi potem še mest preostajalo, podeliti so medicincem srbske in hrvatske narodnosti, obojim enako število, a tudi pri teh imajo izključujočo prednost nezakonski. Ako tudi potem vsa mesta ne bi bila podeljena, podeliti je ostala mesta slušateljem drugih ljubljanskih fakultet, toda samo nezakonsko rojenim in zgolj Slovincem ter ne bogoslovcem.

II.) Ako bi prestala medicinska fakulteta v Ljubljani, potem je podeliti mesta ubožnim slušateljem pravnikom, filozofom in tehnikom, ki študirajo na ljubljanskem vse-

⁸ Jutro, 12. 3. 1921.

⁹ Jutro, 12. 3. 1921.

¹⁰ Jutro, 12. 3. 1921.

¹¹ Drago Stepišnik, *Telovadba na Slovenskem*, Ljubljana 1974. V Novem Sadu ustanovljena Sokolska zveza Srbov, Hrvatov in Slovencev se je 1. 1921 preimenovala v Jugoslovansko sokolsko zvezo. JSZ je imela sedež v Ljubljani.

¹² ZAMU, IV - 195.

¹³ V svoji oporoki je zapustil pok. dr. Oražen skoraj vse svoje imetje ljubljanski Medicinski fakulteti. Po tedanjih predpisih fakulteta zapuščine ni smela sprejeti na svoje ime, ker ni imela značaja pravne osebe, zato je bila vsa dediščina vpisana na Univerzo.

učilišču (tehniki) in so slovenske narodnosti; tudi tu je mesta podeliti v prvi vrsti nezakonsko rojenim, potem stoprav drugim. Kadar bi ostalo še kaj mest, dati jih je v prvi vrsti nezakonskim, v drugi vrsti drugim ubožnim vseučilišnikom srbske in hrvaške narodnosti.

III.) Ako bi prestalo vseučilišče v Ljubljani, je podeliti mesta ubožnim srednješolcem vseh srednjih šol (gimnazij in realk) v Ljubljani, ki so slovenske narodnosti; tudi tu je mesta podeliti v prvi vrsti nezakonsko rojenim, potem stoprav drugim. Kadar bi preostalo še kaj mest, dati jih je v prvi vrsti nezakonskim, v drugi vrsti drugim ubožnim srednješolcem srbske in hrvaške narodnosti.

IV.) Ako bi prestale vse šole v Ljubljani, je podeliti mesta ubožnim šolarjem ljubljanskih ljudskih šol, ki so slovenske narodnosti; tudi tu je mesta podeliti v prvi vrsti nezakonsko rojenim, potem stoprvo drugim. Kadar bi ostalo še kaj mest, dati jih je v prvi vrsti nezakonskim, v drugi vrsti drugim ubožnim šolarjem srbske in hrvaške narodnosti.¹⁴

Kljub boleznj je dr. Oražen še vedno vestno opravljal svoje delo. Dne 10. marca 1921 je službeno potoval v Maribor in Zidani Most.

Z večernim mariborskim vlakom se je vrnil v Ljubljano na svoj dom, "Zeleni hrib". Ob enajstih zvečer je odhajal spat. Počutil se je docela dobro, s seboj je vzel dnevne časopise in zaužil uspalvalni prašek. Kot običajno je zjutraj ob sedmi uri vstopila v sobo njegova služkinja, da bi osnažila obleko. Prvi pogled na posteljo je služkinjo močno pretresel. Videla je svojega dobrega gospodarja nepremično ležati na postelji z razprtimi rokami. Ker na večkratno klicanje: "Gospod doktor!" ni dobila odgovora, je prestrašena obvestila ljudi, ki so poklicali na dom Oražnovnega sošolca in prijatelja dr. Otmarja Krajca. Skušali so ga priklicati k življenju toda zaman. Smrt je že nastopila. Sklepajo, da je dr. Ivan Oražen podlegel kapi okrog šeste ure zjutraj.¹⁵

Ob mrtvaškem odru v njegovem stanovanju so Sokoli takoj postavili častno stražo. O smrti so nemudoma obvestili tudi vse člane in jih pozvali, da se v čim večjem številu udeležijo pogreba 13. marca ob treh popoldne. Članice in naraščaj so pozvali, da se udeležijo pogreba v civilnih oblekah, člani v krojih. Društva naj pridejo s prapori in se zberejo pred Mestnim domom ob 13. uri in 30 minut.¹⁶

Sokoli, ki so se namenili na pogreb v kroju, so imeli pravico do polovične cene železniške karte.

Na dan pogreba so Sokoli prenesli krsto v Narodni dom. Velika dvorana je bila premajhna, da bi sprejela vse, ki so se hoteli še enkrat posloviti od pokojnika. Obiskovalci so prihajali po enih stopnicah, se poklonili pokojniku in odhajali po drugih stopnicah. Okrog odra je bila položena cela gomila vencev, največ od raznih sokolskih društev in žup, ob krsti pa je nepremično stala straža Sokolov in akademikov.

Množice so zasedle ulice od Narodnega doma do Sv. Krištofa. Pred Narodnim domom se je zbralo sokolstvo v kroju, žensko članstvo in naraščaj, okrog 2000 po številu, med množico je bilo tudi veliko število uglednih gostov.¹⁷

Nekaj pred tretjo uro so Sokoli dvignili krsto in jo prenesli pred Narodni dom. V imenu jugoslovanskega sokolstva se je od pokojnika poslovil njegov podstarosta br.

¹⁴ ZAMU, IV - 195, Ustanovna listina, člen 4.

¹⁵ Tako je zadnje ure življenja dr. Oražna opisalo Jutro, 12. 3. 1921.

¹⁶ Jutro, 12. 3. 1924.

¹⁷ Ministra za narodno zdravje je zastopal šef zdravstvenega oddelka v Zagrebu dr. Lochert, deželno vlado deželni predsednik dr. V. Baltič s poverjenikom A. Ribnikarjem. Prisoten je bil skoraj ves častniški zbor ljubljanske posadke z gen. Dokičem, polk. Večevićem in generalom Maistrom na čelu, rektor univerze dr. Zupančič s profesorskim zborom, uradniki, zdravniki, zastopniki načelstva sokolskih zvez, ljubljanski župan dr. Tavčar, načelstvo JDS in drugi.

doktor Vladimir Ravnihar. Gozd črno ovitih sokolskih praporov se mu je poklonil v pozdrav. Sprevod je otvorila sokolska konjenica 48 jezdecev, katerim je sledilo 22 župnih znakov. Za njimi je nastopala godba Dravske divizije, nato starešinstvo Jugoslovanske sokolske zveze, zvezni prapor in 22 sokolskih zastav iz vse Jugoslavije, nato množica vencev, med njimi venec *České Obci Sokolské*. V sprevodu je sledilo sokolsko članstvo v kroju, članice in naraščaj, pevski zbori, univerzitetni profesorji in akademska mladina. Na dvovprežnem mrtvaškem vozu je pokrival krsto ogromni venec Sokolske zveze. Pred pokopališčem je šest polkovnikov odneslo krsto v cerkev, iz nje do grobnice pa zopet Sokoli. Po končanih cerkvenih obredih so se od pokojnika poslovili mnogi govorniki. *Ko so med ihtenjem prijateljev pričele padati črne grude na krsto, smo občutili, da se poslavljajo bratje od brata. Ne samo spoštovanje, ne samo zahvala za dela pokojnikova so se izražala na moških licih. S ciprese so v pomladno solnce čivkali ptički in ko smo odhajali, so se nam veke rdečile.*¹⁸

Življenje in delo dr. Ivana Oražna bi moralo biti za zgled vsem, ne samo sokolskim članom. Doktorju Oražnu, ki je bil kot politik preveč rahločuten,¹⁹ da bi mogel vzdržati ostudnost takratnega političnega boja in vse grdobije takratne, največkrat osebne politike, ki mu je odvzela vse veselje do političnega dela, so priznali vso plemenitost in dobroto tudi njegovi politični nasprotniki, kar je bilo v času še večjih političnih nestrpnosti, kot jih poznamo danes, sila redko. Slovenec je ob vesti o njegovi smrti zapisal: *...Rajnik je bil sicer po svojem političnem prepričanju nam nasproten, toda bil je kot zdravnik zelo priljubljen in kot šef zdravstvenega odseka za Slovenijo zelo objektiv.*²⁰

¹⁸ Jutro, 15. 3. 1921.

¹⁹ Jutro, 12. 3. 1921.

²⁰ Slovenec, 12. 3. 1921.

Mučna misel ob slovesu polkovnika Alojza Vrhovca ali kako je mogoče

JANKO KOSTNAPFEL

Hrastovja se je še držalo temno rjavo suho listje, vendar je marsikak list že odpadel ...

Od Alojza Vrhovca so se poslovili lepo, prijateljsko, toplo. Govorniki in pogrebci, ki jih je bilo za njegova visoka leta izjemno veliko, so utemeljeno poudarjali njegovo družbeno koristno in zaslužno telesnovzgojno delovanje. Tej dejavnosti je pokojnik v resnici namenil kar celo življenje; odkar se je kot naraščajnik vpisal v Ljubljanskega Sokola in vse do smrti. V telovadnici ni videl 'mahaštva', ki ga kar prepogosto in celo kot dramsko umetnost danes gledamo na televizijskih zaslonih, ampak šolo, ki je zlasti mladino telesno krepila in primerno vzgajala. Treba je tudi povedati, da so bile slovenske sokolske telovadnice kot takšne šole za tiste čase tudi strokovno kar dobro utemeljene. S politiko niso bile kaj dosti obremenjene ali celo omadeževane, poudarjale pa so rodoljubje. Način dela v telovadnicah je bil precej drugačen od tistega pri današnjih športih, še zlasti vrhunskih in tehničnih in življenjsko tveganih, kot so postale nogometne tekme, avto-moto dirke, prosto plezanje, boks in podobno. Vendar je bilo po vojni nujno in prav marsikaj spremeniti pri dotedanji telesni vzgoji. Ko so Sokola po vojni preobrazili v telesnovzgojno organizacijo Partizan, je Alojz Vrhovec zagledal v tem posegu nova obzorja. Ni ga doživljal tako kot nekdanji starosta Zveze Sokola kraljevine Jugoslavije in književnik Engelbert Gangl, ki je bil med vojno v svobodni Metliki tudi funkcionar Rdečega križa, ko je leta 1945 dejal: 'Ne, na pogreb sokolstva pa ne pridem.' Mogoče se je Alojz Vrhovec tudi oklepal nekaterih tradicij, vendar samo zdravih in dobrih. Ne kaže prikrivati, da je bil nogomet v nekdanjem Sokolu na črni listi kot surov šport. Pri telesni vzgoji so sokoli poudarjali množičnost in ideal, da naj bi bilo na stadionih čim več nastopajočih v areni (leta 1938 je na X. vsesokolskem zletu v Pragi nastopalo naenkrat 32.000 telovadcev, kar je bil rezultat najmanj enoletne redne vadbe) in čim manj gledalcev na tribunah. Kdaj kasneje pa bi bilo treba doseči, da bi bil kar vsi na tleh (telovadci, množični teki, smučarski teki) in da bi postale tribune sploh odveč. Kako drugače kot na primer na nogometni tekmi! Kakšen rimski kolosej, še danes v grozi strese človeka.

Alojz Vrhovec se pred vojno ni ukvarjal s politiko, ker so šteli takšno udejstvo vanje v sokolskih telovadnicah za neprimerno. Tudi ni pripadal kakemu "demokratskemu krilu" Sokola, kolikor nima ptič sokol dvoje izrazito nesimetričnih kril. Bil je telesno-vzgojni delavec, še zlasti mladih, in domoljub.

Tako naravnano se je Alojz Vrhovec že v pomladnih dneh leta 1941 vključil v Osvobodilno fronto slovenskega naroda in uzrl v njej novo družbeno razsežnost in človečanski ideal. Z vsem žarom in tudi velikim tveganjem je deloval in še zlasti zbiral ter organiziral v Mladinski osvobodilni fronti sokolski naraščaj Ljubljane.

Samo za primer njegove aktivnosti in tudi neprepričljive teze o 'demokratskem krilu' Sokola, namesto o slovenskem sokolstvu in odpadnikih - tale podatek. Pred propadom Jugoslavije leta 1941 je štel Ljubljanski Sokol okrog 180 naraščajnikov in naraščajnic. Kakšnih 150 je bilo aktivnih članov Mladinske osvobodilne fronte in mnogi od teh so bili kasneje v partizanih.

Alojz Vrhovec pa je že leta 1942 odšel med partizane, čeprav ni bil več ravno

mladenič, saj mu je bilo 38 let. Zapustil je ženo in otroka ter odšel na takrat še zelo megleno pot. V partizanih je opravljal odgovorne naloge, vojaške in politične. Dodelili so mu čin polkovnika. Obdobje narodnoosvobodilnega boja in povojne dejavnosti v njegovem življenju sicer ni bilo najdaljše, bilo pa je gotovo zelo intenzivno in čustveno močno doživeto. Podobno se dogaja pri vsakomur. Ne zaznamuje človeka dolžina trajanja, ampak izjemno delo in stopnja doživljanja.

Ne morem kvalificirano presojati njegove aktivnosti v partizanih in ne njegove dejavnosti v vojski ter družbi po končani vojni. Lahko pa trdim, da je bil Alojz Vrhovec docela predan in zvest ideji človekove svobode in socializma, izjemno delaven in vesten, osebno pošten in že kar pretirano skromen.

Ob njegovem slovesu sem z začudenjem obstal in spoznal, kako je ravno ta izsek njegovega življenja, tako zelo pomembnega zanj in za družbo, ostal v mučni senci in tišini. Zakaj, lahko ugibam. Ali pa poglobljeno razmišljam ...

Danes so hudi in čudni časi pravimo. In kdaj niso bili?! Ali je v tem razlog, da pretekla obdobja kar spustimo? Nekaj občutka krivde je sicer vselej koristna reč, vendar sodim, da se narodnoosvobodilnemu boju ne kaže odrekati.

Sicer pa ravno to danes nekateri počno. Sedanji mladinski funkcionar reče: 'In vse (!) bomo storili, da čimprej odidejo.' In še: 'Vesel sem, da med kandidati ni nikogar, ki bi bil funkcionar zato, da bi poravnal svoje račune...' V teh besedah je precej cinizma, in še več prikrite agresivnosti, čeprav z geslom o demokraciji.

Na vodilnih položajih seveda nočemo nesposobnih in slabih ljudi. Vendar zakon nasprotja drži in veljal bo tudi vnaprej, čeprav bi ga želeli ukiniti. Med takšno nasprotje sodi tudi tisto, ki pravi, da je resnični napredek mogoč samo v kompleksu mladosti in starosti. Mladost prispeva svojo intelektualno učinkovitost, kritičnost in delovno zagnanost - starost pa izkušnje, vztrajnost in potrebno odmaknjenost.

V Sloveniji je sedaj precej več kot 200.000 oseb, starejših od 65 let. Vsi ti ljudje imajo seveda za seboj svoje življenjepise. Nihče ne bo potiskal starostnikov v ospredje, a jih niti za vzorec ne predstavijo, kolikor ne gre ravno za stranko starcev. To sodi pač v poglavje o predvolilni taktiki. Nekateri pa pogrejejo in začinjijo svoj volilni golaž kar z abortusom in kdo med temi bi celo dejal: 'obročkana ženska umori vsak mesec človeka... Seveda je takšno razmišljanje bizarno in perverzno.

Alojz Vrhovec je verjel in kot mnogi celo veroval v idejo Osvobodilne fronte, v kateri naj bi ne bilo strankarskih združb, ampak množično in različno obravnavanje skupnih problemov ter interesov. Hudo se je spominjati tistih predvojnih časov, ko so bili šolski razredi, postavim, s šestnajstletnimi dijaki, razdeljeni na 'klerikalce' in 'liberalce', ki so se med seboj komaj pogledali, skojevce pa so izključevali iz šol.

Ampak ta ideja se je pokazala uresničljiva le v kratkem in izjemnem obdobju. Kasneje pa se je pokazala za zelo pomanjkljivo in utopično. Manjkalo ji je pristnega dialektičnega nasprotja. Morda bo prvinska ideja Osvobodilne fronte zaživela kdaj kasneje, če bo človek postal bolj civiliziran in manj oblasti željan, ali pa nikoli - ravno zaradi tega. Ko človekovi možgani postajajo vse bolj in bolj diferencirani, so tudi njihove napake, kadar do njih pride, vse hujše in hujše.

Nekateri dvomijo o drugem verzu tele Župančičeve pesmi:

Živeti - umreti je usoda naša,
a cilj nam je visoko posajen!
Glej to drevo: za usodo nič ne vpraša,
a večno se bori za svoj namen ...

Ideja komunizma, ki se je udejanjala kakšnih 100 let, kaže, je v prvotni obliki

preživela svoj vek, tako kot ga preživi pač vsak človek. Mnogi sociologi in politologi nič kaj radi ne primerjajo družbe z biološkimi zakoni posameznikov in raje poudarjajo 'novo in posebno' kvaliteto družbe. Vendar so v tem morda pomanjkljivi. Človek ni samo družbeno, ampak je prav v tolikšni meri tudi biološko bitje. Potemtakem je družba že posebna kvaliteta in kategorija, vendar še vedno sestavljena tudi iz 'bioloških' posameznikov.

Kaže, da se tudi vsakršne ideje, družbena gibanja in ideologije starajo, tako kot se stara človek. Staranje pa pomeni degenerativni proces, progredienten in ireverzibilen. Pomeni, da vodi v smrt.

Če komunizem res umira tako kot človek, potem bo novim generacijam marsikaj zapustil. Tako kot tudi od vsakega človeka vselej kaj ostane: njegov sled in dobra, a seveda tudi slaba dela. Morda je bil pa cilj komunizma previsoko 'posajen' in se je prav zategadelj prevečkrat sprevrgel v svoje lastno nasprotje. Vendar ne kaže spregledati, da se je rodil kot reakcija in odgovor na kruto in brutalno izkoriščanje ljudi.

In še: če komunizem umira, potem je tudi umirajoči generaciji tega gibanja hudo. Skoraj vsako umiranje je hudo in naporno. Podobno je tudi s porodom: naporen je ne samo za mater, marveč tudi za novorojenca.

Človek se boji boleznin in umiranja in smrti. Ko spozna svojo bolezen, je prizadet. Če izve, da ima rakavo bolezen, jo najprej zanika: ne, ta diagnoza ne more biti točna! Kasneje pa svojo večkrat smrtno obsodbo vendarle mirno in vdano sprejme.

Starši, ki izgubijo otroka v samomoru, iztisnejo za trenutek svojo neizmerno bolečino iz prsnega koša (tam je sedež duševne bolečine - 'mati božja s prebodenim srcem, s sedmimi meči'): kako je mogoče... Svojci, ki nenadoma izgubijo bližnjega v prometni nesreči: kako je mogoče... Starši, ki spoznajo duševno bolezen pri svojem otroku, izjokajo: kako je mogoče... saj je bil tako bister ... Da, Daška je bila pri svojih 18 letih dovolj inteligentna in povrh še ljubka, da ne rečem lepa. Bila je privlačna za ves oddelek psihiatrične bolnišnice...

Aktivisti in partizani, ki so se srčno borili za osvoboditev domovine in ne samo za narodno osvoboditev, kot bi jih hoteli prepričati nekateri sopotniki ali zanjimci, marveč sočasno tudi za pravičnejšo socialno ureditev, izvijajo svojo veliko bolečino: kako je mogoče ... da je naša domovina, pomeni družba ljudi v njej, tako razpadla, se razklala in razcepila...

Vendar, kot je rakava bolezen mogoča pri človeku in samomor in tudi vsakršna osebna nesreča, za katero je značilna tragičnost, ki jo vselej spremlja propad, je mogoča tudi družbena bolezen.

Mogoča je tudi shizofrenija, ki ji po slovensko rekamo duševna razcepljenost. Če bi me kdo vprašal, kakšne so značilnosti shizofrenije, potem bi mu danes najlažje in obenem najtežje dejal: shizofrenija pomeni natanko to, kar se danes dogaja v naši domovini. Vsekakor gre za družbeno shizofrenijo, za razcepljenost na tak način, kot se razcepi poleno na trske. Če je mogoča shizofrenija pri posamezniku, ki se 'sliši' kot koncert brez dirigenta, je mogoča tudi v družbi.

Ta družba resda ni navaden seštevek ali multiplikacija posameznikov, vsekakor pa jo sestavljajo, tudi s svojimi temnimi nagibi. Osebnosti delujejo in učinkujejo na množico in množica povratno na posameznike. Po bolj ali manj znanih poteh osebnostne in kolektivne zavesti in še bolj podzavesti, a tudi po kanalih in fluidih, ki so nam neznani in nam mogoče tudi nikoli ne bodo znani. In množice ljudi si podobno kot črede in krdela in jate ali pa kot sklenjene vrste gosenic na poti izberejo svoje voditelje. In kaj storiti?

Predvsem kaže usvojiti misel nevropsihiatra O. Pötzla, ki pravi, da očesna mrežnica ni osvetljena samo od zunaj, marveč tudi od znotraj. To pomeni, da vsakdo

vidi stvari in dogajanja po svoje in ga bo zategadelj težko prepričati, da naj jih vidi drugače, kot jih vidi v svoji resnici. Če to podmeno sprejmemo, smo vendar bližje terapiji, se pravi nenehnemu trudu in prizadevanjem za boljše medčloveške in mednarodne odnose. Ravno ta dejavnost človeka je eden od osnovnih stebrov življenjskega smisla. Globlje razumevanje te teze pa ni le stvar neke psihološke znanosti, temveč predvsem splošne civilizacije in kulture. Razumeti in sprejeti njen pomen zahteva tudi internacionalizacijo lastnih mračnih nagonov. To ni lahko, ker imajo tudi temne sile atomsko moč. Vendar druge poti preprosto ni!

Vse te in še druge misli so mi rojile po glavi, ko smo se poslavljali od Alojza Vrhovca, ki je bil preprost in dober človek; ne samo v dobrih, ampak tudi v hudih časih. Bil je zvest svoji ideji in sočloveku. Samaritansko je negoval svojo soprogo. Zelo rad je imel mladino in ji je brezmejno zaupal. Skoraj neverjetno je, kako je tudi v sedanjem času razumel težnje mladih po demokraciji in jih podpiral. To, kar mnogi njegovi vrstniki enostavno niso zmogli.

Njegova globlja plat življenja, posebej partizanska, je ostala ob njegovem slovesu na robu, neosvetljena in neizrečena. Seveda samo na pogrebu. Včasih so znali napisati dolge zelo dolge referate... Najbrž je bilo to lahko. Kaže, da je težje napisati nekaj toplih besed o tovarišu kot dolg članek o svetovni politiki. Posebno danes.

Če bi Alojz Vrhovec padel med vojno, in to bi se mu lahko zgodilo, bi obstopili njegov grob mladi partizani in dvignili bi pesti k čelu ter se mu zahvalili. Iz njihovih oči pa bi polzele solze.

No, saj natanko to se je zgodilo, čeprav tega ni bilo opaziti. Tako se je primerilo Alojzu Vrhovcu in tudi drugim znanim in neznanim pokojnim borcem - čeprav tega ni bilo videti...

Dokler se seveda hrastovja še drži kaj temno rjavega suhega listja ...

Ko sem zapuščal pokopališče, sem spet spoznal, da me je manj. Iz mojega spominskega skladišča pa je stopila pretresljiva pesem pesnice Aste Znidarčič z naslovom Starec:

Upognjen in truden
se je vrnil k reki,
tja, kjer je nekdanj
večer za večerom
napajal konje.
Ni bilo več reke
ne konj
ne mladega pastirja,
in mislil je,
da je oslepel.

Sokol včeraj

Moj oče Franc Krenčič, zaveden Slovenec in sokolsko usmerjen, me je že v letih 1927/28 vključil v telovadno društvo v Zagorju ob Savi in to v najmlajšo telovadno skupino imenovano Deca.

V vrstah Dece sem telovadil do prehoda v vrsto, imenovano Naraščaj, kjer sem telovadil do leta 1937.

Od tega leta sem deloval v Ljubljani. V Ljubljani me je zagorsko sokolsko društvo povežalo s sokolskim društvom III. Ljubljana-Bežigrad. Tu sem nadaljeval s telovadbo v vrsti naraščajnikov.

Lahkoatletski del: teke na 100 m, 200 m in 300 m sem treniral pri društvu Ilirija na telovadišču Sokola Narodni dom.

V tem obdobju od leta 1937 do 1941 je v nekdanji kraljevini Jugoslaviji delovala Hitlerjeva peta kolona. Vsa takratna napredna mladina, zlasti v Ljubljani, se je združevala v borbi proti temu nevarnemu pojavu fašizma.

V ljubljanski župi se je v okviru Sokola organizirala antifašistična usmeritev, ki je potegnila za seboj večino sokolske mladine, ki je bila v odnosu do mladine Orlov-Slovenskih fantov v večini, čeprav je bil tudi določen del orlovske mladine narodnostno zaveden.

Pri aktivizaciji proti fašizmu je veliko pomagalo sokolsko glasilo Vestnik.

Klerikalna stranka Slovenije se je povezala v Beogradu z Jugoslovansko radikalno zvezo (JRZ), katere duševni vodja je bil slovenski klerikalni voditelj Anton Korošec.

Nacionalna stranka Slovenije se je v Beogradu povezala s tako imenovano Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS). V okviru JNS so delovali srbski sokoli, saj je bil pri ustanavljanju Jugoslovanskega sokolstva pokrovitelj mentor kralj Aleksander Karadžordžević.

V samem Sokolu v Sloveniji je bilo veliko nesoglasij, katere je znal dobro izrabiti A. Korošec, ki je imel na dvoru Karadžordževićev, zlasti pri kraljici Mariji, velik vpliv (o njuni zvezi se je marsikaj govorilo).

Kot sem že omenil, med sokoli v Sloveniji ni bilo soglasij, in to med župami Celje, Kranj in Ljubljana. To so izrazito znali izkoristiti posamezniki, ki so bili tesno povezani z beograjsko čaršijo.

Napredno članstvo Sokola je tudi v teh župah sledilo zdravemu in naprednemu vodstvu, kajti članstvo je bilo sito političnih vplivov in spletk, ki so vladale v slovenskem Sokolu. Člani so z veliko zagnanostjo zgrabili za možnost, da se lahko izvlečejo iz skorumpiranega starega vodstva, na osnovi dosledne prakse in jasnih moralnih načel. Politično ozračje je bilo še bolj napeto, ko je Hitler marca 1938 Avstrijo priključil Nemčiji. V Ljubljani so pričele demonstracije proti hitlerjevski Nemčiji. Vsi napredni Slovenci - Ljubljančani so odšli na ulice. Vodilno vlogo je odigrala komunistična partija in za sabo potegnila vso napredno mladino, predvsem iz vrst Sokola in tudi Orlov-Slovenskih fantov. Oklevajoči so seveda ostali na svojih domovih. Policija in orožništvo sta ukrepala, beograjska čaršija je želela te upore zatreti, kajti njihovo paktiranje s Hitlerjevo Nemčijo je bilo očitno. Toda to jim ni uspelo, ker v ljubljanski

policiji in orožništvu ni bilo homogenosti. Zavedni policaji in orožniki so zajete demonstrante na ulicah hitro spuščali s policije, ali pa so jim že na mestu samem omogočili pobeg. Kajti borba zavednih Slovencev proti Hitlerjevim petokolonašem je bila ostra. Peta kolona je izzivala nacionalno zavedne Slovence z nošenjem belih nogavic. Protiukrep slovenske mladine pa je bila akcija brizganja s črnim nosilcem teh nogavic.

S tem sem nakazal kratek prikaz političnega dihanja Ljubljane v letih pred drugo svetovno vojno glede na politične razmere tistega časa v Ljubljani, ker se je že v vse kroge tedanje mladine vrinjala aktivnost pete kolone fašistične Nemčije. Ker že omejenam razkole v vodstvu Sokola, je bilo enako tudi v vodstvu Orla, ker so nekateri vodilni že vidno paktirali s fašistično Nemčijo in Italijo. Zavedna slovenska mladina je videla na eni in drugi strani to vodstveno razsulo in se je začela vključevati v organizacijo, za katero je stala komunistična partija, ki je edina imela tedaj jasen in konkreten načrt - kaj storiti v primeru vojne. To je bila posebno široko organizirana organizacija, imenovana VZAJEMNOST. Ta organizacija je zelo aktivno delovala med mladino po šolah.

V skupino Vzajemnosti so bili v večini vključeni, zlasti na začetku, samo mladinci, naraščajniki Sokola. Vzrok je bil v razkolu v vrhu slovenskega Sokola (ljubljske župe), ki je bil v večini usmerjen proti zvezni upravi Sokola v Beogradu. Kajti prišlo je že tako daleč, da je zvezna uprava Sokola v Beogradu ravnanje načelstva in uprave ljubljanske župe ocenila kot protidržavno in protisokolsko in, kakor mi je znano, je razrešila načelstvo in upravo ljubljanske župe. Glede na to in na mlačnost sokolskih starešin smo takrat videli izhod pred bližajočo nevarnostjo Nemčije le v organizaciji z revolucionarnim vodstvom, kar pa je bila takrat komunistična partija.

Sam sem deloval v centru Vzajemnosti, ki je tedaj imela sedež v Šiški. Imenovan sem bil za vodjo skupine v razredu trgovske šole, kjer sem poleg dela, gimnastike in lahke atletike prevzel še eno odgovornost. Zaposlenost v trgovini je bila vseh šest dni celodnevna od 6. do 20. ure in včasih tudi dlje. Najmanj dvakrat na teden sem imel telovadbo. Če sem želel v gimnastiki še napredovati, sem moral iskati prosto telovadnico po članski uri, ki pa je bila vedno šele po 21. uri. Redna telovadba dvakrat na teden se je pričela ob 20. uri, tako da me je tedaj vodja predčasno spustil z dela, poleg tega pa še treningi pri Iliriji. Iz tega je razvidno, da je čas za družbeno delo ostal samo pozno zvečer in ob nedeljah. Ker pa je bila zavest velika, je bilo tudi to mogoče.

Program Vzajemnosti je vseboval:

- pridobivanje preverjenega novega članstva,
- priprave za borbo proti peti koloni - ugotavljanje članstva pete kolone in informativni nadzor,
- v primeru vojne vstop v vojsko po soglasju organizacije,
- po okupaciji naj bi se člani grupirali v skupine po tri.

Vzajemnost je skrbela, da je članstvo čutilo svojo organizacijo in se nanjo čimbolj navezalo. Zato je ob nedeljah dopoldan prirejalo nekajurne izlete ali tako imenovana tovariška srečanja. Tudi naziv tovariš, tovarišica so v Vzajemnosti že uvajali. Na teh srečanjih so člani odbora Vzajemnost v Šiški članstvo informirali o novostih, ki jih ni bilo zaznati v časopisju. Vodje skupin smo bili zadolženi, da svoje člane vodimo in držimo skupaj do določenega cilja izleta in nazaj.

Seveda vsi vedno nismo mogli na te (če se izrazimo ilegalno) shode, legalno pa so bili rekreacijski izleti, ki so bili turistično obarvani, saj smo obiskovali izletniško zanimive kraje v okolici Ljubljane. Naloga vodje (ali njegovega namestnika) skupine pa je bila, da je na sestanku skupine informiral o novitetah tiste člane, ki se nedeljskega izleta niso mogli udeležiti.

Sokol III. Bežigrad je bilo manjše sokolsko društvo. Sam dom je bil lesen z dokaj veliko telovadnico in telovadiščem na prostem. Ta prostor je bil na lokaciji, kjer je danes Plava laguna. Del objekta je tudi zasedal današnje veliko štiripasovnico, ki gre v smeri križišča pri veleblagovnici Astra.

Ker že omenjam svojo športno dejavnost, sem aktivno deloval:

- pri Sokolu III. gimnastika (orodna in parterna),
- v lahkootletskem klubu Ilirija sem gojil lahko atletiko in to s tekom na 100, 200 in 300 metrov. Trener je bil profesor Drago Stepišnik, brat znanega takratnega metalca kladiva.

Ko omenjam delovanje napredne sokolske mladine v zadnjih letih pred kapitulacijo kraljevine Jugoslavije, je pomembno delovanje Vzajemnosti. Kajti v le-tej je delovala v večini sokolska mladina in se kalila ter pripravljala teren za delo, ko naj bi bila Slovenija okupirana. Ko sem že zapisal, sem deloval v okviru centra v Šiški v okupirani Ljubljani do maja 1942, do odhoda v partizane oziroma v slovensko vojsko, v borbo proti okupatorju. Čas okupacije Ljubljane sem preživel ilegalno. Naš sokolski zgled tistega časa so bili: Josip Rus, Miloš Brelih, Zoran Polič in drugi.

Glede delovanja v skupini smo se orientirali po navodilih centra v Šiški in seveda po navodilih plenuma OF, ki je, kakor sem bil obveščen, kljub težavam pogosto zasedal.

Pred odhodom v partizane sem bil dvakrat zaprt (Šempeterska kasarna in policija na Prešernovi ulici) prvič odpuščen, drugič pobegnil.

V partizanih smo se pogosto srečevali sokolski mladinci iz Ljubljane, vsi navdušeni, da s tem pomagamo graditi slovensko vojsko. Žal pa je že konec leta 1942 jugoslovanski glavni štab poslal za vodenje slovenske vojske enoto črnogorskih oficirjev na čelu z Arso Jovanovićem.

To je bil prvi poseg vrhovne komande jugoslovanske vojske na dotedaj popolnoma samostojni slovenski glavni štab, ki je imel do tedaj za seboj že kar veliko bojev z Italijani in Nemci.

Kot sem kasneje izvedel, smo samo Slovenci imeli tako dobro organizirano vojsko. Srbe, Črnogorce in Hrvate je vodil glavni jugoslovanski štab in niso imeli samostojnega glavnega štaba.

Kljub temu pa so poslali Arso Jovanoviča za komandanta slovenskega glavnega štaba.

Prav v tem primeru se je izkazal sokolski duh, ki je to težnjo odklonil, češ da imamo tudi Slovenci vojaške strokovnjake, na primer general Jaka Avšič - s poudarkom: Slovenci bomo sami vodili svojo vojsko.

To stališče sta na sestanku Izvršnega odbora OF zastopala predsednik IO OF Josip Rus in Josip Vidmar.

Oficirji jugoslovanskega štaba so dobili po sklepu IO OF samo svetovalno funkcijo. Arsa Jovanović pa je v začetku leta 1943 odšel iz Slovenije, ker ni mogel uveljavljati svojih pogledov na vojskovanje pri glavnem štabu slovenskih partizanov.

Žal, kljub monolitni vojaški usposobljenosti slovenske vojske leta 1945 le nismo mogli ostati samostojni.

Sokol danes

Veliko spodbudo so nam dali štajerski sokolski bratje s svojo razstavo, ki so jo prikazali v Ljubljani. Sem pobornik vseh takih iniciativ, žal v Ljubljani s tem še nismo uspeli.

Mislím, da je to naloga Sokolske zveze Slovenije, ki smo jo izvolili spomladi leta

1995. Če pa bi bila to že preveč republiška raven, ustanovimo Ljubljansko zvezo Sokola, ali pa naj to prevzame eno izmed društev - mogoče društvo T. G. Masaryk.

Sokol jutri

Ker nismo storili DANES, moramo na vsak način in čim hitreje storiti JUTRI.

Zdi se mi, da bo morala Sokolska zveza Slovenije izdelati organizacijski program. Predvsem mora zgraditi centre na terenu, ki jih je danes na žalost zelo malo. Morali bi začeti tam, kjer smo morali nehati, med tem preživeli II. svetovno vojno in se po vojni morali preimenovati v PARTIZAN. Začeti je treba prepričevati današnje partizanske odbore, da se preimenujejo iz Partizana v Sokola.

A.

O sedanjem statusu nepremičnin nekdanjih sokolskih društev

Vabilo za današnji simpozij z naslovom "SOKOL: VČERAJ, DANES, JUTRI" je - žal z občutno zamudo - prvo s to problematiko po II. svetovni vojni, čeprav je potrebo po tovrstnem obravnavanju posredno omenil že Zoran Polič v svojem delu VLOGA SOKOLSKE ORGANIZACIJE V ZGODOVINI SLOVENSKEGA NARODA (Ljubljana, 1952), ko pravi: *...Ni namen pričujočega sestavka, da bi dokončno ocenil vlogo sokolske organizacije, niti v vsem obsegu. Zato tudi ni bilo na razpolago vsega potrebnega materiala. Mnogim bo prispevek vendarle koristil, da si razčistijo marsikateri pojem, ki jih je doslej zaradi svoje nejasnosti oviral, da bi pravilno določili odnose med novo telovadno organizacijo in predvojnimi Sokolom. Mnoge pa bo vzpodbudil, da še podrobneje razčlenijo nekatera poglavja ali pa jih celo pravilneje tolmačijo in dajo tako svoj prispevek k ugotavljanju zgodovinske vloge in razvoja organizirane telesne vzgoje pri nas* (3. stran, 1. odstavek).

Morda bo polstoletni časovni odmor omogočil objektivnejšo oceno zgodovinske vloge in pomena Sokolstva na Slovenskem, ne bo pa več mogoče zbrati pričevanj, mnenj in ocen mnogih pomembnih osebnosti, ki so dejavno oblikovale in razvijale široko in pestro dejavnost zlasti v temeljnih enotah - sokolskih društvih in četah. To velja še zlasti za odgovore na dvojje, v vabilu zastavljenih vprašanj:

- kaj pomenita vloga in sklep razpustitvenega kongresa Sokola po 2. svetovni vojni, ko je bil sprejet sklep, da vse nepremičnine v dotedanji lasti Sokola služijo enakim ciljem, kot dotedaj?, in
- kakšne so današnje alternative pravno-normativnih vidikov nasledstva sokolske lastnine?

Odgovor na prvo vprašanje bo terjal posebno obravnavo, ki naj opredeli pomen "služenja enakim ciljem"; to namreč sodi v sklop programske orientacije, ciljev in nalog društev (zvez) naslednic nekdanjega Sokola. Delovno področje naslednic Sokola naj bi se vendarle razlikovalo od utečenega dela športnih in rekreacijskih klubov. Sokolska društva bi morala biti neprofitna in odprta za vse starostne, svetovnonazorske in socialne kategorije prebivalstva (zlasti revnih slojev!) s poudarki na vzgojnem delu z otroci in mladino, s pritegnitvijo staršev in drugih prostovoljnih vaditeljev in organizatorjev ter z distanco do strankarskih politik.

Društva naj bi predstavljala gibanje za telesno in duševno zdrav način življenja. Statut Zveze tabornikov Slovenije nalaga taborniku, da je "zanesljiv, zvest, prijazen, pripravljen pomagati, discipliniran, veder, pogumen, plemenit, spoštljiv, vedoželjen, varčen in da živi zdravo". Nekako tako, vendar še s številnejšimi pestrimi sredstvi ter oblikami, prilagojenimi današnjemu času, naj bi delovale enote "sokolskega gibanja". Menim, da bi se tako začrtana usmerjenost lahko upravičeno uvrščala v t.i. "nacionalni program", saj bi med drugim pomenila najširšo, najcenejšo in najbolj redno obliko preprečevanja in boja zoper nasilje, alkoholizem, narkomanijo, brezdjelje in netolerantnost.

Odgovor na drugo pomembno vprašanje obsega problematiko nekdanjega sokol-

skega premoženja. Sokolska nepremična in premična lastnina (sokolski in planinski domovi ter druge zgradbe, telovadišča in zemljišča, telovadni, športni, gledališki, glasbeni in pisarniški inventar, knjižnice, administrativno-finančni in dokumentacijski arhiv) je v času 1941. leta do danes bila izpostavljena občutnim spremembam, kar še dodatno otežuje zadovoljive rešitve.

V času štiriletne vojne je nemški okupator že v prvih dneh po zasedbi slovenskega ozemlja (Štajerska, Gorenjska) zaplenil celotno sokolsko imovino: arhive, knjižnice, prapore in slično opremo je zasegel in uničil - vse to s sistematično natančnostjo. Redki so primeri ohranjenega gradiva. Mnogi domovi so bili med vojno požgani, upostošeni, izropani ali preurejeni za druge namene. Večina pomembnih sokolskih funkcionarjev in vaditeljev je bila nasilno izseljena v Srbijo ali deportirana v koncentracijska taborišča. To je še dodatno poslabšalo možnosti za pravočasno in varno hrambo pomembnih dokumentov tedanjega časa. Zaradi tega nam danes žal niso dostopni točni podatki o sokolski imovini (o njej ni bila vodena centralna evidenca, uničenje arhiva ob požaru prostorov v Likozarjevi ulici, uničenje listin med vojno). Pri tem velja opozoriti še na tipično slovensko posebnost: nismo namreč organizirano in sistematično zbirali gradiva za zgodovino telesne vzgoje in športa. V Srbiji so sistematično zapisovali dogajanja v času med obema vojnoma, enako na Hrvaškem. V Zagrebu je od leta 1969 redno izhajal trimesečnik *POVIJEST SPORTA* s prispevki in pričevanji športnih in sokolskih delavcev. Te zamude v Sloveniji ni več mogoče nadoknaditi.

V poročilu Partizana Slovenije o stanju nepremičninske imovine Partizana Slovenije z dne 30. septembra 1969 je naveden pravni vidik prenosa imovine predvojnih telesnovzgojnih organizacij na po vojni ustanovljeno Zvezo fizkulturnih društev Slovenije. Navajam:

Na podlagi zakona o prenosu imovine telesnovzgojnih društev na Zvezo fizkulturnih društev Slovenije (Ur. list LRS št. 48-339/45) in zakona o odpravi tega zakona (Ur. list LRS št. 10/48), je vsa imovina (premično in nepremično imetje), ki je bila last katerega koli društva ali organizacije za telesno vzgojno vzgajanje, prešla v last Fizkulture zveze Slovenije. V smislu teh določb in določb navodila za izvajanje tega zakona ter o ureditvi lastninskih razmerij, ustvarjenih s tem zakonom (Ur. list LRS št. 41/48), je bila Fizkultura zveza Slovenije vpisana v zemljiški knjigi ustreznih sodišč kot lastnik te imovine. Na podlagi sklepa razširjenega plenuma Fizkulture zveze Slovenije z dne 5. aprila 1952, je bila vsa navedena imovina prepuščena v last Partizanu Slovenije in ta lastninski prenos tudi izveden za poedine objekte v zemljiški knjigi ustreznih sodišč. S posebnim odlokom je na to Partizan Slovenije navedene telovadne domove in zemljišča odstopil v upravo in uporabo z vsem inventarjem posameznim društvom Partizan, s tem, da jih upravljajo kot dobri gospodarji ter skrbijo za njihovo vzdrževanje.

V nadaljevanju je navedena obrazložitev pravnega stanja teh nepremičnin, ki je bilo povsem v skladu z določbami 32. in 33. člena Ustave SR Slovenije. Pri tem pravna služba Partizana Slovenije (dr. Zdenko Vrstovšek, op. p.) poudarja razliko med pojmom družbene in društvene imovine, saj je slednja enaka (po pravnem statusu) zasebni lastnini. Torej je ni mogoče obravnavati kot splošno ljudsko premoženje, ker je bilo dejansko "nikogaršnja lastnina".

Del prejetih oziroma dodeljenih objektov, ki ni predstavljal lastnine sokolskih in orlovskih društev, je dejansko predstavljal splošno ljudsko premoženje in se je pravna služba Partizana Slovenije morala z občinami pogajati zaradi odstopa izključne pravice uporabe za vse tiste primere, ki niso bili deležni ugodnosti zgoraj navedenih zakonskih predpisov, ali pa kjer do 31. oktobra 1945 ni bil izveden zemljiškooknjižni prepis na Fizkulturno zvezo Slovenije. Vendar nas tokrat zanima izključno usoda sokolske imovine (kot društvene lastnine!).

Zaradi lažjega razumevanja sedanjega stanja, ko je formalni lastnik večine ohranjenih objektov še vedno Partizan Slovenije oziroma njegova naslednica Športna unija Slovenije, so potrebna nekatera dopolnilna pojasnila.

Večina nepremičnin Sokola je bila v lasti in posesti temeljnih organizacij, to je sokolskih društev in čet. Ta so z denarnimi in materialnimi prispevki ter prostovoljnimi delom članstva zgradila svoje domove in telovadišča, pri objektih širšega pomena pa so bile investitorice sokolske zadruge, kot je bil to primer Sokolskega planinskega doma na Glazuti na Mariborskem Pohorju. Za izgradnjo sokolskih objektov je torej zaslužna skoraj izključno "baza". Podobno velja ta ugotovitev tudi za planinske postojanke planinskih društev.

Ob vsesplošnem lastninjenju družbenega premoženja iščemo legitimne in dejanske lastnike, zato je nujno in edino pravično, da se sedaj to premoženje, ki je formalno še vedno v lasti republiških združenj (Športna unija, PZS ipd.) vrne tistim, ki so to premoženje z velikim samoodpovedovanjem ustvarili.

Iz naslednjega dela poročila Partizana Slovenije so tudi razvidni vzroki za tedanje centralistično upravljanje športnih objektov. Navajam:

Kaj kmalu so pa začele težave z našo imovino, glede katere so se začeli različni dejavniki od občin do združnih organizacij in gospodarskih organizacij itd., lastiti pravico razpolaganja, češ, to je družbena imovina. Že v poročilu uprave o delu Partizana Slovenije, v razdobju 1954-1955 za občni zbor, dne 25. marca 1956, je med drugim omenjeno, da se spreminjajo pogoji za redno telovadbo zaradi izgube prostorov in zemljišč. Telovadnice se spreminjajo v kino in gledališke dvorane, zemljišča uporabljajo drugi itd. To stanje se je vedno bolj slabšalo in smo imeli nešteto primerov, da so iz telovadnic nastala skladišča gospodarskih organizacij, gostilne ipd. Najemi so se sklepali brez vednosti Partizana kot lastnika, domača društva se niso znala temu upirati. Najemnina iz teh objektov je šla v čisto druge namene, samo Partizan je ni dobil. To stanje se je tako slabšalo, da je Partizan Slovenije bil primoran na občnem zboru dne 26. februarja 1967 sprejeti sklep, da se uredijo vse njegove nepremičninske zadeve. K temu sklepu so ga pripravile še sledeče okoliščine:

Partizan Slovenije je v svoje objekte vložil velika denarna sredstva, obnavljal stare domove in ruševine, zgradil nove in to zlasti na območju Primorske, kjer je našel Partizan Slovenije po priključitvi teh krajev, popolno praznino. Pravna služba, ki je bila organizirana pri sekretariatu Partizana Slovenije, je z njegovo pomočjo in ob izdatnem sodelovanju tajništva ter samega predsednika, zbirala podatke in jih urejala. Poročilo je poleg konkretnih podatkov o stanju Partizanove (sokolske) imovine, vsebovalo tudi načela, po katerih se rešujejo imovinsko-pravne zadeve. Objekti, ki niso več služili Partizanovim potrebam, ali so bili že tako dotrajani, da se njihova obnova ni več izplačala, so bili namenjeni odprodaji. Zemljišča, ki so bila že zazidana, ali pa jih po urbanističnih načrtih ni bilo več mogoče uporabljati za telesnovzgojne namene, so bila odprodana. Drugi objekti, za katere ni več nihče skrbel, so se dali v upravo šolam na podlagi posebnih pogodb.

Delo tajništva in pravne službe na tem področju je rodilo velike uspehe, kar bo prikazano v nadaljevanju tega poročila (je priloženo, op.p.). Treba je poudariti zlasti to, da je nastopila z delom te službe določena pravna sigurnost. Občine in drugi dejavniki si ne upajo več samovoljno nastopati in nas sedaj vedno vprašujejo za mnenje itd. Društva, katerim nudi pravna služba vso pravno pomoč in nasvete, pa tudi vedo, da imajo v Partizanu Slovenije zaščitnika pri njihovi imovini in se stalno obračajo na nas in nam tudi že signalizirajo take pojave, kjer bi lahko prišlo do kršitve naših zakonitih pravic. Vendar moramo omeniti tudi to, da je treba imeti v vidu, da mi ne razpolagamo z vsemi podatki o nepremičninah, ker posamezna društva ne delujejo ali pa slabo.

Zaprošene podatke prejemamo z veliko zamudo tako od društev, kot od drugih dejavnikov, kar zelo zavlačuje naše delo. Poudariti je treba, da so društva tista, ki morajo skrbeti za vzdrževanje Partizanovih objektov in najti sredstva, če bo treba, tudi pri občinah, za njihovo vzdrževanje. Partizan Slovenije nastopa le kot svetovalec in izvršilec sklepa občnega zbora z dne 26. februarja 1967, kot zaščitnik naših zakonskih pravic. Partizan Slovenije bo še nadalje primerno ukrepal v vseh primerih, kjer bo to smatral za potrebno in tudi pravnim potom izsilil spoštovanje naših zakonitih pravic.

Vse od leta 1969 dalje ni več na voljo podatkov o gospodarjenju z obravnavano imovino.

Zastavlja se vprašanje, kaj sedaj storiti, da se reši, kar se še rešiti da, saj se vsem tegobam iz preteklosti pridružuje še divje lastninjenje in dolgoročno najemanje mnogih objektov od novopečenih "podjetnikov", kateri bodo - po vzoru številnih gospodarskih organizacij - poniknili v zasebne roke.

Predlagam naslednje:

1. Ugotoviti stanje nekdanje sokolske imovine na dan prenosa v last Fizikalne zveze Slovenije v letu 1945 (imetje sokolskih društev, žup in zadrug).

2. Ugotoviti spremembe vse do današnjega stanja (novogradnje, adaptacije, odtujitve ipd.).

3. Izposlovati zemljiškoknjižni prenos objektov na krajevno pristojna društva, ki objekt že uporabljajo (ali ga šele bodo), v smislu sklepa razpustitvenega kongresa Sokola po 2. svetovni vojni, da bodo služili enakim (ali podobnim?) ciljem kot pred vojno.

4. Sedanjemu zemljiškoknjižnemu lastniku obravnavanih objektov (Partizanu Slovenije oziroma Športni uniji Slovenije) naj se prepreči odprodajo katerega koli objekta (moratorij), dokler se ne ugotovi dejanski lastnik, to je društvo oziroma okolje, ki je objekt zgradilo (kupilo) in ga bo uporabljalo v vsestransko korist svojega članstva.

5. Preučiti tudi možnost prenosa lastništva objektov, ki sicer ne predstavljajo sokolske dediščine, na društva, ki te objekte uporabljajo, saj občine ne bodo sofinancirale vzdrževanja objektov, ki so v lasti asociacij z republiškim (državnim) statusom.

Priloženi poročili:

- Kako smo stavili telovadne naprave in domove in kako je Zvezin gradbeni odbor pri tem pomagal (PS, Ljubljana, 25. 4. 1954)

- Poročilo o stanju nepremičninske imovine Partizana Slovenije (PS, Ljubljana, 30. 9. 1969)

B.

Razprava na simpoziju: Sokol včeraj, danes, jutri

V razpravi sem se oglasil k retoričnemu vprašanju, ki je bilo postavljeno v vabilu na simpozij: OD KOD TOLIKŠEN DANAŠNJI "MOLK" O ENI NAJVEČJIH DUHOVNIH, MATERIALNIH IN MNOŽIČNIH SIL SLOVENSKE POLPRETEKLE ZGODOVINE?

Po 2. svetovni vojni se o sokolstvu dejansko ni javno pisalo in razpravljalo. S prvo negativno izkušnjo sem se srečal leta 1951 kot načelnik Okrajnega telovadnega odbora Maribor-okolica. Iz Beograda sem prejel okrožnico, ki je sporočala, da se pripravlja

preimenovanje Gimnastične zveze Jugoslavije, s tem pa tudi Telovadne zveze Slovenije. Sami so predlagali preimenovanje v Sokol Jugoslavije, moja naloga pa je bila, da preverim pri telovadnih društvih na terenu njihovo podporo. Večina je s simpatijami sprejela to zamisel. Kaj kmalu so vmes posegli pristojni oblastni organi in prepovedali vsako dejavnost v smeri oživiljanja Sokola. Imel sem srečo, da je ideja vznikla v Beogradu, ne pa na mojem "zeljniku". Na skupščini 16. novembra 1951 v Ljubljani se je Gimnastički savez Jugoslavije preimenoval v Partizan Jugoslavije - savez za telesno vaspitanje, aprila leta 1952 pa se je tudi Telovadna zveza Slovenije preimenovala v Zvezo za telesno vzgojo Partizan Slovenije. Na obeh skupščinah je prišlo do dokončnega obračuna z nosilci t.i. "sokolske" miselnosti. Pavšalni gonji proti "starim konservativnim" sokolskim kadrom se je vehementno uprl Ciril Hočevar (1896-1978), predsednik telovadnega društva Maribor-Studenci in član Okrajnega telovadnega odbora Maribor, s prisposodobom, da zaradi ene suhe veje ne posekamo jablane. (Op. p., bil sem udeleženec obeh skupščin.) V "agitpropovskih" brošurah - zlasti mladinskih - so objavljali skrajno negativne ocene o delovanju telesnovzgojnih in športnih organizacij v predaprilski Jugoslaviji. Izvzeta in hvaljena so bila samo izrazito delavska športna društva.

Zaradi lažjega razumevanja takratnega vzdušja in usmerjenosti navajam nekaj drobcev iz takratnih "učbenikov" - zaradi avtentičnosti - v izvirnem jeziku.

Svaki naš fiskulturnik treba da zna dvije strane sporta. Jedna je u kapitalističkim zemljama, gdje je kako kaže Maksim Gorki cilj sporta "da oslijepi misao čovjeka, da mu oduzme snagu kako ne bi razlikovao, odnosno vidio klasne suprotnosti". Sport u staroj Jugoslaviji imao je baš taj cilj. On se razvijao u okviru reakcionarne države i režima, pomoću sporta odvrćala se pažnja omladine od političkog života, od borbe za nacionalne i socijalne slobode, sportom se ona gurala u odvratno služenje reakcionarno-šovinističkim elementima stare Jugoslavije. (Slavko Komar: LIK NAŠEG FISKULTURNIKA, izdal Centralni odbor Fiskulturnog saveza Jugoslavije, Beograd 1947, stran 7.)

... Iz svega ovoga proizlazi da se zadaci i ciljevi fizičkog vaspitanja ne mogu određivati izvan okvira ekonomskog uređenja datog društva. Stoga je sasvim razumljivo da karakter našeg fizičkog vaspitanja određuje naše novo socijalističko društveno uređenje, koje je nastalo kao rezultat narodnooslobodilačke borbe i narodno-demokratske revolucije. Prema tome, naše fizičko vaspitanje u suštini se razlikuje od svakog drugog sistema fizičkog vaspitanja koja je izrastao u kapitalizmu. ... Naša fizička kultura nije u službi vladajuće manjine i buržoazije, jer ove i nema, već je u službi širokih radnih masa grada i sela. Sadržina naše fizičke kulture jeste sadržina čitavog našeg stvaralačkog života danas. Iz toga proizlazi njen osnovni zadatak: da stvara i vaspitava ljude koji će biti svesni i bezgranično odani stvari izgradnje socijalizma, koji će biti sposobni fizički i umno da maksimalno doprinesu što boljem izvršenju radnih zadataka.

Iz toga proizlazi da fizičko vaspitanje treba:

1. da obezbedi i potpomogne pravilan razvoj bioloških funkcija organizma; 2. da obrazuje psihofizičke osobine čoveka, koje utiču na podizanje njegove radne i odbrambene sposobnosti, tj. da utiču na razvitak prirodnih i praktičnih formi kretanja i pokreta, kao i spretnosti, snage, brzine itd.; 3. da vaspitava čvrstu volju i druge karakterne osobine, kao što su smisao za kolektivizam, disciplinu i red, preduzimljivost, odlučnost, upornost i dr.; 4. da stvara uslove za aktivan odmor, da pruža veselje i razonodu i da nadahnjuje čoveka svežinom i poletom pri izvršenju njegovih radnih zadataka na polju izgradnje socijalizma."...

(Opomba: Naloge "nove" telesne vzgoje sem dodatno navedel z namenom primerjave s cilji in nalogami predvojnega Sokola.)

(Mile Čubrčić: ZNAČAJ I ULOGA FIZIČKOG VASPITANJA U SOCIJA-

LISTIČKOM PREOBRAŽAJU SELA, izdal Komitet za fiskulturu Vlade FNRJ, Beograd 1949, strani 6-7.)

... Na čelu sokolske organizacije nalazili su se tipični pretstavnici buržoazije koja je bila inicijator i ovog nacionalističkog pokreta, kao i mnogih drugih. Želela je da na borbu za oslobođenje okupi mase - koje su joj neophodne - ali ne želi da im posle oslobođenja da ikakva prava sem nacionalne slobode. Nacionalna buržoazija hoće prosto da smeni Nemačku, ali da osigura socijalni "status quo". Zato su parole o bratstvu i jednakosti bile lažne i zavodljive i bile su s jedne strane uperene na iskorišćavanje snage sopstvenog proletarijata, a s druge, za "tupljenje oštrice klasne borbe", koju je poveo ne samo on nego i proletarijat celog sveta. "Jedinstvom i bratstvom proletarijata i buržoazije jednog naroda nužno se razjedinjuje svetski proletarijat". ... (Bora Jovanović, docent Visoke škole za telesno vaspitanje v Beogradu: FIZIČKA KULURA KROZ ISTORIJU, II, izdanje, Sportska knjiga, Beograd 1957, stran 81).

... Reakcionarnu i protivnarodnu ulogu Sokola Kraljevine Jugoslavije otkrivao je naprednoj jugoslovenskoj omladini još 1931 godine u svom novembarskom broju list "Mladi lenjinisti", organ CK SKOJ-a. ... (ibid., stran 149)

Seveda je očitno, da po takšnih in podobnih ocenah razprava o pozitivnih straneh sokolstva ni bila v interesu političnih dejavnikov.

V jugoslovanskih leksikografskih izdajah in monografijah so pri obravnavanju posameznih osebnosti praviloma izpuščali aktivno pripadnost sokolstvu, iz česar bi lahko sklepali, da pomeni biti sokol senčno plat v življenjepisu.

Iz monografije SPORTAŠI NA PUTEVIMA REVOLUCIJE - NA BORILŠTIMA REVOLUCIJE - ONI SE NISU VRATILI, izdali Sportska štampa, Zagreb in Jugoslavenski savez organizaciju za fizičku kulturu, Beograd, Zagreb 1966, navajam prve tri odstavke (od skupno enajstih) iz uvodne besede Rodoljuba Čolakovića (1900-1983, revolucionar, državnik in publicist):

Za svaku je pohvalu zamisao naših uglednih sportskih radnika da izdaju ovu knjigu. Ona je prije svega oduženje onim mnogobrojnim drugovima koji su između dva rata radili u radničkim gimnastičkim i sportskim organizacijama, produžili to plemenito djelo za vrijeme Oslobođilačkog rata i Revolucije, sa čijih se vrletnih puteva mnogi od njih nisu vratili. Ali, ona je i više od toga. U njoj je nepretenciozno izložen jedan stav, odnos prema toj važnoj komponenti društvenog života, njenoj humanoj suštini, koju danas do te mjere zanemarujemo, da možemo bez pretjerivanja govoriti o krizi u oblasti fizičkog vaspitanja naroda. U tome je aktuelnost ove knjige - ona priča o prošlosti, ali u toj priči je sadržana veoma poučna i rječita poruka.

Između dva rata radnički pokret u Jugoslaviji djelovao je u krajnje nepovoljnim uslovima, ali ni tada njegovi aktivisti nisu zaboravljali na tjelesno vaspitanje radnog čovjeka. Uprkos progonima i šikanama svake vrste, oni su stvarali svoje, proleterske gimnastičke i sportske organizacije, smatrajući da su im one potrebne i kao sredstvo njihove opšte borbe protiv klasnog neprijatelja, i kao nagoveštaj nečega što će tek poslije pobjede nad buržoazijom dobiti svoje prave dimenzije i puni društveni smisao. U njima se ne samo njegovala fizička kultura nego i budila klasna svijest, razvijalo drugarstvo i solidarnost radnih ljudi, suzbijao uticaj buržoazije koja je sport pretvarala u atraktivnu igru, a sportiste u zabavljache publike, na čemu su vješti, poslovni ljudi zaradivali pare.

Aktivnosti radničkog pokreta u oblasti fizičke kulture, komunisti i drugi napredni ljudi, stvarajući gimnastičke i sportske organizacije, imali su pred očima veliki ideal oslobođenja rada, oslobođenja čovjeka, stvaranje harmonične, cjelovite ličnosti, koja će u sebi uspostaviti onaj neophodni sklad između zdravog fizičkog i duhovnog života. U uslovima kapitalističkog izrabljivanja i nasilja, oni su razvijali kod radnih ljudi

upravo takvo shvatanje fizičke kulture, tvrdo vjerujući da budućnost pripada njima, i da taj oslobođeni, skladni razvijeni i cjelovit čovjek nije proizvod jalovog maštanja, nego sutrašnja stvarnost, kad budu srušene sve klasne prepreke i okovi kojima je čovjek rada sputan. I već tada, u društvenoj klimi krajnje nepovoljnoj, započeli su borbu za takvo shvatanje tjelesnog vaspitanja i za novi duh u sportskim organizacijama, ispoljavajući u njoj takvu istrajnost i požrtvovanost, koji zaslužuju naše divljenje i zahvalnost.

V isti knjigi, na stranah 7 do 116, je opisano delovanje predvojnih delavskih športnih organizacij. Med slovenskimi: KPD Svoboda - zlet v Celju 7. 7. 1935 (26-27), DKPD Vesna in Svoboda v Zagorju (27-28) ter NK Zora in DNK Amater v Trbovljah (29-31). Druga društva iz Slovenije niso omenjena, poleg tega pa niti eno sokolsko društvo z območja Jugoslavije! Kot primer "zamolčanja" dajem samo eno sokolsko društvo, to je Sokol I iz Maribora. Sedeminštirideset njegovih članic in članov je padlo v narodnoosvobodilni vojni na strani zmagovalcev oz. se niso več vrnili iz koncentracijskih taborišč, med njimi trije narodni heroji (Slava Klavora, Jože Kerenčič in Angel Besednjak) - povzeto iz brošure 50 LET DTV PARTIZAN ŽELEZNIČAR MARIBOR 1930-1980, Maribor 1980, stran 21-22.

Na stranah 56-58 iste monografije najdemo podatke o udeležbi dveh delavskih delegatov iz Jugoslavije (Paja Marganovič in Čedomir Kuzmič) na 3. kongresu Rdeče športne internacionale (oktobra 1924 v Moskvi), v katero bilo takrat vključenih 26 držav Evrope, obeh Amerik in Afrike. Ob tem so bili - vse v duhu boja za zmago socialistične revolucije - sprejeti cilji Rdeče športne internacionale:

Borba protiv buržoaskog i reformističkog sportskog pokreta, a za iskorištavanje fizičkog odgoja kao sredstva klasne borbe;

- borba protiv buržoaskog sportskog pokreta koji treba povezati s borbom protiv militarizma, šovinizma i fašizma;

- raskrinkavanje one antiproleterske fraze o neutralitetu sportskog pokreta i postavljanje sportskog pokreta na osnovicu klasne borbe:

In o vprašanjih delavskega športa v svetu:

- fizička kultura proletarijata i klasna borba;

- antimilitarizam, antifašizam i Sportska internacionala;

- reformistički i buržoaski sportski pokret;

- tehnika i metodika fizičke kulture proletarijata itd. ...

Direktor Instituta za fizičku kulturu Zigmund naglasio je u duljem referatu:

"Kolektivno svjo, individualno ničevo. ...

Na kraju kongresa; koji je trajao više dana, doneseni su zaključci koje je mnogo godina kasnije - prema sjećanju - zapisao Kuzmič:

"Borba protiv buržoaskog sporta, protiv njegove najveće tvrdave - nogometne internacionalne organizacije - FIFE; borba protiv njene filijale - socijaldemokratske luksemburške sportske internacionalne; borba protiv profesionalizma, individualizma, cirkusantskog rekorderstva i pelivanluka u sportu; uporna agitacija za izvlačenje zalutalih radnika iz buržoaskih i socijaldemokratskih sportskih organizacija; najintenzivnija propaganda proleterskog, amaterskog, masovnog i svjesnog borbenog fiskulturnog i sportskog pokreta."

V nadaljevanju (3. poglavje) je iz Slovenije navedenih 27 športnic in športnikov, ki so padli kot borci NOV: Miha Arch, Ernest Belak, Evgen Betetto, Mirko Bračič, Miran Cizelj, Matevž Frelih, Ljudmil Furlani, Tomaž Godec, Jože Gregorčič, Bogdan Jordan, Milena Kodra, Lojze Lubej, Cveto Močnik, Franjo Per, Janez Petermel, Dušan Podgornik, Ivan Porenta, Zvonko Runko, Ferdo Skok, Ljubo Šercer, Nikola Štein, Jože Šorli, dr. Paul Vrankar, Franjo Vrunč, Robert Vukmanič, Branko Zihrel in Pepe Zornada.

Od navedenih je samo pri Mileni Kodra navedeno, da se je "s telovadbo začela

ukvarjati še v Sokolu" (v Žalcu) in pri Ferdu Skoku, da "je v rani mladosti našel svoje mesto v sokolski telovadnici v Celju". Obe navedbi sta posredni, saj ne potrjujeta, da sta bila hkrati tudi člana Sokola.

Za Mirana Cizlja, Lojzeta Lubeja, Dušana Podgornika, Ivana Porento, Zvonka Runka, Franja Vrunča in Branka Ziherla, za katere zanesljivo vem, da so bili vidni člani Sokola, članstvo v njem sploh ni omenjeno.

V poglavju TELESNA KULTURA PO OSVOBODITVI - IN ORGANIZACIJSKI RAZVOJ (Drago Stepišnik: ORIS ZGODOVINE TELESNE KULTURE NA SLOVENSKEM, DZS, Ljubljana 1968, stran 287) beremo:

Z zmago v narodnoosvobodilni vojni in začetkom socialistične revolucije se začne tudi za področje telesne kulture obdobje sprememb revolucionarne narave; začne se doba vsebinskega preobražanja in organizacijskega preraščanja, ustrežajočega kvalitetnim spremembam v vsem javnem življenju, ki jih prinaša s seboj socialistična revolucija. Nastajati je začela nova fizkultura, kot smo takoj po vojni po ruskem primeru rekli telesni kulturi.

Kaj je bilo že v začetka takega, kar je opravičevalo ta naziv? Kaj je bilo že l. 1945 značilnega za to novu telesno kulturo, ki ob osvoboditvi pač še ni mogla imeti drugega socialističnega kot prve obrise bodočega razvoja?

Resnično novo je bilo predvsem to, da je start v novo že slonel na začetku socialistične revolucije; po osvoboditvi oživljena telesnokulturna dejavnost ni pomenila obnavljanje starega, temveč je staro rabilo samo kot izhodišče za preraščanje v novo. Na ustanovnem sestanku, na katerem je bilo ustanovljeno prvo novo vodstveno telo za področje prostovoljne dejavnosti, Fizkulturni odbor Slovenije, kratko FOS (ta je bil član in sestavno telo skupnega Fizkulturnega odbora Jugoslavije, FOJ) so bile izrečene tele načelne in programske misli, ki so novi organizaciji začrtale smer in vsebino dela:

Telesna kultura našega ljudstva ni in ne more biti odtrgana od političnega in kulturnega življenja. Gibanje mora biti vsebinsko in organizacijsko enotno, namenjeno enemu samemu skupnemu smotru, ne sme biti razbito kot prej, zajeti mora najširše plasti ljudstva, posebno mladine in v prvi vrsti tiste, ki tega v preteklosti zaradi razmer niso mogli biti deležni. Temu je treba prilagoditi tudi organizacijske oblike novega fizkulturnega gibanja. ...

Zanimiv je prispevek Antuna Krajnovića (Zagreb, Zamenhofova 21) v reviji POVIJEST SPORTA, št. 81/1989, na straneh 7-12, z naslovom OD SOKOLSKOG POKRETA DO PARTIZANA, SAVEZA ZA TJELESNI ODGOJ. V svojem prispevku omenja delo Zvezne komisije za zgodovino telesne kulture v Beogradu ter 14 referatov z bogato razpravo na posvetovanju o vlogi, mestu in značaju sokolskega gibanja, prirejenem leta 1969 v Beogradu (v gradivu, ki mi je dostopno, nisem zasledil teh referatov, op. p.). Zanimiva pa je ugotovitev avtorja tega prispevka:

... Značajni elementi politizacije i ideologizacije na račun stvarnog stanja u sokolskom pokretu sa stajališta samog predmeta fizičke kulture, prisutni su i u odnosu na prikaz stanja u staroj Jugoslaviji. Uz veoma opširne i bogate podatke i informacije o utjecajima političkih partija i stranaka na sokolstvo, o nastojanjima režima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, zatim Kraljevine Jugoslavije, da sokolsku organizaciju iskoriste za ciljeve režima, o teškim trenucima što ih je proživljavala sokolska organizacija nakon donošenja Zakona o Sokolu Kraljevine Jugoslavije 1929. izrazito su oskudno i necjelovito prikazani osnovni elementi djelovanja i razvoja sokolstva, kao što su: brojnost i struktura članstva i organizacija, kadrovska osnovica, sadržaji rada, kretanje materijalne osnovice i sl.

Medutim, čak i površan uvid u sve elemente fizičkog odgoja za koje se zalagala sokolska organizacija, pokazuju, da je razvoj ovoga pokreta nastavljen, da je dalje

ekspandirao, da su činjeni značajni koraci u pravcu njegovog daljnjeg širenja i unapređivanja. Tako je iz raspoloživih podataka vidljivo, da se broj članstva povećao sa 30.000 - 1921. godine na 40.000 - 1929. Nakon nasilnog ujedinjavanja u Sokol Kraljevine Jugoslavije Sokol se i dalje širio, tako da se 1933. godine popeo na 284.000 pripadnika. Uz negativnu konotaciju na Zakon o Sokolu Kraljevine Jugoslavije, po kojem su se svi nacionalni savezi trebali uključiti u jedinstveni Sokol, na zakonsko uplitanje države u imenovanje i razrješavanje starješina, u Zakonu su vidljiva tri pozitivna elementa značajna za djelovanje i razvoj Sokola. Zakonom se osiguravaju povlastice svim članovima na prometnim sredstvima u nadležnosti države; daju se olakšice redovnim članovima pri odsluženju kadrovskog roka; istaknutim prednjacima omogućava se izvođenje nastave u školama. Sokolska organizacija toga razdoblja naročito se angažirala na podizanju stručnih kadrova i izgradnji potrebnih objekata. Godine 1934. objavljena je posebna knjiga pod nazivom: *Gradevine za tjelesno vježbanje*, autora ing. Koste Petrovića, tadašnjeg šefa tehničkog odjela Subotice. U prvoj svesci knjige govori se o tjelesnom vježbanju i vježbalištima. U drugoj, o sokolskim domovima i sletištim; sportskim borilištima i stadionima; sportskim parkovima i narodnim parkovima. U trećoj se govori o zelenilu, javnim sadovima i vježbalištima s obzirom na regulacijske planove općina. Knjiga daje cjelovit i studiozan prikaz ove problematike sa stajališta najrazvijenijih zemalja svijeta, daje čitav niz konkretnih uputa i informacija najširem krugu korisnika, od seoskog društva do najvećih gradova i općina.

Kritički uvid u Rezoluciju I. redovne skupštine Sokola Kraljevine Jugoslavije održane 1931. godine u Beogradu, pokazuje, da su u njoj sadržani progresivni ciljevi s naglaskom na općekulturne i civilizacijske aspekte, bez politizacije i ideologizacije. U Rezoluciji su definirana 4 osnovna cilja:

Sokolstvo je pokret koji u smislu Tyrševe školske ideje teži za podizanjem svih tjelesnih i moralnih sila pojedinaca, a preko njega, čitavog jugoslovenskog naroda i drugih slovenskih naroda do najdosežnije granice savršenosti;

- idući za tim ciljem Sokol Kraljevine Jugoslavije želi, da u svakom svom članu razvije i održi u svježoj snazi sve njegove tjelesne i duhovne sposobnosti koliko je to moguće. Sokolstvo teži da svestranim jačanjem ličnosti uzgaja svoje pripadnike (članstvo, naraštaj, djecu) za što bolje i korisnije članove ljudskog društva;

- kao glavno, neposredno i naročito sredstvo sokolskog odgoja smatra Sokolstvo tjelesno vježbanje po Tyršovom sustavu i njegovoj metodi. U takvom tjelesnom vježbanju Sokolstvo vidi najbolje sredstvo za skladni i istovremeni odgoj tjela i duha, za disciplinovanje i jačanje volje. Zato od svojih pripadnika traži da vježbaju;

- Sokolstvo se služi, u svrhu unapređivanja tjelesnih i duhovnih sposobnosti svojih pripadnika i čitavog naroda, također i drugim sredstvima, koja su u skladu s općim Sokolskim načelima.

U odgojnim načelima sadržanim u Rezoluciji, pored ostalog stoji, da je tjelesno, duhovno i moralno oplemenjivanje pojedinaca u Sokolstvu nedjeljivo; da je neposredni odgajatelj u organizaciji prednjak; da prednjak mora biti odgojen; da je Sokol od neprocjenjive važnosti za odgoj naraštaja i djece; da priznaje i cijeni srdačne bratske odnose, što ih gaji slovensko sokolstvo; da je za harmoničnu suradnju s ostalim sportskim savezima. Kritičkom bi analizom trebalo utvrditi koliko su se duboko i široko navedena načela ukorijenila na našim prostorima i koliki je bio njihov utjecaj na razvoj fizičke kulture u poslijeratnoj izgradnji i poslijeratnom razvoju. ...

Iz prispevka Jozice Petričevića (Zagreb, I. L. Ribara 24) za naslovom DR. IVAN RIBAR I SPORT (Povijest sporta, št. 81/1989, strani 82-87) je razvidno, da je dr. Ivan Ribar (1881-1968), odvetnik in politik, že v rani mladosti redno vadil v Sokolu v Karlovcu in kasneje ob študiju v Pragi, na Dunaju in v Zagrebu. Kot član osrednjega od-

bora Hrvatskega Sokola je propagiral (1904) ustanavljanje sokolskih društev in najaktivneje sodeloval pri organizaciji I. vseslovenskega sokolskega zleta v Zagrebu junija 1906. leta. V času bivanja v Đakovu je bil starosta sokolskega društva ter član Hrvatskega sokola in Sokolske zveze Jugoslavije. Kot član osrednjega odbora Hrvatske sokolske zveze je sodeloval 1911. leta na vseslovenskem sokolskem zletu v Sofiji. Še bolj dejaven je postal po prihodu v Beograd, ko je bil izvoljen za predsednika Narodne skupščine Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in je na tem položaju ostal do jeseni 1922. leta. Bil je ustanovitelj in starosta sokolskega društva Beograd II, v katerega je bila včlanjena tudi njegova družina. Leta 1934, ko je v znak protesta izstopil iz Demokratske stranke Ljube Davidovića, je izstopil tudi iz Sokola Kraljevine Jugoslavije, vendar je ostal dosleden sokolskim idejam do konca svojega življenja. Sinova Ivo Lola (1916-1943) in Jurica (1918-1943) sta izstopila iz Sokola leta 1929, ko je bil le-ta podržavljen. Po osvoboditvi je bil dr. Ivan Ribar izvoljen za predsednika Prezidija Narodne skupščine FNR Jugoslavije.

V zvezi z ocenjevanjem vloge sokolske organizacije je Živko Radan (Zagreb, Širolina 1/V) v prispevku FORMIRANJE JUGOSLAVENSKIH SPORTSKIH SAVEZA (Povijest sporta, št. 79/1989, na straneh 201-208), zapisal:

U sukobu nacionalnih buržoazija oko podjele vlasti u novostvorenoj državi (SHS, op. p.), potenciranim i neadekvatnim rješenjem nacionalnog pitanja, sokolstvo, kao izrazite buržoaska tvorevina, ostaje i dalje u službi buržoaske klase i uključuje se u njihove stranačke borbe za obranu ugroženih nacionalnih sloboda. Dijelovi pojedinih nacionalnih sokolskih organizacija ponovno se odvajaju. Dio hrvatskih sokolskih organizacija formira i svoj posebni Hrvatski sokolski savez 1922. godine. Izdvojilo se odmah i nekoliko srpskih sokolskih organizacija, ali nisu dostigle stupanj saveza (Osijek i sl).

Za mlade raziskovalce bo verjetno zanimivo raziskovanje vpliva, ki ga je imela Rdeča športna internacionala (1921-1937), ustanovljena z namenom združevanja vseh delavskih in kmečkih telovadnih in športnih organizacij, ki priznavajo nujnost proletarskega razrednega boja, na razvoj odnosov med t.i. "meščanskimi" in "proletarskimi" telovadnimi in športnimi organizacijami.

Stjepan Cerjan (Zagreb, Krajiška 38) je v svoji raziskavi z naslovom SPORT I FIZIČKA KULTURA NA KONGRESIMA KOMINTERNE 1919-1935 GODINE, za kar je moral prebrati prek deset tisoč strani stenogramov in dokumentov s sedmih kongresov Komunistične internacionale (Povijest sporta, št. 79/1989, na straneh 8-25), analiziral odnos Kominterne do športa. V tem prispevku je objavil REZOLUCIJO O VPRAŠANJU TELESNE VZGOJE DELAVSKEGA RAZREDA, ki jo je sprejel Izvršni komite Kominterne 12. julija 1924. leta. Ta glasi:

1. *U gotovo svim zemljama su sport i telesna kultura postali masovna pojava.*

Buržoazija koristi sve ove pojave za svoje klasne ciljeve i svim sredstvima po-država buržoaske i državne sportske pokrete.

U buržoaskim sportskim organizacijama, koje su čiste klasne organizacije buržoazije, još se nalaze velike mase radničkih elemenata. Glavni zadaci ovih buržoaskih organizacija sastoje se u tome da pripremaju omladinu za buržoasku armiju i uopšte da odgovarajućim formama vaspitnog rada kod nje probude nacionalizam i šovinizam, kao i da je iskoriste kao borbeni kadar protiv proletarijata. Fašistički pokret je uspeo da u tom smislu iskoristi sve organizacije kao masku za svoje vojne organizacije.

2. *Nasuprot buržoaskim organizacijama i težnjama buržoaske države, u nizu zemalja osnovane su radničke sportske organizacije. Te organizacije obuhvataju velike mase radnika i proleterske omladine. Velikim delom te se organizacije još nalaze u rukama reformista, koji ih zloupotrebljavaju za svoje reformističke ciljeve pod parolom neutralnosti sporta. Klasno svesni elementi u sportskim organizacijama grupišu se oko Cr-*

vene sportske internacionale, koja radi prema principima revolucionarne klasne borbe.

3. Telesno osposobljavanje proletarijata spada u neophodnost revolucionarne klasne borbe; zbog toga je u interesu celokupne klasne borbe da komunističke partije zajedno s komunističkim omladinskim organizacijama i Crvenim sindikatima posvete pažnju pokretu za sport i telesnu kulturu i da ih iskoriste za revolucionarne ciljeve.

Peti kongres Kominterne naglašava neophodnost rada na ovom području i zato postavlja komunističkim partijama sledeće zadatke:

a) U zemljama u kojima još ne postoje radničke organizacije za sport i fizičku kulturu KP treba da podrže njihovo stvaranje (formiranje radničke opozicije u buržoaskim zajedničkim udruženjima s ciljem osnivanja samostalnih sportskih organizacija), da zahtevaju izlazak radničkih elemenata iz buržoaskih organizacija i da propagiraju njihovo stupanje u samostalne radničke organizacije.

b) U zemljama u kojima postoje radničke organizacije za sport i za fizičku kulturu, komunističke partije moraju obrazovati komunističke frakcije da bi te organizacije oslobodile reformističkih uticaja i pridobile za revolucionarnu klasnu borbu.

c) U već postojećim crvenim radničkim organizacijama za sport i fizičku kulturu treba također obrazovati komunističke frakcije da bi se obezbedio stalan uticaj revolucionarnih elemenata.

Sve frakcije potčinjene su komunističkoj partiji.

d) Radom komunističkih frakcija treba radničke organizacije za sport i fizičku kulturu uključiti u revolucionarnu borbu i iskoristiti za pojačanje borbe protiv fašizma i buržoaskog militarizma.

e) Radničke organizacije za sport i fizičku kulturu značajne su u sklopu borbe proletarijata. One su odlična sredstva za vaspitanje u smislu sposobnosti za odbranu i disciplinovanje i time predstavljaju delotvornu podršku revolucionarnim borbenim formacijama, te i kao takve KP moraju iskoristiti.

f) Komunističke partije moraju raditi na tome da radničke organizacije za sport i fizičku kulturu obuhvate i poljoprivredne radnike i sitnoburžoaske elemente na ovom području.

4. Borba revolucionarnih elemenata protiv reformističke politike Lucernske radničke sportske internacionale treba da se podrži i da se pomogne Crvena sportska internacionala. Pri tome treba suzbijati svaku tendenciju ka cepanju i formiranju čisto komunističkih organizacija. Mora se voditi energična borba protiv mišljenja da radničke sportske organizacije mogu biti zamena za političke organizacije. Komunistička štampa mora svoje sportske stupce da posveti pretežno radničkom sportu.

Komunisti se bore za radničke organizacije za sport i fizičku kulturu u nacionalnim, kao i u međunarodnim razmerama.

Peti kongres ovlašćuje Izvršni komitet Komunističke internacionale da posveti svoju pažnju razvoju međunarodnog sportskog pokreta.

Iz gradiva VI. kongresa Kominterne (Moskva, 7. 7. do 1. 9. 1928) je zanimiva ugotovitev, da je Kominternu smatrala (med drugimi) socialdemokracijom za svojega glavnega nasprotnika.

Vpliv političnih razmer na preobrazbu telesne vzgoje in športa po 2. svetovni vojni se kaže tudi v odnosu do anglo-ameriških zaveznikov leta 1945. Dušan Tumpić (Pula, Aldo Negri 43): SPORTSKI ŽIVOT ISTARSKIH PARTIZANA I SPORT U PULI ZA VRIJEME ANGLO-AMERIČKE OKUPACIJE (objavljeno v reviji Povijest sporta, št. 79/1989, na straneh 129-136).

Ta "okupacija" Pulja naj bi trajala od poletja do jeseni 1945. leta. Avtor piše:

"Anglo-američka okupacija Pule mučno je razdoblje grada." Vzdevek "anglo-američka okupacija" je v svojem prispevku zapisal kar 18-krat, kar lahko pomeni, da je

povsem utemeljena trditev o obstoju anglo-ameriških (imperialističnih) okupatorjev, proti katerim se je nujno boriti.

Resnici na ljubo je vendarle potrebno priznati, da so mnogi očitki na račun dogodkov v preteklosti povzeti iz javno objavljenih virov, da niso neresnične izjave, kot je na primer navedba v knjižici Zorana Poliča *VLOGA SOKOLSKE ORGANIZACIJE V ZGODOVINI SLOVENSKEGA NARODA* (Ljubljana 1952, prvi odstavek na 44. strani):

Že 27. aprila 1941 so se zbrale na predlog KP osnovne napredne skupine in formirale "Protiimperialistično fronto slovenskega naroda", ki je bila kmalu nato, ko je Nemčija napadla ZSSR, preimenovana v Osvobodilno fronto. (Tega zapisa ni v 50 letih nihče demantiral, op. p.)

Ta dogodek je bil med drugim predmet razprave na simpoziju. Sam menim, da predstavljajo mnoge navedbe v Poličevi knjižici zanimivo iztočnico za temeljito razpravo in konfrontacijo mnenj med strokovnimi krogi.

Navedel sem le nekaj izvlečkov iz prispevkov za zgodovino razvoja telesne vzgoje in športa iz gradiva, ki sem ga naključno izbral in tudi prinesel na simpozij, in to brez namena polemizirati z razpravljalci o političnih aspektih vloge sokolske organizacije. V razpravo sem se vključeval s krajšimi prikazi (proti)argumentov, ki jih najdemo v dostopni literaturi.

Že ta kratek ekskurz v zožen izbor jugoslovanskega športnega tiska, brez slehernih pretenzij na razsojanje med nasprotujočimi si stališči in sklepanji, potrjuje, da čaka mlade, z ničemer obremenjene raziskovalce še veliko mukotrpnega dela. Pri tem bodo morali preštudirati ogromno gradiva, ki je shranjeno v različnih javnih in zasebnih arhivih. Najtežje bo to na štajerskem, koroškem in gorenjskem območju, saj so Nemci neusmiljeno uničevali vse, kar je bilo sokolskega.

Predlagam, da se glede na skromen obseg gradiva o delovanju Sokola v nekdanji mariborski sokolski župi (in drugih telesnovzgojnih organizacij) prične z organizirano akcijo zbiranja vsega, kar bi nam omogočilo spoznavanje in poglobljanje vedenja tudi na tem področju slovenske zgodovine. K razmišljanju v tej smeri nas v zadnjem času opogumljajo številne objave prispevkov v dnevnem tisku iz vsakdanjega življenja Slovencev. Naj naštejemo le nekaj že uveljavljenih piscev: dr. Maja Golija-Godina (o prehrabnih navadah Mariborčanov med obema svetovnima vojnama), dr. Zlata Vokač (o življenju Židov v srednjeveškem Mariboru), Mojca Ramšak (V svečinskih gorah - življenje viničarjev pred 2. svetovno vojno, Večer, od 2. 10. 1997 dalje), prispevek avtorjev: dr. Janez Cvirn, dr. Teodor Domej, dr. Darko Friš in Anton Šepetavc (Vsakdanjost Trsta, Gorice, Celovca, Ljubljane, Celja in Maribora 1848-1914 - nekaj prispevkov z letošnjega (1997, op. p.) simpozija zgodovinarjev v Mariboru (objavljeno v Večeru v 51 nadaljevanjih do 1. 10. 1997) ipd.

Prav gotovo bi se med telesnokulturnimi delavci našle osebe s primernim zanimanjem za preteklost, ki bi bile pripravljene sodelovati pri zbiranju, razvrščanju, analizi in objavljanju zanimivosti iz življenja sokolskih društev pa tudi širše, saj bi enako pozornost zaslužile tudi vse druge športne organizacije in športne aktivnosti zunaj njih.

Takšen - v začetku - iniciativni odbor, dopolnjen z zgodovinarji, sociologi, novinarji in drugimi zainteresiranimi, naj bi pripravil program ciljev in konkretnih nalog - seveda v danih (realnih) možnostih.

Iniciativo naj sproži Športna zveza Maribor, glede pristopa in vsebinske zasnove pa predlagam povezavo z dr. Rajkom Šugmanom, ki je bil že pred leti pobudnik ustanovitve slovenskega športnega muzeja.

Šport kot del družbene strukture v sodobnem svetu

BORIS RUTAR

I. Rekreacija in šport

Šport kot tak seveda ni izolirana družbena dejavnost, ki bi se kar pojavila, ki se ne bi spreminjala in ki bi trajala večno, čeprav se nam pogosto zgodi, da šport jemljemo kot nekaj samoumevnega. Ljudje imamo zelo jasno predstavo o umeščenosti raznorodnih družbenih institucij, kot npr. političnih in gospodarskih ter tudi kulturnih, nimamo pa jasne predstave o športnih institucijah. Zelo pogosto se šport pojavlja v kategoriji skupaj s kulturo.

Šport ima svojo zgodovino, svoj razvoj in svojo umeščenost v družbi. Ker je šport zelo družbena dejavnost, se na to področje prenašajo vsi elementi družbenega dogajanja. Dogajanje v športu je v tesni korelaciji z dogajanjem v družbi, ker družba ustvarja šport in je zato šport tudi del družbe.

Posameznik kot individuum se lahko ukvarja z različnimi oblikami fizične aktivnosti, kar pa še ne pomeni, da se ukvarja s športom. Tudi množica ljudi se lahko skupaj ukvarja z določeno fizično aktivnostjo, pa to še ne pomeni, da se ukvarja s športom. Fizična aktivnost je človeku nujno potrebna in se je v razvoju človeštva korenito spreminjala. Danes tej fizični aktivnosti rečemo rekreacija. Ukvarjanje z rekreacijo ima sicer zelo širok spekter, od minimalnega fizičnega napora do zahtevnih in rednih aktivnosti. Ravno tako je rekreacija posledica individualnega dela kot tudi organizirane množične prireditve. Vsekakor pa to ostaja rekreacija. Kakšna je potem razlika med rekreacijo in športom?

Šport je institucionalizirana oblika rekreacije, pri kateri posamezniki nimajo za cilj zgolj ohranjanje fizične kondicije in dobrega počutja, ampak doseganje rezultatov, ki pomenijo takšno ali drugačno koristiljubje (slava, denar).

Pojav športa je proizvod industrijske družbe, njenih spremenjenih družbenih odnosov, njene delitve dela in časa med posamezniki in družbenimi skupinami ter razvoja urbanih mestnih področij. Pred pojavom novih družbenih odnosov v industrijski družbi šport kot tak ni obstajal, temveč je bil samo ljudsko razvedrilo, ki je bilo (18., 19. stol.) neorganizirano, lokalno, brez pravil in zelo tesno povezano z religijo in kmečkim koledarjem. Razredno razslojevanje pod vplivom industrijske revolucije je rodilo moderni šport, ki je organiziran, s pravili in v svoji funkciji "razvedrila" delavstva in buržoazije.

Mnogi znanstveniki so v svojih študijah opredeljevali pojav modernega športa in njegovo družbeno funkcijo različno, pač odvisno od stališča in koncepta posameznega znanstvenika ali znanstvene struje.

Osnovna poanta konvencionalnega pluralizma je bila, da se šport pojasni s terminom sociologija tekmovalnih interesnih skupin. Posameznik (potrošnik oz. športni odjemalec) samostojno izbira šport na tržišču športnih dejavnosti. S tem se vzpostavi ravnotežje moči med interesnimi skupinami in individualno izbiro. Država intervenira le takrat, ko trg deluje nepopolno.¹ V družbi se torej tudi na športnem področju dogajajo enake stvari, kot na političnem ali gospodarskem tj. boj posameznih tekmovalnih

¹ G. Jarvie in J. Maguire: *Sport and leisure in social thought*, str. 68.

interesnih skupin za dominacijo ali po drugi strani boj za obstanek na tržišču.

Klasični marksizem je opredeljeval šport v okviru izrabe prostega časa, ki je v odvisnosti od kapitala. Tako kot vse odnose v družbi, je tudi področje prostega časa okupiral lastnik kapitala, ki uravnava in dozira prosti čas delavcem (le toliko, da se minimalno sprostijo). Po drugi strani pa so odnosi v športu tudi odraz kapitala (lastnikov klubov) in delavcev (športnikov). V tej igri so gledalci v funkciji dobička.² Marksizem torej opredeljuje šport kot sestavni del razrednega razslojevanja družbe in ga obravnava kot igro lastnikov kapitala do lastnikov proizvodnih sredstev.

Funkcionalizem obravnava šport kot kulturni podsistem družbe, ker služi specifičnim funkcijam in reflektira obstoječe kulturne vrednote družbe. Za funkcionaliste je šport socialna institucija, ki prenaša vrednote na posameznika. Šport prispeva k soodvisnosti drugih aspektov družbe (družina, šolstvo in religija). Šport tudi pomaga vzdrževati vzorce obnašanja.³

Poglejmo si pobliže to teorijo. Za funkcionaliste so temeljna vprašanja: kako sta šport in rekreacija povezana z drugimi družbenimi institucijami; kako promovirati socialne vrednote, norme, statute in vloge; kako šport in rekreacija funkcionirata kot intergrativni mehanizem v družbi?

Športna pravila so širše družbeno sprejeta in predstavljajo konsenz družbe ("fair play" je ena od vrednot, ki se pojavlja v športu). Šport uči ljudi osnovnih vrednot in norm družbe, v kateri živimo. Pri tem opravlja koristno socio-emotivno funkcijo. Občutki tovarištva in pripadnosti ter vedno znova ponavljajoči se športni rituali prispevajo k socialni koheziji. Funkcionalisti trdijo, da socialna igra v športu vzpodbuja gledalce in igralce, tako mlade kot stare, da sprejemajo dominantne kulturne vrednote. Najbolj se to odraža v ustanavljanju mladinskih in šolskih športnih ekip, ki so v funkciji učenja mladih vrednostnih lekcij o življenju v njihovem okolju. Šport vključuje člane v družbo s pomočjo kolektivne predstave. Ekipa krajevnih skupnosti ali pa prostovoljne organizacije so lep primer za to. Podobna identifikacija z mednarodnimi športnimi ekipami nam pokaže šport v funkciji kohezivne politične sile.

Funkcionalisti so torej preučevali vlogo športa pri potrjevanju in reafirmaciji pomembnih ciljev socialnega sistema. Šport in rekreacija se nam tako kažeta kot ena izmed kolektivnih predstav. Skozi te predstave si ljudje predstavljajo (v simbolični obliki) moč družbenih skupin, v katerih živijo. Ta kolektivna predstava ponazarja strukturo in moralne norme družbe. S tem športne aktivnosti pomagajo ustvarjati in vzdrževati obstoječe družbene odnose, s katerimi so simbolno povezane. Funkcionalisti so (v duhu Durkheima) razumeli šport kot simbolno predstavo družbe in osebne identitete. Pri tem se porajajo tudi določeni občutki sakralnosti. Durkheim je ugotovil, da je glavni simbol religiozne moči v družbi totem,⁴ zato ni težko spoznati športna moštva v isti funkciji tj. za mnoge so športne ekipe postale konkreten simbol njihove notranje identitete in moči. Športne ekipe so doživete kot totem. S stališča športa kot oblike simbolnega dialoga je šport izvzet iz časa in prostora profanega aspekta družbenega življenja in torej pripada območju sakralnosti. V moderni zahodni družbi kot tak predstavlja točno določene zahteve, kako mora biti dialog voden. Obstaja tudi veliko število ritualov in tabujev, povezanih s športom (ceremonije, podelitve medalj, uniforme oz. dresi ipd.).

Tradicionalne družbe so predindustrijske. Takšne družbe bazirajo na tradiciji, verovanjih in religioznih ritualih. Družina, skupnost, delo, prosti čas in religija so zelo

² Op. loc., str. 93.

³ Op. loc., str. 9.

⁴ A. R. Radcliffe-Brown: *Struktura in funkcija v primitivni družbi*, str. 132, 1994.

povezani in vsak izmed njih predstavlja izraz lokalne kulture. Dominantne vrednote poudarjajo kolektivne dolžnosti in obljage. Individualizem je potlačen.

Razvoj je prinesel industrializacijo. Nove smeri v miselnosti, inovacije in tehnologija ter spremembe v demografski strukturi so glavni faktorji, ki so vplivali na spremembo družbe. Razvila se je bolj kompleksna in specializirana delitev dela. Vse to je prineslo tudi spremembe na področju prostega časa.

Pojav športa in drugačna izraba časa manifestira globjo transformacijo družbe iz tradicionalno agrarne v moderno industrijsko. Iz razlogov etabliranja ritualov in vzpostavitve nove družbene hierarhije, je bilo ljudsko razvedrilo družbe 18. in 19. stoletja, skupaj z ostalo zabavo srednjeveške družbe (viteške igre), izbrisano in nadomeščeno z modernim športom, ki z vidika modernizacije predstavlja povsem nekaj novega. Ta pojav je zaslediti najprej v Angliji in je samo izraz globljih sprememb takratne družbe.

Moderni šport je bolj organiziran, strukturiran in reguliran. Izdelan sistem regionalnih, nacionalnih in mednarodnih organizacij zagotavlja nadzor in regulacijo športa. Z razvojem postaja šport bolj specializiran, birokratiziran in usmerjen na individualne dosežke. Kodifikacija, organiziranost in legitimizacija so pripomogli k večji institucionalizaciji športa v družbi. Ljudje so v določenem trenutku zgodovine zavrgli tradicionalen način ljudskega razvedrila in se oprijeli novega načina življenja, ki je bolj racionalen in zato zahteva tudi racionalno konzumacijo prostega časa. Včasih so ljudje živeli bolj neodvisno od časovne determinante, danes pa je čas odmerjen tudi športu in rekreaciji.

II. Slovenci in šport

Slovenci smo v pretekli zgodovini v času Avstroogrske monarhije pripadali takratni razviti državi, z vsemi svojimi značilnostmi in ločnicami. Kot del vsesplošnih družbenih sprememb in družbenega dogajanja v 19. stoletju so tudi na področju športa spremembe dosegle slovenski etnični prostor. V tem prostoru, ki se je razlikoval po svoji družbeni strukturi in je pri tem odražal družbeno dominacijo tujerodnega sloja prebivalstva, nas zanima predvsem področje modernega športa tj. organiziranega in institucionaliziranega delovanja na področju rekreacije. Podlago za začetek in razvoj športnih organizacij na Slovenskem je najti v visoki stopnji industrializacije dežele, ki na družbenem področju vodi do večje individualnosti in tekmovalnosti. Poleg tega je družbeno življenje determinirano s ciklusom proizvodnje in prodaje ter tržno miselnostjo. Razvoj modernega športa in razcep med športom in rekreacijo bi lahko ločili v več faz. V prvi fazi, ki traja do konca 1. svetovne vojne, se šport zelo prepleta z rekreacijo oz. je v osnovi eno in isto tj. fizična aktivnost v prostem času. Šport je v tem času še brez forme in institucije, je pa zato rekreacija organizirana in institucionalizirana. Lepilo, ki drži skupaj obe sestavini, je kolektivizem. Rekreacija namreč zahteva določen kolektivizem oz. ne dopušča in ne priznava posamezniku njegove individualne tekmovalnosti v odnosu do ostalih posameznikov. Drugo obdobje, ki ima značilnosti prehodnega, je obdobje med obema vojnoma. To je obdobje, ko šport že dobiva svojo formo, svoj izraz in družbeno veljavo. Organizacije že skrbijo za individualno pripravo športnikov za doseganje osebnih ciljev. Državne, predvsem pa mednarodne prireditve postanejo čedalje bolj prestižne, jasne, strukturirane in v svoji funkciji cilj posameznih športnikov. V tem obdobju se pojavljajo tudi moštveni športi kot športi z enakimi atributi kot individualni športniki (ekipa deluje kot posameznik). Tretja faza se začne po 2. svetovni vojni in je faza popolnoma samostojne organiziranosti športa ter profesionalizacije športnikov. Organiziranost športa postane gospodarska panoga, zato dobi šport nove razsežnosti v strukturi družbe. Z vrtočlovo hitrostjo

postaja organiziranost športa jasna, temeljita in učinkovita, kar je seveda zahteva trga. Organiziranost športa stopi v interakcijo z ostalimi dejavniki na trgu (denar, marketing, delovna sila, dobiček). Športniki, kot nujni sestavni del športa, se profesionalizirajo, to pomeni, da svoje sposobnosti in znanje ponudijo na trgih delovne sile. Športnikom sta jasno predstavljena cilj in pot, po kateri se lahko te cilje doseže (višje, hitreje, močnejše). Profesionalizacija športa se začne v Angliji v 50-ih letih⁵ in se nezadržno širi na vsa področja in na vse športnike, s tem pa tudi postavlja zelo jasno ločnico med športom in rekreacijo. Značilnost tretje faze je tudi velik vzpon moštvenih športov. Razlog je preprost - šov biznis!

III. Globalizacijski procesi

Glavni vzorci športa in rekreacije v svetu se tesno prepletajo z globalnimi procesi na vseh drugih področjih. Globalni procesi niso izumljeni nedavno, niti ne zajemajo vseh delov sveta. Zajemajo območja, ki so predvsem ekonomsko soodvisna, v zahodni demokratični družbi pa zajemajo tudi širše družbeno dogajanje. Sodobnejša zgodovina v bistvu temelji na teh globalnih procesih, kajti kljub neenakosti globalizacijskih procesov je težko razumeti lokalne ali nacionalne izkušnje brez reference na globalne tokove. Ti tokovi vključujejo nujnost globalne ekonomije, transnacionalne kosmopolitanske kulture in določen obseg mednarodnih socialnih gibanj. Na področju športa so se globalizacijski tokovi oz. procesi začeli že zelo zgodaj in šport je že dolgo časa povezan v nadnacionalno organizacijo (olimpijski komite), ki je ena prvih globalnih organizacij. Sam obstoj takšne organizacije povzroči reakcijo globalizacijskih procesov, ki nezadržno vodijo v fluktuacijo transnacionalnih vzorcev, ki za športne odjemalce pomenijo obljubo in smisel. Globalni dejavniki (svetovna prvenstva, olimpijske igre ipd.), pa tudi tokovi načina rekreacije, navad in tekmovalnosti, so primeri takšnih procesov. Bivalni pogoji ljudi, znanja in dejavnosti, prepričanja oz. verovanja ter kulturni vzorci se ponavljajo skupaj s temi globalizacijskimi procesi, ki potekajo popolnoma odkrito. Mnoštvo transnacionalnih ali globalnih ekonomskih in tehnoloških menjav, komunikacijske mreže in selitveni vzorci (turizem na dolge razdalje) označujejo vzorce medsebojno zelo povezanega sveta.

Niso pa samo ljudje in nacionalne države povezani v tesnejšo in globljo soodvisnost. Globalizacijski procesi vodijo tudi do krčenja časa in prostora. To pomeni, da ljudje doživljajo časovne in prostorske dimenzije drugače, as in prostor sta doživela kolaps. Obstaja pospeševanje časa in zmanjševanje prostora. Moderne tehnologije omogočajo ljudem, podobam, idejam in denarju, da krožijo po svetu z veliko hitrostjo. To vodi seveda v večjo soodvisnost, pa tudi k zavesti o enem svetu. Ljudje se začenejo zavedati dejstva, da so njihova življenja in prostor del enega družbenega prostora - Zemlje. Svetovni športni dogodki so hitro dosegljivi odjemalcem po vsem svetu ne glede na časovne in prostorske razlike. Temu primerno je tudi organiziranost športnih dogodkov prilagojena temu velikemu športno-produkcijskemu kompleksu, ki prek TV (ki je sama po sebi narejena kot del globalne telekomunikacijske mreže) prinese produkt potrošniku v dnevno sobo. Hkrati s tem pa mu prinese tudi vse ideološke reference. Pri tem mu sugerira transnacionalne kulturne obrazce in ga naredi za del kosmopolitanske kulture. Na športnem področju je takšna interakcija močno izražena.

Pri tem je potrebno poudariti še dvoje: prvič, ko se medsebojno prepletajo omejeni aspekti, hkrati puščajo določeno stopnjo avtonomije vsakemu posebej; ne obstaja namreč globalni prisilni jopič; in drugič, medsebojno prepletanje družbe, posamez-

⁵ J. Goldlust: *Playing for keeps*, 1987.

nikov, mednarodnih odnosov in človeštva tudi ne predstavlja samo eno pot. Možne so različne variacije obstoječega globalnega vzorca, ki v prihodnosti pušča odprto pot za permutacijo različnih vzorcev. Šport je le del splošnih globalnih procesov.

Natančneje bi lahko te splošne globalne procese povezanosti in tekmovalnosti različnih kultur opisali s petimi različnimi pretoki⁶:

- *etno pretok*: mednarodna gibanja ljudi (npr. turistov, migrantov, azilantov, sezonskih delavcev in dr.),

- *tehno pretok*: meddržavni pretok strojev in industrijskih kompleksov korporacij (nacionalnih in transnacionalnih) ter državnih agencij,

- *finančni pretok*: naraščajoč pretok denarja in njegovih ekvivalentov,

- *medijski pretok*: pretok podob in informacij med državami s pomočjo časopisov, revij, radia, TV, filmov in videa,

- *idejni pretok*: pretok idej, osredotočenih na državne ali protidržavne ideologije in gibanja.

V sodobnem svetu se vse to odraža tudi na športnem področju, zato je mogoče šport aplicirati v teh pet pretokov po sledečem vzorcu:

- *etno pretok*: globalna migracija profesionalnih športnikov, trenerjev in funkcionarjev ter občasne selitve navijačev,

- *tehno pretok*: pretok športne opreme, predvsem pa športnih kompleksov (npr. igrišč za golf, dvoran ipd.),

- *finančni pretok*: nakupi igralcev, celotnih ekip, sponzoriranje, avtorske pravice, oglaševanje, naložbe ipd.,

- *medijski pretok*: produkcijski kompleks športa in zabave projicira podobe športov, oblike rekreacije in specifična kulturna sporočila širšemu globalnemu občinstvu,

- *idejni pretok*: globalni športni dogodki (svetovna prvenstva, olimpijske igre) služijo kot lokomotiva za izražanje ideologij, ki imajo transnacionalni karakter (fair igra).

Gonilna sila takšnega razvoja so prav gotovo ZDA. Na športno-zabavnem področju so prevzele popolno dominacijo. Še v začetku tega stoletja je takšno vlogo igrala Velika Britanija, ki je (v duhu kolonializma) razširjala svoje tradicionalne športe, kot na primer nogomet, tenis, rugby, kriket, golf idr., najprej na področje imperija (Commonwealth) in nato širše, predvsem z ideološkimi nameni. Transformacija ameriških športov v globalne športe (košarka, baseball, ameriški nogomet) je prinesla športnim odjemalcem stik z agresivno ameriško šov biznis industrijo. Vse je tako ali tako povezano s potrošniško kulturo, ki je zagotovo pod močnim vplivom ameriške izvirnosti, nastopaštva in ideologije.

IV. Ekonomski dejavnik

Ravno prisotnost ekonomsko-političnega dejavnika je tista razlika, ki v sodobnem svetu ostro loči šport od rekreacije. Sodobni šport skoraj ne more več obstajati brez izrazite prisotnosti ekonomskega interesa. Zahodni svet pozna poroko športo in ekonomije že dolgo, v nekdanjem socialističnem svetu pa se je to poroka dolgo časa zamenjevalo s financiranjem športa iz družbenega proračuna oz. sponzorstvo ekonomije je bilo administrativno regulirano. Pod pojmom ekonomija tukaj mislimo na celoten spekter gospodarske dejavnosti od proizvodnje do trgovine in storitve. V čem je torej bistvo sodelovanja med ekonomijo in športom? Vprašati se moramo, ali šport ustvarja

⁶ G. Jarvie in J. Maguire: *Sport and leisure in social thought*, 1994.

dobiček? Odgovor je NE! Šport sam po sebi ne ustvarja nikakršnega dobička, vendar pa šport ustvarja dobiček posredno, tj. vloženi denar oplemeniti in ga vrne investitorju. Šport se nam tako prikazuje kot sredstvo za ustvarjanje dobička in se s tem izenači z npr. delovnim strojem ali še bolje z dobro reklamo na TV. V mnogočem je temu res tako, vendar gre pri športu za določeno anomalijo, kajti tudi šport sam po sebi ustvarja in podpira določene ekonomske panoge (proizvodnja športne opreme, turizem navijačev ipd.). Pri sodelovanju ekonomije in športa se šport pojavlja kot sredstvo za promocijo izdelkov ekonomije športnemu občinstvu in kot sredstvo za plasma izdelkov ekonomije na izredno veliko tržišče rekreacije in zabave. Z globalizacijskimi procesi v sodobnem svetu, se športno-ekonomski kompleks povezuje v transnacionalne konglomerate, ki s pomočjo športa ustvarjajo nekakšen talilni lonec okusov in potreb potrošnika. Športno oblačenje je npr. postalo integralni del potrošniške kulture. Za ponazoritev vzemimo npr. podjetje NIKE. Nakup izdelkov NIKE je samo zaključna faza dinamične mreže, ki vključuje oblikovalce, izdelovalce, dobavitelje, distributerje in nena zadnje tudi brokerje. Čeprav je sedež firme v Oregonu v ZDA, zajema obseg sodelavcev ves svet (Tajland, Singapur, Koreja, Taiwan idr.). Ker je tržišče NIKE izdelkov tako rekoč ves svet, skušajo oblikovalci izdelati čevlji, ki bo ustrezal zahtevam vsega sveta in hkrati lokalnemu okusu. Okusi se torej kompromisno združujejo. Lokalni franšizing distributorji in prodajalci zagotavljajo primerno distribucijo izdelkov do potrošnikov, distribucija sama pa je podprta z globalno marketinško strategijo. V ta namen uporablja NIKE medijski športnoproductijski kompleks za uveljavljanje športnih zvezd in/ali športno-rekreacijskih dogodkov, ki ravno prek tega medijskega športnega kompleksa izvajajo oz. reklamirajo marketinško strategijo podjetja. NIKE uporablja oglaševanje skupaj s TV-sporodom, ki je za ta ali oni šport najbolj primeren. Krog je tako sklenjen. Izstop iz tega kroga bi bil porazen za vse sodelujoče.

V. Zaključek

V sodobnih družbah se nezadržno razvijajo globalizacijski procesi, ki bodo v veliki meri zaznamovali ustroj bodočega sveta. Ti procesi, ki se jim je skoraj nemogoče izogniti, spreminjajo odnose znotraj posamezne družbe in vplivajo na povezanost in soodvisnost sodobnega sveta.

Zabavna industrija na tem področju celo prevzema vodilno vlogo in skuša s svojo transnacionalno paradigmo doseči skupni imenovalec okusov, želja in potreb prebivalcev. Zabavna industrija ima prednost pred ostalimi dejavniki, ker zelo dobro in večje obvlada medije. To je konec koncev tudi bistvo zabavne industrije. Del zabavne industrije je prav gotovo tudi šport. Za pojmom šport se ponavadi skriva vse, kar je povezano s fizično aktivnostjo. Čeprav bi v resnici lahko fizično aktivnost razdelili v več kategorij (rekreacija, telesna kultura), šport pa bi ostal sinonim za tekmovalnost, dandanes s pojmom šport razumemo le komponento tekmovalnosti. V potrošniškem svetu pa ima tekmovalnost v resnici samo en cilj - slava in denar. Za dosego tega cilja pa je šport kot del zabavne industrije nujno integriran v polje medijske prisotnosti in globalizacije. Transnacionalna kultura in kozmopolitanstvo, ki ga v sodobni svet prek globalne medijske produkcije posredujejo kreatorji te ideologije, je lahko postmoderen odgovor na dekadenco 20. stoletja. Ta proces nujno ustvarja drugačne vrednote in okuse, ki se razlikujejo od tradicionalnih in jih mora vsaka družba sprejeti, če hoče ostati v stiku z razvojem.

Predvsem s pojavom olimpizma v začetku 20. stoletja se je šport že postavil v polje globalizacije, vendar je svojo globalizacijsko kulturo gradil predvsem na družbeno politični strategiji (institucije kot olimpijski komite, mednarodne zveze ipd.), zato je bil

sam po sebi del politično-kulturnega obrazca 20. stoletja. Sodobni trendi globalizacijskih procesov v športu pa temeljijo na družbenosubkulturni strategiji, ki namesto političnih institucij izrablja telekomunikacijski zabavno-medijski kompleks za stik z odjemalcem. Po eni strani se na olimpijskih igrah kot vrhuncu olimpijskega gibanja množijo najrazličnejši športi in število držav udeleženk in pri tem povzročajo težave organizatorjem (ki jemljejo to kot politično tekmovanje s finančno izgubo), po drugi strani pa določene športne panoge postajajo predvsem medijski športi, ki so neodvisni od štiriletnega cikličnega pojavljanja olimpijskih iger, vendar olimpijske igre vsakodnevno prinašajo športnim odjemalcem v dnevno sobo.

LITERATURA

- G. Jarvie in J. Maguire: Sport and leisure in social thought; Routledge 1994.
- Goldlust John: Playing for keeps (sport, the media and society); Longmancheshire, 1987.
- A. R. Radcliffe-Brown: Struktura in funkcija v primitivni družbi; SH, 1994.
- I. Kuvačić: Funkcionalizam u sociologiji; ITP "Naprijed", Zagreb 1990.
- Drago Stepišnik: Telovadba na Slovenskem; DZS, 1974.
- Drago Stepišnik: Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem; DZS, 1968.
- Franc Pediček: Pogledi na telesno vzgojo, šport in rekreacijo, II. del; MK, 1970.
- Urban Golob: Alpsko smučanje kot televizijski šport - Diplomsko delo; 1997.
- Mladina; Država nam ne bo nikoli nič dala - intervju z R. Zavrlom in T. Vogrincem.
- Miha D. Štamcar in J. Sever, 16. 1. 1996.

Sokolstvo na Gorenjskem

ADRIJAN DJUDJAR

Komaj dve leti po ustanovitvi sokolstva na Češkem (s strani Fügnerja in Tyrša) in komaj leto dni po pojavitvi sokolstva v Ljubljani se razširi le-to tudi na Gorenjsko in sicer v Kranj. Kranjski Sokol je nastal leta 1864 kot podružnica ljubljanskega Južnega Sokola. Vendar je bil ukinjen že leta 1867 zaradi spopada Južnega Sokola z nemškimi turnerji (Turnverein - nemško telovadno društvo). Že leta 1870 pa sokolstvo v Kranju zopet vznikne, vendar le do leta 1872. Toda, v tretje gre rado in leta 1895 se zgodi ustanovni občni zbor Gorenjskega Sokola v Kranju.

Cilji so bili, tako kot drugod, športni in narodnobuditeljski. Sokol ni usmerjal svoje dejavnosti samo v telovadbo, ampak je imel v svojem programu tudi kulturne in družabne prireditve.

Sokol v Kranju lepo napreduje tako po številu članov kot po dejavnosti, vendar preteče celih osem let, preden se pojavi naslednje sokolsko društvo na Gorenjskem - v Trziču (1903), leta 1904 pa še na Jesenicah. Ti društvi sta nastali kot obramba pred naraščajočim pritiskom nemške nacionalne dejavnosti. Nemci so namreč leta 1902 v Trziču ustanovili telovadno društvo Friesen, ki se je vključilo v prej omenjeni Turnverein ter podpiralo vsenemške cilje.

Na Jesenicah so sokolsko društvo ustanovili leta 1904 neposredno po drugem sokolskem zletu v Ljubljani 16. in 17. julija 1904. Na jeseniški železniški postaji se takrat pripeti incident, ki so ga izzvali nemški turnerji, ki so iz Ljubljane potovali z vlakom v Beljak. Začeli so izzivati češke sokole, ki so potovali v Ljubljano na prej omenjeni zlet.

Sokolstvo se na Gorenjskem sedaj močno razmahne in sledijo ustanovitve društev: na Javorniku (1906), v Škofji Loki (1906), v Žireh (1906), v Železnikih (1908), v Radovljici (1908), na Bledu (1908), v Kamni Gorici (1908) ter Bohinjski Bistrici (1909).

Zaradi majhnega števila članov v posameznih društvih so organizirali skupne zlete - prvi je bil avgusta leta 1908 v Kranju. Društva so se leta 1909 povezala v Gorenjsko sokolsko župo. Zleta tega (leta 1909) in naslednjega (1910) sta bila v Trziču in na Jesenicah iz prej omenjenih nacionalnih razlogov. Sledili so zleti v Škofji Loki (1911), na Bledu (1912), v Radovljici (1913) in Kranju (1914). Vendar je v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno sokolstvo na Gorenjskem začelo nazadovati.

Razen telovadbe so gojili sokoli tudi družabno življenje. Prirejali so silvestrovanja, predpustne veselice, vinske trgatve, vrtno zabavo in podobno. Ustanavljali so tudi dramske odseke, skoraj vsa sokolska društva pa so imela tudi tamburaške orkestre in pevske zборе. Z namenom izobraževanja članstva so organizirali tudi številna predavanja ter odpirali javne in društvene knjižnice.

Razen pestre kulturne in telovadne dejavnosti so sokoli organizirali številne izlete, planinske pohode, smučarske tečaje in tekmovanja ter podobne aktivnosti.

Prva svetovna vojna je delo Sokola prekinila. Sokolska društva so bila oblastem nevaren element, zato so bila prepovedana. Številni sokoli so bili vpoklicani v vojsko, mnogi pa so zbežali v tujino in se kot prostovoljci borili proti Avstro-Ogrski. Npr. od 146 kranjskih sokolov jih je bilo 112 vpoklicanih, nekateri od njih pa se nikoli niso vrnili domov.

Tako sokolstvo štiri leta životari, vendar se po nastanku Kraljevine Srbov,

Hrvatov in Slovencev delovanje Sokola hitro obnovi. Slovenska sokolska zveza je začela takoj obnavljati sokolska društva in župe. Za Slovenijo je bilo določenih sedem žup, sedež ene od teh naj bi bil v Kranju. Vanjo je vstopilo vseh devet gorenjskih društev.

Gorenjski sokoli so tudi skrbeli za vezi z rojaki, zlasti na Koroškem; in tako sta bila prva povojna župna zleta v Borovljah (maja 1919) in v Svetni vasi (avgusta 1920). Vendar je neuspeh na plebiscitu 10. oktobra 1920 presegal delovanje sokolskih društev na Koroškem. Kljub temu pa so bile večkrat organizirane dobrodelne prireditve v podporo zamejskim rojakom na Koroškem in Primorskem.

Dvajseta leta tega stoletja pa drugače lahko ocenimo kot uspešna za delovanje sokolskih društev na Gorenjskem. Razen povečanja števila članov so številna društva prišla do novih prostorov (domov in telovadnic) za nemoteno delovanje - npr. v Škofji Loki, na Bledu, v Kranju. Sokoli so skoraj vsako leto pripravljali javne telovadne nastope, nastopali so na jugoslovanskih vsesokolskih shodih ter odhajali na zlete v Prago. Prirejali so svečane akademije ob obletnici zedinjenja 1. decembra, ob obletnicah Tyrša in Masaryka ipd.

Novo obdobje nastopi 5. decembra 1929, ko so bile z zakonom o ustanovitvi Sokola Kraljevine Jugoslavije odpravljene vse telovadne organizacije, vključujoč Jugoslovansko sokolsko zvezo. Organizacijam, ki se niso hotele pridružiti novoustanovljeni, je bilo prepovedano delovanje. Po sklepu Jugoslovanske sokolske zveze so bile vse njene uprave, tako zvezna kot župne in društvene, od sedaj imenovane in ne več voljene. Tako je bila odpravljena ena izmed tradicionalnih demokratičnih značilnosti sokolske organizacije.

Povečalo se je tudi število sokolskih društev na Gorenjskem, tako da jih je bilo sedaj 13.

V tridesetih letih pa opazimo upadanje števila članstva. To je bila posledica spremenjenih političnih razmer. Na volitvah 5. maja 1935 je prišla na oblast opozicija, ki se je povezala v novo politično stranko - Jugoslovansko radikalno zajednico. Vodstvo Sokola pa je ostalo na pozicijah Jugoslovanske nacionalne stranke; vse to je povzročilo diferenciacijo med članstvom in boj za demokratizacijo sokolstva.

Glavna usmeritev sokolstva je v tem času še vedno v telovadbi, čeprav so tudi v Sokolu v času pred 2. svetovno vojno posvečali posebno pozornost narodnoobrambni usposobljenosti in s tem namenom v društva vpeljevali strelske in kolesarske oddelke.

Nemški napad na kraljevino Jugoslavijo je prekinil delovanje Sokola. Mnogi člani in članice Sokola so se pridružili OF in NOV. Npr. od 15 škofjeloških prvoborcev iz leta 1941 je bilo kar 9 članov škofjeloškega Sokola. Podobno je bilo tudi drugje. Povojna oblast je sokole za njihova prizadevanja "nagradila" tako, da ni dovolila delovanja Sokola po osvoboditvi. Zaplenjeno je bilo tudi njihovo premoženje.

VIRI IN LITERATURA

- Majda Žontar - Sokolska društva na Gorenjskem do prve svetovne vojne, Telesna kultura, XXXVIII, Kranj, 1980.
- Majda Žontar - Sokoli in Orli v Kranju in okolici med obema svetovnima vojnama, Kranjski zbornik, 1995, Kranj, 1995.
- Drago Ulaga - Razvoj sokolske telovadbe od začetkov (1863) do olimpijskih zmag, 90 let telovadbe v občini Škofja Loka (ZBORNIK), Škofja Loka, 1996.
- France Kavčič - Dragi Sokoli!, 90 let telovadbe in športa v občini Škofja Loka (ZBORNIK), Škofja Loka, 1996.
- Arhivski viri: Arhiv RS - Gorenjski arhiv Kranj (zapisniki sej in občnih zborov sokolskih društev Bled in Kranj).

"Pot slovenskega sokolstva se je končala slavno" (Josip Rus)

VOJAN RUS

Namen mojega prispevka je samo osvetlitev dela *slovenske zgodovinske resnice* - zlasti v zvezi s Sokolom.

V Sloveniji vlada vrhunska idejna zmeda, ki močno škoduje na vseh področjih.

Osebnosti najmanj ne stremim po kakšnih funkcijah v sedanjem Sokolu. Dovolite, da kot predsednik znanstvenega društva T. G. Masaryk tudi poudarim: kot vse ostale sekcije, je tudi sekcija tega društva za sokolske študije, ki jo vodi dr. Velko S. Rus, popolnoma samostojna in sam sem tu le kot povabljenec.

Moje naslednje osvetlitve zgodovinske vloge Sokola in Josipa Rusa niso niti najmanj spodbudili ožji družinski interesi. Gre samo za mojo moralno dolžnost kot člana celotnega osvobodilnega gibanja (in ne kakšne njegove temeljne skupine) in kot znanstvenika. Lahko pa tudi sokolstvo presojam povsem objektivno in zunaj družinskih interesov, ker imam že 60 let povsem samostojno pot (to izvirnost mi je tudi Josip Rus vedno priznaval), kajti vseh 60 let se samostojno ukvarjam s preučevanjem naše in svetovne družbe ter sem že kot mlad fant, kot kurir Izvršnega odbora OF, kot aktivist in kot partizan na vseh bojiščih Slovenije, videl *dejstva* o predhodnih pogojih in o stanju OF *zelo od blizu*.

Že vnaprej moram *najodločneje* odkloniti očitek (neinformiranega ali zlonamernega) komentatorja, češ da v tej kratki študiji "sin brani očeta". Objektivni poznavalec slovenskega družbenega življenja v tem stoletju ve, da prav jaz nisem naprednih skupnih vrednot niti enkrat podredil ozkim interesom katerekoli stranke, skupine ali družine. Ta članek namerava predvsem braniti te skupne vrednote.

Zlasti v zadnjih petih, šestih letih odpravljajo propagandisti in ideologi prav organizacijo Sokol najbolj v temo in podcenjevalni posmeh, na Josipa Rusa pa tovarijsko politične grehe. Ker imam osebno še več takih izkušenj, me to ni vznemirjalo. Vendar sem opazil, da se v vsem tem času ni v obrambo zgodovinske resnice pojavil nihče od tistih (niti od udeležencev polpretekle zgodovine niti iz družboslovja niti iz politike), ki imajo v tem pogledu veliko večje obveznosti kot jaz. Očitno je stanje v sodobni Sloveniji tako, da najverjetneje še več desetletij (ali kar kakšno stoletje) nobeden ne bo pomagal tej resnici stopiti na svetlo.

Zato sem uvidel, da bom kot zgodovinska priča o tem moral spregovoriti sam, (čeprav nerad zaradi omenjenih predsodkov). Osebnosti pa mi je ta zadeva etično lahka, ker ne branim prvenstveno družinskega člana, ampak predvsem vrednote osvobodilnega boja, ki so ogrožene in vržene v blato tudi na številne druge načine. Blatenje Sokola in Josipa Rusa je seveda istočasno tudi blatenje vrednot osvobodilnega boja, ki pa bodo vedno glavna duhovna hrana slovenske samozavesti, dokler bo v Sloveniji kaj ljudi, ki žele, da je ta narod ponosen in enakopraven član svetovne družine narodov, in ki ne žele, da bi bili še kdaj hlapec komurkoli.

Osebnosti me močno odbija graditev katerihkoli dinastij. Ker pa o OF in osvobodilnem boju precej pove tudi lik Josipa Rusa, kot prvega predsednika Osvobodilne fronte, in ker sem kot kurir Izvršnega odbora OF neposredno videl njegovo delovanje v prvih šestih mesecih graditev OF, upam, da bom ostal povsem na tleh in v službi zgodovinske resnice, če povem, da je bil po mojih neposrednih skušnjah zelo pogumen,

premišljen, hladnokrven, razgledan, svobodoljuben, predan, skromen in tovariški partizan-aktivist. To sem moral zapisati, ker na tisočih prebranih strani o osvobodilnem boju tega nisem še nikjer bral.

Sedanja slovenska idejna zmeda duši zgodovinsko resnico z meglenimi in *povsem neresničnimi konstrukcijami*, kot so:

- Dne 26. ali 27. aprila 1941 naj bi bila ustanovljena Protiimperialistična fronta, ki naj bi bila v enaki meri naperjena proti Anglo-Američanom in proti fašizmu. Povsem drugačna, antifašistična Osvobodilna fronta naj bi nastala šele po 22. juniju 1941, po napadu Nemčije na ZSSR. Ta lažna obtožba seveda zelo kompromitira vse temeljne skupine OF (pa tudi Sokola) kot hlapčke stalinističnih predsodkov in politike.

- Osvobodilna fronta slovenskega naroda naj bi bila največja zgodovinska prevara komunistične partije, ki naj bi cinično izrabila slovenske poštenjake, med njimi tudi sokole, in edini zgodovinski rezultat te prevare naj bi bila največja škoda za slovenski narod, saj naj bi prinesla samo prelivanje krvi in komunistično diktaturo.

- Ker naj bi duhovnost in kulturo v OF predstavljale samo druge tri temeljne skupine, naj bi posebej sokoli imeli najnižjo vlogo mišičastega "kanonen futra" za partijo.

- Sokolsko vodstvo - in še zlasti Josip Rus osebno - naj bi naredili veliko zgodovinsko napako s formalno "ukinitvijo" Sokola v letu 1945.

- In še zanimiva teza, ki se je pojavila nedavno: edina pomembna sila v OF naj bi bili krščanski socialisti; Sokoli in vsi ostali pa naj bi imeli stranski pomen. O tej tezi ne bom razpravljaj neposredno, ampak posredno; omeniti pa sem jo moral, ker je že javna.

Moja nadaljna razprava je samo v obliki tez. Temelji na analizi preverjenih zgodovinskih dejstev, na metodi večplastne (ekonomske, sociološke, politološke, kulturološke) analize zgodovinske celote in na mednarodni zgodovinski komparaciji. Zaradi ekonomije časa bodo vidna le nekatera dejstva in le deli moje holistično-komparativne metode, kar lahko dopolnim v diskusiji.

Znanstveno se lahko utemelji naslednje zgodovinske ocene:

I. Ustanovni sestanek OF 26. (ali 27.) aprila leta 1941 je bil *najpomembnejši dogodek v vsej slovenski zgodovini*.

II. Osvobodilna fronta slovenskega naroda je *najpomembnejše gibanje v vsej slovenski zgodovini* (odkar so pred 1400 leti naši predniki prvič prišli v ta prostor).

III. Sokol je dal bistven in nezamenljiv prispevek temu povsem novemu gibanju (OF), njegovi izredni energiji, izjemni izvorni enotnosti in izjemnim pozitivnim rezultatom za slovenski narod.

IV. Slovenski narod je z OF stopil - po svoji *zgodovinski kvaliteti* - med vrhunske ustvarjalce svetovnega antifašizma in antistalinizma, miru in demokracije.

Šele če imamo pred očmi *izjemno težek položaj slovenskega naroda med dvema svetovnjima vojnama*, se prebijemo do realne socialne in socialno-psihološke razlage: od kod tista brezprimerna silovitost našega osvobodilnega gibanja, ki v trenutku zavrže staro slovensko hlapčevstvo in ki ima svoj začetek v ustanovitvi OF in v njeni takojšnji politični odločitvi za oborožen upor.

Med dvema vojnama je fašizem-nacizem samo dva evropska naroda zbil popolnoma ob zid in ju na smrt davil že pred letom 1941 z najstrašnejšo jekleno pestjo vseh časov: eden od njiju so bili Slovenci.

V tako skrajni, smrtni zgodovinski situaciji se narod lahko odloči samo za dvoje: ali vdano sprejme pogin, izgon - ali se zbere za boj na življenje in smrt.

Za to drugo pot se je množica naprednih Slovencev pod vodstvom OF odločila že v prvih mesecih okupacije, ko je bila morebitna zmaga antifašizma še neskončno daleč za vsemi obzorji, v kontinentalni Evropi pa popoln mrak.

Slovenski narod je bil pred nastankom OF v *najtežjem položaju med vsemi narodi Evrope* zaradi naslednjih razlogov:

a) Samo za slovenski narod je okupatorski nacizem *lahko* predvidel popolno etnično likvidacijo (usoda Židov je bila še težja, vendar je bil njihov največji del zunaj dosega nacizma-fašizma, npr. v ZDA).

b) Samo slovenski narod je moral v Evropi takoj po prvi svetovni vojni pustiti svojo tretjino pod izrazito sovražno tujo oblastjo. Nič podobnega se ni niti približno zgodilo niti premagani Nemčiji niti premagani Avstriji (položaj Nemcev v Čehoslovaški se je v letih 1918-38 od položajev Slovencev v Italiji razlikoval kot dan od noči, ker je bil položaj Nemcev veliko boljši).

c) Ta tretjina Slovencev je edina v Evropi doživljala skoraj 20 let totalnega in brutalnega fašističnega nacionalnega in socialnega tlačanja.

d) Slovenski narod približno 1000 let neprekinjeno ni imel svoje države.

e) Slovenija je bila pred letom 1941 gospodarsko nerazvita dežela (tega dejstva ni moglo spremeniti nekaj manjših industrijskih otkov, saj je podobno "dualno strukturo" imelo precej kolonialnih in polkolonialnih dežel v Aziji, Latinski Ameriki, v Vzhodni in Jugovzhodni Evropi!).

Ustanovni sestanek OF je sprožil silovito in usmerjeno nacionalno energijo, ki je v komaj 34 letih (1941-1975) bliskovito izvršila vse zgodovinske naloge modernega nacionalnega razvoja, za katere so vse razvite evropske in ostale nacije potrebovale bistveno več časa.

V teh najintenzivnejših 34 letih svoje celotne zgodovine je slovenski narod pod vodstvom OF dosegel naslednje:

1. Že leta 1941 je edini v Evropi prisilil zmagovitega Hitlerja, da je odstopil od dveh svojih zaželenih političnih ciljev (izselitev Slovencev in priključitev zasedenih področij III. Reichu), pred tem pa je Hitler kar mimogrede podredil ali pohodil 13 večjih evropskih držav.

2. Že leta 1943 je slovenski narod v Kočevju formiral svojo državo, po letu 1945 je dejansko priključil Primorsko, združil skoraj vse Slovence in ta država živi kontinuelno vse do danes.

3. Do leta 1970 je Slovenija izvršila korenit prehod iz ekonomske in socialne nerazvitosti v moderno gospodarsko in socialno strukturo.

4. Nova slovenska socialna struktura, odprte meje, boj s stalinizmom in za mir v svetu ter enakopravnost malih narodov so temeljito in trajno spremenili duhovni nacionalni značaj Slovencev, ki odslej mislijo in vrednotijo enako kot napredna Zahodna in Severna Evropa v drugi polovici 20. stoletja.

5. Slovenci so bili - skupaj z ostalimi narodi Jugoslavije - v letih 1948-1969 na čelu uspešne svetovne borbe s stalinizmom, za svetovni mir in koeksistenco, Slovenija je imela najbolj odprto frekventno mejo v Evropi na Primorskem.

6. Slovenci so skupaj s Hrvati do leta 1975 izborili novo jugoslovansko ustavo, ki je dala republikam več pravne in dejanske samostojnosti, pravico veta in lastne oborožene sile.

7. Vse to je bilo odločilno, da je Slovenija leta 1990 zlahka uresničila polno formalno-pravno samostojnost s pomočjo ustave iz leta 1974-75, s pomočjo lastne obo-rožene sile iz leta 1969 in s pomočjo gospodarske razvitosti, uresničene po letu 1945.

Te glavne uspehe slovenskega osvobodilnega boja sem moral zgoščeno povzeti, ker jih slovensko družboslovje še ni natančno opredelilo, da bi se (v tem trenutku popolne duhovne zmede) lahko slovenski narod prebil do objektivne, zrele in uravnotežene ocene o pozitivnem in negativnem v samem sebi v letih 1941-1945 in da bi tako uravnoteženo oceno lahko enotno ponudil sodobnemu svetu.

Že nekako 15 let pa se enostransko navaja samo take - sicer resnične in velike - napake osvobodilnega gibanja v letih 1941-1945, kot so bili pojavi daleč pretirane represije in partijskega monopola. Teh napak nikakor ne skušam odriniti, ni pa potrebno o njih tu govoriti, ker se samo o njih govori obširno že vrsto let, povsem pa so odrinjene v temo izjemne pridobitve tistega razdobja. Tako nastaja popolnoma enostranska, popolnoma pristranska negativna podoba nekdanje junaške in mučeniške Slovenije v mladih generacijah in zlasti v Evropi in v svetu.

Ta povsem popačena podoba Slovenijo prikazuje doma in v svetu, kot da smo Slovenci prvi, izvirni mučitelji "ubogih" italijanskih fašistov in nemških nacistov in kot da nismo bili v vsem svetu (poleg Židov) najbolj eksistencialno ogrožena žrtev fašizma, ki pa je na njegov strašni izziv izjemno junaško in uspešno odgovorila.

Uravnotežena resnica pa nedvomno glasi: *Slovenci so med leti 1941 in 1975 uresničili tako nacionalno usodne, velike in trajne uspehe, da je bilo v tem razdobju veliko več pozitivnega kot negativnega* (po letu 1975 ne sledi katastrofa, ampak stagnacija do leta 1990; v oceno kasnejše dobe pa se tu ne spuščam).

Odločilni in nedvomni, jasno izraženi začetek vsega tega izjemno hitrega, celovitega in vsestranskega slovenskega nacionalnega preporoda med leti 1945 in 1990 je bil ustanovni sestanek Osvobodilne fronte slovenskega naroda 26. aprila 1941 in to prav zato, ker je ustvaril novo, še nikoli videno narodno enotnost in gibanje na povsem jasni protifašistični osnovi.

To gibanje ne bi bilo nikoli tako silovito in bliskovito, če ne bi imelo od začetka tako jasne protifašistične in s tem vsakomur jasne narodnoobrambne smeri, če bi zmedeno in zlomljeno nihalo med protifašizmom in protizahodnjaštvom, kot se mu zdaj imputira.

Visoko zrelost slovenskega naroda, Osvobodilne fronte in zrelost Sokola je mogoče doumeti samo z ugotavljanjem zgodovinske resnice o ustanovnem sestanku OF. Zato se bom nekoliko bolj zadržal ob le-tem.

Temeljita analiza vseh preverljivih dejstev v zvezi z ustanovitvijo OF, enotne izjave večine udeležencev ustanovnega sestanka in glavnih pisnih dokumentov v zvezi s tem sestankom, ki so objavljeni v uradni zbirki *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji* - zlasti dokumentov št. 4, 5, 6, 8 in 10¹ - nesporno potrjuje naslednje: vse od 26. (ali 27.) aprila 1941 - pa tudi že prej - so vsi voditelji OF dajali izrazoma "osvobodilna fronta" in "protiimperialistična fronta" predvsem bojnopolični in vojnopolitični smisel in strateško smer "antifašistične fronte".

Tu se bom zadržal samo pri najpomembnejšem (za nastanek OF) ohranjenem pisnem dokumentu št. 6, ki so ga napisali "v drugi polovici aprila 1941" Tone Tomšič, Boris Kidrič in Miha Marinko v Ljubljani. Tito in Kardelj sta podala "malenkostne popravke" v Zagrebu in izdan je bil v Ljubljani, nosi datum "konec aprila 1941",² prav v času nastanka OF.

Iz kompleksnosti dokumenta in iz njegovega stila z lahkoto sklepamo, da je bil njegov glavni avtor Boris Kidrič, ki pa je bil tudi glavni referent na ustanovnem sestanku Osvobodilne fronte. Ker je bil dokument izdan konec aprila, napisan pa že

¹ Dokumenti Ljudske revolucije v Sloveniji, Knjiga 1, Ljubljana 1962, str. 17, 20, 23, 35 in 42.

² Op. cit., str. 23-29.

prej, lahko z gotovostjo sklepamo, da so bili osnovni smisel Kidričevega referata na ustanovnem sestanku OF in celo izrazi, ki jih je tam porabil, identični s tem dokumentom.

Tu navajam tri ključne formulacije dokumenta št. 6: "... se mora združiti vse slovensko ljudstvo v skupno narodno fronto proti imperialističnim okupatorjem in zatiralcem"³ (osnovni smisel "protiimperialistične fronte" je torej boj s fašistično-nacističnim okupatorjem; gre torej predvsem za "protifašistično" fronto).

"KPS poziva vse delovno ljudstvo, vse politične skupine in vse domoljubne posameznike, ki so proti narodnemu zatiranju, vse zavedne Slovence ... in vse pripadnike narodnih manjšin na ozemlju Slovenije, ki jih tudi teži izkoriščanje in barbarstvo imperialističnih okupatorjev, v skupen boj za naslednje zahteve ..." (tudi tu je nedvomno, da je namen fronte, ki bo ustanovljena, boj s fašističnimi okupatorji in zahodne države nikakor niso izenačene z njimi kot nekakšen nesmiseln "enako nevaren sovražnik" (moj izraz, V. R.), saj se vendar ve, kdo je bil takrat "okupator" Slovenije).

Zelo pomembna je končna formulacija tega dokumenta št. 6, ker ta povzema smisel celotnega (šest strani velikega tiskanega formata dolgega) dokumenta št. 6, ker je ta formulacija glavna sintetična poanta tega dokumenta: "... kujte močno osvobodilno fronto vsega slovenskega naroda."⁵ Iz te zadnje formulacije lahko z gotovostjo sklepamo, da je Kidrič na ustanovnem sestanku OF nedvomno porabil kot glavno formulacijo "osvobodilna fronta slovenskega naroda" in da je zato znanstveno najdosledneje uporabljati izraz "ustanovni sestanek Osvobodilne fronte slovenskega naroda". Čeprav v dokumentu št. 6 ni na šestih straneh velikega formata niti enkrat uporabljen izraz "protiimperialistična fronta", pa iz konteksta lahko sklepamo, da je bil morda na ustanovnem sestanku OF tudi kdaj uporabljen izraz "protiimperialistična fronta", vendar izključno v bojnem in vojnem smislu "antifašistične fronte", ne pa "antizapadne" vojne napovedi!

Ker pa sta dejansko usmerjenost sestanka, kakršen je bil ustanovni sestanek OF, vsaj štiri mesece prej najintenzivneje skupaj pripravljala Kidrič in Rus, je seveda poleg omenjenih Kidričevih formulacij najpomembnejše pričevanje Josipa Rusa.

Tu moram najprej omeniti: kot so slovensko zgodovino v preteklih stoletjih (začenši od Valvazorja) pogosto prirejali po potrebah kakšne ožje skupine tako jo kakšni navidezni "strokovnjaki" prirejajo danes. To se ne dogaja samo z ocenami Sokola, OF in Josipa Rusa, ampak se danes po ožjih političnih in osebnih potrebah tudi selekcionirajo izvori o Josipu Rusu.

Pri tem je zlasti značilno, da je popolnoma odrinjen za pravo znanost najbolj verodostojen znanstveni zbir dokumentov o Josipu Rusu v knjigi *Josip Rus-Andrej: Pričevanja in spomini*, Založba Borec, Ljubljana 1989.

Za zgodovinsko in družboslovno stroko so seveda najvažnejši dokumenti o stališčih katerekoli zgodovinske osebe: 1) javne izjave te osebe, ki jih je ona sama zapisala in objavila za časa svojega življenja ali 2) izjave, ki jih je dala drugim, so pa bile objavljene še za časa življenja te zgodovinske osebe, ker je take javne izjave in njihovo objavo zgodovinska oseba sama najbolj preverjeno kontrolirala - da so res njene, zlasti če so podane brez strahu in pritiska (obenem pa so take izjave najbolj verodostojne in preverljive za javnost in stroko).

Izjave zgodovinske osebe, ki so objavljene šele po njeni smrti, so tudi koristne, vendar za stroko manj relevantne.

³ Op. cit., str. 27.

⁴ Op. cit., str. 27.

⁵ Op. cit., str. 29.

Seveda so povsem jasni politični in drugi vzroki, zakaj celo ob obravnavi *najvažnejših vprašanj* iz zgodovine OF in Sokola *že več let dosledno puščajo v temi najvažnejši znanstveno-dokumentarni izvor* o stališčih in spomilih Josipa Rusa glede ustanovitve OF in Protiimperialistične fronte v knjigi *Pričevanja in spomini*, čeprav so tu najvažnejši in preverljivi dokumenti o tem pomembnem zgodovinskem vprašanju za slovenski narod. V najbolj verodostojnih dokumentih te knjige so na (triindvajsetih) straneh 136, 153, 209, 220, 234, 276, 277, 281, 282, 294, 320, 321, 322, 326, 336, 338, 339, 340, 341, 349, 353, 354 in 355 objavljeni najbolj verodostojni lastni in za časa življenja objavljeni spomini in stališča Josipa Rusa, da je bila 26. ali 27. aprila ustanovljena Osvobodilna fronta slovenskega naroda, ki je takoj sklenila pripraviti oboroženi boj proti okupatorju - dodajam - in ne taka "Protiimperialistična fronta", ki bi bila enako ostro naperjena proti zahodu in proti fašizmu. V teh svojih spomilih Rus tudi implicitno ali eksplicitno polemizira s poluradno tezo, da je bila na začetku ustanovljena taka "Protiimperialistična fronta".

Ta javna in za časa življenja podana stališča Josipa Rusa pa so avtentična tudi zato, ker gotovo niso podana iz strahu ali oportunitizma, saj s temi stališči Rus za časa življenja stalno, javno in najbolj od vseh ljudi v Sloveniji polemizira več desetletij s poluradno tezo o nikoli obstoječi vsebini "Protiimperialistične fronte" (kot da je bila enako ostra do obeh vojujočih strani). Ta Rusova polemika je seveda izraz odgovornosti in poguma in zato je še posebej avtentična.

Samo na eni strani teh dokumentov (str. 350) Rus govori o ustanovitvi Protiimperialistične fronte, seveda pa je tudi tu očitno, da gre za antifašizem, ne pa za vojno napoved zahodu.

Naj navedem iz več deset enakih izjav in objav Josipa Rusa v knjigi *Pričevanja in spomini* samo dve značilni na strani 294 in 320 omenjene knjige, ki se (zlasti prva) povsem skladate s časom, s smerjo in izrazi, ki jih je porabil Kidrič na začetku aprila 1941 v že omenjenem dokumentu št. 6:

- "Kmalu po vrnitvi iz Novega mesta, kjer je bil zbirni center prostovoljcev, se je Boris Kidrič oglasil pri meni in mi predlagal ustanovitev vsenarodne politične organizacije z imenom OF ... Tem dogodkom je sledil tudi ustanovni sestanek OF v Vidmarjevi vili v Rožni dolini". (Intervju Petra Božiča z Josipom Rusom, Tovariš, št. 17, 26 - 4. 1971, str. 8-9).

- "Se je OF že v začetku imenovala protiimperialistična?" (vprašanje novinarke - V. R.)

"Šlo je za oborožen boj proti okupatorju in za osvoboditev slovenskega naroda. Program so sestavljale štiri točke, zelo enostavne in jasne: 1. združitev vseh ljudskih sil v vsenarodni politični organizaciji za oborožen boj proti okupatorju, 2. osvoboditev in združitev vseh Slovencev, 3. usodna povezanost z narodi Jugoslavije, ne odrečemo se Jugoslaviji, 4. naslonitev na Sovjetsko zvezo, kar je bila jasna smer za naprej, revolucionaren kurz. Vidite torej, da ime *protiimperialistična OF* ne bi ustrezalo." (Intervju Mance Košir z Josipom Rusom ob njegovi 85-letnici, 7D, št. 14, 6. 4. 1978, str. 8-9). (Vse zgoraj podčrtal V. R.)

Te kategorične izjave Josipa Rusa so povsem usklajene z vsebino in formulacijami dokumenta št. 6 iz aprila 1941, katerega glavni avtor je bil gotovo Kidrič. Izvirni smisel, izvirna vsebina in izvirne formulacije v zvezi z Osvobodilno fronto ter njenim začetkom *se ujemajo pri obeh glavnih in že več mesecev prej (januar - april 1941) najtesneje sodelujočih pripravljalcih ustanovnega sestanka OF - pri Kidriču in Rusu.*

Meni so jasne ožje pobude in interesi, zaradi katerih so ideologi raznih barv poskušali kasneje prekvalificirati ustanovni sestanek OF v hkratno ostro vojno napoved nacifašizmu in zahodu - toda *ta prekvalifikacija je čista izmišljotina.*

Tudi ko so kdaj v aprilu ali maju 1941 posamezni voditelji OF ali dokumenti OF uporabljali izraz "protiimperialistična fronta", ni noben voditelj OF pred 22. junijem 1941 (začetek nemškega napada na ZSSR) nikoli izenačeval fašizma in zahoda, ampak so ju vedno bistveno razlikovali. Kot daleč največji in edini sovražnik eksistence slovenskega naroda sta bila dosledno od vsega vodstva OF (ves čas od 26./27. aprila 1941 do 22. junija 1941) ožigosana nacizem in fašizem in samo proti njima je enotno vodstvo OF usmerilo totalni (in tudi oboroženi) boj za življenje slovenskega naroda, zavestni boj na življenje in smrt.

Povsem drugačno naravo in drugačno bistvo pa imajo kritične pripombe na račun zahoda ali posameznih dokumentov ali posameznih voditeljev OF. Te kritične in zapisane pripombe do zahoda *upravičeno in nujno izražajo samo previdnost in realizem* glede možnih politik zahoda. Take pripombe daje lahko vsak zvest zaveznik, ki pa ni naiven zaveznik. Naj spomnim, da so take precej ostre pripombe letele obojestransko med de Gaulлом in Churchillom vse od začetka do konca vojne in da je Churchill v šali dejal, da je bil v drugi svetovni vojni njegov najtežji križ "lorenski križ", se pravi de Gaulle. To pa seveda ni niti od daleč pomenilo, da je Churchill s tem izenačil ta križ in kljukasti križ, prav tako ni bilo niti najmanjšega dvoma v medsebojno zvestobo.

Kritične pripombe do zahoda izražajo *popolno politično samostojnost in zrelost voditeljev OF*, ki jasno nakažejo *že pri ustanovitvi OF, da le-ta osvobodilnega boja slovenskega naroda ne bo podredila nobenemu zavezniku* (tudi zahodu ne), ampak ga bo vodila samostojno, kot to zahtevajo slovenski interesi.

Ta kritična stališča OF do zahoda niso niti najmanj izvirala iz marksističnega ali leninističnega dogmatizma, ampak so samo *izražala specifični slovenski interes in zelo specifični slovenski nacionalni položaj*. Zato so bila tudi ta stališča izraz *zgodovinske zrelosti vodstva OF*.

Vsi zavedni Slovenci - in tudi nekomunisti, kot Josip Rus - so vse od leta 1915 (ko še nikjer ni bilo niti Kominterne niti komunistične partije) odločno odklanjali londonski pakt, ki je Slovincem odvzel pravico do samoodločbe bolj rigorozno kot kateremukoli drugemu evropskemu narodu - tudi bolj kot poraženi Nemčiji in Avstriji -, ker nam je odvzel Primorsko in Istro, ki bi v slučaju plebiscita gotovo 95% glasovali za prvo Jugoslavijo in proti Italiji.

Ta pakt je na dan ustanovitve OF (in še precej dolgo) še veljal. Zato zavedni Slovenci niso smeli biti politično naivni niti do zahoda, čeprav so bili očitno 27. aprila 1941 naši glavni bojni bratje odločna Churchillova vlada in neizmerno hrabri britanski piloti, ki so branili edino svobodno nebo v zahodni Evropi.

Ni bila neosnovana - in bila je v vrhunskem nacionalnem slovenskem interesu - kritika dokumenta št. 10, da zahodni zavezniki do takrat še niso v svojih vojnopolitičnih ciljih dovolj jasno poudarili samoodločbe vseh narodov, saj smo Slovenci za to imeli izjemen in realen nacionalni interes (Primorska, Koroška). To nikakor ni bilo samo stališče komunistov, ampak je vsaj enako odločno samoodločbo poudarjal Rus že v pripravljanih razgovorih s Kidričem v času januar-april 1941.

Da je bila ta kritika OF glede dotodanjih nezadostnih poudarkov zahoda na dosledni samoodločbi ne samo utemeljena, ampak je bila celo *zrelo predvidevanje na ravni svetovne politike in svetovnega antifašizma*, je potrdilo dejstvo, da so štiri mesece po ustanovitvi OF zahodni državniki res kategorično sprejeli princip samoodločbe narodov v Atlantsko listino 14. avgusta 1941.

V času ustanovitve OF in še dolgo po njej je ena od vplivnih zahodnih političnih smeri odločno sugerirala vsej okupirani Evropi - in še zlasti Sloveniji - politiko povsem nedejavnega "čakanja".

Za polkovnika nekdanje kraljevske vojske Vauhnika vemo, katero evropsko poli-

tično smer je predstavljal. Med okupacijo je zahteval razgovor s pristojnim predstavnikom OF in Izvršilni odbor je določil Rusa. Kot mi je sam večkrat povedal, je takrat Vauhnik zelo intenzivno zahteval za Slovenijo politiko čakanja, prenehanje z oboroženim in z vsakim množičnim aktivnim odporom, Rus pa je to odločno odklonil.

Že tedaj (in še bolj kasneje) je bilo očitno, kakšne usodne posledice bi pritisnile navzdol slovensko usodo za nekaj naslednjih stoletij, če bi tedaj sprejeli politiko "čakanja". Če bi se OF podredila tej politiki čakanja in če bi povsem pasivno dočakala konec vojne, zagotovo Primorske ne bi nikoli več priključili Sloveniji, nikoli ne bi bilo samostojne slovenske države in nikoli člena 7. avstrijske državne pogodbe niti uspešnega razvoja Slovenije v letih 1950-1975.

Zagotovo bi zgodovinski rezultati, če ne bi bilo v Sloveniji in Jugoslaviji skupnega odločnega osvobodilnega boja, bili naslednji: Italija bi leta 1943 zapustila Nemčijo in se priključila zahodu, v severni Italiji bi bilo aktivno antifašistično in partizansko gibanje in z vsem tem bi Italija nabrala precejšnje zasluge za antifašistično koalicijo; Slovenijo pa bi (brez njenega najmanjšega prispevka antifašizmu in s precej močno kolaboracijo) osvobodile zahodne armade in jugokraljevske čete. V tem kontekstu bi Primorska zagotovo ostala v Italiji. V Jugoslaviji bi po vojni popolnoma prevladalo četništvo, s čimer bi prišlo do silovitih nacionalnih trenj, ki bi onemogočila vsako politično stabilnost in gospodarski razvoj Slovenije. Slovenija, brez zaslug in obremenjena s političnimi grehi, pa bi bila nemočno slepo črevo četništva in kaosa (čeprav bi imela na papirju kakšno avtonomijico).

Če bi Slovenija in Hrvaška dočakali zmago antifašizma s pasivnimi in profašističnimi političnimi vodstvi in če v Jugoslaviji ne bi bilo močnega partizanskega gibanja, bi se staro slovensko in hrvaško politično vodstvo moralo zaradi svojih političnih grehov podrediti četništvu kot plašni miški veliki mački, saj bi *samo četništvo imelo avreolo edine antifašistične sile v vsej Jugoslaviji*. V tem kontekstu bi Slovenija in Hrvaška imeli po letu 1945 v Jugoslaviji še veliko slabši objektivni izhodiščni položaj kot leta 1918, med tem ko je *iz OF nastala Slovenija imela v drugi Jugoslaviji ogromen ugled in močno pozicijo*.

Sklep Churchillove vlade in zahoda konec leta 1943, da odločno podprejo partizanstvo v Jugoslaviji in da se odrečejo četništvu, ni bil rezultat nikakršnih "komunističnih intrig", ampak zelo realistične zahodne presoje: realni potek vojne je dokazal, da je za vse zaveznike - in še posebej za zahod - koristna samo odločna politika (ki jo je v okupirani Evropi prva začela OF), in ne politika čakanja! Ko so zahodni zavezniki izkusili na afriškem, italijanskem in zahodoevropskem bojišču, da je nacizem zelo trd nasprotnik, ki ga ne bodo zrušile nobene "notranje opozicije", je postalo očitno, kako dragocen zaveznik so jugoslovanski partizani, ki so v raznih razdobjih zadrževali 15-30 osovinskih divizij (in še več skupaj s kvizlingi). Četnikom, ki so se igrali tudi v teh težkih okoliščinah nekoliko preveč "čakanja", pa je zahod dal povsem realen izpit: morali so rušiti progo Beograd-Solun in bili so poslani v arhiv zgodovine, ko so padli tudi na tem zadnjem izpitu (ne pa zaradi "komunističnih intrigantov" v britanskih štabih).

Številna naslednja preverljiva, istosmerna in enoznačna dejstva nesporno dokazujejo, da je bila OF (oziroma Protiimperialistična fronta) vse od prvega dne nastanka bojnopolično in vojnopolitično usmerjena samo proti nacizmu in fašizmu (in ne proti zahodu).

Najintenzivnejša priprava OF za antifašistični boj so bili intenzivni štirimesečni razgovori januar-april 1941 Rus-Kidrič, v katerih sta se koncentrirala tudi na vprašanje: kako zagotoviti v grozečih naslednjih dneh - če bo treba tudi z orožjem - samoodločbo slovenskega naroda. Tedaj je bilo namreč zaradi silovitih pritiskov nacifašizma na Balkanu in zaradi očitnega kapitulantstva jugoslovanskih vodečih struktur pričakovati

podobne zgodovinske prelome in praznine ter odprte zgodovinske situacije kot leta 1918, ko je bilo slovensko vodstvo vojnopolitično povsem nepripravljeno in nezrelo (bistveno manj kot Čehi, Poljaki in Hrvati). Vzrok za odločno pripravljenost Slovenije na oborožen odpor leta 1941 pa ni bila kakšna izjemna komunistična ideološka revolucionarnost, ampak je ta bojni duh dozoreval že petindvajset let pred letom 1941. Tu je bila že vidna ostra razlika med slovenskimi uporniki proti Avstroogrski v prvi svetovni vojni (Judenburg, Radgona), tedanjimi slovenskimi dobrovoljci ter Maistrovimi borci na eni in ljubljansko vlado na drugi strani, med primorskim Tigrom in vsem primorskim ljudstvom na eni strani in kapitulantsko razpoloženimi krogi v Sloveniji na drugi strani med svetovnjima vojnoma. Misel na oboroženi nacionalni odpor se je (brez povezave s komunisti) široko razmahnila že veliko pred letom 1941!

Josip Rus je leta 1918 in 1919 dvakrat sam zbral četi in se boril z njima na Koroškem. In vsaj za deset let pred 1941 se živo spominjam, kako je mučni spomin Rusa na politično in vojno nezrelost slovenske politike od razpadu Avstrije prerastel v njegov čvrst sklep, da moramo biti ob naslednji podobni situaciji Slovenci popolnoma politično in vojno pripravljeni. Šest let pred razpadom prve Jugoslavije in vse do prihoda Hitlerja na oblast je Josip Rus slovenske sokole duhovno in organizacijsko intenzivno pripravljaj na prelomne čase spopada s fašizmom.

Tudi izbor *Josipa Rusa za prvega predsednika Izvršnega odbora OF* je zato nesporen dokaz povsem odločnega bojnega antifašizma OF od prvega dne.

Kidrič se je kot samostojno misleči realist zavedal, da zelo številno, zelo enotno, zelo bojno organizirano, zelo bojno antifašistično ter zelo moralno, duhovno in telesno močno antifašistično kolono predstavljajo zlasti sokoli, saj so le-ti edini uspevali, da so na ljubljanskih ulicah, ki je tedaj imela samo 70.000 prebivalcev, zbrali na (za ljubljansko župo) sijajno organiziranih bojnih antifašističnih zborih do 7000 ljudi.

Upoštevač takšna dejstva je Kidrič utemeljeno presodil, da je vodstvo ljubljanske župe, (ki je idejno že po letu 1935 v slovenskem Sokolu popolnoma prevladalo), tako idejno, moralno, politično in organizacijsko kvalitetno, da predstavlja že formirano veliko antifašistično falango, ki samo čaka na odločitev, da zavestno vstopi v antifašistični boj.

Zaradi te svoje samostojne ocene se je Kidrič tako intenzivno posvečal pogostim razgovorom z Josipom Rusom v času januar-april 1941, torej v času pričakovanja bližnjega odločilnega spopada slovenskega naroda s prihajajočim nacifašizmom in domačim kapitulantstvom.

Tu pa je tudi skrajni čas in zadnje možno mesto, da se kratko zadržim pri mučnem in smešnem 50-letnem licitiranju (iz ozkih političnih in osebnih razlogov) o vprašanju, kdo je bil prvi predsednik Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Povdarjam, da o tem nisem omenil niti besede 50 let, sedaj je skrajni in edini čas.

Do spomladi leta 1943 - torej v najbolj kritičnih letih slovenske zgodovine - je bil Josip Rus ne samo predsednik IO OF, ampak celotne Osvobodilne fronte. Večkrat mi je sam glede tega povedal dokaze, ki so povsem preverljivi in nesporni.

Da je bil Rus predsednik celotne OF, dokazujejo dejstva: predsedoval ni samo sestankom IO OF, ampak tudi vsem sestankom Vrhovnega plenuma OF do pomladi 1943 (če bi bil kdo drug predsednik celotne OF, bi ta predsedoval Vrhovnemu plenumu); taka iz mnogih skupin sestavljena organizacija, kot je bila OF, nikoli nima samo tajnika (kar je bil Kidrič), ampak vedno tudi predsednika, ne navajajo pa licitatorji za mesto predsednika OF razen Rusa za ta čas do spomladi 43 nobenega drugega, kar zopet dokazuje, da je bil v tem času do začetka leta 1943 Rus predsednik celotne OF; ko je vodstvo KP spomladi 1943 začelo, da bi predsednik celotne OF postal Vidmar, sta Kidrič in Kardelj glede tega predložila Rusu poseben razgovor pri Kelnaču v Dolomitih

in mu razlagala, da predlagajo zamenjavo, in Rus je pristal brez težav na to, da ga zamenja Vidmar kot predsednika celotne OF, ta novi drugi predsednik pa je mogel zamenjati samo prvega predsednika celotne OF in to je bil Rus; Rus je kot predsednik celotne OF tudi pozdravil sijajno jedro partizanske vojske ob prvem stiku celotnega vodstva OF s to vojsko 500 moških, ki so premagali Nemce na Jančah (če bi bil kakšen drug predsednik celotne OF, bi pozdravil on).

Pri tem moram omeniti pomembno zgodovinsko sestavino, ki jo sodobno družboslovje redko omenja ali zanjo celo sploh ne ve, je pa tudi prispevala k tako odločilni antifašistični usmeritvi slovenskega sokolstva.

Gre za slovensko t.i. nižjo in srednjo inteligenco, ki je bila (kot povsod po svetu) tudi v tedanji Sloveniji najbolj množična in tudi v Sokolu najbolj prisotna kot glavna ustvarjalna moč. Najpogosteje menijo družboslovci, da je ta množični del tedanje slovenske inteligence pripadal (podobno kot na zahodu) "srednjim slojem", v resnici pa je (specifično v Sloveniji) ekonomsko med dvema vojnoma padel v celoti navzdol med nižje sloje.

Po nastopu fašizma v Italiji v letu 1923 in v Nemčiji v letu 1933 pa je bil najbolj množični del inteligence bolj kot vsi slovenski sloji (tudi bolj kot delavci) potisnjen v realno grožnjo ali celo v realni položaj potencialnih ali realnih sužnjev v vsem svetu najbolj krute kolonialne vladavine, saj so fašisti v Italiji 20 let preganjali prav ta del slovenske inteligence bolj kot kjerkoli v svetu, nacisti pa so naredili z njo enako takoj po prihodu na Štajersko in Gorenjsko.

Najbolj množični del slovenske inteligence, ki je bil zbran zlasti v Sokolu, je imel torej zelo realne motive, da se je tako junaško boril v prvih vrstah svetovnega antifašizma. Imel pa je za to tudi duhovne in telesne (v Sokolu prekaljene) sposobnosti. Opredelitve "nižja" in "srednja" inteligenca se nikakor ne nanašajo na njeno izobrazbeno in kreativno kvaliteto, ampak samo na profesije teh delov inteligence (npr. učitelji, uradniki). Ker pa so se zaradi velike revščine večine tedanje Slovenije številni zelo sposobni mladi ljudje lahko šolali samo za te poklice, v njih mnogi po sposobnosti niso prav nič zaostajali za "visoko" ali "najvišjo" inteligenco. In te svoje velike sposobnosti so prinesli tudi v osvobodilno gibanje.

Izrazita bojna antifašistična smer Kidriča in Rusa se je uresničila na ustanovnem sestanku OF 26./27. aprila 1941, ki je bil sklican že v 9 dneh po kapitulaciji Jugoslavije. To je še en nesporen dokaz, da je bil izraziti namen OF boj s fašizmom in ne z zahodom ter da so bili glavni vodje OF za boj s fašizmom duhovno že zdavnaj bolje pripravljeni kot vsa druga politična vodstva v vsej okupirani Evropi (podobno na Poljskem).

Ustanovljena OF je torej od prvega dne nedvomno in v polni meri usmerjena bojnopolitično in vojnopolitično samo proti fašizmu. Samo glede le-tega je ocenila, da ga je treba vojno in politično uničiti, ker za nas in njih skupaj ni prostora na tem svetu, (nikakor pa ni OF česa podobnega mislila za zahod).

Še več: OF je bila preverljivo od prvega dne tako odločna nacionalna reakcija na fašistično okupacijo, kot je ni bilo nikjer v Evropi, razen v Angliji.

Kratkovidni omejeni Stalin je v tem trenutku še "verjel" v Hitlerja, saj je kasneje, po njegovem napadu, stokal o Hitlerjevi "verolomnosti", in 13 večjih evropskih držav je Hitler že poteptal kot za šalo. V njih so bile res posamične ožje skupine, ki so se tako hrabro kot mi borile s fašizmom. Toda te nikjer niso postale povsem novo, nesporno nacionalno vodstvo, ki bi ga večina naroda tako hrabro in požrtvovalno sledila, kot je večina Slovencev podpirala OF (npr. 99,9% referendumsko izpraznitev Ljubljane v oktobru in decembru 1941 na povelje OF ali pa množične, vseljudske vstaje v obeh zgornjesavskih dolinah).

Močen in nesporen dokaz, da je bilo novo nacionalno slovensko vodstvo, ute-

lešeno v OF, *od prvega dne odločno antifašistično*, je drugi glavni sklep na ustanovnem sestanku OF, da se bomo takoj pripravljali na *oborožen odpor* in boj. Prav to vprašanje je bilo (o tem je velikokrat javno govoril tudi Vidmar, ne samo sokoli) predmet najbolj žive razprave na ustanovnem sestanku OF. Čeprav so bili vsi navzoči seveda usmerjeni odločno antifašistično, so samo komunisti in Rus takoj zahtevali oboroženi odpor. Temu se je priključil krščanski socialist Fajfar, med tem ko so nekateri izražali dvome, ali ne bo oboroženi boj zahteval preveč žrtev. Vendar je bilo do konca sestanka doseženo soglasje, da je oborožen boj nujen. Ta odločitev tudi nesporno dokazuje, da je bil že ustanovni sestanek OF bojnopolitično (kateri svetovni sistem je treba politično do konca uničiti: smrt fašizmu) in vojnopolitično usmerjen samo in izključno proti fašizmu, ne pa proti zahodu.

Oboroženi boj OF je *mogel* biti takrat usmerjen samo proti tistim, ki so edini z orožjem okupirali, zatirali in uničevali Slovence. To pa so bili samo naciji, fašisti in madžarski profašisti in nikakor ne zahodnjaki, prav nihče od njih. Naravnost smešno in skrajno nerazumno bi bilo predpostaviti, da je bila odločitev ustanovnega sestanka OF o oboroženem boju naperjena proti Angležem, Američanom in Francozom. V tistem trenutku nas njihove sile niso niti najmanj ogrožale - niti najmanj vojno, niti najmanj politično - ker so bile vse tako *zelo daleč*, da nas *niti niso mogle ogrozati* (dejansko pa so seveda zelo daleč od nas vodile enak boj kot mi).

Že mesec dni pred ustanovitvijo OF je ves svet videl - seveda tudi ustanovitelji OF - da so fašisti v bliskovitem naletu pometli z vsega Balkana prav vse zahodne in prozahodne vojake: s katerimi zahodnjaki naj bi se OF sploh mogla vojno spopasti, kot se je z nacifašističnimi okupatorji. Prav na dan ustanovitve OF so nacisti vrgli zadnje poražene sile angleške armade z Balkana, ker so Nemci prav tega dne zasedli zadnje svobodno glavno mesto Atene, in v naslednjih dveh dneh so se prav vsi angleški vojaki umaknili na Kreto ali še dlje. Da bo v teh letih zahodna vojaška moč zginila z Balkana, so z lahkoto predvideli vsi normalni ljudje (in tudi ustanovitelji OF) že zdavnaj prej, vsaj že takoj po aprilskem popolnem porazu "slavne" jugoslovanske vojske.

Torej: dan ali dva po ustanovitvi OF so bili zelo redki najbližji zahodni vojaki oddaljeni od Slovenije okrog 1200 km (Kreta), večina pa 2000 km, 3000 km ali celo 12.000-13.000 km (Sev. Amerika). Trditi, da je bila OF tedaj bojno- in vojnopolitično zagnana proti zahodu, je prav tako skrajno nerazumno, kot trditi, da bi Slovenci takrat lahko napovedali vojno Krečanom, Egipčanom, Malajcem, Islandcem, Kitajcem in kar je še podobnih "genialnih" strateških odkritij. Morda je najboljši odgovor na take "strateške" razmisleke že zdavnaj podal tisti gorenjski veseljak, ki sem ga v času japonske vojne proti Kitajski slišal prepevati: Pa so rekli Tibetanci, kaj nam morejo ti Kranjci!!!

Poleg navedenih obstajajo še druga preverljiva dejstva, ki dokazujejo nerazumnost teze, da naj bi bila OF (ali Protiimperialistična fronta) na začetku enako ostro naperjena proti nacifašizmu in proti zahodu.

Z zanikovalci OF za trenutek predpostavimo, da naj bi bili ustanovitelji OF (komunisti in nekomunisti) samo povprečni pragmatični politiki (kar pa nihče ni bil, vsi so imeli tudi višje motive, saj je izjemno nacionalno ogroženost Slovenije zaradi dvajsetletnega zatiranja na Primorskem, zaradi očitne surovosti prihajajočega fašizma in zaradi brutalne okupacije v živo doživljal vsak osveščen Slovenec) -, torej da naj bi nekakšni pragmatični politiki OF mislili predvsem na prevzem oblasti. Toda niti eden pragmatični politik na bi v aprilu 1941 napovedal vojne zahodu, saj bi bil to očiten političen in javnomnenjski samomor, ker bi se vsak politik tako (brez vsake potrebe in brez lastne koristi) doživljenjsko onemogočil. Ker je bila vsakomur v Sloveniji očitna grozovita nevarnost fašizma prav za Slovenijo in ker se je kar na splošno govorilo, da

bo na koncu zagotovo zmagal zahod, ki ima na razpolago veliko večje gospodarske resurse - bi vsi normalni Slovenci zgroženo odklonili vojno napoved zahodu kot nacionalni samomor. Zato taka brezumnost ne bi tedaj prišla na misel nobenemu povprečnemu politiku.

Negatorji OF tudi pozabljajo, da so bila tudi razmerja znotraj vodstva OF v trenutku ustanovitve (in še nekako dve leti) očitno povsem drugačna kot v letu 1943, 1944, ali po letu 1945, ko je partija res dosegla monopol najprej v politiki, potem v gospodarstvu in drugod. V letu 1941 (in še dve leti kasneje) partija tega monopola ni imela in tega se je sama zavedala, kot so se tega zavedali tudi njeni soborci. Zato je bilo povsem očitno, da takrat v aprilu 1941 (in še dolgo kasneje) ni bilo partijskega monopola, ki bi lahko kakorkoli zaščitil nekomuniste v OF pred uničujočimi moralnimi in političnimi posledicami take brezumnosti, kot bi bila vojna napoved zahodu.

Poleg tega so glavni nekomunisti v vodstvu OF - Rus, Vidmar, Kozak in pa tudi Šturm - imeli izrazite značilnosti, zaradi katerih *niso imeli prav nikakršnega motiva*, da bi sprejeli tako brezumen sklep, kot bi bila vojna napoved zahodu. Prav nasprotno, imeli so vse značilnosti, da bi se *taki brezumnosti z vso silo uprli*. Ne samo da niso imeli prav nikakršnega razloga, da bi se tedaj ali bali partije ali se prepuščali neobstoječemu partijskemu monopolu (oblastno in ekonomsko še povsem nemočne partije), imeli so vse razloge, da so se tedaj suvereno odločali tudi do partije in bi se gotovo suvereno uprli taki vrhunski brezumnosti, kot bi bila vojna napoved zahodu. Rus, Vidmar, Kozak in Šturm so pripadali premožnejšim (za slovenske razmere) družinam, imeli so vsi univerzitetno izobrazbo in že ustrezne službe. Zato so bili materialno in poklicno neodvisni od vsakogar: tako od partije, kot od klerikalizma ali od "liberalcev"; *tudi zato so se odločali leta 1941 povsem samostojno*. Vsi štirje so bili v zrelih letih in vsi so imeli izjemne življenjske izkušnje, saj so Rus, Vidmar, Kozak in Šturm zavestno preživljali izjemno burne čase Avstroogrske pred letom 1914, prve svetovne vojne in kraljevske Jugoslavije in se kot tako zreli in izkušeni moške nikoli ne bi podali v pubertetno avanturo. Pomembno je tudi, da so vsi štirje že imeli urejene družine z otroki in to je bil seveda še en bistven razlog proti nepremišljenemu zaletavanju vsake vrste.

Še dve nujni pripombi.

Materialno finančnih in profesionalnih razlogov za popolno samostojnost v odločanju zgornjih štirih nikakor ne omenjam, ker bi kdajkoli te cenil kot najvišje človeške vrednote, ampak kot realne razloge samostojnosti, s katerimi pa se znanstvena zgodovina mora baviti.

Drugo: Rus, Vidmar, Kozak in Šturm so predstavljali v OF tisto zrelo generacijo, ki je izkusila strahote prve svetovne vojne, izrazito nezadostnost in velike izgube (Primorska, Koroška) slovenske uradne politike po prvi svetovni vojni, veliko gospodarsko krizo ter primitivizem prve Jugoslavije. Zato so se ti trdo preizkušeni moške nikakor niso bili več naivni rodoljubi, kakršni so bili udobno živeči slovenski šentflorjansko-malomestni rodoljubi v mirnih časih med leti 1860 in 1914, ki so zlahka trosili rodoljubne fraze in ki bi sicer lahko za trenutek takim frazam nasedli, pri prvem strelu pa bi se skrili v mišje luknje.

Zato je bilo odločanje teh štirih za oboroženi odpor skrajno zrelo in premišljeno.

Negatorji OF vse to zanemarjajo in ne poznajo svetovnega zgodovinskega izkustva: kadar se v napredni oboroženi boj za katerokoli skupnost odločno podajo ne samo mladi fantje, ampak tudi najbolj izkušeni družinski moške, tedaj je skoraj gotovo to boj iz skrajne objektivne nuje, ne pa iz osebne prenapetosti katerekoli vrste.

Pomembno je tudi precizirati odločen sklep ustanovnega sestanka OF o oboroženem odporu: šlo je za takojšnje intenzivne priprave na oboroženi odpor, ne pa kar za jutrišnje številne slabo pripravljene oborožene akcije. Oboroženi boj je bil v Sloveniji

uspešen prav zato, ker ga je bolj temeljito kot v drugih zasedenih evropskih in jugoslovanskih deželah organizacijsko vsestransko pripravljala OF. Josip Rus ni bil samo med najbolj odločnimi, ampak je tudi vztrajal na potrebi temeljite priprave boja.

Sestavni del sedanje totalne revizije zgodovine Slovenije - in še zlasti OF in osvobodilnega boja - je tudi v tem, da vse bolj pogosto zamolčijo ali zanikajo *drugo glavno odločitev ustanovnega sestanka OF - odločitev o intenzivnih pripravah na oboroženi boj proti fašizmu*. Zgodovinsko dejstvo, da se je vodstvo OF že na ustanovnem sestanku odločilo za intenzivno pripravo oboroženega boja, dokazuje, da je bilo to vodstvo po svoji *kvaliteti* (odločnost, temeljito organizacijsko in duhovno-propagandno pripravljanje boja) *prav v vrhu svetovnega antifašizma*, da je bilo tedaj, v mraku in meglah nad okupirano Evropo, skupaj s Churchillovo vlado in de Gaulleom, *najbolj odločno, najbolj hrabro, najbolj daljnovidno, najbolj premišljeno* in najbolj temeljito v *vsem svetovnem antifašističnem gibanju*.

Odločnost in junaštvo vodstva OF na ustanovnem sestanku 27. aprila 1941 še stopnjuje takratna izjemna tveganost sklepa o oboroženem odporu ne samo zaradi skrajne surovosti fašizma, ampak tudi stalinizma.

Dne 27. aprila in vse do 22. junija 1941 je še veljal pakt med Hitlerjem in Stalinom. Zato bi se zaradi odločitve OF o oboroženem odporu nacifašizmu Stalin lahko strahotno maščeval OF - zlasti komunistom - češ da skrajno izzivajo Hitlerja in da rušijo pakt z njim. In 27. aprila 1941 niti eden voditelj OF ni vedel zagotovo, da bo Hitler čez dva meseca napadel ZSSR, da bo takrat Stalin prisiljen spremeniti svojo politiko, in nobeden voditelj OF ni zagotovo vedel, da bo Osvobodilna fronta tako uspešna, kot ni bilo še nobeno politično gibanje v slovenski zgodovini. Takrat 27. aprila 1941, sta bili razumni tudi predpostavki, da Hitler ne bo takoj napadel ZSSR, in da bo prej poskušal ukrotiti Anglijo, (saj so nemški generali in politiki po prvi svetovni vojni sklenili, da se ni mogoče uspešno vojevati na dveh velikih frontah); za OF pa je bilo mogoče predvideti, kot za vsako tako tvegano akcijo, da bo doživljala tudi padce in zastoje.

Tvorci OF so med realnimi možnostmi lahko videli - v najblajši obliki - ne samo zanko Hitlerja in Mussolinija okrog svojega vratu, ampak tudi zanko Stalina. Zato je bila njihova odločitev izjemno pogumna in *krepek izraz tedanje vrhunske duhovne samostojnosti slovenskega naroda*. Negatorji OF zanemarjajo, da je imel Kidrič že precej pred tem zelo neprijetne osebne izkušnje s Kominternom in da je Stalin že prej pošiljal likvidatorje na Balkan.

Ta podrobnejša analiza ustanovnega sestanka OF ni bila potrebna samo zato, ker je to najpomembnejši dogodek v slovenski zgodovini, pač pa ker glede tega dogodka prevladuje tudi zmeda ne samo med publicisti "desnice", ampak že zelo dolgo tudi med delom publicistov "levice", s podobno tezo obojih, da naj bi bila začetna OF (Protimerialistična fronta) enako naperjena proti nacifašizmu in proti zahodu.

S tem pa je objektivno očrnjeno tudi sokolstvo, ki je bistveno sodelovalo pri sestanku OF. Za temeljno zgodovinsko resnico o slovenskem Sokolu je bilo zato nujno ugotoviti zlasti resnico o ustanovnem sestanku OF.

Ta najpomembnejši dogodek v vsej slovenski zgodovini je dokazal *tedanjo izredno zrelost slovenskega naroda, njegovo izjemno izvirnost in samostojnost v odnosu do vseh tedanjih glavnih delov svetovne politike: izjemno samostojnost do smrtnega nasprotnika fašizma; izjemno samostojnost do njegovega sopogodbena stalinizma in tudi samostojnost do naših junaških sobojevnikov na zahodu! Zato je gola in brezumna insinucija: novemu zgodovinskemu nacionalnemu vodstvu, torej OF - ki je bilo samostojno v vsej okupirani Evropi! - in s tem vsemu slovenskemu narodu neresnično naprtiti, da naj bi 27. aprila 1941 kot slepi stalinistični hla-*

to Rus Andrej: Pritečvanja in sp...
56, 164, 165, 205-207, 2...
355, 357, Priznanje S...
41. predstavnik drugi...
vrednostne in smotne o...
sili in v svet...
Sodelujoč v vsem l...
sili in naprej s svojimi ožim...
v ustanavljanje svoje pe...

Ta konstrukcija je popolno sprevačanje zgodovinske resnice, da niti ne govorimo obširneje o veliki *nacionalni in mednarodni škodi* takega sprevačanja!

Poseben in izrazit, *izviren prispevek slovenskega sokolstva od leta 1941 naprej* je bilo uspešno prizadevanje njegovega vodstva za *zdravo enotnost OF in vsega slovenskega naroda*. Samo ta in taka enotnost je zmogla uresničiti tedanjo osvoboditev Slovenije, oblikovanje lastne prve slovenske skupne države v Kočevju leta 1943, priključitev Primorske, uspešen gospodarski in socialni razvoj Slovenije po letu 1950, zmago nad stalinizmom in velik prispevek druge Jugoslavije in Slovenije svetovnemu miru, ki v sedanjem trenutku svetovne zgodovine prvič sistematično zmaguje nad vojno (čeprav ta zmaga še zdaleč ni zagotovljena).

Enotnost OF, ki jo je prav od porajanja OF v času od januarja do aprila 1941, od dne nastanka OF in vse do smrti najodločneje zastopal Josip Rus,⁶ ni bila zanj in za sokolstvo nikoli slepa, uniformirana enotnost, še manj poslušna podrejenost partiji, ampak *vedno enotnost zaradi skupnih vrednot in skupnih ciljev vsega slovenskega naroda*. Brez take, v znatni meri v OF uresničene plodne enotnosti ne bi bilo tistega odločilnega zgodovinskega velikega napredka Slovenije in Jugoslavije po letu 1945, ki sem ga že opredelil, ampak bi razdirali drugo Jugoslavijo vse po letu 1945 podobni in še težji notranji spopadi, kot so 20 let razdirali Libanon. V taki zmedi bi bil nemogoč tako izjemen gospodarski, socialni, mednarodni in kulturni napredek Slovenije, kot ga je v izjemno ugodnih razmerah dosegla v letih 1945-1975.

Čeprav bi bil Josip Rus lahko zelo užaljen zaradi zapostavljanja od partijskega monopola, je bil ves čas do smrti trdno prepričan, da je pomembnejša od vsega tega in od vseh krivic, storjenih posameznikom: napredna, načelno-vrednostna enotnost slovenskega naroda in sijajni realni plodovi te enotnosti. Podobno je bilo tudi stališče slovenskega sokolstva kot celote.

Zato je slovenski Sokol, ki je bil aktivno vključen v ta izjemni zgodovinski vzpon slovenskega naroda, *poletel leta 1941 v svetle zgodovinske višave in v njih ostal tudi po formalni "ukinitvi" leta 1945*.

Moja zgornja prisposoda, da se je slovenski Sokol v osvobodilnem boju visoko vzdignil in v teh višavah ostal tudi po formalni "ukinitvi", ni prazno mitično, nezgodovinsko in neznanstveno povečevanje, ampak je zgodovinsko dejstvo, ki se ga zlahka brani z znanstvenimi dokazi.

Sokoli so predano, nesebično, junaško in zelo aktivno sodelovali v uresničevanju vseh uspehov osvobodilnega boja, zlasti v oblikovanju tiste silovite in enotne nacionalno osvobodilne enotnosti, ki je bila zdravo in odločno spočeta že z ustanovnim kongresom slovenskega sokolstva leta 1934, ki je uspešno obrambo Slovenije pred fašizmom, nastanek priključitev Primorske (kar je zgodovinski čudež glede narodnih interesov prav na tem področju!), po letu 1950 in socialni razvoj in donosno mesto Slovenije v

zlasti s sokolskim izjemnim prispevkom v graditvi in graditeljske enotnosti Slovenije - pa sokoli niso visoko gradili političnega monopola, niti niso nikoli vladali.

⁶ Rusa, 1989, Potreba po enotnosti za Rusa ni bila politična, ampak antropološko in etnološko str.: 84, 85, 86, 118, 125, 155, 220, 221, 232-235, 235-237, 238, 239, 240, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

Zaradi vse te *sokolske specifičnosti* lahko trdim na *objektivnem zgodovinskem sociološkem in antropološkem temelju*, da se je Sokol visoko dvignil in v teh realnih zgodovinskih višavah ostal tudi po formalni "ukinitvi"; pa tudi zaradi te daljnovidne navidezne "ukinitve", saj se je tudi po njej sokolsko delo plodno nadaljevalo.

Zato je leta 1957 Josip Rus obrambo slovenskega Sokola na seji Upravnega odbora Zveze za telesno vzgojo Partizan Slovenije in svojo oceno o formalni "razpustitvi" utemeljeno končal z mislijo in formulacijo, ki je v naslovu te študije: *"Pot slovenskega sokolstva je bila končana slavno."*

Ta formulacija (dvanajst let po formalni "razpustitvi") je bila povsem utemeljena tudi zato, ker se je tudi po tej "ukinitvi" vsebina Sokola uspešno razvijala (kot bom pokazal kasneje).

Z omenjeno visoko oceno zgodovinske vloge Sokola nikakor ne zanikam posebnih bistvenih in nezamenljivih vlog krščanskih socialistov in komunistov v osvoboditvi in vsestranski graditvi Slovenije. Prej opozarjam na zelo specifični vlogi teh dveh skupin; ta njuna specifičnost pa še ni dovolj znanstveno raziskana in opredeljena, kot tudi ni niti približno raziskana in opredeljena specifična vloga Sokola. Vendar je bila tu moja naloga samo ta, da vsaj začetno nakažem specifično vlogo Sokola, ki je doslej najmanj raziskana in priznana.

Na koncu naj še spregovorim o zgrešeni tezi, da naj bi slovenski sokoli in še posebej Josip Rus - naredili "zgodovinsko napako" s t.i. "ukinitvijo" Sokola v letu 1945.

Vsa zgodovinska dejstva v tem letu in po tem letu enoznačno in zelo krepko dokazujejo, da je bila ta formalna "ukinitev" zelo modro in daljnovidno dejanje, ki je edino omogočilo (druge rešitve ni bilo), da je svetla moralna dediščina slovenskega Sokola ostala trajno nedotaknjena in nedotakljiva ter da se je ni mogel doslej (in se je ne bo mogel v bodoče) polastiti niti partijski monopol niti slovenska niti jugoslovanska anahronistična desnica niti katerikoli politikantski špekulant.

Če bi se v letu 1945 formalno obnovila (v Sloveniji in v vsej Jugoslaviji) stara organizacija Sokol, bi se je v vseh drugih, večinskih delih Jugoslavije polastili četniki, slovenski Sokol pa bi jim bil kot manjšinski povsem podrejen; zlasti ker je bila stara jugoslovanska organizacija Sokol izrazito centralistična že pred vojno, kar je z vso silo prišlo do izraza z beograjskim zatiranjem slovenskega Sokola (zlasti ljubljanske župe), ko je pred letom 1941 v njem zmagala napredna smer.

Če bi bila v vsej Jugoslaviji obnovljena stara organizacija Sokola (ni pa si bilo mogoče zamisliti, da bi se Sokol obnovil samo v Sloveniji in ne v vsej Jugoslaviji), bi takega Sokola raztrgali in blatili zagrizeni boji med partiji in četniki ter ostalo anahronistično desnico znotraj samega Sokola. Če bi bil obnovljen stari Sokol, bi se v to organizacijo najbolj infiltrirala vsa anahronistična desnica vseh barv v vsej Jugoslaviji (zlasti če ne bi imela možnosti svojih političnih strank); obenem pa bi se prav v to organizacijo najbolj politično zaganjali sektaški partiji, saj se sploh *ne bi znali boriti z desnico na osnovi višje in avtonomne kvalitete telesnoduhovne vzgoje*: zastopniki te smeri - napredni slovenski sokoli - bi ostali zrno med dvema neumnim mlinskima kamnoma!

Prevladujoči nižjevrstni notranji boji v obnovljenem jugoslovanskem Sokolu bi vrgli slovenskega Sokola iz že doseženih zgodovinskih višin v blatno dno zgodovine. To pa je preprečila prav Rusova lastna iniciativa za formalno transformacijo Sokola v letu 1945. *Kako skrajno bedna in skrajno mučna bi bila usoda slovenskega Sokola*, če bi po doseženi *slavi* v osvobodilnem antifašističnem boju moral postati po letu 1980 (in še posebej po letu 1990) *prirepek četništva* v nedavnih krvavih spopadih na področju nekdanje Jugoslavije!

Kot je utemeljeno zapisal nedavno preminuli član vodstva naprednega dela slo-

venskega Sokola Zoran Polič, sokolska organizacija 8. julija 1945 sploh ni bila "ukinjena", ampak se je samo preoblikovala in podaljšala z vstopom v Fizkulturno zvezo Slovenije, zlasti ker se je *potem napredna vzgojna vsebina Sokola nadaljevala več desetletij*.

Nerad (ker bi to morali drugi, vendar je to moja dolžnost kot znanstvenika), izrekam naslednjo oceno, ki v Sloveniji kasni vsaj že nekako 25 let in ki bi jo zlahka utemeljil tudi zgodovinsko-sociološko. Zlasti po letu 1990 razni publicisti "s ciljem zgodovinske resnice" pogosto navajajo ljudi, ki naj bi bili v vsej zgodovini "najzaslužnejši" za napredek Slovenije, ne da bi se pri tem sploh vprašali o *objektivnih merilih* za tako ocenjevanje. Zato naj za nadaljnji razmislek v tej razpravi, ki naj bi tudi izkristalizirala pomembno izkušnjo v bodoče, navedem, da so bili - če že moramo razpravljati o posameznikih - zelo verjetno deseterica najzaslužnejših za napredek slovenskega naroda v vsej njegovi zgodovini: Trubar, Zois, Prešeren, Levstik, Slomšek, Janez Evangelist Krek, Cankar, Maister, Kidrič in Josip Rus.

Lahko bi navedel znane in neznane argumente glede osrednje zgodovinske vloge vseh navedenih desetih mož, vendar na kratko le o zadnjih dveh: Kidrič in Rus sta v *šestih mesecih - od aprila do novembra 1941 - z izjemno zrelim strateškim političnim delom in z izjemno intenzivnim organizacijskim delom na razvoju OF popolnoma prehitela in deklarirala staro slovensko politično in družbeno zgodovino*, ker sta v tem kritičnem zgodovinskem trenutku naredila največ, da se je v *osvobodilnem gibanju izrazila, povezala in sintetizirala tista najboljša in silovita slovenska nacionalna energija*, ki je zelo aktivno in avantgardistično sodelovala v svetovnem antifašističnem gibanju, ki je edina zmogla roditi novo slovensko državo in priključiti Primorsko, ki je izvedla najracionalnejši in največji ekonomski in socialni vzpon v slovenski zgodovini, ki je zelo avantgardistično, kvalitetno in uspešno sodelovala v svetovnem rušenju stalinizma ter v graditvi in zmagi svetovne politike miru in mednarodnega sodelovanja.

Če ne bi Kidrič in Rus s predhodno predpripravo v mesecih od januarja do aprila 1941 in s takojšnjo ustanovitvijo OF kot vsenarodne organizacije že devet dni po kapitulaciji prve Jugoslavije *prehitela za nekaj zgodovinskih krogov celotno staro anahronistično slovensko politiko*, če bi se npr. ustanavljala OF šele v novembru 1941 ali v januarju 1942 in če ne bi za šest mesecev daleč prehitela zaspano staro politiko, bi bila slovenska zgodovina po letu 1941 povsem drugačna. Če ne bi bilo OF v aprilu 1941, bi se od takrat pa do leta 1942 iz šoka po zlomu prebudile in organizirale številne stare in nove skupinice brez jasnega osvobodilnega in socialnega koncepta, ki bi se med seboj borile za male politične prostorčke. Tedaj bi vsa slovenska politika bila ves čas vojne in po vojni razdrobljena na številne skupine in skupinice, ki ne bi niti do osvoboditve leta 1945 niti po osvoboditvi znale povezati celotne slovenske nacionalne energije za nastanek samostojne nacionalne države, za priključitev Primorske, za dejansko enakopravno mesto Slovenije v Jugoslaviji, niti za nagli, organizirani in sistematični dvig iz dotedanje gospodarske in družbene zaostalosti. V novembru 1941 ali v januarju 1942 ustanovljena OF bi bila samo ena od mnogih nepomembnih skupin, ki bi do takrat prav tako naredile prve majhne korake in že uspele razparcelirati slovenski politični prostor, ta pa bi zato ostal vse do danes tako šentflorjansko nemočen, kot je bil v prejšnjih stoletjih (in tako neploden kot je po letu 1990). Šele primerjava intenzivnosti, modernosti in prodornosti OF z bistveno manj uspešno slovensko politiko do leta 1941 in po letu 1990 jasno pokaže, kakšen ogromen zgodovinski korak je naredila OF in njeni tvorci.

Šele če upoštevamo vsa specifična slovenska zgodovinska dejstva (in tudi specifična dejstva glede nastanka OF), se preverljivo pokaže, da je bila t.i. "ukinitev" Sokola v letu 1945 izvirna in uspešna zamisel in odločitev Josipa Rusa, ki ni bila niti

najmanj spodbujena ali izsiljena od partije. Povsem točna je navedba Zorana Poliča iz leta 1992, da je bila najprej prisotna misel o obnovi sokolske organizacije in da se je Kidrič res začudil, ko je zvedel za Rusov predlog o "razpustitvi" sokolske organizacije. Kidrič je namreč (kot vsi ostali obveščeni o letih osvobodilnega boja) dobro vedel, da je prav Rus tisti, ki je najbolj dosledno zastopal tudi ves čas osvobodilnega boja popolno avtonomijo sokolske telesnovzgojne organizacije od vsake politične partije in seveda tudi od komunistične partije. Zato je vsak obveščeni seveda trdno pričakoval, da bo po vojni Rus najbolj odločno zahteval formalno obnovo in podaljšanje Sokola.

Naj navedem nekaj dejstev, ki vsa dokazujejo, da Rus ni predlagal formalne "ukinitve" Sokola niti zaradi privilegijev niti zaradi strahu (kdor ga pozna, bi ta govoričenja štel za smešna, vendar moram ta dejstva navesti za vse, ki bodo nepoučeni pisali bodočo zgodovino), ampak zaradi globokega strateškega premisleka, ki ga je zgodovina, zlasti po letu 1990, popolnoma potrdila.

Rus je v primerjavi z nekaterimi drugimi v osvobodilnem boju veliko več dal, kot je dobil, zato ni bil prav nikomur nič dolžan, le drugi njemu. Zato je bil do smrti intimno zelo suveren v odnosu do vseh ostalih, bil je do konca povsem prepričan vase in v svoj odnos do drugih, notranje suveren in prepričan tudi v odnosu do komunistične partije. Rus ob vsem svojem velikem prispevku, intenzivnem delu v snovanju OF in kljub vsem strahotnim preizkušnjam v osvobodilnem boju ni naredil niti ene politične ali vojaške napake, ampak je prav vse svoje obveze odlično izpolnil, in se tudi zato ni čutil prav nič negotov, podrejen in vodljiv, ampak zelo prepričan vase. Zlahka bi živel brez partije; imel je visokošolsko izobrazbo, svoj poklic; pripadal je eni od premožnejših družin (v slovenskih merilih), svoje dediščine še ni porabil in tudi nacionalizacije leta 1945 še ni bilo. Vsa ta prozaična, vendar preverljiva dejstva navajam kot nujen dokaz, da se Rusu po osvoboditvi ni bilo treba bati za lastno preživetje in da tudi glede tega ni bil odvisen od partije, da je bil zato povsem samostojen in suveren v premisleku glede "razpustitve" Sokola.

Nikakor pa ni bil naiven, ampak zgodovinsko stvaren, ko je povsem realno ocenil, da je politični monopol partije tako močen in dolgotrajen, da se bodo nekateri sektaški partijski še bolj vsiljivo vtikali v Sokol, če se obnovi stara organizacija, in da je zato bolje formo začasno opustiti in vsebino Sokola takoj nadaljevati.

Prav tako je povsem realno ocenil, da Sokol nikjer drugje v Jugoslaviji ni doživel v vojni takega preporoda, kot ga je slovenski Sokol, da bi bile zato drugod po Jugoslaviji obnovljene sokolske organizacije pod popolnim vplivom četnikov in da bi zato formalna obnovev Sokola v vsej Jugoslaviji zagotovo potisnila povsem manjšinski slovenski Sokol v vlogo nemočne žrtve medsebojnih spopadov četništva in partije, s tem pa v popolno kompromitacijo njegove visoke osvobodilne in vzgojne vloge, ker ne bi imel kvantitativne moči, da bi se uprl dvema tako ogromnima kvantitetama.

Formalna "ukinitve" in vsebinsko nadaljevanje je bil najbolj logičen sklep take temeljite in izvirne zgodovinske presoje Josipa Rusa, ki jo je kasnejša zgodovina povsem potrdila. (Polič navaja, da je prav Rus prvi leta 1945 opozoril na nespremenjeni vpliv četništva v največjih sokolskih organizacijah zunaj Slovenije.)

Vzgojna vsebina sokolskega dela je po letu 1945 kmalu oživela, se krepila in dobivala vse bolj avtonomno vlogo zlasti s sklepi IV. in V. plenuma Fizkulturene zveze Jugoslavije, z ustanovitvijo posebne Gimnastične zveze in kmalu zatem z ustanovitvijo Zveze za telesno vzgojo Partizan Slovenije, zlasti z njegovim uspešnim vsestranskim množičnim delom.

Toda za tako avtonomijo smo si morali prizadevati, ni prišla kar sama od sebe. O potrebi takega prizadevanja pa molče tisti glasni sedanji "demokrati", ki so v času prejšnjega režima preplašeno in oportunistično molčali, obloženi z velikimi privilegiji.

Ko je bil leta 1947 uspešno končan prvi jugoslovanski zvezni fizkulturni zlet, smo imeli v Beogradu veliko ocenjevalno posvetovanje telesnokulturnih delavcev in tudi več vplivnih politikov. Ker sem bil pred tem v Sloveniji trdo politično degradiran kot politični profesionalcec, so me poslali delat na stranski tir v fizkulturno organizacijo v Beograd. Sodeloval sem v pripravah zleta in povsem po lastnem preudarku (brez vsakršne konzultacije z očetom) sem na tem pozletnem posvetovanju nastopil s tezo, da se je na zletu spet izkazalo sokolsko vzgojno delo v Sloveniji kot najuspešnejša telesno-vzgojna metoda, ki jo je treba bolj uveljaviti. Ta moj nastop, ki pa je izviral samo iz mojega prepričanja, kaj je najboljše za družbeno celoto in da je avtonomija telesne vzgoje nujna, in ki ni imel niti najmanj političnega ozadja, je mnoge zelo presenetil prav zaradi sumov o takem ozadju.

Moj nastop je imel dvojno posledico: za usmeritev in avtonomijo telesne vzgoje pozitivno, za mene samega pa manj.

Kmalu zatem me je Vlado Dedijer, kot glavni predstavnik partije v fizikulturi in kot predsednik Fizkulturne zveze Jugoslavije, brez kakršnekoli razprave v organih zveze kar sam na kratko odstavil s funkcije propagandnega sekretarja Fisaja in me potisnil na mesto najobičajnejšega uradnika te zveze; iz Slovenije pa ob tej še zadnji degradaciji nisem dobil prav nikakršne podpore, čeprav so me od tam odločno silili delat v fizikulturo v Beograd.

Ziherl in Stane Kavčič sta mi kmalu zatem neposredno očitala (Kavčič z Ziherlovimi besedami), da sem ponovno "podlegel sokolskemu duhu". Vse to pa je bilo seveda rezultat skupne brezsmiselne ocene političnega vodstva, da sem postal "politično nesiguren", saj se jim je gotovo zdelo nemogoče, da kdo samo z namenom ohranitve najnaprednejše telesne vzgoje in brez skritih političnih motivov tvega kritičen govor na zveznem posvetovanju, s katerim še bolj ogroža (po tej logiki) svojo politično kariero v bodočnosti, namesto da bi se vsaj zdaj "popravlil": pred tem sem bil namreč že odstranjen iz političnega vodstva slovenske mladinske organizacije zaradi doslednega boja za najbolj uspešne in realne smeri in oblike demokratizacije.

Ker pa je prvi zvezni zlet nazorno pokazal tisto, kar sem trdil - na najbolj javnem mestu -, da se je na zletu nazorno pokazala sokolska telesnovzgojna metoda kot najboljša - je vse skupaj sprožilo *pozitivne spremembe v celotni fizkulturni organizaciji*, ki sem jih omenil: IV. in V. plenum Fisaja, ustanovitev Gimnastične zveze in ustanovitev Partizana ter njegovo zelo uspešno večdesetletno delo.⁷

Omenjene politične obtožbe in sumi na moj račun pa so bili povsem brezumni. Vsak obveščeni o mojem razvoju, ki je sodil brez sektaških predsodkov, je bil lahko povsem prepričan, da bi se enako odločno kot stalinizmu uprl tudi izrabljanja Sokola od anahronistične desnice in sploh od vsake politike.

Tudi drugi procesi po letu 1945 so pokazali, da je bila najmodrejša odločitev Josipa Rusa glede formalne ukinitve Sokola in njegovega vsebinskega nadaljevanja v drugih formah. Da je prav to omogočilo nadaljnje uveljavljanje najnaprednejše smeri Sokola po letu 1945, se je izrazilo tudi v tem, da so *vodilna mesta v slovenskem in jugoslovanskem Partizanu imeli slovenski napredni sokoli*, ki so zastopali avtonomijo od vsake politike.⁸ Da so bili slovenski napredni sokoli tudi po "ukinitvi" trajno avtonomni in neodvisni od partijskega monopola, je razkrilo tudi precej ostro soočanje partije in Rusa v letu 1957, ki je razvidno tudi iz objav v *Pričevanjih in spominih* Josipa Rusa.⁹

⁷ Enako pozitivno je vse te spremembe v fizkulturni organizaciji kot ponovno afirmacijo sokolskega vzgojnega dela ocenil tedaj in kasneje Josip Rus, op. cit., str. 264 in 265.

⁸ Op. cit., str. 254-258.

⁹ Op. cit., str. 262-269.

Kako je bilo tudi pod prejšnjim režimom mogoče graditi samostojno, avtonomno telesno vzgojo, dokazuje primer Planinske zveze Slovenije, ki je bila v glavnem v rokah krščanskih socialistov in ne partije. Da pa je prišla leta 1945 Planinska zveza v roke krščanskih socialistov, sem leta 1946 in 1947 aktivno posredoval kot slovenski mladinski in fizikturni funkcionar, čeprav nisem bil član te skupine, ampak ker sem bil prepričan, da ljudje, kot je bil pokojni dr. France Avčin, lahko dajo tej organizaciji globljo kulturno in vzgojno dimenzijo, kot predhodni vodje te zveze.

Partizan je obstajal še dolgo po ostrem spopadu v letu 1957, kar seveda pomeni, da ga tudi precej ostri politični spopadi niso mogli uničiti. Res pa ni prišlo kasneje do izjemnega razcveta Partizana iz več vzrokov. Poleg širjenja udobnega potrošništva in bogatejših oblik rekreacije (ki so del prebivalstva usmerjale drugam), poleg partijskega neomajnega monopola je bil eden od vzrokov stagnacije v sedemdesetih letih gotovo tudi v naslednjem.

Prav nobena družbena in politična skupina, ki so v Sloveniji obstajale v 60-ih, 70-ih in v 80-ih letih v velikem številu in v bogati raznovrstnosti, ni izdelala niti plodnega in realnega koncepta temeljite demokratizacije, niti niso gradile take demokratične prakse, v okviru katere bi se tudi Partizan najuspešneje avtonomno razvijal. *Tak realen, učinkovit in uresničen koncept, ki ni imel nikoli vzporednice v nobeni "socialistični" deželi, je imelo (in ga uspešno uresničevalo) samo vodstvo velikega slovenskega demokratičnega vala v letih 1968-1972*, ki je bilo razbito s trdo roko; kasnejša slovenska demokracija pa ni nikoli dosegla njegove kvalitete.

Zaključim naj s pomembnim zgodovinskim izkustvom 20. stoletja in še posebej antifašizma in nove Zahodne Evrope: glavna ločnica ni bilo niti v Sloveniji, niti v Evropi in niti v vsem človeštvu nasprotje med desnico in levo, ampak nasprotje med napredkom in nazadnjaštvom. Glavna sestavina tega zadnjega nasprotja pa je bil boj med fašizmom in antifašizmom.

Evropsko izkustvo 20. stoletja je pokazalo, da napredku in antifašizmu lahko pripadajo tudi umerjeni desničarji in umerjeni konzervativci. Zato sodelovanje z njimi v Sokolu ali kjerkoli za nas, demokratične levičarje in realne humaniste, nikakor ni težavno.

Vsi napredni Slovenci, ne glede na različne svetovne nazore in politične barve, pa bodo *visoko vrednost slovenskega osvobodilnega boja in Sokola* in njun pomembni prispevek sodobnemu človeštvu *lahko predstavljali doma in v svetu kot dokazano zgodovinsko resnico!*

OSNOVNA BIBLIOGRAFIJA

- Josip Rus, Pričevanja in spomini, Ljubljana 1989, 391 strani.
 Sokol, vestnik sokolske župe Ljubljana. letniki I-III, 1936-1938.
 Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, Ljubljana 1962, 352 strani.
 Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, Ljubljana 1960, 449 strani.
 Herbert Feis, Churchill, Roosevelt, Stalin, Ljubljana 1968, 692 strani.
 T. G. Masaryk, Světová revoluce, Praha 1925, 650 strani.
 T. G. Masaryk, Nová Evropa, Brno 1994, 193 strani.
 Vojan Rus, Nadaljevanje naše poti, Ljubljana 1983, 301 stran.
 Vojan Rus, Na kriznih križpotjih, Ljubljana 1988, 243 strani.
 Vojan Rus, Žive vrednote antifašizma, Ljubljana 1995, 140 strani.
 Vojan Rus, La réalité des bases chrétiennes de l'Europe nouvelle, Anthropolos, 1994, International Issue, str. 218-233.
 Vojan Rus, T. G. Masaryk, Demokracie a současná Evropa, zbornik, Praha 1995.
 Vojan Rus, T. G. Masaryk, Little Nations and Modern International System, zbornik, Praha 1997, str. 202-208.

Sokolska društva na slovenskem podeželju skupaj z izbranim primerom društva Dolenji Logatec

MARTIN PREMK

Svobodomiselna sokolska društva so imela veliko vlogo v življenju na slovenskem podeželju. Prva sokolska organizacija, ki jo je leta 1862 v Pragi ustanovil Miroslav Tyrš, je dobila svojo prvo organizacijo v Sloveniji že takoj naslednje leto v Ljubljani. Pospešeno se je začela širiti po slovenskem podeželju šele na začetku dvajsetega stoletja. To se je zgodilo po preporodu pod vodstvom dr. Viktorja Murnika in po ustanovitvi Slovenske sokolske zveza leta 1905. Vse do začetka druge svetovne vojne je obdržala položaj enega najpomembnejših dejavnikov družabnega, kulturnega in tudi političnega življenja na podeželju.

Na začetku stoletja je kmečko prebivalstvo sestavljalo več kot petinšestdeset odstotkov prebivalstva Slovenije. Nova sokolska društva na podeželju, čeprav je bila prvenstvena dejavnost društev telovadna, so močno vplivala na prebujanje narodne zavesti. V času avstrijske monarhije je bilo pomembno predvsem to, da so sokolska društva delovala izključno v slovenskem jeziku. Ker pa so sokolska društva bolj kot na področju telovadnih dejavnosti in prireditvah delovala na kulturnem in izobraževalnem področju, je bilo to toliko bolj pomembno za razvoj osebne kulture in narodne zavesti. Poleg društva Sokol je takrat delovalo tudi katoliško usmerjeno društvo Orel. To ne pomeni, da so se v Sokolu zbirali ateisti. V so se njem združevali svobodomiselno in napredno misleči verniki. Društvo se je lahko bolj približalo ljudem, saj so bile prireditve in dejavnosti društva odprte za vse ljudi, in sicer za člane in nečlane, verne in neverne. Sokolska organizacija je v letih pred prvo svetovno vojno imela velik in pozitiven vpliv na družabno, kulturno in politično življenje na podeželju.

Tudi v letih po prvi svetovni vojni se dejavnosti sokolskih društev niso spreminjale.

Pomemben prelom se zgodi leta 1929, ko kralj Aleksander uvede diktaturo. Takrat se z zakonom razpustijo vsa telovadna društva v kraljevini ter se morajo vključiti v režimsko zvezo Sokol kraljevine Jugoslavije. Tak preobrat pusti posledice v sokolskih društvih. Članstvo je upadlo, vendar take razmere prenehajo po uboju kralja Aleksandra. V drugi polovici tridesetih let se zopet začnejo v sokolskih društvih zbirati napredno in svobodno misleči ljudje. Takrat so se sokolska društva oddaljila od državne centralizacije in članstvo je zopet naraslo. Z raznimi dejavnostimi ponovno širijo napredno misel ter ljudi izobražujejo in osveščajo. Seveda so dala sokolska društva po začetku narodnoosvobodilne borbe tudi svoj prispevek k usmerjanju ljudi za obrambo narodnega obstoja.

Sokolska društva so v letih svojega delovanja pred drugo svetovno vojno vsestransko pomagala k razvoju napredne, demokratične in narodnozavedne misli na slovenskem podeželju. To lahko prikažemo tudi s kratkim pregledom raznovrstnih dejavnosti Sokolskega društva Dolenji Logatec. Dejavnosti tega društva so primer, kako so delovala podobna podeželska sokolska društva po vsej Sloveniji. Podatke o društvu smo dobili v članku Borisa Rozmana: Sokolsko društvo Dolenji Logatec 1908-1941. Članek je izšel v zborniku Notranjski listi III leta 1986.

Društvo je bilo ustanovljeno leta 1908. Delovalo je do začetka druge svetovne vojne. Sokolsko društvo Dolenji Logatec je ob ustanovitvi štelo štiriinšestdeset rednih

članov, ob napadu na Jugoslavijo pa je štel 180 članov. Največ članov je imelo leta 1938, in sicer 247. Za strukturo članov so ohranjeni podatki od leta 1930 do leta 1932. Najštevilčnejši člani so bili različni uradniki, sledijo jim delavci, vojaki, obrtniki in trgovci. Med članstvom ni bilo nobenega kmečkega prebivalstva. Toda to ne pomeni, da kmečko prebivalstvo ni poznalo delovanja društva. Nanj so vplivali z raznovrstnimi dejavnostmi, ki so jih prirejali za njih.

Sokolski dom so člani zgradili leta 1923 z udarniškim delom in prostovoljnimi prispevki. Do takrat pa so se zbirali v najetih prostorih ali na prostem. Telovadne dejavnosti so potekale kot redna tedenska vadba članov in kot telovadna prikazna srečanja z ostalimi sokolskimi društvi. Poleg rednih telovadnih vaj z različnim orodjem so imeli tudi smučarski in strelski odsek.

Društvo je imelo še veliko dodatnih dejavnosti, ki so jih vodili člani. Ker je bilo društvo podeželsko, so hoteli organizirati čim več družabnih večerov in predavanj. Ljudi naj bi seznanjali z aktualno problematiko in sokolskimi idejami. Tako je imelo društvo že na začetku delovanja svojo knjižnico in čitalniški prostor. Poleg kupljenih in podarjenih knjig so bili ljudem na voljo tudi časopisi in društvena literatura. Knjige so bile v glavnem leposlovne in znanstvene, na voljo pa so bili tudi dnevni časopisi. Vse to so lahko brali v društveni čitalnici, knjige pa so si lahko tudi izposodili. Kmalu je bil ustanovljen Predavateljski odsek, ki je organiziral predavanja iz različnih področij za člane in ostale poslušalce. Predavanja so bila poleg sokolsko obarvanih tudi znanstvena in izobraževalna, pa tudi aktualno politično obarvana. Organizirali so predavanja o Društvu narodov, o revoluciji v Rusiji, o koroških Slovencih. Največ ljudi pa se je zbralo na predavanju o nevarnostih zračnih napadov tik pred začetkom druge svetovne vojne. Udeleževalo se jih je veliko ljudi, članov in nečlanov.

Leta 1921 je bil ustanovljen tudi dramski odsek, vendar je bil čez sedem let zaradi pomanjkanja denarja razpuščen. V tem času so uprizorili kar veliko število predstav ob različnih priložnostih, odhajali so celo na gostovanja. Poleg dramskega odseka je obstajal tudi lutkovni odsek, ustanovljen leta 1932, ki je s predstavami gostoval po okoliških krajih. Društvo je imelo svoj pevski odsek, ki sta ga sestavljala moški in ženski zbor, vendar se ni moglo kosati z večjim Pevskim društvom Logatec. Zato pa je društvo imelo velik mladinski pevski zbor. Ta je leta 1936 štel 76 otrok, ker so morali člani svoje otroke pošiljati v pevski zbor. Prav tako je obstajala društvena godba in tamburaška sekcija, vendar zaradi premajhnega števila članov in instrumentov nista redno zaživele. Kasneje so zmanjšali število instrumentov v ansamblu in ga tako usposobili za nastope na posameznih prireditvah.

Zelo uspešen pa je bil društveni veselčni odsek. Ta je imel nalogo organizirati proslave, praznovanja in vsako leto tradicionalno pustno maškarado. Maškarade društva so postale tradicionalne in udeleževalo se jih je veliko ljudi iz okolice, prihajali so celo iz Ljubljane. Prirejali so tudi silvestrovanja, srečolove, za otroke članov so organizirali obdarovanja na miklavžev večer. Na teh veselicah so nastopali člani raznih sekcij društva. Ljudi so na njih vabili prek oglasov v časnikih, kajti take zabave so predstavljale tudi vir zaslužka. Za člane pa so prirejali tako imenovane "odhodnice", manjše zabave ob odhodu člana v vojsko ali ob selitvi. Družabne prireditve so bile vedno dobro obiskane, čeprav niso bile vedno telovadne narave.

V okviru društva je samostojno delovala tudi Kino sekcija, ki je prvi projektor dobila leta 1924. Na leto je predvajala v Sokolskem domu okoli trideset predstav, ki so bile dobro obiskane. Zelo hitro, leta 1934, so se oskrbeli z zvočnim kinoprojektorjem. Tako so postale predstave še bolj obiskane, izboljšal se je gmotni položaj kino sekcije. Sokolski kino je bil do leta 1939 edini v Logatcu.

Dolenjelogaško društvo pa je delovalo tudi na socialnem področju. V tridesetih

letih so ustanovili Socialni odsek. Ta je v času gospodarske krize skušal pomagati revnejšim članom. Deloval je do začetka druge svetovne vojne, kajti do propada je bila kraljevina v gospodarski krizi. S prostovoljnimi prispevki, ki so jih prispevali v poseben socialni fond, so pomagali revnim članom. Kupovali so jim obleke in potrebščine, včasih tudi osnovna živila. Za veliko noč leta 1937 so na primer razdelili 350 kilogramov moke med najrevnejše. Včasih pa so iz posebnega fonda svojim članom nudili tudi finančno pomoč.

Če se ozremo na vsestransko področje delovanja sokolskega društva Dolenji Logatec, vidimo da je društvo s svojimi dejavnostmi pomembno vplivalo na javno življenje podeželskega prebivalstva. Društvo, ki je bilo zamišljeno predvsem kot telovadno, je prebivalstvu pomagalo na najrazličnejših področjih. Poleg možnosti krepiteve telesa in duha s telesnimi vajami, je ljudi izobraževalo in vzgajalo ter jim celo materialno pomagalo. Tako je uresničevalo sokolsko idejo. Vsi člani društva so pri dejavnostih društva sodelovali prostovoljno in bili vzor ostalim prebivalcem. Sokolsko društvo Dolenji Logatec si lahko vzamemo za primer plemenitega delovanja podeželskega društva, kakršnega se danes le redko sreča.

Podatki o Sokolskem društvu Dolenji Logatec: Boris Rozman: Sokolsko društvo Dolenji Logatec 1908-1941, Notranjski listi III, str. 119-135, Cerknica 1986

Predlog za ustanovitev Centra za sokolske študije in razvoj kot temeljni gibalni cilji sekcije za sokolske študije društva T. G. Masaryk in sokolskega društva Lipa v ustanavljanju

VELKO S. RUS

Analiza vloge Sokola danes zahteva celostno analizo socialno-psiholoških, socialnih, političnih, kulturnih, ekonomskih in zgodovinskih značilnosti slovenske družbe. Vse, kar se danes v zvezi s Sokolom dogaja, je neke vrste lakmus dogajanja v slovenski družbi, ogledalo, ki kaže pravo podobo, tudi tisto, ki je v besedah zamolčana in očem manj vidna.

Morda le toliko, da je bilo v prejšnjih desetletjih mnogo joka in stoka, da Sokola ni in zakaj tako itd. - Sedaj, v zadnjih treh letih, je žalost prešla in ljudje imajo veselje z novimi početji. Pa ne le to: tudi tisti, ki so ga imeli tako radi na drugačen način, kot radi poudarjajo - tudi njih nikjer ni, zlasti tistih ne, ki so bili ves čas tako zelo "liberalni".

Sekcija za sokolske študije Društva T. G. Masaryk izhaja iz tradicije, skoraj že lahko govorimo o njej, društva Lipa, ki si sedaj že skoraj v jeseni '97 prizadeva za registracijo, za katero je zaprosilo koncem leta 1994. Večina ustanovitvenih podpisnikov še vedno upa, da bo začetek leta 1998 združen z veselim dogodkom: z registracijo sokolskega društva Lipa.

Zato bi se na tem mestu zahvalil vsem, ki so v tem času kljub nekaterim neprijaznostim (ki so se znale namnožiti in "razviti" v resne neprijetnosti) še vedno vztrajali oz. še vedno vztrajajo, kljub že skoraj posmehu in ob vsakdanjih izkušnjah tega, da se drugim marsikaj ustanavlja, dogaja, financira, prizna in obeta. Pesem še vedno ni do konca izpeta, prav nič herojskega ni v tem, samo dobršna mera vztrajnosti in natančnosti, ki skoraj ni naredila napake glede legalnosti, legitimnosti in demokratičnosti lastnega početja.

V treh letih je prešlo mnogo priložnosti, energije, propulzij in možnosti. Lahko rečemo, da je šlo za skoraj strateški zadržek, kajti glede na zunanje značilnosti je šlo za optimalni timing (primer Češke, "vračanje na staro": imena ulic, strank, časopisov, finančna redistribucija itd.).

Kolikor je bila zamisel Lipe kot enega od slovenskih društev udejanjena, je bila zanj značilna izrazita legalnost, legitimnost, demokratičnost, liberalnost, libertarnost, moralnost, pluralizem in sodelovalnost.

V triletнем obdobju čakanja na "registracijo" je SD Lipa dokazala:

- zbranost, hladnokrvnost in potrpežljivost
- mirnost in dostojanstvo ob poskusih diskvalifikacij
- dosledno spoštovanje pravnosti in normativnosti
- dosledno spoštovanje legalnosti, legitimnosti in demokratičnosti postopkov
- usmerjenost v pogajanje
- podporo drugim sokolskim društvom
- (post)modernistično in strokovno usmerjenost in
- popolno samofinanciranje.

Vse je razvidno iz programa, statuta in "anamneze" nastajanja omenjenega društva.

Junija 1995 je bil npr. ob 50-letnici razpustitvenega kongresa Sokola v sobotni prilogi časopisa Delo objavljen prispevek, namenjen slovenskemu parlamentu.

Na tem mestu imamo zato edinstveno priložnost, da predstavimo osnovna programska izhodišča, ki so bila oblikovana poleti 1994 in kasneje razposlana številnim skupinam in posameznikom, za katere smo predpostavljali, da bi jih lahko to zanimalo.

Predlog programskih izhodišč sokolskega društva Lipa v ustanavljanju (oblikovano poleti 1994)

- Sokolsko društvo Lipa je izrazito nadstrankarska, k narodni samostojnosti, suverenosti in razvoju usmerjena organizacija, kar je v programskih izhodiščih sokolskega društva Lipa nerazdružljivo povezano z zagotavljanjem ustrezne kakovosti življenja za vse Slovence in slovenske državljane, nujna sestavina omenjene kakovosti pa so tudi šport, telesna kultura, druge oblike kulturnega udejstvovanja, rekreacije in razvedrila, kar je tudi temeljna dejavnost sokolskega društva Lipa.
- Sokolsko društvo Lipa pri tem zastopa načelo množičnosti in dostopnosti za vse, kar pa se ne izključuje z načelom vrhunškega športa.

Cilji in načela sokolskega društva Lipa izhajajo:

- iz osnovnih načel slovenske ustave;
- iz demokratične in nacionalno zavedne tradicije predvojnega slovenskega Sokola oz. iz njegove večinske orientacije tedaj in kasneje;
- iz tradicije češkega Sokola in načel njegovega utemeljitelja dr. Miroslava Tyrša, zlasti pa iz sokolstva, ki se je razvijalo v času socialne in politične orientacije T. G. Masaryka, prvega predsednika češke republike;
- iz načel in izročila dr. Viktorja Murnika;
- iz pojmovanja športa, telesne kulture, splošne kulture, rekreacije in razvedrila kot človekove pravice do ustrezne kvalitete življenja oz. kot ene od človekovih pravic v smislu, kot jih v vsej širini in inkluzivno glede na druge opredelitve zajema definicija OZN;
- nadaljevanje tradicije sokolskih društev ljubljanske župe, pa tudi vseh tistih sokolskih društev drugih žup, katerih tedanji program in delo sta v bistvenih programskih izhodiščih in delovnih projekcijah prepoznavna v programu sokolskega društva Lipa;
- sodobnost in strokovna korektnost pristopov k različnim vrstam dejavnosti in multipla inovacijska usmerjenost: generiranje novih oblik in vsebin dela na področju športa, telesne kulture, drugih vidikov kulture, razvedrila in rekreacije, ki niso le prilagajanje t.i. modernim zahtevam časa, ampak so včasih tudi njegovo "postmodernistično preseganje".
- Sokolsko društvo Lipa je hkrati društvo za osebni razvoj, osebno kulturo in kakovost življenja (za vse državljane Slovenije), katerih najvišja splošna vrednota je človekova osebnost in oseba - njegovo spoštovanje pa je hkrati spoštovanje vseh človekovih pravic, vključno s pravico do samoaktualizacije, kar predpostavlja relativno uresničitev vseh drugih pravic v najširšem pomenu besede.
- Sokolsko društvo Lipa izhaja iz nacionalno zavedne, slovenskemu narodu odgovorne, demokratične in z enim od najrazvitejših delov takratnega sveta (Češko-slovaška republika med 1. in 2. sv. vojno in njen predsednik T. G. Masaryk) po-

- vezane predvojne sokolske organizacije, ki se je kasneje, v najhujših časih preizkušnje slovenskega nacionalnega obstoja, večinsko in neodvisno odločila za obrambo nacionalne samobitnosti.
- Sokolsko društvo Lipa nadaljuje tudi vse pozitivne tradicije TVD Partizan.
 - Sokolsko društvo Lipa si bo prizadevalo, da kot celota in kot njene interesne sekcije in podružnice, času in novim pogojem prilagojene oblike vendarle vsaj do neke mere nadaljuje tisto tradicijo predvojnih sokolskih društev, ki je navedena v izhodiščih statuta oz. programa sokolskega društva Lipa.
 - Osnovna dejavnost je množična in vsem dostopna športna, telesnokulturna, splošnokulturna, razvedrilna in rekreacijska dejavnost članov sokolskega društva Lipa. Ob tem pa društvo podpira tudi razvoj vrhunškega športa.
 - Sokolsko društvo Lipa razvija tudi nekatere druge dejavnosti, ki so navedene proti koncu tega teksta.
 - "Od daleč prihajamo in daleč gremo." - Sokolska organizacija in gibanje je imelo v Sloveniji globoke korenine, kasnejši TVD Partizan pa v svojem delu marsikaj pozitivnega.
 - Odgovor na izzive časa je danes v marsičem težji in zahtevnejši kot nekoč. Velja pa: tako kot osebnost, se tudi organizacija (gibanje) razvija s sprejemanjem izzivov. - Strokovnost in kreativnost naj omogočita, da inovativni odgovori na izzive časa omogočijo "sokolski (po)let iz preteklosti v bodočnost": Sokol bo lahko uspešen le, če bo poletel višje in dlje kot drugi.
 - Že to, kar se je zgodilo, je veliko: opozorilo je na nekaj, kar je bilo dolgo zamolčano in je odprlo novo poglavje nečesa novega. Tudi če se tu ustavimo (ne nujno zgolj po lastni volji), bo lahko šel kasneje naprej kdo drug.
 - Pot bo dolgo trajna in negotova, vsaj nekaj let trdega dela bo potrebno, da se bo (morda) nekaj malega premaknilo. - Vendar ne pozabimo na staro kitajsko modrost: Tudi tisoč kilometrov dolga pot se začne s prvim korakom!
 - Sokolsko društvo Lipa sestavljajo različne sekcije oz. interesne skupine. Število sekcij ni vnaprej določeno niti omejeno. V okviru sokolskega društva Lipa se jih lahko ustanovi toliko, kolikor je skupin interesentov, ki želijo nadaljevati določeno tradicijo, ki se želijo ukvarjati z določeno interesno športno, telesnokulturno, splošnokulturno, rekreacijsko ali razvedrilno dejavnostjo, in sicer v Ljubljani z okolico oz. kjerkoli v Sloveniji.
 - Isti člani sokolskega društva Lipa so lahko hkrati člani različnih sekcij. Sokolsko društvo Lipa daje tudi možnosti organiziranja svojih članov v vseh slovenskih regijah.
 - Vsak član sokolskega društva Lipa popolnoma samostojno in PROSTOVOLJNO izbira obseg in vrsto vadbe oz. udejstvovanja, raven zahtevnosti: vsak se ukvarja s tem, kar hoče in kar mu je všeč, od "občasnih obiskov" svoje interesne športne, rekreativne skupine, do priprav za sokolski mnogoboj ali vrhunsko športno vadbo.
 - Člani sokolskega društva Lipa se individualno in skupinsko, in sicer popolnoma prostovoljno, udeležujejo različnih množičnih rekreativnih tekmovalnih športnih preizkušenj v R Sloveniji in drugod.
 - Na vsakega člana sokolskega društva Lipa se apelira, da za lastno vadbo (športno udejstvovanje, trening itd.) skrbi tudi sam oz. individualno, kar naj postane stalna sestavina njegovega življenjskega stila.
 - Članstvo v sokolskem društvu Lipa je nezdržljivo s kakršnokoli versko, rasno, etnično, nacionalno ali kakršnokoli drugo nestrpnostjo.
 - Sokolsko društvo Lipa je k "sosedom", v Evropo in v svet odprta organizacija, ki sodeluje z vsemi podobnimi organizacijami, ki se zavzemajo za spoštovanje nacio-

nalne suverenosti, mir, politično demokracijo, socialno državo in človekove pravice (pojmovane tudi v najširšem pomenu v definiciji OZN), oz. z vsemi organizacijami "dobre volje".

- "Projektno" se lahko povezuje tudi z drugimi (posamičnimi) sokolskimi društvi doma in v tujini in sicer v okviru različnih športnih, telesnokulturnih, kulturnih in razvedrilnih dejavnosti.
- Sokolsko društvo Lipa ni kompetitivna, ampak kooperativna in komplementarna organizacija drugih Športnih društev v Sloveniji.
- Sokolsko društvo Lipa sodeluje tudi z drugimi športnimi društvi, v okviru svojega koncepta vsestranske vadbe pa za posamična posebna področja najema (v okviru svojih finančnih zmogljivosti) strokovnjake za omenjena področja.
- Sokolsko društvo lahko zaprosi športno društvo za posebne (kratkotrajne ali dolgotrajne) bonitete pri najemu prostorov športnega društva, s katerim se dogovori za vrsto oz. obliko kompenzacije za omenjeno rešitev.
- Sokolsko društvo Lipa sodeluje tudi z drugimi športnimi društvi, v okviru svojega koncepta vsestranske vadbe pa za posamična posebna področja najema (v okviru svojih finančnih zmogljivosti) strokovnjake za omenjena področja.
- Sokolsko društvo Lipa na različne načine sodeluje z vsemi visokoškolskimi ustanovami, ki jih zanima društveno delo. Posebno sodelovanje skuša razvijati s FŠ (Fakulteto za šport) in z Društvom psihologov Slovenije in njegovimi sekcijami, zlasti s sekcijo za socialno psihologijo (podobnost programov in dejavnosti strokovnega dela).
- Sokolsko društvo si bo prizadevalo za uveljavljanje nove zvrsti t.i. sokolskega mnogoboja (zimskega in poletnega), ki naj bi kar se da evidentno pokazal na vsestranskost sokolskega športnega oz. telesnokulturnega udejstvovanja. Zato oblikuje različne programe sokolskih mnogobojev, ki so po zahtevnosti in obsegu prilagojeni psihofizičnim sposobnostim sodelujočih.
- Sokolsko društvo se poleg ohranjanja tradicije ukvarja tudi s (športnim) managementom (vključno z razvojem njegove informacijske tehnologije), s (športnim) marketingom (profitnega in neprofitnega tipa), skrbi za lastno promocijo ter organizacijski razvoj.
- Člani sokolskega društva Lipa se bodo v skladu s svojimi interesi in drugimi možnostmi ukvarjali s športno psihologijo (vključno, če bo mogoče, z relevantnimi somatskimi vidiki), s psihologijo, filozofijo in sociologijo (raziskovalno teoretično in praktično delo) športa, telesne kulture, drugih vidikov kulture, rekreacije in razvedrila, s socialno psihologijo zdravja in s problemi kakovosti življenja, osebnega razvoja in osebne kulture v celovitem pomenu omenjenih kategorij. Na ta način bo spodbujalo nastanek celovitejšega antropološkega pristopa k obravnavanju izbrane tematike. Posebno pozornost bodo posvetili študiju sokolske zgodovine, spremljanju aktualnega razvoja sokolskih društev (pri nas in v tujini) in analizam razvojnih možnosti, zlasti v smislu inovativnih odgovorov na izzive časa.
- Sokolsko društvo Lipa bo skušalo spodbuditi raznovrstno publicistično prezentacijo svojih stališč, vrednostnih orinetacij ter problematike svojega dela.
- Sokolsko društvo Lipa na popolnoma prostovoljni osnovi in v interesnih skupinah ohranja tradicije sokolskih nastopov, "protokola", poleg tega pa odpira vrata vsem vrstam in oblikam: joga, meditacija, zen budizem, relaksacijske skupine, avtogeni trening, kulturni večeri s prostovoljno izbrano vsebino in obliko, tematski dnevi, različne vrste plesov itd..

Izogiba se vsakršni dejavnosti, kjer je posameznik objekt, in česarkoli, kar gre na račun njegovega zdravlja.

- Člani sokolskega društva negujejo zdravo športno, telesnokulturno, rekreacijsko in razvedrilno dejavnosti v naravi oz. na svežem zraku in sicer v vseh letnih časih.
- Razvija tudi kulturo bivanja v naravi ter vključevanja odnosa do narave v vrednote in življenjski slog svojih članov (vsakdanji sprehodi, različni izleti, planinstvo).
- Posebej razvija NARAVOVARSTVENO KULTURO svojih članov.
- Člani sokolskega društva Lipa razvijajo spoštljiv in odgovoren odnos do narodne (materialne in duhovne kulturne) dediščine.
- Sokolsko društvo Lipa si prizadeva, da bodo sokolski domovi ne le infrastrukturna osnova za vsem dostopno, množično, vsestransko in prostovoljno športno, telesnokulturno, rekreacijsko in sprostivno dejavnost (v najrazličnejših oblikah), ampak deloma tudi infrastrukturna osnova za t.i. odprte domove kulture, ki bodo pod enakimi pogoji in v okviru izrazito pluralističnega koncepta dostopni vsem Slovencem in državljanom Slovenije, ki bodo hoteli izražati svoje ustvarjalnoumetniške zmožnosti (likovne, glasbene, literarne, avdiovizuelne itd.: likovne razstave, glasbene prireditve, literarni večeri, avdiovizuelne projekcije itd.).
- Poleg tega si člani sokolskega društva prizadevajo za organizacijo in izvajanje različnih strokovnih tematskih seminarjev.
- Število samomorov, avtomobilске nesreče s smrtnim izidom oz. hudimi telesnimi poškodbami, sindrom odvisnosti od alkohola in druge odvisnosti - vse, čemur se je slovenska javnost skupaj z vsemi njenimi "subjekti" privadila, je tragedija, ki je ne vidi pogled slovenskega vsakdana.
- Naraščajoče nasilje skupin in posameznikov, brezobzirnost in egocentrizem so postali nekaj vsakdanjega.
- Sokolsko društvo bo skušalo razvijati kulturo miru in nenasilja, kar pa ne izključuje pravice do samoobrambe pred nasiljem, ki ga je sprožil nekdo drug.
- Sokolska društvena lastnina naj bo infrastrukturna osnova za čim bolj dostopno, množično, vsestransko in prostovoljno športno, telesnokulturno, splošnokulturno, rekreacijsko in razvedrilno dejavnost, pa tudi, če to omogočajo drugi pogoji, infrastrukturna osnova za razvoj posamičnih zvrsti vrhunškega športa.
- Sokolsko društvo Lipa zagovarja in skuša uresničevati svoj lastninski oz. kompenzacijski koncept na globalni slovenski ravni, ki je hkrati, kot je bilo že omenjeno, materialna oz. infrastrukturna osnova za doseganje njegovih ciljev in ki hkrati ne bo onemogočal že obstoječe uspešne športne ali kulturne dejavnosti.

* * *

Za sedaj naj bo dovolj navajanja predloga programa dela SD Lipa. Iz poletja 1994 se lahko preselimo v jesen 1997 in znova ugotovimo, da se SD Lipa opira na "izročilo" razpustitvenega kongresa Sokola oz. na zahteve (da, zahteve, ne pa prošnje ali pobožne želje), da vse sokolske nepremičnine služijo enakim namenom oz. ciljem kot do tedaj. Kakorkoli se omenjeni SKLEP razlaga, je zelo jasen.

Eden od prvih najbolj očitnih, sodelovalnih in sinergičnih korakov, ki prispeva k skupni energiji doseganja skupnega cilja, je ravno sodelovanje pri ustanovitvi CENTRA. Na ta način vsi tisti, ki tako ali drugače razpolagajo s sokolsko lastnino, prispevajo k nečemu, kar je temelj (post)modernega doseganja ciljev.

Predlagamo, da CENTER ZA SOKOLSKÉ ŠTUDIJE, DEJAVNOSTI IN RAZVOJ zajame različne dejavnosti (sekcije, skupine itd.). Zaradi ilustracije in razumevanja orientacije SD Lipa navajamo samo nekatere:

- sokolski muzej
- izdajateljska in založniška dejavnost
- omogočanje komunikacije in sodelovanja različnih sokolskih društev ("encounter function": priprava in organiziranje srečanj različnih sokolskih društev, soočanja, pogajanja)
- delo s skupinami hendikepiranih
- različne raziskave in razvoj
- PR: public relation
- organizacija različnih športnih, kulturnih, družabnih itd. prireditev
- marketinško-managerski odnosi
- stiki s tujino
- razvoj sokolskega tehničnega mnogoboja

Za opravljanje vseh dejavnosti lahko ponudimo kvalificirane ljudi.

Avtor pričujočega teksta je bil npr. soustanovitelj ene prvih, če ne prve privatne firme za marketinško-managersko svetovanje in raziskovanje (Veanda d.o.o. in Davean d.o.o.), v kateri so delovali kasneje zelo uveljavljeni slovenski strokovnjaki (med njimi tudi predsedniški kandidati na slovenskih predsedniških volitvah 1997), izvajala pa kakovostne in od porabnikov visoko ocenjene izobraževalne programe in delavnice.

Skupina mladih strokovnjakov s področja zgodovine in različnih področij družboslovja se je doslej izkazala z nastopi in objavami, ki spadajo v zelo redke poskuse obravnavanja novih področij, predvsem Sokola, T. G. Masaryka, M. Rostoharja in nekaterih sodobnih izzivov družboslovja.

Sodelujemo tudi s skupinami mladih strokovnjakov s področja psihologije, sociologije, športa in medicine. Obstajajo torej cilji, program, ljudje, njihove reference in legitimna pričakovanja v zvezi z nadaljevanjem tradicije in (post)modernističnim razvojem sokolskega gibanja in njegovih vrednot (ki predstavljajo osnovo identitete neodvisnosti in suverenosti - levi sokoli so bili konec 30-ih let edina organizacija v kraljevini Jugoslaviji, ki je odpovedala pokorščino kralju in izbrala svoje "paralelno vodstvo").

Tisto, kar manjka, je odziv "pooblaščenih predstavnikov slovenske države" oz. institucij, ki razpolagajo z vrednostjo nekdanje sokolske lastnine in nepremičnin, katerih "usoda" je bila opredeljena z enim od temeljnih sklepov razpustitvenega kongresa Sokola: da vse nepremičnine služijo enakim ciljem kot do tedaj. SD Lipa (v ustanavljanju) je bilo prvo in za sedaj edino sokolsko društvo, ki je omenjeni sklep "oživilo" in nanj ne bo pozabilo.

Menim, da je ponudba, ki jo je oblikovala sekcija za sokolske študije Društva T. G. Masaryk zelo fair: vsem tistim, ki evidentno tako ali drugače razpolagajo z nekdanjo sokolsko lastnino, ponuja, da poleg že omenjene sekcije Društva T. G. Masaryk postanejo soustanovitelji omenjenega centra. Na ta način bi naredili prvi, hkrati pa zelo pomemben korak, s katerim bi dokazali, da so "nadaljevalci tradicije", oz. kar zveni še bolj prilagojeno zahtevam razpustitvenega kongresa: da prispevajo k modernemu oz. postmodernemu načinu doseganja sokolskih ciljev.

Poziv je med drugim namenjen Ministrstvu za šolstvo in šport, Olimpijskemu komiteju Slovenije, Gimnastični zvezi Slovenije, Sokolski zvezi Slovenije, zainteresiranim sponzorjem in drugim.

Animal metaphysicum - o človekovi metafizični potrebi

CVETKA TÓTH

Paucis natus est, qui populum aetatis suae cogitat.
(Le za maloštevilne je rojen tisti,
ki misli samo na ljudstvo svoje dobe)

(Seneka: Epistulae 79,17)¹

POVZETEK

Pričujoči prispevek je razprava o Schopenhauerjevem pojmovanju metafizike. V prvem delu je govor o potrebi po filozofiji in metafiziki, ki izhaja iz čudenja. Bistvo čudenja je po Schopenhauerju predvsem zavest o smrti in trpljenju. Oboje je najbolj močan sunek za filozofski razmislek in za metafizično razlaganje sveta. S tem Schopenhauer aktualizira pesimizem.

Drugi del razprave analizira Schopenhauerjevo imanentno in negativno metafiziko, ki je mišljena kot kritika tradicionalne metafizike. Pot, ki pripelje do metafizike je izrazito izkustvena, zato je po Schopenhauerju metafizika čisto pojasnjevanje in razlaganje izkustva in kot izkustvena znanost pomeni dešifriranje sveta. Bistvo sveta ni ničesar onstranskega in Schopenhauerjeva filozofija temelji na znotrajsvetni resnici, ki učinkuje kot hermenevtična analiza stvarnosti.

ZUSAMMENFASSUNG

ANIMAL METAPHYSICUM - ÜBER DAS METAPHYSISCHE BEDÜRFNIS DES MENSCHEN

Der vorliegende Beitrag ist die Erörterung über Schopenhauers Verständnis der Metaphysik. Im ersten Teil ist die Rede vom Bedürfnis der Philosophie und Metaphysik, das im Erstaunen wurzelt. Das Wesen des Erstaunens ist nach Schopenhauer vor allem im Wissen um den Tod und das Leiden. Beide bedeuten den stärksten Anstoß zum philosophischen Besinnen und zur metaphysischen Auslegung der Welt. Damit wird der Pessimismus bei Schopenhauer aktualisiert. Der zweite Teil analysiert Schopenhauers immanente und negative Metaphysik, die als Kritik der traditionellen Metaphysik aufgefaßt ist. Der Weg, der zur Metaphysik führt, ist ausgesprochen empirisch, deswegen ist die Metaphysik nach Schopenhauer als bloße Deutung und Auslegung der Erfahrung und als Erfahrungswissenschaft heißt sie Entzifferung der Welt. Das Wesen der Welt ist nichts Jenseitiges und Schopenhauers Philosophie ist auf der innerweltlichen Wahrheit begründet, die als hermeneutische Analyse der Wirklichkeit funktioniert.

¹ Latinski rek, ki ga je Schopenhauer izbral za podnaslovni moto k drugemu delu *Sveta kot volje in predstave*.

1) O IZVORU FILOZOFIJE IN FILOZOFIRANJA

Arthur Schopenhauer (1788-1860) je izdal leta 1818 svoje najbolj pomembno delo *Svet kot volja in predstava*, in kot pove v predgovoru k prvi izdaji tega dela, je to knjiga pisana le za malo ljudi, "za 'paucorum hominum'".² S tem delom so že podani vsi njegovi najbolj nosilni pojmi, zato ga upravičeno smatramo za primeren uvod v smislu predstavitve njegove celotne filozofske drže. Osupne dejstvo, da je ta drža izoblikovana že pri njegovih tridesetih letih. Osnovna konstelacija njegove misli je pred nami, tako da so vsa poznejša dela in prispevki le nadgradnja tega, nedvomno izjemnega dela. V zvezi z njim dobimo trditve mnogih prikazov zgodovine nemške filozofije v prejšnjem stoletju, namreč, da Schopenhauerjeva filozofija zaznamuje konec in iztek nemškega idealizma, še posebej Heglovega.³

Kljub temu je nujno omeniti nekaj povsem faktografskih dejstev, ki kažejo, da Schopenhauer najprej deluje hkrati s Heglom; tako izide *Enciklopedija filozofskih znanosti*, sklenjen Heglov sistem leta 1817. To dejstvo nehoti opozarja, da sta Heglova in Schopenhauerjeva filozofska misel aktualni sočasno in obe filozofiji tudi ostajata trajno aktualni ne glede na mnoge poskuse "zaklinjalcev" konca, bodisi ene ali druge filozofije. Skratka, nikakršen konec Heglove filozofije ni pogoj in predpostavka za začetek Schopenhauerjeve. Prej si velja ogledati problem, kako je možno, da obe filozofski misli učinkujeta skupaj, čeprav nikakor ne v medsebojnem soglasju, ampak na podlagi povsem različnih in medsebojno razhajajočih se izhodiščih ter glede na nadaljnje razvojne tendence nemške filozofije tudi povsem izključujočih se usmeritev. V tem smislu Schopenhauer zares pomeni zavestno prekinitev s tradicijo tistega dela nemške filozofije, ki je razvojno kulminirala s Heglom. Bila so to divja leta filozofije, kot se glasi naslovna formulacija enega izmed biografskih del o Schopenhauerju,⁴ divja v pomenu neverjetne produktivnosti in razgibanosti misli. Hegel je prevzetno in samozavestno pridiral o koncu filozofije, zgodovinski razvoj filozofije pa je še bolj prepričljivo kot kdaj koli prej vsakemu dokazoval, da je ona nesmrtna. Kot da bi se filozofija proti koncu prejšnjega stoletja režala kričavam začetkom marksistične misli, ki ima že na svojem začetku nič kaj zavidljivo svojevrstnost, namreč to, da je v svojem večinskem delu teorijo kompromitirala v čisto taktiko.

Sočasno učinkovanje in vplivanje različnih filozofskih usmeritev v istem zgodovinskem prostoru je dejstvo, ki spremlja razvoj filozofije že od njenih, povsem prvih in začetnih korakov. Tako kot Heglova *Enciklopedija* je tudi Schopenhauerjevo delo *Svet kot volja in predstava* v njegovem življenju izšlo kar trikrat. Zato so vsi trije predgovori (1818, 1844, 1859) k posamičnim izdajam tega dela nepogrešljiv del celote njegove misli in ogromno povedo ne samo o tem delu, ampak še mnogo bolj o Schopenhauerjevi filozofski drži; ta v primerjavi s Heglovo ni imela možnosti, da bi se razvijala samo v akademskih vrstah, še posebej ne po njegovem dokončnem odhodu iz Berlina leta 1831. Schopenhauer ni bil to, kar je želel, in za kar si je tudi izrecno prizadeval, namreč, univerzitetni profesor filozofije; bil pa je filozof, ki mu je bilo dano delovati v materialnem ugodju svojega družinskega porekla. Svojevrstna usoda mu je namenila celo popularnost; o njej *Metzlerjev filozofski leksikon* poroča, da je v 19. stoletju z

² Arthur Schopenhauer: Die Welt als Wille und Vorstellung, Band I, str. 12. Cit. iz Sämtliche Werke I-V (Textkritisch bearbeitet und herausgegeben von Wolfgang Frhr. von Löhneysen), Suhrkamp, Frankfurt 1986. (nadalje WuV I in WuV II)

³ V tem smislu tudi Karl Vorländer: Zgodovina filozofije III./1, SM, Ljubljana 1977, str. 92.

⁴ Rüdiger Safranski: Schopenhauer und die wilden Jahre der Philosophie. Eine Biografie, Rowohlt, Reinbeck bei Hamburg 1994.

Nietzschejem (1844-1900) veljal za najbolj popularnega filozofa.⁵

Soočenje s Schopenhauerjevo filozofijo ne more potekati kot kakšen ogled mrliškega oglednika pri razpadajajočem truplu in še manj kot ogled muzejsko zanimive mumije, ki se je pač ohranila. Zgodovina filozofije tudi ni samo poročilo o nečem preteklem. Dejstvo je, da s tem, ko se misli in filozofije rojevajo, prehajajo v nekaj trajnega in kot take tudi učinkujejo. Zgodovina filozofije je med drugim zato tu, da nam odkriva smisel in bistvo, te, samo zgodovinsko nastale večnosti. Že po starogrškem pojmovanju je svet za luno, tj. *supralunarni svet*, tisti, v katerem bivajo ideje. Frazeologem slovenske ljudske modrosti *biti za luno* v bistvu povsem točno označuje človeka, ki si s svojim povsem subjektivnim bivanjem, s svojo enkratnostjo bivanja prizadeva po nesmrtnosti in večnosti. Kakorkoli že: to, nam vsem ljudem lastno iskanje večnosti ima najprej povsem zemeljske korenine. Mir in lepoto nesmrtnosti nosita samó zemeljski nemir in kaotičnost bivanja, ki ju po Schopenhauerju prežema kaj globoko metafizičnega. Tako so povsem metafizično utemeljeni njegova etika, narava in umetnost,⁶ celo taki pojmi, kot so sočutje, ljubezen in resignacija.

Kadar gre za razumevanje Schopenhauerjeve filozofije, velja najprej slediti samo Schopenhauerju in ne temu, za kar so ga razglašali drugi; še posebej ne znani represivni marksistični kritiki. Razglašanje koga za kaj je skoraj vedno ideologija, imperativ, ki iz mišljenja dela sledništvo. Tako se poraja miselna slepota za doživljanje tega, kar je Schopenhauer zelo izpostavljal, namreč, že po Platonovi ugotovitvi, čudenja, strmenja kot pristnega filozofskega občutja, ne samo "ob pogledu na svet sam",⁷ kar je poudarjal Schopenhauer, ampak tudi že ob branju kakšnega filozofa in njegovih misli. V tem smislu je Schopenhauer trajno priznaval dva filozofa kot najbolj zgledna, in sicer Platona kot božanskega, in Kanta, ki je od vseh najbolj čudežen. Vendar mu gre ob branju filozofskih tekstov, tudi Platonovih in Kantovih, še za kritično distanco do filozofskega izročila, ki filozofu jamči avtonomnost njegovega mišljenjskega procesa in tej avtonomiji je Schopenhauer podredil vse. Če misel ne zmore takšnega odnosa na ravni branja filozofskih tekstov, potem tudi ne more ustvariti nič samostojnega, zglednega v tem smislu, da je treba filozofirati še na način, ki v določenih trenutkih mora pozabljati na to, da je tu pred nami Platon, Aristotel, Kant, Hegel pa še kdo. S tem je filozofu prihranjeno epigonstvo. Skratka, gre za to, da filozof - če je zares filozof - filozofira ob vsem nakopičenem védenju o zgodovini filozofije še tako, kot da bi te nikdar ne bilo, to pa je in ostaja Schopenhauerjev teren. Ravno v imenu tega, ker je trajni arhe, *izvor* filozofije v čudenju, ki sploh pripelje do zgodovinsko ugotovljivega nastanka in začetka filozofije, je takšno pričakovanje stvarno. Ker filozofija premore svoj trajni izvor, kakšen posamičen filozof ne potrebuje tega, da bi bil zaklinjalec misli koga drugega, razen da je zaklinjalec svojega lastnega uma, ki črpa iz čudenja. Pri tem seveda spet ni ene same in obče veljavne vsebine za čudenje. Vsi veliki filozofi so to vsebino skušali raz-

⁵ Bernd Lutz (Hrsg.): Metzler Philosophen Lexikon, Von den Vorsokratikern bis zu den Neuen Philosophen, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1989, str. 711.

⁶ Tako nikakor ni naključje, da ima troje od štirih njegovih *Berlinskih predavanj* (Die Berliner Vorlesungen), prvič objavljenih šele postumno leta 1913, vendar ne v celoti, naslovno formulacijo *metafizika*. Gre za predavanja iz leta 1820, ki pomenijo "didaktični okvir njegovega glavnega dela 'Svet kot volja in predstava'" in kot taka "lahko veljajo za kraljevsko pot v središče njegove filozofije", ugotavlja zdajšnji in ponovni izdajatelj teh predavanj (1985-1987) v celoti in eden najboljših, sodobnih poznavalcev Schopenhauerjeve misli, Volker Spierling. Glej pojasnilo v Arthur Schopenhauer: Theorie des gesamten Vorstellens, Denkens und Erkennens, Philosophische Vorlesungen, Teil I, Aus dem handschriftlichen Nachlaß, Herausgegeben und eingeleitet von Volker Spierling, Piper, München 1990, str. 2 in str. 11. Sledijo še *Metaphysik der Natur*, Philosophische Vorlesungen, Teil II, *Metaphysik des Schönen*, Philosophische Vorlesungen, Teil III in *Metaphysik der Sitten*, Philosophische Vorlesungen, Teil IV.

⁷ WuV I, str. 68. Tu Schopenhauer omenja *mála philosophikòn páthos*.

lagati na samo njim lasten način, in jo, tako kot Schopenhauer, tudi določali po svoje.

Schopenhauer je že v prvem delu *Sveta kot volje in predstave* (§ 7) zelo poudarjal, da se "pravi filozof" izoblikuje predvsem "pri pogledu na svet sam", nepravi samo iz "knjige in kakšnega filozofskega sistema".⁸ Kar zato ostaja sporno in vprašljivo za vsakega filozofa, bo vedno vprašanje, *kako* in *do kod* upoštevati zgodovinsko realiziran pojem filozofije pri poskusu izoblikovanja svoje lastne filozofske misli, ko, tako kot Schopenhauer, dešifrirata svet. Kajti gotovo je, da, kadar gre za predmetno območje filozofije, noben filozof ne more mimo tega, kar je bilo na filozofskem področju že storjeno, in tudi ne docela brez tega, kaj se v kakšnem trenutku dogaja s filozofijo.

Vse, kar je Schopenhauer ustvaril in zapustil zgodovini filozofije v trajno presojo in dediščino, potrjujejo znano misel, da je edina kraljevska pot v filozofiranje samostojno razmišljanje. Vsaka pristna filozofska misel je naravnana izrazito individualno, zato je treba tudi vsako najprej obravnavati individualno, kar pomeni iz njenih lastnih postavk in načel. Dojemanje kakšne filozofije iz nje same je nujno samo za to, da bi lažje razumevali, kaj naj bi bil sploh smisel filozofije. Ta je najprej povezan samó z najbolj temeljnim vprašanjem, tj. vprašanjem vseh vprašanj, namreč, kaj je to, *kar je*, to pa ni odgovorljivo enkrat za vselej, z enim samim in za vse čase veljavnim odgovorom. Kajti dejstvo je, da je nekaj, ne pa, da ničesar ni, in ravno v tem dejstvu je, kljub vsem različnim individualnim odgovorom filozofov, mnogim medsebojnim nasprotovanjem in neizprosnim razhajanjem, začetek, celo predpostavka začetka v filozofiji, in to v smislu najbolj neposrednega in trajnega izvora.

In ravno ta izvor sveta je očitna tema Schopenhauerjih razmišljanj. Zato mu ni zadoščalo, da bi svet spreminjal, "želel ga je razložiti"⁹ iz njega samega, in s tem nasprotoval tako Marxu kot Heglu, ugotavlja uvodni zapis k Schopenhauerjevi biografiji. Bolj kot katerakoli druga filozofija ravno Schopenhauerjeva zastavlja vprašanje, kaj je to, kar je, in sicer v času, ko je filozofija že skoraj obsedeno vpila, da svet potrebuje spremenjen in radikalno nov začetek. Tovrstne zahteve Schopenhauerjeva filozofija ustavlja samo z enim vprašanjem: kaj pa ta svet, ki se ga lotevamo po svojem bistvu, in glede na svoj ustroj in izvor, sploh je. Pri tem seveda ni niti malo zagovarjal tega sveta in odnosov v njem, nasprotno, po njegovem ta svet ni najboljši od vseh možnih svetov kot pri Leibnizu, ampak celo najslabši.

Z ugotovitvijo, da je Schopenhauer "danes, v epohi spodletelih ideologij, znova odkrit, ni nikakršnem čudež",¹⁰ se je treba povsem strinjati. Vmes je obdobje, ko je bila njegova filozofija domala nema, in po vsej verjetnosti je razlog za takšno dejstvo njegov zelo očiten pesimizem oziroma, kot sklepa Walter Schulz, celo "absoluten pesimizem".¹¹ Vendar Schopenhauerjev pesimizem še ni razlog, da bi ga ne upoštevali pri njegovem vplivu - ravno zaradi njegovega pesimizma - ki ga ima na vrsto filozofov kot Eduard von Hartmann, Nietzsche, Bergson, Simmel. Zanimiva je ugotovitev, ki jo dobimo v tej zvezi v delu z zelo značilnim naslovom *Die Auferstehung der Metaphysik* (1920), da Schopenhauerjev pesimizem ni nič drugega kot posledica tega, da je duh v samem sebi obupal.¹² Ponovno odkritje Schopenhauerja vsekakor ne omogoča njegov pesimizem, ampak celoten kontekst razmišljanj, ki jih usmerja ena sama želja, in sicer po doumetju resnice *sveta* in človeka; toda k tej resnici sodi tudi pesimizem. Samo v prizadevanju po resnici je po njegovem najbolj pristna prvina filozofije. Ta ni mogla

⁸ Ibidem.

⁹ Rüdiger Safranski: Schopenhauer und die wilden Jahre der Philosophie, str. 2.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Walter Schulz: Metaphysik und Negativität. Die Sonderstellung Schopenhauers in der Philosophie. Cit. iz Volker Spierling (Hrsg.): Schopenhauer im Denken der Gegenwart, Piper, München 1987, str. 15.

¹² Peter Wust: Die Auferstehung der Metaphysik, Meiner, Hamburg 1963, str. 9.

obiti trpljenja in bede sveta, še manj se nanj odzvati z optimizmom, ki bi teoretsko gradil na linearnem pojmovanju zgodovinskega razvoja, kakršno je bilo tako zelo značilno za nekatere njegove sodobnike. Če je Schopenhauer krenil samo po svoji poti, mu te pravice nihče ne more odrekati in obsojati v imenu tiste ideje, ki je sebe, samo še v nedavni, nam vsem znani preteklosti, razglašala za najbolj napredno. Danes, po simbolnem letu 1989, je nujna ponovna in temeljita analiza tega, kako Schopenhauer misli pojem napredka oziroma možnost za napredek v zgodovini in s tem zgodovino samo.

Filozofija, kakor jo je razumel Schopenhauer, je po svojem bistvu "modrost sveta" (Weltweisheit), kajti "njen problem je svet: samo s tem ima opraviti in pušča bogove pri miru, pričakuje pa zato tudi, da jo oni puščajo v miru".¹³ Zdaj naj bi celó nekdanje breme bogov prevzela nase filozofija, s tem je tudi človeku samemu odmerjena precejšnja teža in pomen. Vendar, kadar gre za Schopenhauerjev odnos do filozofije in filozofskega razmišljanja, velja opozoriti na to, da je Schopenhauer filozof z umetniškim pogledom, v tem smislu je tudi apeliral na filozofijo, naj bo umetnost in ne znanost. Zato o tem, da bi se filozofija zdaj, v trenutku, ko nase prevzema sicer tradicionalno delo bogov, poznanstvenila, ni v Schopenhauerjevi filozofiji najmanjše sledi. Tako Schopenhauer s svojim očitnim umetniškim pogledom, ki filozofije nikakor ne razume samo po heglovski kot *napor pojma*, ampak še v marsičem kot *napor intuicije*, spet pa ves čas vztraja, da je filozofija *stališče refleksije*, razmišlja iz odnosa človek - svet. Z zelo izrazitim obratom k človeku samem izhaja najprej tudi iz človeka, ko skuša določiti bistvo metafizike. Po njegovem "poslednje, temeljne skrivnosti nosi v svoji notranjosti človek, in to mu je najbolj neposredno pristopno; zato samo človek lahko upa, da bo tukaj našel ključ za skrivnost sveta in z eno nitjo dojel bistvo vseh stvari. Dejansko področje *metafizike* leži torej v tem, kar se imenuje filozofija duha."¹⁴ Vendar tukaj ne dopušča nikakršne nejasnosti glede "*izvora ali fundamenta* metafizičnega spoznanja" v tem smislu, ker načelno in že v izhodišču odklanja Kantovo trditev, po kateri naj bi ti temelji "ležali samo v pojmih".¹⁵ Do teh je po Schopenhauerju treba šele priti, ne *a priori* iz njih izhajati. V tem smislu tudi razpravlja v 7. poglavju drugega dela *Sveta kot volje in predstave*, kjer razume, da so pojmi filozofu samo kot material, podobno kot je marmor material za stavbenika. Zato filozof v pojme vgrajuje, "tj. svoje rezultate polaga vanje, ne izhaja pa iz njih kot česa danega".¹⁶ Filozofija je kot znanost vgrajevanja izkustva sveta v pojme in pojmovnost. To, kar Schopenhauer vgrajuje v pojem metafizike, je najbolj neposredno človeško izkustvo, ki si upa na glas izgovarjati bolečino, trpljenje in stisko tega, samó zemeljskega življenja in nikakršnega onstranskega, nam vsem znanega Platonovega zasvetovja. Toda Schopenhauerjevi govornici je pri tem v očitno pomoč svet Platonovih idej, ki ga ni nikdar povsem zavrgel, kar je še posebej razvidno iz njegove estetike.

Kako je torej metafizika resnična in s tem filozofija sama, vprašanji, ki jima je Schopenhauer posvetil precejšnjo pozornost. V tej zvezi posreduje svoja individualna razmišljanja in poglede; te najprej razvija okrog problema *metafizične potrebe v človeku* in tega, kaj takšno potrebo sploh narekuje. Za Schopenhauerja je človek *animal metaphysicum*¹⁷ pravi v *Svetu kot volji in predstavi*. Tudi v svojih poznejših delih kot v *Parergî in paralipomeni* vztraja, da ima človek kot animal metaphysicum "razmeroma močno metafizično potrebo" in zaradi tega "dojema življenje predvsem v njegovem

¹³ WuV II, str. 243.

¹⁴ Ibidem, str. 232.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, str. 111.

¹⁷ Ibidem, str. 207.

metafizičnem pomenu¹⁸ in vse, kar ve, želi iz tega izpeljati. Celo pravično in smotrno urejena skupnost zahteva "soglasje glede temeljnih metafizičnih nazorov".¹⁹ Iz vseh teh stališč je povsem očitno, da potreba po metafiziki določa bistvo človeka kot človeka. S tem njegova kritična razmišljanja o metafiziki pomenijo antropološko naravnost, ki sicer prežema celotno Schopenhauerjevo filozofijo. "Antropološki obrat filozofije" pri Schopenhauerju je po mnenju Arnolda Gehlena celo tolikšne narave, da je "dobesedno" epohalnega pomena za razvoj filozofije, kajti z njim se začenja povsem novo obdobje.²⁰ Novo tudi še v tem pomenu, kot je Georg Simmel zapisal, da je "Schopenhauerjeva filozofija absoluten, filozofski izraz" za "notranje stanje modernega človeka".²¹ Vendar je pri tovrstnih ugotovitvah treba vedno znova poudarjati, da Schopenhauerjev očiten antropološki obrat, ki je vsekakor večpomenski, nikakor ne pomeni izključno antropocentrične razlage celote sveta.

V 17. poglavju drugega dela *Sveta kot volja in predstava*²² Schopenhauer podrobneje obravnava *metafizično potrebo človeka* na podlagi *čudenja* (tò thaumázein) in v tej zvezi, s prvim in povsem začetnim stavkom, ugotavlja, da se o svojem obstoju nobeno drugo bitje razen človeka ne čudi. Tudi filozofija ne nastaja iz samorazumljivosti in nevprašljivosti tega, kar je, ampak samo na podlagi čudenja, strmenja, ki že po Platonu velja za njen arhe.²³ Zdaj Schopenhauer spet aktualizira prastari filozofski motiv, ki dejansko poudarja samo *trajen izvor* filozofije in filozofiranja in kot tak sploh omogoča zgodovinsko nastali začetek filozofije. Zakaj je ta dan samo človeku in ne drugim živim bitjem? Da se čudenje sploh oblikuje, zato je potreben po Schopenhauerju *um*, dobesedno v naslednjem pomenu: "Iz miru živalskega pogleda še govori modrost narave; kajti v njem se volja in intelekt še nista zadosti daleč razšla, da bi se pri ponovnem srečevanju mogla eden nad drugim čuditi."²⁴ V tem svetu je vse najtesneje spojeno z naravo, ki deluje kot kakšna "nezavedna vsevednost".²⁵ Šele po tem, ko se je "notranje bistvo narave (volja do življenja v svoji objektivaciji)"²⁶ zadosti razvilo in prišlo do stopnje zavesti in uma, se človek čudi o svojih lastnih delih in sprašuje, kaj je dejansko vse to, s čimer se sooča. Pri tem Schopenhauer dobesedno navaja Aristotelova stališča iz *Metafizike* (982 b), tako v starogrškem izvorniku kot tudi v ustreznem latinskem prevodu. Njegov poudarek glede vsebine čudenja je najprej v tem, da se čudenje ne začenja s samorazumljivostjo človekovega obstoja in obstoja sveta, kajti v naravi čudenja je, da je *sprašujoče čudenje*. S tem, v bistvu že reflektiranim stališčem sprašuje, kaj je to, kar je.

¹⁸ Arthur Schopenhauer: *Parerga und Paralipomena II*, Sämtliche Werke, Band V, str. 406. (nadalje PuP II)

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Arnold Gehlen: *Die Resultate Schopenhauers*. Cit. iz Volker Spierling (Hrsg.): *Materialien zu Schopenhauers "Die Welt als Wille und Vorstellung"*, Suhrkamp, Frankfurt 1984, str. 314.

²¹ Georg Simmel: *Schopenhauer und Nietzsche*, Verlag von Duncker & Humblot, München und Leipzig 1920, str. 4.

²² Po lastnem Schopenhauerjevem opozorilu se na to poglavje najbolj neposredno navezuje iz prve knjige *Sveta kot volje in predstave* § 15. Pri tem še posebej velja upoštevati opozorilo, da drugi del *Sveta kot volje in predstave* "vsebuje dopolnitve k štirim knjigam prvega dela". Glej WuV II, str. 5.

²³ Platon: *Theaitetos*, 155 D. Isto še Aristotel: *Metafizika*, 982b. V *Theaitetu* Platon podrobno pojasnjuje, iz katerih mitoloških virov izhaja prispodoba za posredniško funkcijo filozofije med nebom in zemljo, v prenesem pomenu celo med *teorijo* in *prakso*. Zato upošteva mitološko izročilo, ki pravi, da je Iris, posebljenje mavrice, krilata boginja, božja poslanka, po svojem izvoru, hči zemeljskega očeta, po imenu Thaumás in od tu Platonu tudi podlaga za izraz *tò thaumázein* oziroma, čudenje, strmenje. Kar preseneča pri slovenskem izrazu strmenje je njegovo poreklo, ki kaže neposredno na starogrški izvor. Praviloma pogostejši in najbolj ustaljen izraz za thaumázein v slovenščini je čudenje.

²⁴ WuV II, str. 206.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

Ker Schopenhauer naravo človekovega razmišljanja kot temelja za nastanek čudenja povezuje z intelektualizmom, ga s tem odteguje samo čemu zgolj razpoloženskemu. Čudenje premore že povsem običajen človek, vendar, kolikor bolj stoji na nižjem intelektualnem nivoju, toliko bolj je zanj vse to, kar obstaja, razumljivo samo po sebi. Filozofsko čudenje je po Schopenhauerju pogojeno "z višjim razvojem inteligence",²⁷ s tem Schopenhauer nehoti potrjuje svojo trdno zavezo z umom, saj je čudenje kot pot do razvite in zavestne inteligibilnosti. Tako Schopenhauer tudi filozofijo določa kot izrazito intelektualno dejavnost, ki bi ji po tej plati izrekla vse priznanje že Kant in Hegel. Kot da bi bil Schopenhauer s svojim intelektualizmom glede narave čudenja še doslednejši kot Hegel, ki je v svojih komentarjih te kategorije pri starih Grkih²⁸ razpoznal, da je pri njih celoten pogled na naravo prežet s čudenjem in daje glede produktivnega razmišljanja in napredovanja v filozofiji več priznanja *dvomu*. Tudi pri Schopenhauerju so mesta, kot v 26. poglavju drugega dela *Sveta kot volje in predstave*, iz katerih je razvidno, da opazovanje narave, še posebej glede na "neskončno smotrnost v ustroju organskih bitij" sproža "osuplo čudenje".²⁹

Kar je pri Schopenhauerju vedno znova treba poudarjati, je dejstvo, da zanj metafizika nikakor ni zastavljena kot filozofska disciplina in s tem kot problem t.i. teoretične filozofije. Zanimivo je tudi, da Schopenhauer ne izhaja najprej iz kritike tradicionalnega pojmovanja metafizike, ki bi mu pomagala izoblikovati njegovo lastno pojmovanje metafizike; kritično se sooča predvsem z nekaterimi Kantovimi pogledi. Če je za Schopenhauerjeve nazore v zvezi z metafiziko nujno podati oznako, bi te na podlagi že omenjenega antropološkega obrata, veljalo imenovati kar *antropologija metafizike*, kajti Schopenhauerjeva temeljna naravnost je izrazito antropološka. Pri tem gre samo za metafizično potrebo človeka in ljudi, ki jo Schopenhauer preučuje pri različnih narodih in kulturah že po tem, kako ji ustreza "metafizična sposobnost".³⁰ To opazuje na ohranjenih templjih, cerkvah, pagodah itd. Ravno v tej zvezi ugotavlja, da vse prevečkrat metafizična sposobnost ostaja nerazvita in kot taka ne dohaja metafizične potrebe. Iz tega razlikovanja v bistvu izhaja predlog, kako opazovati kulturo kakšnega naroda in njegove posamične prispevke glede na stopnjo razvitosti metafizične sposobnosti. Sam je to metafizično sposobnost ugotavljal na etičnem, religioznem, in umetniškem področju, celo njegovo pojmovanje narave je zastavljeno metafizično. Priznati mu je treba, da je v tem njegova filozofija dokaj prepričljiva. Vse to tudi govori v prid že izrečeni ugotovitvi o njegovi antropološki naravnosti filozofije in hkrati še kozmološki; oboje je v širšem zgodovinsko filozofskem smislu mogoče razumeti kot enega izmed odgovorov na problem *transcendentalne brezdomnosti*, sicer časovno mnogo poznejšega dela *Teorije romana*. Ta problem je bil samo v tem, da je bila filozofija soočena z nemajhno težavo, namreč, odgovoriti je morala na vprašanje, kje naj se metafizika naseli potem, ko se je odrekla domovanju v zasvetovju (Hinterwelt), po vzoru Platonovih večnih idej. Schopenhauerjevo pojmovanje metafizike je dejansko eno najbolj izstopajočih v kontekstu pometafizičnega mišljenja in pometafizično izpeljanega pojma metafizike. Ta zgodovinski obrat od metafizičnega k pometafizičnemu je najprej podal Kant, Schopenhauer s svojim kantovstvom ga je le radikaliziral.

Razlikovanje med metafizično potrebo in metafizično sposobnostjo nedvomno omogoča še teoretsko produktiven nastavek za filozofijo kulture. S tem Saint-Simonova

27 Ibidem.

28 G. W. F. Hegel: Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Theorie-Werkausgabe, Band 12, Suhrkamp, Frankfurt 1978, str. 288-295.

29 WuV II, str. 423.

30 Ibidem, str. 209.

teorija treh stadijev, tj. teološkega, metafizičnega in znanstvenega, s Schopenhauerjevim prispevkom prejme svojo dodatno aktualnost, predvsem zaradi tega, ker Schopenhauer nehote govori v prid metafizičnemu. Kot sicer deklariran Heglov nasprotnik v bistvu na ravni kakšnega heglovca povsem potrjuje Heglovo ugotovitev, da s propadom metafizike "prihaja do tega nenavadnega prizora, ko je *neko omikano ljudstvo brez metafizike* - kot kako sicer raznoliko okrašeno svetišče, ki je brez najsvetejšega (Allerheiligstes). -"³¹ Vprašajmo se še enkrat, kaj je po Schopenhauerju tisto, kar sploh pripelje do razvite potrebe po metafiziki? Kot prvo je zato potreben um, ki se čudi ter sprašuje o obstoju, in o bistvu obstoja, vsega kar je.

Kar po Schopenhauerju izpolnjuje vsebino čudenja kot sprašujočega čudenja, ni samo v tem, ampak predvsem človekovo soočanje s smrtjo, *zavest o smrti* in v tem je najbolj značilen Schopenhauerjev odgovor. Tako se zdaj zavesti o končnosti vsega bivanja pridružuje še zavest o "neuspešnosti vsakršnega prizadevanja",³² po čem drugem kot tem, kar nam je dano. S takim védenjem oziroma ovedenjem (Besinnung) skupaj s čudenjem "nastaja samo človeku lastna *potreba po metafiziki*; s tem je on 'animal metaphysicum' (metafizično bitje)."³³ Ravno s pomočjo teh argumentov je po njegovem možen sklep, da je čudenje "mati metafizike".³⁴ Motiv smrti "vednost o smrti in poleg tega gledanje trpljenja in stiske življenja", je po Schopenhauerju tisto "kar daje najbolj močan sunek za filozofski razmislek in za metafizično razlaganje sveta".³⁵ Zdej seveda postaja aktualen njegov pesimizem in vsaj na prvi pogled se zdi, kot da je Schopenhauer kategorijo thaumázein odtegnil vsakršnemu optimističnemu razpoloženju do sveta. Je ves pathos mišljenjskega razpoloženja res samo nekaj pesimističnega? In če že, kaj je dejanska vsebina tega pesimizma? Vprašanje tudi ostaja, če je takšno pesimistično nastrojenje bistvo njegovega pojmovanja metafizike, ki jo je vedno znova analiziral in primerjal na podlagi primerjave z religijo, celo različnimi svetovnimi religijami.

Nesporna za Schopenhauerja je ugotovitev, da tako filozofija kot religija obstajata zaradi *metafizične potrebe* človeka in obe tudi skušata zadovoljevati to potrebo. Toda filozofija ostaja filozofija, avtonomnost religije pa z obstojem filozofije ni ogrožena. Kljub temu se Schopenhauer ves čas sprašuje o tem, katera *potreba po metafiziki* je pristnejša, kako in s čim jo zadovoljiti. Vsaj v tem smislu, da religija najvišje zahteve duha nikakor več ne izpolnjuje, ostaja Schopenhauer heglovec, ne da bi bil tudi pripravljen kaj takega izrecno in na glas priznati. Pa saj tudi ni nihče od njega pričakoval, da bi to storil, po vsej verjetnosti tudi Hegel ne. Kar velja v tej zvezi precizirati, so najprej samo Schopenhauerjeva stališča sama, s katerimi zelo jasno in povsem odločno pove, da je filozofsko čudenje "v osnovi pretresljivo in žalostno",³⁶ filozofija začne z mol akordom podobno kot uvertura v Mozartovem *Don Juanu*. Zaradi tega filozofija "ne sme biti niti spinozizem in ne optimizem".³⁷

Celotno 41. poglavje drugega dela *Sveta kot volja in predstava* je posvečeno razmišljanjem o smrti, ki je po Schopenhauerju "dejanski inspirirajoči genij ali Apolon filozofije",³⁸ zato bi se brez smrti težko filozofiralo. Žival ne ve za svojo smrt, človeku je z njegovim umom jasna "grozljiva gotovost smrti" in "spoznanje o smrti", človeka

31 G. W. F. Hegel: Znanost logike I, Analecta, Ljubljana 1991, str. 13.

32 WuV II, str. 207.

33 Ibidem.

34 Ibidem.

35 Ibidem, str. 208.

36 Ibidem, str. 222.

37 Ibidem.

38 Ibidem, str. 590.

pripelje do "metafizičnih pogledov",³⁹ ki ga tolažijo. K temu cilju so naravnane vse religije in vsi filozofski sistemi. S pomočjo reflektirajočega uma ustvarjajo sredstva, ki učinkujejo kot "protistrup neizbežni smrti".⁴⁰ Pri vseh živih bitjih je strah pred smrtjo. Ta je po Schopenhauerju povsem razumljiv in v bistvu neodvisen od vsakršnega spoznanja, kajti ima ga tudi žival, ki sicer ne ve za smrt. V marsičem je strah pred smrtjo tudi neutemeljen, še posebej, kadar gre za človeka, ugotavlja Schopenhauer, tako da je ravno v tej zvezi zelo upošteval indijsko religiozno izročilo zaradi njegovega preziranja smrti. Evropska misel je po njegovem vedno nihala med tem, da po eni strani smrt pomeni "absolutno uničenje", po drugi, "da smo mi hkrati s kožo in lasmi vred nesmrtni".⁴¹ Oboje je po Schopenhauerju "enako napačno", zato si ne prizadeva za kakšno "pravilno sredino" med njima, ampak za "višji vidik",⁴² s pomočjo katerega bi oba omenjena pogleda odpadla. Tako Schopenhauer strah pred smrtjo najprej razume v smislu nekakšnega življenjskega obrambnega mehanizma, saj je po njegovem ta strah "a priori samo druga plat volje po življenju, kar smo mi vsi".⁴³ Če upoštevamo motiv smrti in predvsem strah pred smrtjo najprej v kontekstu njegovih razmišljanj o metafiziki, je treba upoštevati, da zanj soočenje s smrtjo ne pomeni Sokratove *priprave za smrt* (thanátu meléte), ampak gre predvsem za problem neumrljivosti in nesmrtnosti. Z negodovanjem tu Schopenhauer ugotavlja, da ravno dogma o neumrljivosti sproža interes za filozofske in religiozne sisteme, ki jim očita, da s to dogmo zelo manipulirajo.

Dejstvo, da je soočenju s smrtjo in trpljenjem posvetil Schopenhauer tolikšno pozornost v zgodovini filozofije, nikakor ni izjema; tudi ne, kadar gre za pojmovanje metafizike. Nekoč je Sokratova smrt globoko zaznamovala Platonova razmišljanja in ravno njegovi nazori o neumrljivosti duše iz dialoga *Faidon* najbolj neposredno izhajajo iz soočenja s to smrtjo. Podoben motiv smrti, trpljenja in množičnega umiranja po koncentracijskih taboriščih prav tako trajno zaznamuje mnogo poznejšo Adornovo misel, celo tako, da po njegovem spoznanju filozofija mora sebe na novo utemeljevati. Tega utemeljevanja brez novega in spremenjenega pojma metafizike, ni. Schopenhauerjeva pozicija je glede na Platona in Adorna izrazito vmesna in nehote aktualizira dva izredno pomembna pojma, mimo katerih razvoj filozofije v prejšnjem stoletju ni mogel iti molče, namreč *ateizem* in *materializem*. Filozofija ju ni mogla prezreti že v tem smislu, ker je mišljenje zdaj, v soočenju z njima, samo sebe moralo povsem drugače reflektirati, kot je to v zgolj idealistični sopomenskosti. Če je filozofija vztrajala na tem, da je resnična, potem je morala pustiti trpljenju, da ono spregovori tudi tam in takrat, kjer najbolj boli, rečeno v jeziku Adornove *Negativne dialektike* in Schopenhauerjeva metafizika je v svojem času izoblikovala takšno govorico. Možnost za metafiziko s tem nikakor ni bila okrnjena ali celo paralizirana, nasprotno Schopenhauer prepričljivo, čeprav posredno, dokazuje, da sta materializem in idealizem po svojem bistvu vedno metafizično utemeljena; s tem se metafizično področje samó razširja. Od zdaj naprej v filozofiji vez med materializmom in metafiziko ni tuja, nasprotno, kakor vidimo, prejme celo svojo trajno domovinsko pravico. Horkheimerjeva aktualizacija Schopenhauerja že gradi na tem dejstvu.

39 Ibidem, str. 591.

40 Ibidem.

41 Ibidem, str. 592.

42 Ibidem.

43 Ibidem, str. 593.

2. IMANENTNA IN NEGATIVNA METAFIZIKA

Kritika metafizike v prejšnjem stoletju je pripeljala do *transformacije* pojma metafizike, ki seveda ni pomenil odprave in konca metafizike, ampak, kot je to razvidno danes, njeno produktivno obnovo, revitalizacijo, celo obuditev. Teoretska naloga, ki je iz tega izhajala, se je vedno bolj začela kazati kot nuja oblikovanja postavk, na katerih temelji metafizika razumljena kot nauk s te strani fizike, kajti novega in spremenjenega pojma metafizike se ni več dalo misliti na tradicionalnih osnovah. Te so po svojem bistvu take, da metafiziko utemeljujejo samo onstran fizike, torej s čim onstranskim, ki je še hkrati kaj absolutnega, prvega, večnega. Slika sveta, ki jo dobimo v tradicionalni metafiziki, je taka, da vse, kar je zemeljsko, končno, umrljivo, nepopolno, filozofija razlaga z njihovimi nasprotji, se pravi s tem, kar je supralunarno, neskončno, neumrljivo in absolutno. Takšno sliko sveta Schopenhauer zavestno zavrača, kajti kot prvo, kar je za Schopenhauerja zares absolutno, je samo zemeljski "trebuh bivanja", rečeno z Nietzschejevo pomočjo. "Trpljenje in nemoč - to je ustvarilo vse svetove onstran; in tista kratka blaznost sreče, ki jo okusi le najbolj trpeči."⁴⁴ S temi besedami govori Nietzschejev Zaratustra *onstrancem*, tj. metafizikom in nadaljuje: "Ampak 'oni svet' je dobro skrit pred človekom, tisti razčlovečeni nečloveški svet, ki je nebeški nič; in trebuh bivanja sploh ne govori človeku, razen kot človek."⁴⁵ Z Nietzschejem je antropološki obrat samo radikaliziran in govoriti kot človek pomeni po Schopenhauerju najprej govoriti o trpljenju zemlje. Zdaj in v tem pomenu se je metafizika preselila na to stran fizike, iz nebes na zemljo in sledi predvsem pojmom, kot so *zlo, gorje in trpljenje v svetu*, o katerih glasno razmišlja.

Ker je Schopenhauer bistvo metafizike odtegnil optimističnemu nastrojenju, je zato moral imeti razloge, ki se jih nikakor ne da odmisлити od dogajanja takratne dobe. Rojen je bil samo eno leto pred izbruhom francoske revolucije leta 1789 in dejansko svoje otroštvo preživel v najbolj neposrednem soočenju z vzponom in iztekom te revolucije, ki je bila in tudi trajno ostaja svetovnozgodovinski dogodek. Tega se ne da odmisлити v zdajšnjem času, ki se deklarira za t.i. postrevolucionarno, postutopično in posthistorično dobo. Znano je, da je Schopenhauer izoblikoval svojevrstno *nezaupnico* zgodovini, ki je bila v bistvu nezaupnica umu v heglovskem pomenu napredka in zgodovinsko razvojnega optimizma, vendar pri tem ni prezrl dejanskega pomena zgodovine za človeštvo, ki ji je v primerjavi s temi, ki so bili njegovi najbolj neposredni sodelavci na Univerzi v Berlinu, skušal podati povsem drugačen pomen in vlogo.

Vendar z opisovanjem občega družbenega in zgodovinskega stanja nismo ravno v najbolj neposredni bližini Schopenhauerjeve misli oziroma sploh ne na njegovem terenu: ta je zelo daleč od tega, da bi ga zanašala kakršnakoli občost ali pohod svetovnega duha, ki na vse strani razsvetljuje, saj si um prizadeva postati po-sveten. Da bi filozofija zares bila filozofija, mora biti resnična, zato za njeno presojo ni nič bolj odločilnega kot pojem resnice. Kako pa je filozofija lahko resnična? Na to glavno vprašanje odgovarja Schopenhauer s precejšnje mero svojega prepričanja, vpotegnjenostjo svojega lastnega jaza, s katerim oblikuje svoje filozofsko izkustvo. Samo s čim globoko subjektivnim in osebnim, ki nastaja znotraj česa najbolj objektivnega in stvarnega, se oblikuje filozofova drža. Zato je tudi razumel, da filozofija "ni nič drugega, kot pravo, univerzalno razumevanje izkustva samega, resnična razlaga njegovega smisla in vsebine".⁴⁶ Temu se je Schopenhauer kot človek najprej odzival s svojo izjemno senzibilnostjo.

⁴⁴ Friedrich Nietzsche: Tako je govoril Zaratustra, SM, Ljubljana 1984, str. 34.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Wu V II, str. 238.

Schopenhauerjeva biografija opozarja na nekatera dejstva, ki so z njegovim življenjem tako tesno povezana, da so usodna in odločilna za oblikovanje njegove celotne misli. Po pruski zasedbi Gdanska (po nemško Danzig) leta 1793 se je njegova družina, ko mu je bilo pet let, preselila v Hamburg, od takrat naprej ga spremlja občutek brezdomovinskega in nikdar več mu ni uspelo "pridobiti si nove domovine".⁴⁷ Leta 1800, ko je njegova družina na trimesečnem potovanju, dvanajstletni Schopenhauer 16. VII. v dnevniku opisuje svoje pretresljivo srečanje s slepo žensko. Kot dojenčka so jo v hudi zimi nesli h krstu in na tej poti so ji zmrznile oči, tako da je trajno oslepela. Svojo zgodbo je pripovedala povsem umirjeno in Schopenhauerjev zapis, ki velja za najstarejši ohranjeni tekst iz njegove zapuščine, ugotavlja, kako si je "morala zelo drago kupiti to, da je postala kristjan".⁴⁸ 8. VI. 1803 leta je bil navzoč pri obešanju ljudi, in opazoval njihovo postopno umiranje; to je skoraj s fotografsko natančnostjo opisal v svojem dnevniku⁴⁹ in bil pri tem očitno zgrožen nad molitvijo, ki je spremljala ritual ubijanja.

Kot ugotavlja Volker Spierling, veljata dve izkustvi za "najbolj intenzivni"⁵⁰ glede trajnega učinka na Schopenhauerjev miselni svet. Prvo je pogled na 6000 prikovanih ladijskih sužnjev, 8. IV. 1804 v Toulonu. Ob pogledu na trpljenje teh ljudi, zapornikov obsojenih na dolgoletne, celo doživljenjske kazni, je globoko zgrožen, kajti, to je, kot razberemo iz njegovega dnevnika, trpljenje brez cilja in upanja.⁵¹ Nikdar več pozneje Schopenhauer ni mogel obiti trpljenja in vprašanj, povezanih s trpljenjem, ki ga ne samo odteguje optimizmu, ampak spravljajo v najbolj neposredno bližino celo z ontološkimi utemeljevanjem sveta v tem smislu, ker sta zlo in gorje verjetno celo v njegovem samem bistvu. Zlo v svetu pač je, je dejstvo, ki bolj kot je, sploh ne more biti. Iz tega Schopenhauer prihaja do ugotovitve, da je ustroj čudenja, iz katerega izvira filozofija, tak, da "očitno izhaja iz pogleda na zlo in gorje v svetu", ki "bi ju sploh ne smelo biti",⁵² četudi bi bila izravnana z dobrim, ali da ju dobro celo prekaša. Tudi smrt je zlo in ne kvalificira čudenja dejstvo, da svet obstaja, ampak dejstvo, da je turoben, da so v njem zlo, gorje in smrt, saj ti pomenijo "punctum pruriens (žgočo točko) metafizike, problem, ki človeštvu ustvarja nemir, tega pa ni mogoče zamolčati ne s skepticizmom in ne s kriticizmom".⁵³ Filozofija, kakor jo je razumel Schopenhauer, pomeni zavestno prekinitev z vsakršnim molkom in ignoranco trpljenja. Vsaj Schopenhauerjeva je skušala izoblikovati tak jezik, ki jo eno novejših del že z naslovno formulacijo povzema v izraz *filozofija bede*.⁵⁴ Del te bede ni samo nemožnost soočiti se s trpljenjem, ampak še bolj pozabiti ga. Kot šestnajstleten 2. V. 1804 na svojem popotovanju ni mogel doumeti, kako sta bila pozabljeni smrt in množično umiranje v Lionu, kraju, ki je pred tem, v času revolucije najbolj trpel. Ni razumel sproščenosti in družabnosti tega mesta samo kakšno leto po revoluciji, zgražal se je.⁵⁵ Odgovora na vprašanje, kako naj filozofija v sebi nosi in neguje spomin na preteklo trpljenje, Schopenhauer ni podal, čeprav je med vrsticami apeliral, naj ga reflektira. Vsaj njegova filozofija ga je skušala, a je postala za marsikoga zelo vprašljiva glede tega, kako in s čim je trpljenje izgovarjal. Za mnoge premalo predvsem v tem smislu, ker so mu očitali, da sploh ni razmišljal o sred-

⁴⁷ Iz Volker Spierling: Arthur Schopenhauer. Philosophie als Kunst und Erkenntnis, Haffmans Verlag, Zürich 1994, str. 16.

⁴⁸ Arthur Schopenhauer; Die Reisetagebücher, Haffmans Verlag, Zürich 1988, str. 9. (nadalje RT)

⁴⁹ Ibidem, str. 64.

⁵⁰ Volker Spierling: Arthur Schopenhauer. Philosophie als Kunst und Erkenntnis, str. 18.

⁵¹ RT, str. 144-145.

⁵² WuV II, str. 222.

⁵³ Ibidem, str. 223.

⁵⁴ Gre za delo s popolnim naslovom *Schopenhauer und Marx. Philosophie des Elends - Elend der Philosophie?* (Hrsg. von Hans Ebeling und Ludger Lütkehaus), Hain, Königstein 1980.

⁵⁵ RT, str. 151.

stvih za odpravo trpljenja v svetu, vendar ravno to dejstvo danes dobiva povsem drugačne pomenske razsežnosti kot v času prihajajočega marksizma in vsega, kar je nekoč marksizmu sledilo.

Dokončen sklep o Schopenhauerjevi filozofiji in metafiziki kot zgolj pesimistični, bi bil napačen. Drugo najbolj intenzivno izkustvo, ki po Spierlingovi ugotovitvi⁵⁶ usodno zaznamuje njegov način dojemanja in vrednotenja, je dogodek, ko ob svojem obisku v Švici, 3. VI. 1804 opazuje lepoto tamkajšnjih gora in narave, saj se ob pogledu navzdol vse zliva v celoto, "vsi majhni predmeti izginjajo", kar ostaja je samo "velika, pisana svetleča podoba na kateri se oko ustavlja z ugodjem".⁵⁷ Ob pogledu na Montblanc "vsakemu prekipeva srce"⁵⁸ beremo že v 31. poglavju drugega dela *Sveta kot volje in predstave*. Narava je vir doživljanja in navdih za umetniško ustvarjanje, hkrati pa vzpostavlja odnos do metafizike. Vse to pripelje Schopenhauerja do spoznanja, da skuša svoje pojmovanje narave podati na metafizičnih temeljih. Tako je ravno narava vir za kaj spodbudnega in pesimizem sooča z njegovim nasprotjem. Pri poskusu metafizičnega utemeljevanja narave postaja aktualen "vir spoznanja metafizike", ki ga je Schopenhauer razumel, da to "ni samo zunanje izkustvo, temveč prav tako notranje".⁵⁹ Omenjena ugotovitev velja še za njegovo pojmovanje umetnosti, tj. *metafiziko lepega* in etiko kot *metafiziko npravstva*. Vsakršno zunanje izkustvo stoji v najbolj tesni povezavi z notranjim, to pa je ključ za razumevanje zunanjega. Kantova stališča o metafiziki so mu pri tem le v delno oporo.

Schopenhauerja najprej zanima *pot*, ki pripelje do metafizike, vendar v pomenu, ko metafizika dešifrira svet in izkustvo sveta. Kako naj veda, ki sicer črpa svoj material iz izkustva, pelje naprej od izkustva v tem smislu, da ga prehaja in s tem prejme ime metafizika. Vprašanje, ki si ga Schopenhauer zelo kritično zastavlja, je naslednje: je metafizika sestavni del dogajanja izkustva sveta samega, kar pomeni ne prej, tj. a priori in ne pozneje, a posteriori. Obstaja metafizika samo zato, ker je hkrati z njo svet sam in ona nekako njegovo dogajanje, pogojeno z bistvom ustroja sveta. To je vsaj nekaj vprašanj, ki jih zastavlja sama narava Schopenhauerjevih razmišljanj o metafiziki in z njimi sledimo samo Schopenhauerju. Ravno v imenu tega dejstva meni, da ima metafizika najprej samo eno obveznost, in sicer "dolžnost, da je resnična".⁶⁰

Ta izrecna zahteva, naj bo metafizika resnična, ga je pripeljala do tega, da je skušal na novo določiti bistvo metafizike. Tega bistva nikakor ni povezoval z naukom, ki se povezuje s čim onstranskim in z one strani fizike, ampak v prenesenem pomenu tostran, se pravi na tej strani fizike. Četudi je njegova metafizika brez neba, nikakor ni brezdomna in v tem je njen začetni pomen. Programske tendence za tak razvoj in transformacijo pojma metafizike so še mnogo bolj kot pri Schopenhauerju, vidne v času po njem, ki vse do danes kaže poglobljanje takšnih teženj. Schopenhauer je in ostaja njihov pomemben začetni nosilec, zaradi tega Nietzsche nima in ne more imeti absolutnega prestiža, še manj Marx. Tako dobiva Schopenhauerjevo pojmovanje metafizike upravičeno oznako, da je to "empirično utemeljena metafizika".⁶¹ Tudi ocena, ki jo daje Walter Schulz, poudarja, da je Schopenhauerjevo pojmovanje metafizike zavezano

⁵⁶ Volker Spierling: *Erkenntnis und Natur*. Iz dela Arthur Schopenhauer: *Metaphysik der Natur* (Herausgegeben und eingeleitet von Volker Spierling), Piper, München 1984, str. 19. Isto še Volker Spierling: *Arthur Schopenhauer. Philosophie als Kunst und Erkenntnis*, str. 18.

⁵⁷ RT, str. 196.

⁵⁸ WuV II, str. 494.

⁵⁹ *Ibidem*, str. 235.

⁶⁰ *Ibidem*, str. 243.

⁶¹ Martin Morgenstern: *Schopenhauers Begriff der Metaphysik und seine Bedeutung für die Philosophie des 19. Jahrhunderts*, *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 41. Jg., 1987, Heft 4, str. 592.

izkustvu in "iz izkustva dokazljivo".⁶² Schopenhauerju je namreč samo izkustvo pot, po kateri se pride do metafizike, saj celotno izkustvo "spominja na nekakšno tajno pisavo in filozofija pomeni njegovo dešifriranje".⁶³

V kontekstu tega dešifriranja Schopenhauer razume, da ostaja metafizika "vedno imanentna".⁶⁴ S tako pomensko določitvijo metafizike od zdaj naprej znotraj nemške filozofije nastopa izraz *imanentna metafizika*, ki se je ustalil predvsem zaradi Schopenhauerjevih nazorov. Takšna nova oblika metafizike zavrača tradicionalno statično pojmovanje metafizike in njeno prevladujočo deduktivno logiko. Kot taka pomeni radikalno opustitev nekdanje racionalistično aprioristične metafizike, ki je prevladovala vse od Platona prek Descartesa do vključno Hegla. Nova, v bistvu dinamično pojmovana metafizika je najtesneje povezana s svetom izkustva. Metafizika je zdaj zato tu, da dešifrira izkustvo, saj je sama del izkustva.

Na zanimiv način in s tem, da ves čas upošteva Kantova stališča Schopenhauer najprej razlaga, kaj je to sploh izkustvo oziroma njegov sestoj. Kant je po Schopenhauerjevem priznanju neizpodbitno dokazal, da izkustvo nastaja iz dveh elementov, in sicer "iz spoznavnih form in bistva stvari po sebi".⁶⁵ To dvoje ostaja znotraj izkustva ločeno tudi takrat, kadar neposredno izkustvo govori najprej samo o pojavu. Čeprav po Schopenhauerju nihče ne more razvozlati tega, kar je *stvar po sebi*, jo vsak na nek način nosi v sebi, kar pomeni, da mu je v njegovi samozavesti, kljub vsemu, "čeprav samo pogojno, vendar nekako dostopna".⁶⁶ Kantova največja zasluga je po Schopenhauerjevem priznanju v tem, da to, kako metafizika pride čez izkustvo, "ni čisto nič drugega kot ravno ločevanje izkustva na pojav in stvar po sebi".⁶⁷ Takšno razločevanje vsebuje dokaz o obstoju bistva pojava, ki se od pojava razlikuje, vendar se ga ne da "nikdar povsem ločiti od pojava in ga opazovati kot 'ens extramundanum' (zunajsvetno bitje), ampak je vedno spoznan samo v svojih odnosih in povezavah s pojavom".⁶⁸ Metafizika prehaja pojav, kar pomeni naravo, pride pa tudi do tega, kar je v njej ali izza nje skrito, "toda vedno kot to, kar se v njej dogaja, ne pa neodvisno od vsakega pojava: zato ostaja vedno imanentna in nikdar transcendentna".⁶⁹ S temi stališči Schopenhauer zelo odločno prekinja s tradicionalno, ki jo po njegovem smemo imenovati kar transcendentno metafiziko.

Bistvo *imanentne metafizike* je samo v tem, da "se nikdar povsem ne loči od izkustva", ampak ostaja "čisto pojasnjevanje in razlaganje izkustva, kajti o stvari po sebi ne govori nikdar drugače kot v njenem odnosu do pojava".⁷⁰ Pri tem mu je vsekakor trajni vzor Kantova *Prolegomena*, in to v najbolj dobrednem smislu kot prolegomena za vsako prihodnjo metafiziko. Imanentna metafizika ne more biti zgrajena kot znanost iz čistih pojmov, še manj kot sistem izpeljevanja na podlagi *a priori* postavk. Vedno znova Schopenhauer ponavlja, da metafizika je in ostaja "izkustvena znanost" (*Erfahrungswissenschaft*), toda "njen predmet in njen izvor ni posamično izkustvo, ampak celota in splošnost vsega izkustva".⁷¹ S temi univerzalnimi zahtevami je takoj vidno, da Schopenhauer skuša misliti pojem *totalitete*, ta tako zelo pomemben tradicionalni pojem

62 Walter Schulz: *Philosophie des Übergangs. Grundtendenzen in Schopenhauers Ethik*. Cit. iz Wolfgang Schirmacher (Hrsg.): *Zeit der Ernte*, Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Canstatt 1982, str. 30.

63 WuV II, str. 236.

64 Ibidem.

65 Ibidem.

66 Ibidem, str. 237.

67 Ibidem.

68 Ibidem.

69 Ibidem.

70 Ibidem.

71 Ibidem, str. 238.

filozofije in metafizike, zato mora to dejstvo upoštevati vsakršna primerjava Schopenhauerja s postmoderno, ali celo razlaga Schopenhauerja v postmodernistični sopomen-skosti. To je toliko bolj pomembno, ker se postmoderna zavestno odreka pojmom kot identiteta, totaliteta, itd. Res pa je tudi, da je ravno postmoderna v marsičem ponovno aktualizirala Schopenhauerjevo misel in ga dvignila iz pozabe, v katero ga je nehoti pahnila tudi Nietzschejeva popularnost.

Tudi glede Schopenhauerjeve *imanentne metafizike* velja, da je ne moremo brez zadržkov jemati kot izhodišče za postmetafizična (postmetaphysich) utemeljevanja filozofije v najnovejšem času, kajti Schopenhauerjeva metafizika je v primerjavi s predkantovsko metafiziko utemeljena pometafizično (nachmetaphysich). Začetnik pometafizičnega utemeljevanja metafizike vsekakor ostaja Kant, zato je na podlagi tega dejstva nujno strogo razločevanje med izrazoma pometafizično in postmetafizično. Pometafizično nikakor in nikdar ne pomeni odpovedi vsemu metafizičnemu, ampak samo določenemu, predvsem tradicionalnem načinu utemeljevanja metafizike, ki se mu je že Kant odrekel, čeprav ne vedno docela dosledno. Vse to seveda ne velja za postmetafizično zavračanje metafizike kot take. Dejstvo je, da je Kant s svojim pojmovanjem metafizike reševal pojem izkustva, saj kot pravi: "Visoki stolpi in njim podobni veliki metafiziki, okoli katerih navadno brije hud veter, niso zame. Moje mesto je plodni *bathos* (ravnica) izkustva."⁷² Takšno novo pojmovanje, sicer še vedno metafizično utemeljenega izkustva, ni ostalo brez vpliva na filozofijo v prejšnjem, še posebej pa v tem stoletju. Nasprotno, pripeljalo je celo do novega in spremenjenega pojma *orientacije v mišljenju*, če sledimo docela Kantu.

Na čemer najbolj produktivno gradi razvoj filozofije po Kantu, je dejstvo, da ona nastopa kot filozofija izkustva. Zato "pometafizična novo-orientacija" (nachmetaphysische Neuorientierung) filozofije vodi še do "pometafizične ontologije",⁷³ ki ničesar več v svetu ne skuša razlagati na podlagi česa prvega, kar velja *a priori*, za večno, neskončno itd. ter kot taka povleče za seboj določen hierarhičen red. Z oceno, da je pometafizična filozofija najbolj produktivna novo-orientacija novejše, predvsem pokantovske filozofije, se je treba strinjati toliko, kolikor pomeni še očitien obrat k metafiziki. Toda ta obrat, ki vključuje obnovo metafizike, ni obnova metafizike kot tega, kar se v filozofiji imenuje *philosophia prima* in *philosophia ultima*. V primerjavi s tradicionalno, t.i. pozitivno metafiziko, gre zdaj za negativno metafiziko; ta prejme svojo aktualizacijo v prejšnjem stoletju znotraj tiste filozofske usmeritve, ki kritično gradi na pojmu *induktivne metafizike*. Ta nova induktivna metafizika je značilna za naslednja filozofska imena: Rudolf Hermann Lotze (1817-1881), Gustav Theodor Fechner (1801-1887) in Eduard von Hartmann (1842-1906). Vsi ti filozofi aktualizirajo empirično izkustvene vidike Schopenhauerjeve imanentne metafizike, še posebej teoretsko zanimiv in pomemben je Hartmannov prispevek, ki skuša sintetizirati nekatere vidike Heglovega in Schopenhauerjevega pojmovanja metafizike.

Schopenhauerjeva aktualizacija metafizike je, kot vidimo, v marsičem aktualizacija Kanta, zato so v tej zvezi povsem logične ocene, da je "Schopenhauer kantovec in metafizik".⁷⁴ Vendar njegovo kantovstvo glede na Kanta samega ni samo nekaj povzemajočega. Hkrati pomeni še kritičen odnos do njega v tem smislu, ker Schopenhauer skuša nadgraditi nekatere Kantove pojme in jim daje novo vsebino, celo takó, da iz tega

⁷² Immanuel Kant: Prolegomena, CZ, Ljubljana 1963, str. 200.

⁷³ Werner Stegmaier: Die fließende Einheit des Flusses. Zur nachmetaphysischen Ontologie. Cit. iz Einheit als Grundlage der Philosophie (Hrsg. von Karen Gloy und Enno Rudolf), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1985, str. 356.

⁷⁴ Martin Morgenstern: Schopenhauers Begriff der Metaphysik und seine Bedeutung für die Philosophie des 19. Jahrhunderts, str. 592.

soočnja oblikuje svojo lastno filozofijo. Sprejema sicer Kantov nauk o tem, da je "svet izkustva le pojav in da spoznanje a priori velja samo glede na pojav",⁷⁵ toda temu odločno dodaja, da je ravno kot pojav svet manifestacija tega, kar se pojavlja, zato oboje skupaj - svet in pojav - imenuje *stvar po sebi*. Tako mora *stvar po sebi* "svoje bistvo in svoj značaj izražati v svetu izkustva", najbolj neposredno iz njegovega "materiala" samega in "ne samo iz forme izkustva".⁷⁶ S tem seveda *stvar po sebi* dobiva povsem nov pomen glede na Kanta, kajti zdaj ni več nespoznavna, ampak nasprotno. V tem smislu je tudi mogoča trditev, da Schopenhauerjeva filozofija ne prihaja samo do fenomenov, ampak do bistva *stvari po sebi*, ki je volja kot načelo bivanja vseh stvari. Pojavoslovje je zdaj razrešeno z ukinitvijo nasprotja med pojavom in *stvarjo po sebi*, spoznanje samo prejme svojo ontološko utemeljitev. S takšno utemeljitvijo odklanja tudi apriorizem, ki izhaja iz tradicionalne deduktivno-esencialne logike in povsem soglašja s Kantom, da na tej podlagi metafizika ni mogoča. Nehote je Schopenhauer oporekal in zavračal stališča mnogih novokantovcev, ki so Kantovo *stvar po sebi* zavračali in ocenjevali negativno; kot vidimo, jo je Schopenhauer v marsičem razumel, da je ena najbolj učinkovitih prispevkov Kantove filozofije. Po tej plati spominja na poznejša stališča Nicolaja Hartmanna (1882-1950), ki je prav tako temu Kantovemu pojmu pripisoval izjemen pozitiven pomen za nadaljnji razvoj filozofije. Tej je po njegovem primanjkovala globlja ontološka utemeljitev in ravno reaktualizacija *stvari po sebi* je po Hartmannu v marsičem pomenila obnovo ontologije.

Schopenhauerjev postopek *dešifriranja sveta* ni zastavljen samo spoznavno-teoretsko, ampak že izrazito ontološko, od tu njegova zahteva, da je svet treba razlagati samo iz njega samega ven, in svet mora tudi v samem sebi dobiti svojo lastno potrditev. Iz te univerzalne zahteve spet izhaja posredno zahteva po totaliteti in identiteti, saj je treba rešiti nasprotja med najbolj protislovnimi in izključujočimi se pojavi; tako Leibnizov optimizem povsem nasprotuje očitni bedi življenja. Po Schopenhauerju *dešifriranje sveta* spominja na odkritje pisave, ki jo je nujno kot egipčanske hieroglifne tako dolgo razvozlavati, da pridemo do njihovega pomena in medsebojnega usklajevanja vseh posamičnih besed. Ne samo, da Schopenhauer tukaj izključuje vsakršen deduktiven postopek, temveč zavrača v bistvu to, kar se v filozofiji imenuje *philosophia prima* in *philosophia ultima*. Tem, ki menijo, da poznajo "poslednje, tj. prve razloge stvari, torej nekakšno prabitje, absolut ali kakorkoli to že imenujemo" oziroma proces, motive ali kar koli drugo že, iz česar naj bi svet tudi izhajal, bil ustvarjen in s tem vse njegovo dogajanje, nato pa v svojem "bivanju 'odpuščen'" in prepuščen samemu sebi, Schopenhauer porogljivo očita, da so "pozerji, vetrnjaki, če ne celo šarlatani".⁷⁷ Svojo filozofijo je postavljaj za zgled vsem, ki gradijo na abstraktnih resnicah, s tem je bistvu želel povedati samo to, da njegova filozofija temelji na konkretni resnici, ki z dešifriranjem sveta in izkustva učinkuje kot hermenevtična analiza stvarnosti.

Podobno kot Kant si tudi Schopenhauer zastavlja vprašanje, kako je z *metafiziko in napredkom*, ter skuša odgovoriti na vprašanje, kaj je metafiziko v njeni zgodovini najbolj oviralo. Kant pred tem v *Prolegomeni* (1793) izrazi, da "se je že mnogim zgodilo kakor meni, da kljub vsemu lepemu, kar je bilo od zdavnaj napisanega o tej stroki, niso mogli ugotoviti, da bi ta znanost s tem vsaj za en palec napredovala".⁷⁸ Kajti metafizika je po Kantu kot "neskončno morje, v katerem napredek ne pušča sledi in

⁷⁵ WuV II, str. 238.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem, str. 240.

⁷⁸ Immanuel Kant: *Prolegomena*, CZ, Ljubljana 1963, str. 204.

čigar horizont ne vsebuje kakšnega jasnega cilja",⁷⁹ pove že deset let po izdaji *Kritike čistega uma* (1781) v svojem prispevku, v skrajšani obliki imenovanem kot *Preisschrift* (1791). Schopenhauer v svojem *Svetu kot volji in predstavi* ugotavlja, da nobena druga znanost ni bila izpostavljena takšnemu pritisku, in tako zelo ovirana s strani religije vsake dežele kot ravno metafizika. Prav vse religije so "posedovale monopol metafizičnih spoznanj" in gledale na metafiziko celo kot na "plevel, kot na delavca brez pravice do dela, kot cigansko hordo, ki so jo praviloma tolerirale samo pod pogojem, da se jim je prilagodila, služila in sledila".⁸⁰ Zato se kritično sprašuje: "Le kje in kdaj je bila resnična svoboda misli?"⁸¹ Samo najmanjši odmik filozofije od dogem vladajoče religije, bi vsakega "oznanjevalca tolerance" spravil do klica, da metafizika ne sme niti koraka naprej. Pod takšnim očitnim pritiskom metafizika ni mogla napredovati.

Zakaj je Schopenhauer sploh radikaliziral pojem napredka znotraj metafizike? Gotovo se je moral zavedati, da je zelo problematično izpostavljati pojem napredka v filozofiji. Tok njegovih razmišljanj kaže, da mu pri tem ni šlo toliko za napredek kot napredek, ampak najprej za *svobodo mišljenja*, ki sta jo za svoj razvoj potrebovali tako filozofija kot metafizika. Morda v tej zvezi ni odveč trditev, da je eden od očitnih razlogov za njegov pesimizem vesplošna nesvoboda mišljenja in duha, ki ju Schopenhauer ni mogel tolerirati. Nasprotno, kot mislec z vizijo je skušal pokazati na razloge, ki so nesvobodo kot obče kulturno dejstvo na vseh ravneh samo stopnjevali. Svoboda mišljenja, za katero si vsak filozof mora prizadevati in brez katere obstoj filozofije sploh ni možen, med drugim pomeni *samoohranjanje uma*. Tu je Schopenhauer moral neizprosno nastopiti proti religiji, saj je zelo podrobno opazoval in analiziral njene mehanizme, s katerimi je učinkovito prisiljevala ljudi, da so globoko ponotranjali njene represivne mehanizme in zatajevali svobodo duha. Mnogo pred izidom dela *Dialektika razsvetljenstva* mu je bil dobro poznan mehanizem *komandirajočega sebstva*, predvsem to, kako in s čim se ta ustvarja. Gre namreč za logiko gospodstva, ki jo posameznik ponotranja tako, da v njem učinkuje kot najbolj neposredni del njegovega jaza. Zaradi tega je Schopenhauer moral pokazati na proces izobraževanja, s katerim šola na institucionalni ravni vrši "prisilo privilegirane metafizike".⁸² Prenos dogem v nežne otroške glave v razvojno najbolj dovzetnem obdobju življenja, ko je človek še poln zaupanja do sveta in ljudi ter še sploh ne misli s svojo glavo, je proces, ko se vse to zrašča "skupaj z mozgom in domala prejme naravo vrojenih idej", in kot take so jih obravnavali celo mnogi filozofi. Nič bolj ni za "problem metafizike" po Schopenhauerju tako napačno in pogubno kot že iz ranega otroštva duhu vsiljena rešitev. Tovrstnemu apriorizmu in "vsakemu pravemu filozofiranju" je Schopenhauer kot "nujno izhodiščno točko"⁸³ postavljal za zgled samo znano sokratovsko nevednost, poznano kot *vem, da nič ne vem*. Nasploh priznava starim filozofom, da so še vedno "naši učitelji metafizike", zaradi tega, ker so imeli svobodo mišljenja, prednost, ki so jo, v primerjavi z njimi, poznejši filozofi izgubili. Ne da stare religije niso omejevale sporočanje misli, ampak, ker so jih manj resno jemali, niso bile sredstvo za preprečevanje svobode mišljenja in še manj ravnale kot formalizem, ki z vzgojo razširja dogme.

Iz vsega tega seveda vsaj posredno izhaja zelo pomembno Schopenhauerjevo

⁷⁹ Immanuel Kant: Über die von der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin für das Jahr 1791 ausgesetzte Preisfrage: Welches sind die wirklichen Fortschritte, die die Metaphysik seit Leibnizens und Wolf's Zeiten in Deutschland gemacht hat? Cit. iz Immanuel Kant: Schriften zur Metaphysik und Logik 2, Werkausgabe (Hrsg. von W. Weischedel), Band VI, Suhrkamp, Frankfurt 1978, str. 589.

⁸⁰ WuV II, str. 241.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem, str. 241-242.

⁸³ Ibidem, str. 242.

svarilo: tisti, ki hoče filozofirati in se v filozofiji izobraziti, ne more začeti z že izgotovljenim mnenjem s polno, nabito glavo. Tako se poraja samo eno, namreč *sledništvo*. V tem smislu je Schopenhauer eden najbolj radikalnih mislecev v filozofiji, ker je o prav vsem skušal razmišljati samo s svojo pametjo, čeprav tako, da je pri tem prediskutiral z vsemi najpomembnejšimi dosežki filozofije in ob njih preverjal sposobnost svojega lastnega, samostojnega razmišljanja. Z njegovo teoretsko pomočjo si tudi smemo zastaviti vprašanje, namreč, *kako* filozofirati na način, ki bi zavestno obšel, vsaj ta trenutek ponekod veljavno, *usmerjenost* filozofskega pristopa. Ne zaradi kljubovanja kot kljubovanja, še manj zaradi nekakšnega nevtalizma, ampak zaradi filozofije same.

Samo hipno zastavljeno vprašanje: je zapovedana usmerjenost v filozofiji, ki od vsakega pričakuje, da se obvezno in nujno vključi v kakšno od priznanih obstoječih filozofskih šol, filozofiji zares v prid. Samo za vprašanje gre, ki ne vključuje nikakršnega možnega odgovora. Akademsko filozofija - tej ni bil Schopenhauer nič kaj naklonjen - bi znabiti protestirala z ugovorom, češ da zato Schopenhauer nikdar ni mogel biti univerzitetni profesor. Kljub temu ostaja dejstvo, da je filozofska usmerjenost smiselna samo, če je rezultat lastnega miselnega napredovanja in naporenega refleksijskega dela. Rečeno s Schopenhauerjem, usmerjenost je stališče refleksije, ne more pa biti *a priori* odločitev. Če je to poslednje, gre za dejstvo, ki ne govori v prid svobodi mišljenja in še manj avtonomiji uma. To dvoje je Schopenhauer nadvse upošteval in si ni pri tem čisto nič prizadeval, da bi komu kaj ugajal in bil všeč. S takim pristopom in načinom dešifriranja sveta je, kot vidimo danes, podal temelje za določeno filozofsko usmeritev, ki jo imenujemo *filozofija življenja*. Njegov vpliv je znaten tudi zunaj filozofskega področja, na literarnem ga upošteva Thomas Mann, glasbenem Richard Wagner, zgodovinskem Jakob Burckhardt, religioznem Paul Deussen in Paul Tillich, psihološkem Sigmund Freud, in še kje drugje bi se našel njegov očitni vpliv.

V nečem je metafizika po Schopenhauerju le napredovala, tako da s svojimi nazori o tem napredku zavrača Kantova stališča. Metafizika, ki je delovala na podlagi svobodnega mišljenja, je vedno nasprotovala t.i. *privilegirani metafiziki* in njenim neomejenim zahtevam postavljala omejitve. Če je sicer upravičen odpor do takšne dogmatske metafizike pripeljal do nastanka naturalizma in materializma, ki sta metafiziko povsem zavračala, je v Schopenhauerjevem smislu pozitivno razumljena metafizika zagovarjala dejstvo, da je človek *animal metaphysicum*. Gotovo je ena najbolj prepričljivih plati Schopenhauerjeve filozofije, ta, ki metafiziko in metafizično potrebo človeka utemeljuje univerzalno in sega na široko področje človekovega izkustva, ki vključuje religijo, filozofijo, naravo, etiko in umetnost.

Schopenhauerjeva filozofija izrazito izpostavlja odnos metafizika - izkustvo in kot pri tem sam vedno znova opozarja, nikdar ne zapušča meja izkustva. Zato že v poslednjem, 50. poglavju svojega drugega dela *Sveta kot volje in predstave*, opozarja, da "dojema bistvo sveta glede na njegovo notranjo povezanost s samim seboj. Zaradi tega je *imanentna* v Kantovem pomenu besede."⁸⁴ V 48. poglavju pove: "Filozofija ima svojo vrednost in svoje dostojanstvo v tem, da prezira vse neutemeljene podmene, in v svoja dejstva sprejema samo to, kar se gotovo da dokazati v predstavo danem zunanjem svetu, v konstitutivnih oblikah našega intelekta za dojemanje tega sveta in tudi v vseh nas skupne zavesti o lastnem sebstvu. Zaradi tega filozofija mora ostati kozmologija, ne more pa postati teologija. Njena tema se mora omejiti na svet: *kaj ta svet je* po svoji najgloblji notranjosti, vsestransko izgovarjati to, je vse, kar filozofija more pošteno storiti."⁸⁵ Schopenhauer se zelo dobro zaveda, da njegova filozofija ravno zaradi izjemnega

⁸⁴ Ibidem, str. 821.

⁸⁵ Ibidem, str. 783.

vpliva, ki ga je nanj imel Kant, ne gradi na *aeterna veritas*. S tem Schopenhauerjev nauk v trenutku, ko prihaja do "svojega vrhunca, prejme negativen značaj, zaključuje torej z negacijo".⁸⁶ Po tej plati je mogoč tudi sklep, da je Schopenhauerjeva metafizika glede na tradicionalno v bistvu negativna metafizika, izraz, ki ga sicer sam ne uporablja. Njegova t.i. negativna metafizika zelo strogo določa bistvo metafizične potrebe takrat, kadar gre za področje, ki mu izvorno pripada. V tem smislu najprej izstopa primerjava med religijo in filozofijo, kajti obe po njegovem dešifrirata izkustvo sveta.

⁸⁶ Ibidem, str. 784.

Osnove diaforične etike III. Mit, sinhronost, odgovornost.

BORUT OŠLAJ

POVZETEK

V razpravi "Mit, sinhronost, odgovornost" nadaljujemo z izgradnjo osnov diaforične etike. Temeljni problem, na katerega homo skušali odgovoriti, je vsebovan v naslednjem izhodiščnem vprašanju: Ali in v čem je mitična zavest pomembna za človekov odnos do narave, in ali je to pomembnost mogoče teoretsko upravičeno uporabiti pri filozofski utemeljitvi etično odgovornejšega ravnanja do nje? V tem kontekstu homo skušali specifičnost mitičnega odnosa do sveta zagrabiti v pojmu sinhronosti kot posebnem načinu izražanja časovnosti. Pokazali bomo, da lahko sinhronost danes fungira kot sredstvo, ki nam omogoči vpogled v rečnost predmeta, tj. v njegovo nasebnost. S stališča etike narave pa je rečnost reči odločilnega pomena, kajti samo reč, in ne predmet, lahko vzbuja strahospoštovanje.

ABSTRACT

BASICS OF DIAPHORIC ETHICS III MYTH, SYNCHRONICITY, RESPONSIBILITY

This discussion on myth, synchronicity and responsibility continues the development of the basics of diaphoric ethics. The fundamental problem that the author tries to address is contained in the basic questions of whether mythical consciousness is important for man's attitude towards nature, and if so how, and whether it is theoretically justifiable to apply such importance in philosophical reasoning of ethically more responsible behaviour towards nature. In this context the author attempts to define the specificity of a mythical attitude to the world within the concept of synchronicity as a particular way of expressing temporality. It is shown that synchronicity can function as an agent that allows us to gain insight into the essence of a subject, that is its quality independent of human awareness. From the viewpoint of nature ethics, the essence of the object is of decisive importance, as it is only an object, not a subject, that can inspire awe.

V nadaljevanju diafориčne etike, na ontološkem pojmu diafore utemeljene odgovornosti do narave kot izvorne (v zgodovinskem smislu) in fundamentalne (v filozofsko-sistematskem smislu) etične drže, bomo skušali njeno verodostojnost in veljavnost okrepiti z delno (okvirom obravnavane problematike prirejeno) analizo pojma mita oz. mitične zavesti ter pojma sinhronosti kot specifičnega načina mitičnega doživljanja sveta. Pozornosti torej ne bomo toliko usmerili na problem mita kot takega, temveč predvsem na specifični odnos mitične zavesti do narave ter skušali to specifičnost zagrabiti v pojmu sinhronosti. Slednjega bomo nato primerjali s stanjem moderne zavesti, poiskali njegovo mesto in pomen v njej ter pogledali, kakšne teoretske in praktične konsekvence bi utegnil imeti za diafориčni pojem odgovornosti. Ker večina primerjav moderne zavesti z mitično in poskus vračanja prve k slednji vzbujata nelagodni občutek, da gre pri tem za romantični beg v preteklost - ki je zaradi svoje izgubljenosti še posebej dovzetna za idealistične interpretacije in enačenja s t.i. zlato dobo - naj ob tem poudarim, da naš namen nikakor ni glorifikacija mitične zavesti in njena "remodernizacija" (čeprav se bo to glede na poudarjeno spogledovanje s tisto pozitivno dimenzijo mitične zavesti, ki je danes v večji meri že izgubljena, morda na prvi pogled zdelo), temveč predvsem intelektualni apel modernemu človeku, da lahko z zavestno obuditvijo tistih plasti mitične zavesti, ki še danes tvorijo nemajhen del v celoviti strukturi človekove zavesti - toda žal nereflektiran -, bistveno olajša razumevanje in razreševanje lastnega, vse prej kot neproblematičnega bivanjskega stanja - kateremu neločljivo pripada njegovo okolje, njegov svet - nenazadnje pa tudi razumevanje samega sebe.

Mit nemalokrat povezujemo z glasbo (Levi-Strauss), zato si bom brez kančka zadrege dovolil k obravnavani temi vstopiti skozi zadnja, glasbena vrata, pa čeprav mi bo ta kratki ekskurz služil zgolj kot slikovito ozadje pri vpeljavi določene distinkcije, ki bo določala teoretski razpon, znotraj katerega se bomo gibali. Ne dolgo tega sem s polurnim presledkom poslušal dve veliki 5. simfoniji: Beethovnovi in Mahlerjevi. Povezava med obema, ki je pred tem nisem videl, je tokrat dobivala čedalje jasnejše obrise, dokler se mi ni izoblikovala v naslednji primerjavi. Če v Beethovnovi 5. simfoniji (c-mol) usoda trka na vrata - ne toliko na njegova lastna, kolikor na vrata razsvetljske kulture, v kateri je živel in ustvarjal - in tako zgolj daje slutiti tragične premike, ki jih je opravila kasnejša zgodovina, potem ta ista usoda v Mahlerjevi 5. simfoniji (cis-mol) vstopi skozi vrata ter v 1. in 2. stavku (tukaj Mahler pravzaprav variira znamenite Beethovnovne štiri udarce na vrata, pri čemer štirim enakim zaporednim tonom na začetku stavka doda še petega, ki pa je - za razliko od Beethovnovnega četrtega, ki je glede na predhodne tri nižji - višji od predhodnih ter tako doseže dramatični učinek vstopa, razkritja) v obliki posmrtnega marša doživi svoj dokončni in tragični zlom, ki pa ga Mahler na več mestih ironizira. 3. stavek (Scherzo) je predah pred pretresljivim in znamenitim 4. stavkom (Adagietto), ki ga je mogoče razumeti kot dokončno, boleče slovo od tistega klasičnega, razsvetljskega sveta, ki je še verjel v ideale lepote, dobrote in resnice. V nobenem umetniškem delu to počasno izginjanje klasičnih vrednot ni podano na tako subtilen, neskončno melanholičen in presunljiv način. Svojo idealno vizualizacijo je ta stavek doživel v kulturnem Viscontijevem filmu Smrt v Benetkah. Če v prvih dveh stavkih Mahler predvsem opisuje, potem v četrtem žaluje. Toda za naš namen je vendarle odločil 5. stavek (Rondo), kajti v njem Mahler izrazi vizijo izhoda; pastoralno vzdušje nedvoumno nakazuje obrat k naravi.

Če je Beethovnovi 5. simfoniji v kulturno-zgodovinskem smislu mogoče razumeti kot napoved zloma neke kulture in njenih najvišjih vrednot, potem 5. Mahlerjeva simfonija (kar velja pravzaprav za njegov celotni opus) ta proces na glasbenem področju pripelje do konca ter nakaže - tako kot pred njim že romantiki, le da brez mi-

stičnega patosa - rešitev v naravi, ki je za razliko od kulture trajna in nesporeljiva vrednota, pod pogojem seveda, da smo se ji pripravljene posvetiti in ji prisluhniti. Ta, za razliko od romantike, trezni obrat k naravi je nek proces, ki je še vedno v teku. Relativna počasnost tega teka pa nakazuje vso kompleksnost razmerja med kulturo in naravo.

Razmerje med kulturo in naravo pa ni samo antropološki, temveč tudi eminentno etični problem. Odnos do česar koli, prav zaradi tega, ker je odnos, je vselej nek etični odnos. To, v odnosu do česar smo, vedno tako ali drugače vrednotimo in glede na vrednote potem tudi ustrezno ali neustrezno ravnamo. Tako kot celoviti pojem kulture ni mogoče obravnavati ločeno od etike, enako velja tudi za naravo oz. človekov odnos do nje. Toda če je znotraj kulture pojem etike vezan na vrednotenje in urejanje medčloveških odnosov, torej na predpostavljeno istovrstne subjekte, pa se v razmerju do narave pojem etike razteza med dvema neistovrstnima subjektoma.¹ Zato na tem mestu vpeljujemo razliko med **etiko kulture** in **etiko narave**. Obrat od kulture k naravi, ki smo ga vpeljali ob primerjavi Beethovna in Mahlerja, hkrati nakazuje tudi potrebo po novi, drugačni etiki, ki vase vključuje tudi naravo; toda ne naravo kot vrednostni objekt, temveč - in šele to je predpostavka etičnega odnosa - kot vrednostni subjekt. Prebujen interes za naravo, ki ga je znotraj romantičnega gibanja mogoče zasledovati že v 19. stoletju, pa ne pomeni, da imamo tu opraviti s kakšno epohalno novostjo v zgodovini človekovega duha; nasprotno, etika kulture² se v kontekstu zgodovinskega kontinuumu prej kaže za vmesno fazo, ki je neprimerno krajša od obdobja etike narave, ki je prevladovala vsaj tja do leta 1000 pr. n. št. Šele Judovska religija je bila namreč tista, ki je izvršila prehod od etike narave k etiki kulture, ki je številna **naravna božanstva** spremenila v eno samo **abstraktno osebo**. Narava je postala tukaj objekt, abstraktno pa oseba, subjekt. Šele 19. in predvsem 20. stoletje je pokazalo in še vedno kaže, da potrebuje ta koncept spremembo oz. dopolnitev.

Toda prehod k drugačnemu odnosu do narave - k etiki narave -, ki bi označeval drugačno vrednotenje narave ter bi tako dopolnil oz. revidiral preozki pojem kulture, skriva številne pasti; kajti tisto, kar je izgubljeno, kar ni navzoče, prehitro postane priročno geslo, ki ga je mogoče poljubno napolniti z najrazličnejšimi vsebinami, vanj proicirati številne interese, ki pa niso vedno v skladu in v dobro tistega, za kar naj bi se zavzemali. Zato, da bi se tem nevarnostim izognili, se je potrebno na teoretični ravni najprej vrniti v čase arhaične zavesti, v čase etike narave, univerzalne etike bivajočega in videti, s kakšnim razmerjem do narave imamo tukaj opraviti. Že zdaj pa je mogoče reči, da je tisti odnos, ki povezuje dva različna subjekta (človeka in naravo) gotovo univerzalnejši od tistega, ki je reduciran na dva enaka subjekta. Vrnitev k arhaični zavesti pa pomeni vrnitev k mitični zavesti. Toda ne vrnitev z namenom, da bi na mesto logosa ponovno postavili mitos, temveč teoretična vrnitev, katere edini namen je ta, da najdemo tisto dimenzijo mitične zavesti, s katero bi lahko plodno razširili moderno zavest, s katero bi lahko oplemenitili preozki pojem kulture ter posledično tisto razumevanje

¹ Znotraj diaforične etike je status subjekta pripisan tudi naravi - v ontološkem smislu ji ga je mogoče upravičeno pripisati celo prej kot človeku, kajti narava je prej hypokeimenon človeku kot obratno.

² Razlikovanje med etiko narave in etiko kulture ne pomeni razlikovanja med etiko kot naravnim in etiko kot kulturnim fenomenom, saj je sleherni etika, tudi najbolj arhaična, vselej že kulturni fenomen. Dejstvo, ki vsiljuje razlikovanje obeh form, pa je v tem, da je etika narave vselej na nek način tudi že etika kulture, medtem ko obratno ne velja, etika kulture ni nujno tudi etika narave. Ali drugače: etika kot kulturni fenomen nastane kot interakcija dveh subjektov, človeka in narave. Šele pozneje, ko narava izgubi status subjekta in postane objekt, se kultura vzpostavi kot privilegirano polje človeškega napuha in njegove dozdevne samozadostnosti. Poskus rehabilitacije etike narave torej pomeni poskus rehabilitacije nekega širšega pojma kulture, tistega, v katerem ni edino človeku pridržan status subjekta.

etike, ki danes ni več kos nalogam, s katerimi se sooča.

Ko je Dacque govoril o arhaični zavesti, se mu je v nostalgicnem tonu zapisalo: "Če bi lahko reči, ki nas obdajajo, tako globoko zaznavali, prodrli v njihovo notranjost in jih tako doživeli od znotraj, tako kot nas same - potem bi bili njihovega stanja prav tako gotovi kot našega. Potem nam ne bi bilo nič več tuje v svetu." "Z vsem bi imeli občutek sopripadnosti in bistva reči bi sodoživljali v našem bistvu." "Raj, večno cvetoči raj - vez, ki dejansko ne more biti nič drugega, kot živo notranje razumevanje, živi občutek skupnosti z bivajočim, notranja so-vednost z Bogom. To bi bila največja radost in hkrati najgloblja znanost o življenju; na ta način nam ne bi bilo nič več tuje, nič nam ne bi stalo nasproti."³ In prav to občutenje je tisto, kar naj bi odlikovalo mitično zavest, prav ta način doživljanja je tisti, na katerem naj bi temeljila etika narave. **Ne predmet**, ne objekt, ki si ga človek pred-metuje, ki si ga postavlja nasproti sebe, **temveč reč** v svoji lastni subjektiviteti in enkratnosti je pravi interes mitične zavesti. Narava kot skupek reči, kot skupnost živih entitet - glede na katere arhaični človek poskuša razumeti samega sebe - v mitični skupnosti s človekom ohranja svojo samobit, svojo subjektivno digniteto. **Etika narave** je tako v prvi vrsti **etika reči**.

In prav reč je tista, ki ji diaforična etika namenja največ pozornosti. Toda kot je bilo razvidno iz predhodne razprave, diaforična etika ne more staviti na mitično doživljanje enotnosti človeka in reči; četudi namreč današnji človek dopusti predmetu - česar je gotovo sposoben - da se vrne v svojo rečnost, pa pri tem še vedno preostane nek presežek reflektirajoče zavesti, ki nam ta postopek privede v jasno vednost; in prav tega mitična zavest ni bila sposobna, prav odsotnost te razlike, diafore, je tista, ki jo bistveno loči od zavesti logosa. Ta presežek vednosti o delovanju lastne zavesti (samozavedanje) je tisti, ki vsako prizadevanje po celoviti remitizaciji človekovega odnosa do narave že vnaprej spravlja v anahronistično zadrego. Ker diaforično etiko razumemo kot strogo racionalno etiko, nam vzneseno, s kančkom mysticizma navdahnjeno Dacquejevo razmišljanje o odnosu arhaične zavesti do narave oz. reči lahko pomaga zgolj kot slikovit esejistični pripomoček, da bi lažje začutili in po možnosti vsaj za trenutek podoživeli polnost te zavesti - pri čemer je užitek, ki se nas polasti v tovrstnih izbranih trenutkih, že posledica motreče meta-zavesti, ki pa sama ni del sozvočja, vzpostavljenega med zavestjo in sosvetom -, in ne kot cilj diaforične etike.

Ker pa je bila reč doslej domena mitične in ne logične zavesti - kajti mitos kot beseda je hkrati tudi reč o kateri govori,⁴ - nas bo tako pri mitu predvsem zanimal njegov odnos do reči. Mnenimo namreč, da mora med odgovornim ravnanjem do narave (kar je praktični cilj diaforične etike) in mitičnim odnosom do reči obstajati neka določena povezava, katere eksplikacija je naloga pričujoče razprave. Kot smo že dejali, razumemo specifičnost mitične zavesti do reči v njeni **sinhronosti**, ki nam pomeni sočasje časovno-prostorske indifference. Osnovne kategorialne dvojice, s katerimi bomo pojasnjevali razliko med arhaično in postarhaično - **diahronično** zavestjo, med etiko narave in etiko kulture, med etiko reči in etiko osebe in pri tem iskali koristi za dodatno racionalno utemeljitev diaforične etike, so naslednje: mitos - logos, sinhrono - diahrono, avditivno - vizualno, ciklično - linearno, čas - prostor, reč - predmet ter ime - pojem.

³ Karrer Ottó, *Das Religiöse in der Menschheit und das Christentum*, Herder & Co., Freiburg im Breisgau 1934, str. 104-105.

⁴ V slovenščini *reči* (govoriti, povedati; v prekmurščini *rejč* hkrati pomeni tudi besedo) in *reč* še vedno kažeta na mitično enotnost med besedo in rečjo.

Beseda in reč

"Na začetku svoje zgodovine je človek posedoval sposobnost, da je izgovarjal besede, v katerih se je neposredno izrazil substancialni del reči, ki jo je zaznal s svojimi čuti. Reči so v njem priklicale glasove, ki so se materializirali v korene, in tako proizvedle fonetične osnovne tipe, iz katerih se je oblikovala celota jezika."⁵

Odnos besede in reči, mita in jezika je še vedno zelo vabljiva tema ne le zato, ker nam lingvistika omogoča racionalni, demistifikacijski pristop k razumevanju mitične zavesti, temveč tudi zato, ker je na ta način ohranjena kontinuiteta med mitosom in logosom, kajti edino jezik je tisti, ki ohranja živo vez med arhaično in postarhaično zavestjo. Ker pa je za diaforično etiko povezava med arhaično in postarhaično zavestjo ena izmed ključnih predpostavk, bo tako tudi za nas vstop v svet mita skozi vrata jezika najbolj dobrodošlo izhodišče.

Če obravnavamo odnos arhaičnega človeka do njegovega sveta mitov, lahko kaj hitro opazimo, da mit zanj ni zgolj zgodba, ki jo je treba ob različnih priložnostih pripovedovati, temveč hkrati tudi živa rečnost - kot svet reči in dogodkov -, za katero verjame, da se je nekoč pripetila, in ki od takrat usodno vpliva na njegovo življenje; to pa tako, da se hkrati doživlja kot nekaj sedanjega, prisotnega, kar skratka ni obsojeno na nepovratnost, ki jo določa zgodovinska distanca. Vprašanje, ki se ob tem kar samo po sebi zastavlja, je, na čem temelji tovrstno mitično doživljanje rečnosti? Razmeroma prepričljivo je na to vprašanje odgovoril Hochgesang, ki pravi, da je treba to posebnost iskati v "zrenjskem mišljenju"⁶ (anschauliches Denken). "Zrenjsko mišljenje sega od aktivnega duhovnega dojetja konkretnih prostorsko-časovnih situacij, ki jih ni mogoče ločiti od golega zaznavanja, preko osedanjanja spominskih vsebin, pa do spekulativne in zasnujoče povezave ter nadaljnega razvoja zrenjskih elementov. Pri tem pa je pomembno, da ostane vselej povezano z določenimi prostorskimi predstavniimi slikami"⁷ (o specifičnosti in neprimerljivosti tega prostora z današnjim bomo govorili pozneje). Mitične predstave se tako razvijajo izključno v obliki konkretnih čutnih podob ne glede na to, ali gre za človeške, demonske ali živalske podobe. Zrenjsko mišljenje, ki ustvarja podobe, le-te ustvari tako, da so tudi same nekaj zrenjskega in tako v sebi ohranjajo rečnost reči; v tem je podobotvorni karakter tega mišljenja. Zrenjsko mišljenje in mit zato bistveno pripadata drug drugemu.

Da bi pokazal zvezo med mitom in rečjo, se Hochgesang v nadaljevanju sklicuje na Walterja F. Otta: "V objektivnem smislu pomeni 'mitos' toliko kot 'besedo'. Toda tukaj ni mišljena preiščena, preračunana, smiselna beseda, temveč resnična in dejanska. Mitos je stvar sama..."⁸ Glede na ločitev predmeta, stvari in reči, ki smo ga opravili v predhodni razpravi, bi se zaključek citiranega stavka znotraj našega koncepta moral glasiti: mitos je reč sama. Da je Otto pri uporabi tega pojma nedosleden, lahko vidimo na drugem mestu, kjer namesto pojma stvar uporabi ustrežnejši pojem reč: "Reči nastopajo v besedi kot mitične bitnosti in tega mitičnega karakterja beseda, kljub vsej preobrazbi v pojmovno, ne more nikoli izgubiti."⁹ Vsebinsko drugega dela citata, ki pravzaprav že vzpostavlja most med arhaičnim in modernim jezikom, zaenkrat puščamo ob strani; tisto, kar nas zdaj predvsem zanima, je zveza med rečjo in mitično besedo. Ta,

⁵ Detienne Marcel, Die skandalöse Mythologie, v: Faszination des Mythos, Hrsg. von Renate Schlesier, Stroemfeld / Roter Stern, Frankfurt a. M. 1985, str. 22.

⁶ Gre za mišljenje, ki se dopusti nagovoriti od konkretnih, čutno zaznavnih reči in ki jih kot take v mislih povzame.

⁷ Hochgesang Mishael, Mythos und Logik im 20. Jahrhundert, C. H. Beck, München 1965, str. 7.

⁸ Hochgesang, Mythos, str. 12.

⁹ Hochgesang, Mythos, str. 9.

kot smo videli, v sebi povzame reč tako, da se pri tem prenosu v drug medij teoretično ne izgubi nič od njene zrenjske bitnosti, nič od njene živosti in delujočnosti. Ker mitična zavest med besedo in rečjo ne razlikuje, je trditev, da je mitos reč sama, pravgotovo dovolj plavzibilna, da ji je mogoče brez večjega oklevanja pritrditi; mit je sedanja in predvsem doživeta rečnost. Reč v mitosu **živi** naprej, ne da bi izgubila svojo rečnost, svojo subjektivnost, ne da bi postala predmet, objekt.

Mitična enotnost besede in reči tako že vnaprej onemogoča sleherni poskus simbole interpretacije mita, ki v njem vselej išče skrite pomene in resnice, ki jih sam mit ni neposredno izrekel. Malinowski je bil med prvimi, ki je vneto ponavljal, da mit za tistega, ki ga povzema, izraža natanko tisto, kar je bilo povedano, brez vsake dvoumnosti in enigmatičnosti, jasno in odločno. Reč je tukaj postala beseda; in če je reč zrenjska, konkretna, čutna in predvsem navzoča gotovost, potem mora biti takšna tudi beseda kot njeno ogledalo. Podobno, le da z drugimi besedami, opiše ta fenomen tudi Cassirer: "Tudi mit živi v svetu čistih likov, ki mu stojijo nasproti kot nekaj absolutno objektivnega, celo kot objektivno kot tako. Toda odnos do njih v ničemer ne razkriva tiste odločilne 'krize', s katero se pričinja empirična in pojmovna vednost." "... ta (mitična) oblika resničnosti je v sebi še povsem homogena in nediferencirana. Tu ni niti sledu nians pomenov in vrednosti, ki jih izraža spoznanje v svojem pojmu objekta in s pomočjo katerih pride do strogega ločevanja različnih sfer objekta, do mejne linije med svetom 'resnice' in svetom 'privida'. Mit se nahaja izključno v sedanosti svojega objekta - v intenzivnosti, s katero v določenem trenutku zagrabi svet in ga spremeni v svojo posest."¹⁰ Vendar pa je v tem primeru neustrezno govoriti o objektu, kajti prav homogenost in nediferenciranost mitične resničnosti, o kateri Cassirer govori, je tista, ki pravzaprav onemogoča nastanek objekta v današnjem pomenu besede, tj. kot pasivnega nasprotnega pola ustvarjalnega subjekta. Kljub temu terminološkemu nesoglasju med nama pa ostaja skupno tisto, kar je pri tem bistveno, da namreč reč, v obliki čistega lika, besede, ohranja absolutno resničnost; in prav zato mit ne zmore razlikovati resnice in privida ter tako na ravni zavesti vzdržuje enotnost bivajočega. Do določene mere bi bilo sicer mogoče arhaično ločevanje predinicacijskega (profano) in poiniciacijskega obdobja (sveto) primerjati s poznejšim razlikovanjem privida in resnice, vendar pa tukaj ne gre za odnos do narave, reči, temveč za obliko religiozno-družbene prakse, ki razvršča ljudi na dva neenaka "razreda" ter na ritualni ravni zaznamuje prehod v posvečeni svet svetega, znotraj katerega pa potem razlike ponovno izginjejo.

Elementarni način v procesu homogenizacije sveta človeka in sveta reči je imenovanje. Rosenzweig in za njim Blumenberg sta govorila o "vdoru imena v kaos neimenovanega". "Zaupanje v svet se pričinja z imenom."¹¹ Arhaični človek se ne boji toliko tistega, kar ni spoznano, kot tistega, kar je neznano, kar je nepoimenovano. Šele ustrezno imenovanje reči lahko odpravi nekoincidenco med njo in človekom, šele imenovanje lahko sproži proces homogenizacije kozmosa; kolikor ime, tako kot pri mitični zavesti, ni zgolj znak, nadomestek, temveč reč sama. Latinski izrek "nomen est omen", kljub temu da je njegovo ozadje razlikovanje označevalca in označenca, še vedno izraža mitični karakter, kajti ime ni zgolj prazna forma, temveč je del bistvene vsebine imenovanega.

Če navežemo na vsebino predhodne razprave, potem seveda tudi fenomen mitičnega imenovanja reči v določeni meri kaže na agresivnost človekove zavesti, ki si le-te "prisvaja" kot "predmete". Toda bistvena razlika med mitično "agresivnostjo" in

¹⁰ Cassirer Ernst, *Philosophie der symbolischen Formen, Zweiter Teil, Das mythische Denken*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1969, str. 47.

¹¹ Blumenberg Hans, *Arbeit am Mythos*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1996, str. 41.

agresivnostjo moderne, na logosu temelječe zavesti je v tem, da se mitična zavest vselej trudi reč povzeti tako, da ta ohrani svoj primat, da ostane izhodišče, človek pa zgolj njen sekundarni receptor, da je skratka človek tisti, ki prisluhne njej, ki se ji pusti nagovoriti - zato se tudi nagibamo k temu, da reč, kljub prisvojitvi od mitične zavesti, znotraj tega postopka še vedno ostaja reč, ohranja svojo rečnost ter tako varuje svojo lastno individualnost; zato je narava tukaj tisto, kar je sveto, medtem ko zavest logosa reč zavestno opredmetuje in jo sili v pozicijo od nje odvisnega in njej podrejenega objekta; reč v formi predmeta postane tukaj sredstvo, postavljena je v odvisni, nesamosojni položaj kot razpoložljiva surovina. V mitični zavesti je reč tista, ki nagovarja, v logični pa obratno zavest ogovarja reč in jo tako v skladu s svojimi interesi spreminja v objekt. Na formalni ravni se tudi mitična zavest sicer kaže kot subjekt, kot tista, ki ves postopek vodi in usmerja, toda v vsebinskem smislu je razmerje obrnjeno; status subjekta ima tukaj reč, status objekta pa človek (prvobitna človekova božanstva imajo namreč distinktivna obeležja rastlin in živali).

Beseda v formi imena je za arhaičnega človeka istovetna z rečjo. Paradoks tega razmerja (seveda zgolj za logično, ne pa tudi za mitično zavest) je v tem, da reč na formalni ravni kot ime preneha biti reč, medtem ko na vsebinski še naprej biva v svoji nespremenjenosti; forma, v kateri se neka reč pojavlja, je za mitično zavest nepomembna, zanjo je bistveno le to, da pri tem ohranja svojo vsebino, svoje bistvo. Na tej predstavi temeljijo fenomen animizma, vere v preseljevanje duš, vere v posmrtno življenje in reinkarnacijo. Spremembi je podvržena le zunanja oblika, medtem ko ostaja tisto, kar je bistveno, notranja vsebina reči oz. fenomena, nespremenjeno. Seveda pa mitična zavest ne loči med vsebino in formo; bivajočnost je zanjo ciklični proces vedno vračajoče se in po svojem karakterju nespremenljive rečnosti.

Reč in ime, beseda in ime sta dvoje v enem, ali kot zapiše Cassirer: "... beseda in ime ne posedujeta neke funkcije čistega predstavljanja, temveč sta tako v prvem kot drugem vsebovana sam predmet in njegove realne moči. Niti beseda niti ime ne označujeta in ne pomenita nečesa, temveč sta in delujeta."¹² Beseda v formi imena toraj za arhaičnega človeka ni znak, temveč živa bitnost; tako kot reč tudi ona je in deluje. V tem se kaže zrenjskost mitičnega mišljenja: rečnost ohranja svojo vitalnost na vseh stopnjah svoje pojavnosti kot notni fenomen, ki v sebi ni nikoli razdvojen. "Če pogledamo sam mit, to kar je in kako samega sebe vidi, spoznamo, da mu je tuje prav to *razdvajanje* ideelnega in realnega, to razdvajanje sveta neposrednega bistva od sveta posredovanega pomena, to nasprotje med 'sliko' in 'rečjo'. Šele mi, gledalci, ki nismo več v mitu in v njem več ne živimo, temveč mu razmišljajoči stojimo nasproti, vnašamo vanj tovrstna razdvajanja."¹³ Tam, kjer obstaja razlikovanje zgolj po svoji formi, postane le-to evidentno samo za zunanjo zavest, ki ji je diafora že notranja; mitična enotnost besede in reči pa ostaja zaradi odsotnosti meta-zavesti bistveno neokrnjena. Prav zaradi te svoje lastnosti je mitična zavest vselej predstavljala ideal vsem pesnikom, prav tako pa tudi ne malemu številu esejistov in filozofov.

Iz razmerja besede oz. imena in reči je razvidno, da sta zrenjsko mišljenje in fenomen jezika od vsega začetka tako prepletena, da je med njima zelo težko potegniti ločevalno črto. Če pa že, potem je vsekakor prej res, da je zrenjsko mišljenje - kar pomeni toliko kot mitično - predpostavka nestanka jezika, kot pa obratno. E. Tylor je še trdil, da vrši jezik izvorno tiranski vpliv na človeški duh,¹⁴ s tem je pravzaprav zastopal abstraktno teorijo, ki je spregledala, da je prav mitično mišljenje neločljivi del člo-

¹² Cassirer, *Das mythische Denken*, str. 51.

¹³ Cassirer, *Das mythische Denken*, str. 49.

¹⁴ *Faszination des Mythos*, str. 26.

veškega duha, da je način dojemanja in zaznavanja sveta, ki šele pogojuje in oblikuje razvoj jezika. Hochgesang je opozoril na tista dejstva, ki prepričljivo kažejo, na kak način je mitično - zrenjsko mišljenje predpostavka jezika. "Vse do poznih razvojnih in dekadentnih stopenj se je v številnih jezikih ohranilo, da se stvari v besedah pojavljajo kot delujoče in trpeče..., tudi da imajo kot prava živa bitja svoj spol." "Toda jezika gre še naprej od mita in vidi žive podobe tudi v rečeh, ki jih imamo sicer za mrtve. Mi pravimo 'reka teče', 'strela udari', in ne samo da tako pravimo, tudi mislimo na način mitične kavzalnosti."¹⁵ Prav v tem jeziku vse do danes kaže, da je temeljni vir njegovega bogastva človekovo zrenjsko zaznavanje čutnega sveta, njegovo mitično prelivanje reči in dogodkov v določene glasovne znake.

Na posreden način govori o tej zvezi tudi Cassirer. "Zdi se, da je mogoče jezik v celoti definirati kot sistem glasovnih znakov ter da se svet umetnosti in svet mita izražata v svetu posebnih, čutno določljivih oblik, ki jih oba postavljata pred nas." "Vsebinska duha se razkriva samo v njegovem delovanju; idealno obliko je mogoče spoznati samo na sestavi in v sestavi čutnih znakov, ki jih uporablja duh za svoj izraz."¹⁶ Simbolične forme, kakor jih je razvil Cassirer, živijo in črpajo iz čutnega sveta, zato lahko duhovne funkcije iščejo svojo izpolnitev v čutnem in jo nenadno edino tam lahko tudi najdejo. "Vedno in povsod se kaže, da je prav najvišja in najbolj čista duhovna aktivnost, ki jo pozna zavest, pogojena in posredovana v določenimi načini čutne aktivnosti."¹⁷ Človek se dopusti nagovoriti reči kot določljivi podobi čutnega sveta. Ta proces stapljanja jezika in reči, človeka in narave aktivira človek s tem, ko se **odpre** svetu, v katerem prebiva, in ga tako naredi za **sosvet**. Ali je tovrstno mitično mišljenje zaradi tega popolno ali ne, o tem ne bi sodil, vsekakor pa je bil ta način tukaj pripeljan do popolnosti, kajti videti je, "da na prvi stopnji fiksiranja vsebine s pomočjo jezikovnega znaka, mitične ali umetniške slike, ta ne prehaja okvirov njihovega ohranjanja v spominu, torej njihove enostavne reprodukcije. Zdi se, da znak ničesar ne doda vsebini, na katero se nanaša, temveč da zgolj ohranja in ponavlja njen čisti obstoj."¹⁸

Če zdaj spremenimo pozicijo, iz katere smo doslej govorili o mitu (skušali smo ga razumeti iz njega samega), ter iz univerzuma mitične zavesti prestopimo v nam bolj domače področje logosa, če ga torej pričenemo obravnavati z določene časovne distance, potem se njegov enoviti karakter kaj hitro razbije. Iz te distance postane razvidno, da mitično mišljenje sprejema naravo, se z njo enoti, le pod določenim pogojem, namreč, da jo lahko **ponovi**. Znotraj mitične zavesti so lahko živali, rastline in ostale reči stilizirane v sakralne objekte samo zato, ker jih je arhaični človek ponovil v likih, ki jih je sam ustvaril, ter si jih na ta način približal. Mitična zavest torej rečnost **podvaja**; in četudi ta podvojitve še tako ustreza tistemu, kar je bilo podvojeno v njenem svetu mitičnih, jezikovnih, umetniških in religioznih znakov, ta ponovljena rečnost za nas nikakor ni istovetna z originalom. Mit torej deluje kot neke vrste mreža, ki je vržena nad živo reko rečnosti, kot umetelni sistem, ki je vrinjen med njegovo misel in njegov svet. Ali kot bi dejal Levi-Strauss: Funkcija znaka kot metafore je zdaj v tem, da prekrije "neko prvotno boljše zapolnjeno semantično polje, v katerega je prodrla diskontinuiteta".¹⁹ Ta vdor diskontinuitete na formalni ravni vpelje prav postopek mitične

¹⁵ Hochgesang, Mythos, str. 10. Podrobneje o tem glej mojo razpravo "Antropološki temelji znanosti", Anthropos 1993, št. 3-4.

¹⁶ Cassirer Ernst, Philosophie der symbolischen Formen, Erster Teil, Die Sprache, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1964, str. 34.

¹⁷ Cassirer, Die Sprache, str. 36.

¹⁸ Cassirer, Die Sprache, str. 37.

¹⁹ Levi-Strauss Claude, Totemizam danas, Beogradski grafičko-izdavački zavod, Beograd 1979, str. 38.

zavesti, ki podvoji eno vsebino v dve različni formi (v formo reči in formo znaka, slednjega bodisi kot imena, narisane podobe ali ustvarjenega "predmeta").

To pa zdaj pomeni naslednje: mitična zavest, ki v svojem delovanju podvaja, kljub tej podvojitvi, kot smo videli, razlike ne dojema. Tudi s stališča zunanje pozicije, če smo natančni, mitična zavest kljub vsemu ostaja enotna; tisto, kar v ta proces vnaša diskontinuiteto, prelom, ni nič drugega kot znak, ime, "predmet"; ne torej mitična zavest oz. zrenjsko mišljenje, temveč tisto, kar ostane kot materialni rezultat njene dejavnosti: jezik in umetnost. V tem smislu mitične zavesti in jezika ni mogoče brez preostanka poistovetiti. Zavest je namreč neujemljiva; tisto, kar nek enotni univerzum dejansko podvoji, kar vzpostavi diaforo, so **materializirane sledi**, ki jih pušča za seboj. In prav te so tiste, ki jim zunanji opazovalec ni več zmožen "nasesti". Za mitično zavest so sledi, ki jih pušča za seboj, istovetne z njo samo in tistim, kar podvaja, medtem ko logična zavest to, zgolj formalno razlikovanje zdaj preoblikuje v vsebinsko, bistveno razliko. Med znakom in rečjo, med imenom in rečjo zazija prepad. Jezik postaja s časom vse bolj formalni sistem znakov z zrenjsko-mitičnim karakterjem in izvorom, ne pa tudi z vero v vsebinsko enotnost med besedo in rečjo.

Tu imamo že opraviti z logosom kot reflektirajočo, podvojeno formo zavesti, pri čemer pa razlika med mitosom in logosom ni toliko v tem, kaj počneta, temveč v tem, kako počneta. Tako mitično kot logično mišljenje imata namreč skupno polje svoje materializacije, to je jezik. Ta je, kot smo videli, vse do danes ohranil svoj zrenjski značaj; mitična zavest se je skozi podvojeno formo zrenjskega v jeziku istovetila s tistim, kar je podvojila, logična pa, ki ne podvaja nič manj strastno od mitične, med znakom kot svojo sledjo in tistim, čemur naj bi sledila, postavlja **diaforo**. Razlika med mitosom in logosom ni razlika med nerazumnim in razumnim, med strastnim in umnim, temveč zgolj v tem, da *postane logos tisti mitos, ki je sposoben motriti samega sebe* in ki v procesu tega motrenja in dejavnega opredmetovanja **ve**, da ni identičen s tistim, kar motri in ustvarja. Mitos ni nič manj logičen, kot je logos mitičen, kljub temu pa nista istovetna in zamenljiva. Ta, navidez tako majhen razloček med njima pa je imel epohalne civilizacijske posledice.

Napačno je prevladujoče prepričanje, da je mitična zavest za modernega človeka nepovratno izgubljena. Človek namreč še danes v marsičem misli in deluje povsem na mitičen način. Predvsem za jezik velja, da bolj služi mitično-zrenjskemu kot logičnemu mišljenju, saj so jedro nekega jezika stavki delovanja in dogodkov, in ne logične sodbe. Tisto, kar danes krni enovitost mitično-zrenjskega značaja jezika, kar jo že vnaprej dela za nemogočo, je vednost o jeziku, je **refleksivni pogled**, ki razkriva principe njegovega delovanja.

Mitično ime postane v logičnem univerzumu pojem. Ta za razliko od imena ni več nič živega in delujočega, čeprav živo in delujoče lahko zastopa in o njem govori, toda tako, da pri tem **ve**, da je le bolj ali manj ustrezen približek tistega, kar v jeziku podvaja, in ne to podvojeno samo. Če ime živi, potem je pojem že mrtev; ta, na logosu temelječa diafora ga naredi za abstraktnega. Pojem je simbol, ki "ne misli samega sebe, temveč nekaj drugega; on je znak, ki svoje nanašanje in pomen najde v nečem drugem in pri tem to drugo zastopa. Znak in simbol napotujeta na nekaj, kar je zunaj besede, in s tem besedi jemljeta njeno izvorno moč; beseda se tu uporablja neizvorno."²⁰ Ali kot se je še bolj pretanjeno izrazil Schelling: "Kajti tisto, kar ni za samo sebe, temveč samo zaradi nečesa drugega, je tisto, kar pomeni." Pojem je tako tista beseda, ki pomeni nekaj

²⁰ Jünger Friedrich Georg, *Mit i jezik*, v: *Mit tradicija savremenost*, Delo - argumenti, Nolit, Beograd, str. 871.

drugega in ne samo sebe; kajti sama na sebi je zgolj prazna forma.²¹ Beseda v obliki pojma (razen pri ideji kot remitiziranem pojmu, ki je svoj lastni namen), tako kot tudi tisto, česar pojem je, postane sredstvo, to pa je najhujši prestop zoper mitično zavest, pri kateri je vsaka entiteta vselej tudi lastno teleološko središče.

Prehod od imena k pojmu je zelo nazoren znotraj grške zgodovine, kjer predvsem za Homerja velja, da povsem v skladu z mitično zavestjo še ne razlikuje med znakom in pomenom. Homer kot pesnik uporablja besedo v izvornem zrenjskem pomenu, ki ne ločuje bistva od pojava. Jünger je v že citirani razpravi pokazal (bolj poglobljeno pa Kurt Rietzler), da sta mit in jezik v Homerjevi misli še vedno eno; in prav ta enotnost, ta naivnost in odsotnost kritične zavesti je tista, ki iz Homerja naredi nepreseženi pesniški ideal. Že s Hesiodom pa je ta enotnost dokončno izgubljena.²² Proces demitizacije zavesti doseže svoj vrhunec pri Parmenidu in Platonu in sicer z razlikovanjem bistva in pojava oz. ideje in pojava. Iz Homerjevega *eidosa* nastane njegova abstraktna abreviatura, *idea*, ki pa ni prazen pojem, temveč zunaj pojava nahajajoče se njegovo bistvo. S tem, ko postane pojav, je reč dokončno oropana lastne subjektivne dignitete; postane golo sredstvo in igrača v rokah njene lastne ideje, za katero se je dolgo, predolgo verjelo, da je nastanjena edinole v globinah človekovega mišljenja. Reč tako ne usmerja več same sebe, temveč je kot predmet usmerjana in vodena od zunaj nje ležčega bistva, od človeka, ki je objektiviral vse, da bi tako edino zase ohranil vlogo subjekta.

Mitična beseda ne ubija rečnosti - tako kot počne to pojem -, na katero se nanaša, kajti mit ni toliko mišljenje v strogem smislu, kolikor je petje, ni toliko razum, kolikor je občutek. Značilnost arhaične mentalitete zato ni v njenem teoretičnem ali praktičnem razumevanju, temveč v njenem splošnem občutenju in predajanju življenju. Racionalnost predpostavlja diaforo, predpostavlja reflektirajočo zavest, medtem ko je emocionalnost kot živa povezujoča energija, kot soobčutenje sveta, ki na ta način postane sosvet, onstran razlik. Emocionalna dimenzija zrenjskega mišljenja naredi mitičnega človeka za neposredni in soustvarjajoči del kozmičnih ciklov, v katerih se nič ne izgubi, v katerih se vse ponovno vrača; del je tukaj celota, je atom v vseobsegajočem organizmu (*pars pro toto*). Glede na svojo vsebino je zato mit bližji umetnosti, glede na svojo formo, kot nezavedni poskus razlage in sistematizacije sveta, pa znanosti. Če smo natančnejši, sta oba, tako umetnost kot znanost, pozna razpadla produkta mitične ustvarjalnosti; vsaka od obeh simbolnih form (če uporabimo Cassirerjevo terminologijo) sodobnega človeka na svojstven način ohranja in naprej razvija zgolj en aspekt celovitosti mitične zavesti. Ker pa je umetniška, tj. vživljajoča, emocionalna, senzibilna, prisluskujoča in v podobah (ne pa v pojmi in kategorijah) ustvarjajoča dimenzija mita v premoči glede na njeno razumno in sistematizirajočo dimenzijo, je umetnost danes pravzaprav edini preostali relikv nekdanjega univerzalnega odnosa do celote bivajočega, je živi dokaz, da ostaja mitično-zrenjska misel neuničljivi človekov sopotnik.

Za prehod k naslednji razsežnosti mitične zavesti bom citiral Cassirerjevo misel in jo kot opeko uporabil za gradnjo neke druge miselne zgradbe. "Znak predstavlja za svet tako rekoč prvo stopnjo in prvi dokaz objektivnosti, kajti z njim se predvsem zaustavlja stalno spreminjanje vsebine zavesti in se določa in poudarja tisto, kar ostaja."²³ S podvojitvijo reči v znaku si mitični človek le-to približa, jo ustavi in jo naredi za nekaj trajnega, nespremenljivega, kar lahko kadarkoli uporabi v svojih obredih.

²¹ Pojem v svoji skrajno idealistični formi - kot ideja - oropa reč celo njenega bistva, tako da je ona vse, reč pa je samo še pojav.

²² Obširneje sem o tem pisal v svojem magistrskem delu z naslovom "Religija in filozofija filozofije", predvsem str. 69-85.

²³ Cassirer, *Die Sprache*, str. 36.

Večni plešci: Paradoks sorites

STEPHEN READ (priređil MATJAŽ POTRČ)

POVZETEK

Paradoks sorites je razložen kot temeljni pristop k razpravi o nejasnosti. Predlagana je analiza soritesa.

ABSTRACT

BALD MEN FOREVER: THE SORITES PARADOX

The sorite Paradox is explained as the basic approach to the discussion of vagueness. Sorites are analysed.

"Kritizirati je treba /novo akademijo/, ker uporablja čez vse mamljiv argument, ki filozofom ni preveč povšeči - metodo, pri kateri v posamičnih korakih kaj dodajamo ali odvezujemo. Omenjeni razred argumentov imenujejo *sorites*, saj zberejo kup z večkratnim dodajanjem posamičnih zrn... Narava nas ni opremila z zmožnostjo spoznanja zadnjih meja - namreč da bi vedeli, kako daleč naj se odpravimo v vsaki posamični zadevi - ko nas ob dodajanju stopenj sprašujejo, ali je ta in ta bogat ali pa reven, če je zelo znan oziroma neznan, mar je predmetov veliko ali malo, so veliki ali majhni, kratki ali dolgi, široki ali ozki. Ni nam jasno, na kateri točki prištevanja ali odštevanja lahko podamo natančni odgovor na ta vprašanja." (Cicero, *Academica*)

Paradoks sorites običajno pripisujejo Aristotelovemu sodobniku Eubulidesu, megarskemu filozofu, ki je odkril tudi najčistejšo obliko paradoksa lažnivec. V vrsto paradoksov sorites sodita paradoksa plešec in kup.

Po malem od resnice k neresnici. V 9.998 korakih pridemo do nesmiselnega sklepa, da je 10.000 malo.

Odštevanje: človek 10.000 lasmi ni plešast. Če zgubi en sam las, ne postane plešast. V 9.999 korakih dokažemo, da človek z enim samim lasom na glavi ni plešast.

En kamenček še ne naredi kupa. Dodatek enega kamenčka temu, kar ni kup, nima kupa za posledico. Zato kupi ne obstajajo.

Sorites: kup. Bodisi (s prištevanjem) 10.000 kamenčkov ne pridemo do kupa, ali (po odštevanju) 1 kamenček je že kup. Metoda tega argumenta je dodajanje korakov, ki jih ne moremo postaviti pod vprašaj. Če je 3 malo, je tudi 4 malo; če je 4 malo, mora biti tudi 5 malo.

"če n je M , potem $n+1$ je M " (prištevanje)

"če n je M , potem $n-1$ je M " (odštevanje)

Argument sam je kup (*sorites*) korakov sklepanj po *modus ponens* (M = malo, V = veliko):

$M(0)$	$V(10.000)$
če $M(0)$ potem $M(1)$	če $V(10.000)$ potem $V(9.999)$
Zato $M(1)$	Zato $V(9.999)$
če $M(1)$ potem $M(2)$	če $V(9.999)$ potem $V(9.998)$
Zato $M(2)$	Zato $V(9.998)$
če...	če...
...	...
... zato $M(10.000)$	... zato $V(0)$.

Začetek pri 0 ali pri 10.000 je naključen. Bistvo je zaporedno stopnjevitno napredovanje po korakih, ki so premajhni, da bi vplivali na uporabnost predikata M ali V : od primera, ko je predikat jasno pravilno uporabljen, do primera, ko predikat jasno ni pravilno uporabljen. Tako pridemo do protislovja. 1m visok človek je majhen; če je 1m visok človek majhen, potem je tudi 1m 1mm visok človek majhen (ali pa 1m eno tisočinko milimetra visok, če je to potrebno). In tako naprej, ko vsakič vzamemo prirastek velikosti, ki ne more privedi do razlike v smislu. Vse do sklepa, da so vsi ljudje majhni, vključno s tistimi, ki so veliki 2m ali pa 3m.

Klasična oblika argumenta sledi kupu uporab *modusa ponensa*. To ni nujno; bistveno potezo je mogoče doseči v enem samem koraku indukcije. Kajti vsaka glavna premisa *modusa ponensa* ima isto obliko: "če n je M , potem tudi $n+1$ je M ". Matematična indukcija nas v eni potezi pripelje od $M(0)$ in "za vsak n , če $M(n)$ potem $M(n+1)$ " k "za vsak n , $M(n)$ " (oziroma od $M(k)$ k "za vsak n večji od k , $M(n)$ "). Dodajanje ali odvzem enega lasu ne pomeni razlike pri plešavosti. Ker je na ta način človek brez lasu na glavi plešast, sledi, da so plešasti vsi ljudje. Dodajanje enega kamenčka nečemu, kar ni kup, ne more ustvariti kupa; zato ker en sam kamenček ni kup, kupov sploh ni.

Izziv argumenta *sorites* je opredelitev mejne točke. Dva sta malo; 10.000 ni malo. Kje pride do mejne točke? Ali obstaja število n , tako da jih je n malo in jih je " $n+1$ " veliko? Mar obstaja število las, pri katerem človek s takšnim številom las na glavi ni plešast, je pa plešast že, če ima en las manj? Ali obstaja število kamenčkov, ki določa mejno točko med tem, kar je kup kamnov, ter med tem, kar to ni? Na eni strani se zdi nesmiselno in nemogoče, da bi pokazali na določeno število, ki določa mejno točko. Na drugi strani pa, če ni razmejitve, po argumentu *sorites* sklepamo, da jih je 10.000 malo (ali da je eden veliko) ter da ljudje brez las niso plešasti.

Nejasnost

Argument *sorites* temelji na tem, da so nekateri naši pojmi nejasni. Cicero pravi, da ne moremo docela določno odgovoriti na vprašanje, kdaj revež postane bogatin, kdaj majhen sprehod postane dolga hoja, kdaj ozka cesta postane široka, kdaj tenkolasec postane plešec. Drugi pojmi so zopet jasni. Sklepanja *sorites* ne moremo uporabiti pri pojmih, kot je "1m 80 cm visok" ali "stric". Ti pojmi nimajo sivih področij uporabe, kot jih imajo "bogat", "plešast".

Nejasnost je različna od dvomnosti in splošnosti (Max Black).

Beseda "klop" je dvoumna (na njej sedimo, živi na leski in prenaša bolezni). Ima dva ali več pomenov. Zato še ni nejasna.

Beseda "stol" zajema mnoge možnosti - naslanjače, zobarske stole, vendar v tem smislu ni nejasna. Pravzaprav je nejasna, pa ne zavoljo splošnosti, ampak zavoljo obstoja mejnih primerov, cele plasti primerov osenčenja, kjer ne vemo, ali je primerno uporabljena. Morda je težko potegniti razmejitve med tem, kar je stol, in med tem, kar to ni. Tu vstopa nejasnost in grozi sorites.

Nejasnost moramo razlikovati še od enega zornega kota izrazov. Kar je veliko za miš, ni veliko za slona. Velika miš je dosti manjša od še najmanjšega slona. Prilastki, kot "velik", "malo", "visok", "dober", "lep", so pripisovalni (atributivni). Malo las na glavi nekega človeka je lahko številčno dosti več od mnogih ljudi na volilnem srečanju. Nekdo, ki lepo pleše, lep plesalec, morda sicer po drugih merilih ni nujno lep. Velik človek je manjši od majhne cestne svetilke. Vse to nima neposredne povezave z nejasnostjo omenjenih izrazov.

Za Fregeja in Russella je bila nejasnost nezaželena. Mislila sta, da vodi v nekoherenco ter da jo moramo zato pregnati iz znanstvenega in logičnega govora. Nekoherenca ima lahko tri oblike:

- Ena izvira iz soritesa in vpelje izraz z nejasno mejo.

- Druga izvira iz Tarskijeve T-sheme. Če zanikamo resničnostno vrednost prilastkom v osenčenem področju, nas bo T-shema privedla v protislovje. Denimo, da želimo reči, kako "Petnajst je malo" ni ne resnično in tudi ne neresnično. Zavoljo T-sheme je "'Petnajst je malo' ni resnično" ekvivalentno z "Petnajst ni malo". In "'Petnajst je malo' ni neresnično" je ekvivalentno z "Petnajst je malo". Tako je "'Petnajst je malo' ni niti resnično in niti neresnično" ekvivalentno z "Petnajst tako je malo kot tudi ni malo". To pa je protislovje.

- Tretjič, če rečemo področju uporab osenčenje, pomeni, da na tem področju lahko uporabimo nejasnost. Napačno je reči, da je 10.000 malo (to je namreč neresnično), in napačno je reči, da je Beethoven malo (ker je to nesmiselno). Ni pa napačno reči, da je petnajst malo. Vendar zavoljo istega razloga lahko prav tako rečemo, da petnajst ni malo. Tako lahko rečemo obenem, da je petnajst malo in da ni malo, kar nas zopet vodi v protislovje.

En odziv na takšne argumente je, da je nejasnost izvir nekoherence in jo zato je moramo odpraviti. Pri tem pa imamo dve trditvi. Prva trditev je, da je jezik, ki vsebuje nejasne izraze, podvržen nekoherenci in nekonsistenci. Drugič pa je tu predpostavka, da se nekoherence lahko znebimo. Zgornji argumenti so v oporo zgolj prvi od teh trditev. Predpostavka je, da lahko nejasne predikate zamenjamo z (enim ali več) natančnimi. To pa zopet predpostavlja, da svet sam ni nejasen ter da je nejasnost nekaterih izrazov naravnega jezika v teh izrazih samih, ne pa v tem, na kar se ti izrazi nanašajo. Trditev je, da ni nejasnih predmetov.

Predpostavimo za hip, da bi nejasni predmeti obstajali. In res predpostavimo, da obstajata dva nejasna predmeta, Everest in Gaurisanker (morda je nedoločeno, kje natančno se gora prične in kje se neha), in pri tem ni določeno ali sta Everest in Gaurisanker identična (kajti nedoločeno je, ali sta njuni osenčenja enaki). Tako ima Everest lastnost, da je nedoločeno Gaurisanker. Gaurisanker pa nima te lastnosti - jasno je, da Gaurisanker je Gaurisanker. Zatorej po načelu nerazločljivosti identičnih Everest ni Gaurisanker (imata različne lastnosti). To je v protislovju s predpostavko, da je njuna identiteta nejasna, kar je bilo zopet posledica predpostavke, da obstajajo takšni nejasni predmeti. Tako -se zdi- nejasni predmeti ne obstajajo.

Zgodnji Wittgenstein je bil glede tega še bolj temeljit. Trdil je, da ne obstajajo nejasni izrazi. "Kar skušamo izraziti, mora biti ostro," je dejal. Ko sta Frege in Russell

obupovala nad nekoherenco naravnega jezika ter sta iskala idealni jezik, je Wittgenstein trdil, da mora naš jezik že biti idealen ne glede na to ali se dozdeva drugače. Vendar pa najbrž zopet ne bo tako. Jezik namreč deluje. Jezik, ki bi bil nekoherenten do te mere, kot sta menila Frege in Russell, pa ne bi mogel delovati. "Čudno bi bilo," je zapisal Wittgenstein, "če bi človeštvo ves ta dolgi čas govorilo, ne da bi spravilo skupaj ene same prave proposicije." Tako ali drugače - bodisi da vpeljemo novo formo, ali pa se sprijaznimo s tem, kar že imamo - mora biti jezik natančen, nejasnosti pa ne moremo sprejeti.

Zatorej predpostavimo, da smo nadomestili "plešast", "kup" itd. z natančnimi izrazi, ali pa smo prepričani, da so slednji kljub dozdevku ostri. To pomeni, da je sorites zaustavljen zaradi ostrega reza med pravilno uporabo določenega predikata ter med njegovo napačno uporabo. Predpostavimo na primer, da je odslej človek plešast, če ima manj kot 5.000 las na glavi. Kup pšenice bo denimo zahteval 350 zrn kot svojo (natančno) najmanjšo vrednost. In 100 bo veliko (denimo ljudi na političnem zborovanju), 99 pa jih ne bo veliko. Pripisovanja plešavosti in vsega podobnega bodo odslej natančna, z dobro opredeljeno resničnostno vrednostjo. Zgubili pa smo nekaj drugega, namreč našo zmožnost, da bi vedeli, ali izraze ustrezno uporabljamo. Običajno se ne zavedamo natančnega števila las na določeni glavi. Prav tako se običajno ne zavedamo, koliko natančno do milimetra je kdo visok. Tukajšnje stališče nadomesti - ali poistoveti - nejasnost z nevednostjo. Zdelo se je, da je bil problem, ker je jezik, ki vsebuje (pravo) nejasnost, nekoherenten. Sedaj pa se moramo vprašati, ali lahko jezik brez nejasnosti sploh uporabimo.

Nismo se še lotili barvnih predikatov, ki so najbolj značilni za sorites. V tem primeru smo soočeni z linearnim nizom barvnih pik, ki se raztezajo z ene strani (denimo z leve) kot docela rdeče, pa do docela zelenih na drugi strani. Če prekrijemo vse pike razen dveh, ki se dotikata, teh dveh pik ne moremo razlikovati. Preveč podobni sta si glede barve in osvetljenosti. (Predpostavimo sedaj, da ju za trenutek ločimo od niza. Predpostavimo tudi, da ne moremo odločiti, katera od teh dveh pik je bližje rdečemu koncu in katera je bližje zelenemu, če opazujemo le njiju). Razmislek o naših izkušnjah z barvami pa nas prepriča, da je to mogoče. Nujno je, da obstaja več pik, katerih vsaka je različna od dveh pik za njo ali pa od pike, ki je deseta za njo, ni pa je mogoče ločiti od njej sosednjih pik. Bistveno je, da si barve ves čas slede, potrebna pa je zadostna razširitev normalnega spektra barv.

Sedaj lahko uporabimo sorites. Koraki nič več ne potekajo po prejšnjem zaporedju - pike nimajo notranjih barv (preveč enostavno si je predstavljati, da so vse barve, celo tiste med rdečo in zeleno, enostavna funkcija valovne dolžine - rdečo lahko ustvarimo z mnogimi kombinacijami valovne dolžine), vendar pa se načelo ohranja. Najbolj leva pika je docela jasno rdeča. Njene sosede od slednje ne moremo ločiti, in kako naj tedaj zanikamo, da je tudi ta rdeča, in tako dalje. Prva pika je rdeča; vsaka pika, ki je ne moremo ločiti od rdeče pike, je prav tako rdeča. Torej je ob velikem številu uporab *modus ponens* ali po indukciji rdeča vsaka izmed pik, ki jo opazujemo. To pa je neresnično. Tiste docela desno so jasno zelene in niso niti najmanj rdeče.

Po nauku o nejasnosti kot nevednosti lahko sorites zaustavimo z obstojem ostrega reza nekje v seriji. Pri določenem paru (nerazložljivih) rdečih pik je leva pika rdeča, desna pa ni. Ta nauk torej zaustavi sorites tako, da zanika glavno premiso (oziroma eno od glavnih premis), namreč, da je pika, ki je ne moremo razločiti od rdeče pike, tudi rdeča. Moramo pa se zamisliti nad temle: Kaj je dejstvo, ki zanj menda ne vemo? Prav gotovo je res - ali pa vsaj, nimamo razloga, da bi dvomili - da obstajajo razlike v tem, kako zaporedne pike odsevajo svetlobo. Predpostavimo, da naredimo instrumente za merjenje te razlike (po vsej verjetnosti ti že obstajajo). Lahko se dogovorimo, da je razlika tako majhna, da je ne more odkriti nihče, ki zaznava, pa naj bodo njegove

zmožnosti razlikovanja še tako pretanjene - niz pik smo nanesli sledeč temu vodilu. Kaj naj počnemo z informacijo, ki smo jo dobili s pomočjo instrumentov? Mar nam lahko pove, kakšne barve so pike - da je ena rdeča, druga pa ne?

Vse nam pravi, da instrumenti tega ne morejo pokazati. To pa zato, ker so besede, kot je "rdeče", opazovalni predikati. Predikat "rdeče" dobi pomen na podlagi tega, da ga uporabimo ali pa ga zanikamo pri predmetih zaznavanja. Temelj naših sodb glede ustreznosti uporabe predikata "rdeče" je v opazovanju. Zanimivo dejstvo je, da je nekaj naših opazovalnih sodb utemeljenih na prepoznavanju značilnosti, ki sicer zanje zavestno ne vemo. Subjekti so lahko subliminalno podvrženi vidnim dražljajem (v znanih primerih sedaj prepovedanega oglaševanja, ali pa pri psiholoških poskusih), ki vplivajo na nadaljnje obnašanje, ne da bi pri takšni zaznavi obvladali zavestno razvidnost ali njeno zanikanje. Lahko si zamislimo, da smo odkrili naslednje. Individui sodijo, da so barvne pike različne glede osvetljenosti, vendar pa pri tem tudi priznajo, da razlike ne morejo videti. To pa po hipotezi tukaj ne more veljati. Zaporedne pike so bile urejene na tak način, da takšnih porazlikovanj ne morejo spodbuditi. Opazovalne predikate lahko pripišemo na temelju opazovanja. Opazovanje pa ne more razlikovati med omenjenimi posamičnimi pikami v nizu. Če je ena pika rdeča in je "rdeče" opazovalni predikat, je pika, ki je ne moremo opazovalno razlikovati, prav tako rdeča.

Seveda se bo zagovornik natančnosti oziroma zamenjave naših nejasnih izrazov z določnimi znanstvenimi izrazi ali pa teoretik, ki trdi, da morajo biti naši izrazi navkljub dozdevku natančni, s tem brez obotavljanja strinjal. Dejal bo: "Tem slabše za (opazovalni pojem) 'rdeče'". Vendar v tem ni lek za sorites. Prvič ne bo več mogoče uporabljati izrazov "zgolj na podlagi gledanja". S seboj bomo morali prenašati metre in druge naprave, da bomo vedeli, kdaj uporabiti "rdeč" ali "visok", na podoben način kot to že počnemo pri "radioaktivem" in "strupen". In četudi bomo požrli to okornost, je bistvena druga točka: sorites se bo zopet pojavil pri razlikah pod ravnijo, kjer razločujejo metri in podobne naprave, ter pod ravnijo naše zmožnosti, da bi te razlike zmerili.

Obstaja dober razlog, da ima naš jezik nejasne izraze. Naše spoznavne zmožnosti, pa če naj jih še tako opremimo z merilnimi pripomočki, ne bodo mogle zajeti neskončno majhnih razločkov. V jezik lahko vpeljemo natančne izraze, denimo "več kot 1 m 85 cm". Lahko spoznamo, da v določenih primerih pa ne vemo, ali je izraz uporabljen pravilno. Glede na to, kaj vse je od tega odvisno, lahko uporabimo bolj ali manj natančne merilne tehnike. Ti izrazi pa počivajo na hrbtu nejasnih izrazov, ki zajemajo pozitivne primere, negativne primere, vmes pa še niz primerov, glede uporabe katerih ne moremo biti gotovi. Ta negotovost pa ni odvisna od nevednosti o dejstvih, ampak od prave nejasnosti izrazov.

Analiza soritesa

Če sprejmemo, da je nejasnost lastna našemu jeziku - ali se potem moramo prepustiti soritesu in nekoherenci? Ali pa je pri argumentih, ki smo si jih ogledali, prišlo do zmote? Gon k natančnosti je bil odvisen od treh argumentov. Eden od teh je sorites, čigar uničujoči sklep smo morda kar prehitro sprejeli. Oglejmo si še ostala dva argumenta, tako da pričnemo z zadnjim, češ da ni nič narobe, če zanikamo tako izraz kot njegovo nasprotje v osenčenju.

Uporabimo razlikovanje: notranja in zunanja negacija. Slednji merita na razlikovanje v dosegu, ki ga tod sicer nimamo. Ne glede na to pa je to razlikovanje, ki ga bolj splošno rabimo v drugih primerih, kjer nimamo opraviti z dosegom. Vzamimo stavek "Vrlina je vendar". Ta stavek ni dobro grajen in ne izraža propozicije. Na en način lahko to povemo kot "Vrlina ni vendar". Seveda na nek način velja, da če je nesmiselno "Vrlina

je vendar", potem je nesmiselno tudi "Vrlina ni vendar". V drugem smislu ima "ni" vlogo "zunanjega" zanikanja, s katerim izrazimo (kot meni Carnap) materialni način govora. "Vrlina ni vendar" v formalnem načinu izrazimo kot "'Vrlina ni vendar' je brez pomena".

Isto velja za - seveda to zadeva nejasnost, ne pa pomenskosti - "Petnajst ni malo". Kot "notranja" negacija "Petnajst ni malo" pomeni, da je petnajst veliko; kot zunanja negacija pomeni, da ni ustrezno reči, kako je petnajst malo. Do napake v prejšnjem argumentu je torej prišlo, ko smo predpostavili ustreznost izraza "petnajst ni malo". Smisel v katerem ni napak reči, da petnajst ni malo, je "zunanji" - "malo" ni ustrezno uporabljeno za petnajst. Smisel, v katerem pa ni napak reči, da je petnajst malo, je "notranji" - "veliko", torej "ne malo" ne velja za petnajst. Tako je sklep, da je petnajst obenem malo in da ni malo dvoumen - malo jih je, ker bi bilo napak reči, da jih je veliko (notranja negacija). In ni jih malo, ker bi bilo napak reči, da jih je malo (zunanja negacija). Če te to zmede, poskusi s formalnim načinom govora. Smisel, v katerem petnajst ni malo, je, da je "Petnajst je malo" v osenčenju. Tako ne moremo sklepati, da je petnajst veliko +- "ni" v "Petnajst ni malo" ni običajno zanikanje, da jih je malo, ampak je materialni način izraza nejasnosti "Petnajst je malo".

To razlikovanje pojasni tudi drugi argument, ki uporablja T-shemo. Pojasni pa še problem, ali je minimalistična teorija resnice združljiva z zanikanjem bivalence, posebej s tem, da bivalence ne enačimo z izključenim tretjim. Mar ne obstaja hiter argument od izključenega tretjega (da je "A ali ne-A" vselej resnično, karkoli naj A že bo) k bivalenci (da je vsaka propozicija resnična ali neresnična, tj. A je resnično ali neresnično, karkoli naj A že bo) ob uporabi T-sheme? Iz "A ali ne-A" s T-shemo izpeljemo "A je resnično ali 'ne-A' je resnično". Prav tako pa izpeljemo "A je resnično ali A je neresnično" z ekvivalenco med "'ne-A' je resnično" in "A je neresnično".

Če A ne izraža propozicije, problema ni. Izključeni tretji se nanaša zgolj na propozicije in tako lahko rečemo, da stavki, ki ne izražajo propozicij, ne izražajo ne resničnih in tudi ne neresničnih propozicij. (Na ta način smo želeli dopustiti pomenskost izrazov s praznimi imeni (da izražajo propozicije) in jim obenem odreči resničnostno vrednost (na vrzel resničnostne vrednosti pristaja med drugimi Kripke)). Tudi tukaj želimo, da pripisi nejasnih izrazov zadevam v osenčenju ne vodijo k propozicijam z jasno resničnostno vrednostjo, pri tem pa sprejmemo, da je bila izražena propozicija. "Petnajst je malo" na primer izraža propozicijo, ki ni ne resnična in tudi ne neresnična. Ko rečemo "'Petnajst je malo' ni resnično" je ekvivalentno s "Petnajst ni malo", je tukaj "ni" zunanja negacija. Ko pa rečemo "'Petnajst je malo' ni neresnično" je ekvivalentno s "Petnajst je malo", smo med seboj stopili notranjo in zunanjo negacijo. Tukaj so zaporedni koraki, z "NE" za zunanjo in z "ne" za notranjo negacijo:

"Petnajst je malo" ni niti resnično in niti neresnično
zato "Petnajst je malo" ni resnično in "Petnajst je malo" ni neresnično
zato petnajst NI malo in "Petnajst ni malo" ni resnično
zato petnajst NI malo in petnajst NI ne malo.

Do protislovja pride samo, če zamešamo "NI ne malo" z "malo". To enostavno pomeni "NE veliko", tj. ni ustrezno reči, da je petnajst veliko. Reči "Petnajst ni malo in tudi ne malo" zgleđa protislovno, dokler ne spregledamo, da izraža dejstvo, kako sodi petnajst v osenčenje. Niti "malo" niti "veliko" ne moremo zares pripisati petnajst. Petnajst NI malo in NI veliko.

Pri hitrem argumentu za bivalenco zatorej odpove naslednje. T-sheme ne moremo več ubesediti kot ekvivalence, vendar pa imata A in "resnično je da A" isto vrednost, ali pa oba vrednosti sploh nimata več. Sicer bomo "ne-A" poistovetili tako z "resnično je,

da ne-A" (tj. "A je neresnično") in "ni resnično, da A" (tj. "A je neresnično ali pa brez resničnostine vrednosti"). To pomeni, da bi dovolili dvoumnost "ne-A" med notranjo in zunanjo negacijo.

Tako niti drugemu in tudi tretjemu argumentu ne uspe pokazati, da vodi sprejem nejasnih terminov v nekonsistenco in nekoherenco. Kako pa je s prvim argumentom, s soritesom? Najprej nekaj postranskega, potem pa bolj bistveno.

Soritesova moč izvira iz glavne premise, na primer, da odvzem enega kamenčka s kupa temu še naprej pusti biti kup oziroma da če nekemu s tankimi lasmi izpulimo las, ta zato še ne bo plešast. Razlaga tega pa ni toliko dopuščanje, da se izraza "kup" in "plešast" ne nanašata na določeno in natančno število kamnov ali las, ampak da je število kamnov oziroma las enostavno neustrezno za njuno uporabo, da se "kup" in "plešast" sploh ne nanašata na število kamnov ali las. Ali je zbirka kamnov kup, ne sodimo na temelju tega, kolikšno je število kamnov (pa četudi približno število), ampak po njihovi umeščenosti. Pomembna je umeščenost kamnov in ne njih število. Seveda obstaja (naključna) povezava med številom kamnov ter med njihovo umeščenostjo. Pri igri mikado se cela skladovnica lahko zruši, ko odvezamo eno paličico. Ko paličice raztresemo po mizi, ni kupa. Ne glede na to pa je paličic lahko še dovolj za gradnjo novega kupa. Kup tvori umeščenost (medsebojno razmerje) paličic, ne pa njihovo število.

Puljenje las je nekaj drugega, a bistvo je enako. Plešča od onega, ki ni plešast, razlikuje celotna razporeditev las na glavi. Nezadostno število las običajno ne dopušča zadostnega pokritja glave in oseba bo plešasta. Nekomu pa bomo pripisali plešavost tudi, če ima 10.000 las, vendar ima sredino glave golo.

To ni bistvena točka, saj ne ogroža soritesa. Nanjo pa moramo misliti, saj nas nenatančna predstavitev soritesa ne bo pripeljala k njegovi rešitvi. Precej skrbni moramo biti, če naj ugotovimo bistveno zmoto v argumentu.

Bolj bistveno je naslednje: Glavna premisa pri soritesu se glasi "Za vsak n , če n je M , potem $n+1$ je M ". Podpira jo trditev, da če bi bilo to neresnično, bi obstajala stroga ločnica, par k in $k+1$, tako da k je M in $k+1$ ni M . Takšna ločnica med majhnim in velikim, med kratkim in visokim itd. pa se tepe z intuicijo. Poznavanje pogojnikov nas lahko opozori, da imamo opraviti z zmoto. Predpostavka je, da so pogojniki resničnostno funkcionalni. Ta sestavina klasične logike pa ne vzdrži kritike in jo danes zavračajo. (Logiki se v glavnem delijo na tradicionaliste ('Grice') ter na radikalce, vse od Stalnakerja pa do onih, ki trdijo, da pogojniki niti ne izražajo propozicij.) Počasni argument v prid resničnosti funkcionalnosti pogojnikov poteka takole. Najprej pokaže protiprimer, da je pogojnik neresničen: če imamo A in $ne-B$, sledi da je "če A potem B " neresnično. Nadalje, če je A neresnično ali pa je B resnično, potem je " A in $ne-B$ " neresnično ter je potemtakem "če A potem B " resnično. (Ta drugi korak lahko počasi izpeljemo iz *Ex Falso Quodlibet*, iz poenostavitve in pogojnosti.) Trditev je, da so pogojniki resničnostno funkcionalni. Ne le da protiprimer zadošča za neresničnost pogojnika, ampak je tudi nujen. Z drugimi besedami, če protiprimer ni (" A in $ne-B$ " je neresnično), potem je pogojnik resničen. To je natančno poteza, ki jo stori sorites (kot smo ga bili opredelili): če je pogojnik ("če n je F , potem $n+1$ je F ") neresničen, potem mora obstajati protiprimer, kjer n je F in $n+1$ ni F . Če dopustimo to potezo v soritesu, potem pristanemo na nujnost protiprimera o neresničnosti pogojnika - v tem primeru pa moramo pogojnike obravnavati resničnostno funkcionalno.

Kako naj bo pogojnik neresničen brez protiprimera? To je klasični izziv, ki vodi k resničnosti funkcionalnosti. Odgovor je, da terja resničnost pogojnika več kot zgolj ugodno porazdelitev resničnosti vrednosti. Zahteva še neke vrste povezavo med antecedensom in konsekvensom. Vkolikor ta povezava umanjka, in četudi dejanske resničnosti vrednosti ne dopuščajo protiprimera, je pogojnik neresničen. To velja tako

denimo za teorije podobnosti in verjetnosti, kot tudi za vse relevančne razlage. Če je A neresnično, vendar je "A in ne-B"-svet bližji od vsakršnega "A in B"-sveta, je pogojnik neresničen (po Stalnakerju), četudi je protiprimer zgolj možen, ne pa dejanski. Zopet, če je verjetnost $p(B/A)$ majhna, četudi je $p(B)$ večje od $p(A)$, je pogojnik neresničen (ali pa neverjeten). Naj A bo "dobiš asa" in naj B bo "dobiš srce". $p(B/A) = 1/4$. Kljub temu pa lahko dobiš srčnega asa.

Ne glede na to pa teorije podobnosti in verjetnosti imajo za posledico ostro ločnico. Razlog je, da enačijo vrednost pogojnika z resničnim antecedensom z vrednostjo njegovega konsekvensa. Če je A resnično, potem po obeh teh teorijah je "če A potem B" resnično če in samo če je resnično B. Sedaj pa: $A(0)$ je resnično. Niz uporab *modus ponens* stori $A(n+1)$ resnično vselej ko sta $A(n)$ in "če $A(n)$ potem $A(n+1)$ " resnična. Vzami najmanjši k , pri katerem je "če $A(k)$ potem $A(k+1)$ " neresnično. ("Majhno" je lahko nejasno; "najmanjše" pa je ostro.) Potem $A(k)$ je resnično in glede na gornje sklepanje mora potemtakem $A(k+1)$ biti neresnično. To pomeni, da imata teoriji podobnosti in verjetnosti za posledico ostro ločnico. Zgolj z zavrnitvijo zamisli, da je "če A potem B" resnično vselej, ko sta A in B oba resnična, se lahko postavimo po robu koraku od neresničnosti pogojnika k obstoju ostre ločnice.

Če to točko sprejmemo, ne sledi, da če ni ostre ločnice, potem je vsak od pogojnikov resničen. Sorites potrebuje zgolj začetno točko (ta običajno ni nič posebnega) ter niz pogojnikov iste vrste. Da bi to pridobil, se naslanja na oklevanje, da bi pogojnik zanikali - kot smo videli, so razlogi lahko različni. Najprej je tu občutljivost na kontekst. Ne moremo namreč zanikati, da če je 10.000 veliko, potem je en manj še zmerom veliko, kajti nasploh je to resnično brez posebnega konteksta. Drugič, številke, kakršne tu pač nastopajo, niso pomembne. Ne moremo zanikati, da če je človek z zgolj 3.000 lasmi na glavi plešast, potem je plešast tudi človek s 3.001 lasom - kajti razporeditev je podobna in en poseben las ni opazen. Velja pa razporeditev in ne število. Tretjič, nimamo najboljšega razloga za zanikanje, da če n kamnov ne tvori kupa, potem ga tudi ne $n+1$, če ne moremo pokazati kupa $n+1$ kamnov, katerega nobena podmnožica ne more tvoriti kupa. Zlasti če (kot poudarja druga točka) je število kamnov zgolj naključno (verjetno naključno tudi glede na velikost in obliko kamnov) v razmerju z njihovo kvaliteto, da gradijo kup. Končno je v prid soritesu uporabljeno še naslednje dvoumje.

Vzamimo serijo barvnih pik, ki se neopazno prelivajo iz rdečega v zeleno. Če preučujemo zgolj en ločen par, ene pike ne moremo ločiti od druge. Ne glede na to pa lahko zagotovo razločimo skrajno levo piko (rdeče) od skrajne desne (zeleno). Od tod sledi, da lahko pike med seboj razločimo. Recimo, da če sta dve posamično vzeti piki nerazločljivi, potem sta nerazločljivi v prvem redu (na kratko povedano, sta kar nerazločljivi). Če obstaja tretja pika, od katere lahko eno razločimo, druge pa ne, potem sta piki nerazločljivi v drugem redu. Tukaj je argument, ki naj pokaže, da so pike naše serije nerazločljive po prvem redu, so pa razločljive po drugem redu. Začnimo z najbolj enostavnim primerom. Sosednje pike so nerazločljive (prvega reda), vendar pa vsako piko lahko razločimo (prvega reda) od pike, ki je (v vsaki smeri) naslednja od sosednje.

Tako sta piki 100 in 101 (gledani ločeno) nerazločljivi, kot sta tudi 101 in 102 itd. Vendar pa sta 100 in 102 (vzeti ločeno, tj. prvega reda) razločljivi, kot sta tudi 101 in 103 itd. Tako je vsak sosednji par razločljiv (drugega reda). Vzemimo na primer par 101 in 102. 101 je nerazločljiva od 100, vendar pa lahko 102 od slednje razločimo. Imamo torej način, da razločimo 101 od 102, in sicer primerjavo s 100. In tako naprej za vsak sosednji par. Sprememba v osenčenosti nad serijami pa je lahko bolj pretanjena. Predpostavimo, ne le da vsake pike ne moremo (prvega reda) razločiti od njenih neposrednih sosedov, ampak tudi od naslednjih pik.

Pike 103 na primer ne moremo porazlikovati od 101, 102, 104 ali 105. Osamljeno pa jo lahko porazlikujemo od 100 in od 106. Potem, 103 lahko razlikujemo (druge vrste) od 102, npr. ob primerjavi s piko 100. Kajti 102 ne moremo porazlikovati od 100, vendar pa *ex hypothesi* 103 od nje lahko porazlikujemo.

Osenčenje je lahko še bolj pretanjeno. Ne glede na to pa obstaja le končno mnogo pik, rdeče in zeleno pa zagotovo lahko porazlikujemo v prvem redu. Tako mora obstajati največja vrednost za dolžino nerazločljivih verig - dve v našem prvem primeru (100 in 101, 101 in 102 itd.), tri v našem drugem primeru (100, 101 in 102; 101, 102 in 103, itd.) - torej verig, katerih členov ne moremo porazlikovati od drugih v verigi, kjer si jih posebej ogledujemo. Naj bo zdaj vrednost dvajset. Tedaj piki 119 in 120 lahko razlikujemo v drugem redu zavoljo dejstva, da 119 ne moremo razločiti v prvem redu od 100, piko 120 pa lahko. In tako dalje za vsako piko.

Če pomislimo na naše izkušnje z razlikovanjem barv, bomo spoznali, da so takšne primerjave s stališča tretje osebe oziroma primerjave drugega reda sestavni del naše zmožnosti glede sodb o barvah. Pa ne samo sodb o barvah. Podobne primerjave izvajamo, da bi razločili med višino različnih ljudi - pravzaprav je tudi uporaba ravnila ravno ta "tretja oseba".

Ne glede na vse bodo porazlikovanja s stališča tretje osebe še pustila neporazlikovane pike. Predpostavimo, da sta piki 118 in 119 natančna dvojnika. V tem primeru ne bo ničesar tretjega, glede na kar bi ju lahko prepoznali kot različni. Priznati moramo torej, da lahko obstajajo različne pike, katerih razlika pa je tako majhna, da jih nobeno preizkušanje nobenega reda ne bo moglo porazlikovati (ločena primerjava; primerjava glede na tretjo osebo, ki je prvega reda razločljiva od ene ne pa od druge; preizkušnja tretje osebe glede na točko, ki je zgolj drugostopenjsko razločljiva od ene, ne pa od druge, itd.). Celó pri vse višjih redih primerjave so lahko nekatere razlike tako majhne, da se izmuznejo našim porazlikovalnim zmožnostim. Tod pa se sorites znova pojavi. Nismo ga še premagali.

Mehka logika

Naša doslejšnja slika je takšna. Med jasnimi pozitivnimi primeri uporabe nekaterih pojmov ter med jasnimi negativnimi primeri ("visok", "rdeč", "malo") obstaja mehko področje, osenčenje mejnih primerov. V mejnih primerih nismo prepričani, ali lahko pojem uporabimo ali ne. To je privedlo do razvoja teorije mehkih množic ter do spremljajoče "mehke logike". Sledenje le-tej pa nas ne bo pripeljalo daleč in bolje storimo, da se nadalje posvetimo nerazločljivosti. Teorija mehkih množic je uspela pri izvedenskih sistemih, ne nudi pa učinkovite rešitve paradoksa sorites.

Povzetek

Oblika soritesa je niz uporab *modus ponens* ali pa indukcije. Vodi nas od jasnih uporab pojma, denimo "otrok", ob nizu komaj razločljivih korakov (kdorkoli je otrok po n udarcih srca, bo otrok tudi še po $n+1$ udarcih srca), do jasnega primera nepravilne uporabe (starci so otroci, vsakdo je otrok).

Kot odgovor na paradoks lahko zanikamo eno premiso ali več, zavrtnemo sam postopek sklepanja, ali pa skušamo sklep vendarle pogoltniti. Vendar pa to zadnje ni mogoče: sklep trivializira vključene pojme in ga moramo zavrniti.

Mehka logika zavrne postopek sklepanja. Trdi, kako sorites kaže na to, da *modus ponens* ni splošno veljaven. Kombinirane premise, katerih vsaka je nekaj manj kot do-cela resnična, so si tako posamično kot skupaj blizu glede stopnje resničnosti (pri konjunkciji moramo vzeti najmanjšo mero sestavljenih stopenj, da bi ustrezno opredelili presek v teoriji mehkih množic). Vendar pa je sklep neresničen. *Modus ponens* omogoča padec resničnosti premis - sicer ne preveč, vendar dovolj, da je vprašljiva njegova veljavnost. Zadostno število redukcij, ob zbiranju kupa uporab *modus ponens*, nas pripelje do neresničnega sklepa, češ da je 10.000 malo ali da je zelena pika rdeča.

Vendar pa je ta odziv na sorites *ad hoc*. Nimamo splošne teorije pogojnika ter njegovega obnašanja pri sklepalnem postopku. Rešitev se nadalje navezuje na dodatne težave v teoriji mehkih množic. Tako tukaj nismo našli pravega razloga za sorites. Druge diagnoze se usmerijo na glavno premiso, na propozicijo oblike "če $A(n)$ potem $A(n+1)$ ", ali v nevarnejši obliki "če a je F in b ne moremo razločiti od a , potem b je F ". Določeni pojmi se zdijo nejasni in jih ni mogoče natančno omejiti. Poleg jasnih pozitivnih in negativnih primerov obstaja osenčenje, območje na robu. Sorites varljivo razširi predikat čez to mejo, ko nas vabi, naj postavimo mejo, naj opredelimo rez zunaj meja našega porazlikovanja.

Frege in Russell sta menila, da to kaže, kako je naš vsakdanji jezik nekoherenten ter ga zato moramo nadomestiti z idealnim jezikom natančnih in ostrih pojmov.

Če so nejasni pojmi zares nekoherentni, je možno zanikati, da naš jezik vsebuje takšne predikate. Morda je sorites posledica nevednosti. Vselej obstaja stroga ločnica, le da ne vemo kje. Določeno število je majhno, njegov neposredni naslednik pa je velik, neko število kamnov še ne tvori kupa, eden več pa ga že (Tim Williamson). Alternativa je uporaba tehnike supervaluacije: nejasne predikate zgradimo, ne kot da imajo mehke meje in nič ločnic, ampak da imajo ločnico pač nekje, vendar ne na prav določenem mestu. Ni natančnega števila, kjer spodrsne glavni premisi soritesa, vendar pa moramo pri vsakršni uporabi pojma pač uporabiti neko število. Logika nejasnosti je potem v uporabi supervaluacije čez vse klasične ekstenzije, pri vsaki od katerih vzamemo poseben, a naključen rez.

To so poskusi popravljanja tam, kjer pravzaprav ni bila dokazana pomanjkljivost.

Pravo vprašanje je, ali lahko podamo koherentno zgodbo o nejasnih in opazovalnih pojmi. Obstaja razlog, zakaj naj bi pojmi, katerih uporaba je odvisna od opazovanja, imeli nejasne meje: opazovanje ne more razločiti neskončno ostre meje. Svoje pojme moramo uporabljati.

Najmočnejši argument za nekoherenco nejasnih pojmov je sorites. Sorites pa v veliki meri dobi svojo dramatsko moč z nezakonitimi sredstvi. Najpomembnejša med temi je trditev, da je glavna premisa, "če $A(n)$ potem $A(n+1)$ " lahko neresnična le, če obstaja ostri rez, torej število k tako, da je " $A(k)$ " resnično in je " $A(k+1)$ " neresnično. To pa je odvisno od tega, ali je pogojnik materialen in resničnostno funkcionalen. Takšne teorije pogojnika pa ne moremo zagovarjati. Naslanja se tudi na retoriko: Koliko las potrebuje človek? Kako lahko med seboj porazlikujemo posebej vzete barvne točke? Koliko jih je malo, če odmislimo kontekst?

Prepoznavanje vsega tega ne pomaga pri dokončni rešitvi soritesa, ampak prej pri pojasnitvi njegove bistvene točke. Vzemimo univerz govora. Naše opazovalne zmožnosti ter naši pojmi v njem lahko razlikujejo med elementi - vendar pa ne neskončno. Ostajajo nam "elementarni razredi", skupine elementov, med katerimi ne moremo ali vsaj za enkrat še ne moremo razlikovati. Ti elementarni razredi zajemajo domeno, tj. vsak element domene sodi k najmanj enemu, lahko pa k več razredom nerazločljivih elementov. Na domeno postavljamo množice pojmov, ki jih zabeležijo paradigme - skupine elementov, ki zanje menimo, da so dokončni primerki, te pa soočamo z negativnimi primeri. Med temi ni kontinua primerkov, ampak neskončno velika skupina, v kateri mnogih ni mogoče razločiti. Kjer pride do meje, bo ta potekala čez elementarno množico, kajti pokrivata se. Dummett govori o urinem kazalcu, ki se nerazločljivo premika v krogu. Čez dve sekundi se zdi njegovo mesto nespremenjeno. Čez štiri sekunde njegovo mesto ne zglada različno od onega čez dve sekundi, je pa zaznavno različno od tistega na začetku. Vendar pa se ta "mesta" prekrivajo (mesto po dveh sekundah tako sodi v elementarni razred, ki ga določa ura, ter tudi v razred, ki ga določa trenutek štirih sekund), in obratno, obe mesti opredeli trenutek dveh sekund. Je to nekoherentno? Morda je paradoksalno, gotovo nas začudi. Sklep tega paradoksa pa lahko prebavimo. Različna mesta ali osenčenja ter drugi pojmi opazovanja, različni razredi razločljivosti, lahko ter tudi morajo zaobjeti identične elemente v domeni. Nerazločljivost ni tranzitivna.

Po Stephen Read: *Thinking About Logic*, Oxford University Press, 1995, 7. poglavje, str. 173-188, 198-202; priredil Matjaž Potrč.

Chaim Perelmana Kraljestvo retorike ali Kako Arsitotel in ostala družčina vstane od mrtvih

JONATAN VINKLER

Namen pričujočega pisanja naj bi bil diskurz o Chaima Perelmana *Kraljestvu retorike*. To delo je pred štirimi leti (1993) kot samostojna knjižna izdaja v prevodu Jelke Kernev-Štrajn izšlo v založbi Znanstvenega in publicističnega središča v Ljubljani.

Najprej se, glede na razpoložljive podatke, ki so neobičajno skopo navedeni na hrbtni strani ovoja, ustavimo ob avtorjevem 'bitju in žitju'. Chaim Perelman je bil profesor za logiko, etiko in metafiziko na univerzi v Bruslju. Mednarodno bralstvo ga pozna predvsem kot teoretika argumentacije oz. nove retorike, pomembna in cenjena pa so tudi njegova dela s področja logike. Šteti ga je moč med vodilne pravne filozofe. Poleg obravnavanega dela pozna slovensko bralstvo še njegov članek *Pojmi in argumetacija* (1989)¹ in morda še v srbski jezik prevedeno *Pravo, moral i filozofija*.² Druga njegova pomembnejša dela pa so še *Traité de l' argumentation* (1970), *Logique juridique* (1976) ter *Le raisonnable et le déraisonnable en droit* (1984).

Preden se lotimo problemske predstavitve in ocene besedila, je nujno opozoriti še na neko zelo neprijetno in v nebo vpijočo pomanjkljivost tega iz francoščine prestavljenega besedila. To je besedilna pravopisna in tipkopsna čistost ter pravilnost. Tukaj srečamo od nepravilne stave ločil, še posebej vejice,³ ki v tem spisu očitno stoji, kjer se je lektorju/ici zdelo grafično najbolj estetsko, pa do rabe nepravilnih sklonskih ter drugih oblik, s kolofona pa tudi ni razvidno, kdo je bil udeležen pri lektorskem početju, če je sploh kdo bil. Da ne bo pomote; tukaj nikakor ne sodimo o ustreznosti pričujočega besedila v razmerju do francoskega izvirnika, ker je na to temo že Prešeren dejal, da "*le čevlje sodi naj Kopitar*". Sicer pa, ali se vam ne zdi, da poštenemu prevodu pritiče boljša slovnična uresničitev, kot pa smo jo doživeli na tem mestu?

Razvidna značilnost Perelmanovega pisanja je precej pogosto sklicevanje na t. i. kanonska retorska dela. Pod tem izrazom tukaj pojmujem predvsem grška in rimska dela o govorništvu. Ob pogostem navajanju (na nekaterih mestih kar precej zajetnih) citatov pa se tudi pri pričujočem besedilu pojavi problem (ne)ustreznosti posrednega prevoda. Če to ubesedimo drugače, večkrat se dogodi, da posredni prevod nekega v slovenski jezik še neprevedenega dela ne ustreza⁴ izvorniku. Ker ne ustreza izvorniku, pa

¹ Chaim Perelman, *Pojmi in argumentacija*, Problemi 1 (1989), 28-41.

² Chaim Perelman, *Pravo, moral i filozofija* (Beograd, Nolit, 1983).

³ Takih primerov je v celotni knjigi kar nekaj, za primer pa naj nam služi zaključek zadnjega poglavja, ki je tam napisan takole: "*Bibliografski izbor, ki opozarja na nekatera dela, [Oh, ljuba vejica, kaj pa ti delaš tukaj?] in študije, objavljene ali ponatisnjene po letu 1950, pričajo [Kdo priča o razširjenosti pojava: objavljena dela, njihova bibliografija ali oboje?] o razširjenosti pojava in o mestu retorike in argumentacije v sodobni kulturi.*" (Perelman, 154). Ker isti navedek uporabljam tudi v opombi št. 5, sem si drznil vanj lektorsko poseči.

⁴ Potrditev zgornje trditve lahko najdemo, če primerjamo prevedek Demostenovega *Prvega olinskega govora* (Perelman, 76), kjer stoji: "*Atenci, nekaj je kar morate imeti pred očmi: danes lahko izbirate med tem in onim; napasti Filipa v njegovi deželi ali pa dopustiti, da Filip napade vašo deželo... Kar pa*

tak prevedek posledično tudi ne more več ustrezati avtorjevi prvotni nameri, glede na katero je bil nek določen citat kot argument sploh umeščen v argumentacijo. Razmisliti je treba o dejstvu, da je Perelman ta ali oni navedek vključil v argumentacijo glede na pomen, ki ga je določeni del besedila imel v neposrednem prevodu, v posrednem pa je drugačna. To pa navsezadnje ne pomeni nič drugega, kot da posredni prevodi pačijo v izvirmiku sicer lahko povsem dosledno in elegantno argumentacijo.

Pričujoče delo je v slovenskem prevodu razdeljeno na tri samostojne celote: integralno besedilo razprave, spremeno študijo, ki jo je napisala dr. Jelica Šumič - Riha, ter bibliografijo del, izdanih ali ponatisnjenih po letu 1950.⁵ Ob zadnjih dveh nam ni izgubljati besed, zato pa pogledjmo, kaj ima Perelman v svojem spisu novega povedati o retoriki.

Kraljestvo retorike obravnava vprašanja t. i. nove ali argumentacijske retorike, pri čemer Perelman že v uvodnih poglavjih vzpostavi distinkcije med 'retoriko starih', klasično retoriko⁶ ter argumentacijsko retoriko. Pod prvo avtor razume vsoto retorskih šol, načinov, pristopov, učenj in del, ki so nastala v grško-rimskem svetu ter ga zaznamujejo skupaj z njegovim političnim in pravnim življenjem. To pomeni, da sodijo tja med drugimi predvsem Demostenova (*govori*), Aristotelova (*Retorika*), Tacitova (*Dialoqus de Oratoribus*), Ciceronova (*De oratore, govori*) ter Kvintiljanova (*De institutione oratoriae*)⁷ dela. Glede na Perelmanovo pričujoče pisanje lahko s klasično poimenujemo retoriko, ki se je predvsem v Franciji⁸ začela razvijati že v 16. stoletju, vrhunec pa dosegla v času klasicizma.⁹ Zadnje, torej argumentacijsko, pa imamo lahko

zadeva razliko med vojskovanjem tam in vojskovanjem doma - o njej kajpada ni potrebno razpravljati." Izvirmik pa vso reč razloži takole: "K temu pa Atenčani nikar ne pozabite, da lahko sedaj izbirate, ali se vam kaže tamkaj bojevati z njim ali dopustiti, da se on [Filip Makedonski] tukaj vojuje z vami [...] Kolikšna pa je razlika med bojevanjem tukaj ali tamkaj - tega, mislim, mi ni treba poudarjati." (Demostenes, *Prvi olintski govor* 25, 27.)

⁵ Le-ta je logični integralni del razprave, na kar v zadnjem, štirinajstem poglavju z naslovom *Kraljestvo retorike* opozarja tudi Perelman sam, saj svojo razpravo zaključí takole: "Bibliografski izbor, ki opozarja na nekatera dela in študije, objavljene ali ponatisnjene po letu 1950, pričá [Popravlí J. V. Glej op. 3.] o razširjenosti pojáva in o mestu retorike in argumentacije v sodobni kulturi." (Perelman, 154.) Mnogo bolj smiselna bi bila takšna razporeditev, pri kateri bibliografije ne bi bili odtrgali od njene orgánične celote - razprave. To bi pomenilo, da bi se imela spremna beseda nahajati ali povsem na začetku ali čisto na koncu, ne pa na sredini, kot je to sedaj.

⁶ Boljši predstavitvi bi najbrž mnogo bolj ustrezala izraza klasična in klasicistična retorika. Prvi izraz namreč v svojem pomenu nosi bit nečesa temeljnega, stalnega, ustaljenega, drugi pa označuje nekaj/nekoga v povezavi s klasicizmom kot smerjo v mišljenju (racionalizem) in umetnosti; ta pa je jasno zamejena s časom in prostorom (Francija, 2/2. 17., 18. stol).

⁷ Razen Ciceronovega spisa *De oratore* so vsa ta dela prevedena v srbski (cirilično besedilo) in/ali hrvaški jezik. O teh prevodih v Sloveniji ni moč najti nikakršnih urejenih zaznamkov ali bibliografije, vsa omenjena dela pa so vpisana v AIK NUK v Ljubljani in so tam tudi dostopna. Ker je večina teh prevodov izšla pri založbah Nolit, Veselin Masleša in Naprijed, je nekaj podatkov o novejših izdajah zgoraj navedenih del moč najti tudi v bibliografijah omenjenih založb.

⁸ Perelman takšne razmere predpostavlja za celotno evropsko govorniško sceno. Ta posplošitev pa je zmotna in je prav daleč od ujemanja s stvarno preverljivimi dejstvi. Ta namreč poučujejo, da razen Francije vsa ostala Evropa kar lepo mirno vztraja pri grško-rimskih retorskih temeljih. Ti se nato preko renesančnega razvijajo v bujno baročno govorništvo, čigar imenitni spomeniki tudi naši književnosti niso tuji (Janez Svetokriški, *Sacrum Promptuarium* [1691-1707]; Rogerij Ljubljanski, *Palmarium empyreum* [1731-1743]; Jernej Basar, *Conciones*, 1734). Neveljavnost Perelmanove trditve pa se pokaže tudi ob dejstvu, da je bilo v Italiji ravno takrat izdanih več reprezentativnih poetik in retorič, ki so nadaljevale aristotelovsko tradicijo. Ena takih je vsekakor Emanuela Tesaura *Il canocchiale aristotelico* (1670). Več glej v razpravi Atilija Rakarja Rogerijev "zapopadik" in konceptizem, Barok (ur. Aleksander Skaza, Ada Vidovič - Muha in Jože Sever, Ljubljana, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1989, Obdobja, 9), 163-173.

⁹ O tozadevnih vprašanjih Perelman razpravlja v drugem poglavju svoje knjige, ki nosi naslov *Logika, dialektika, filozofija in retorika*. Tam ugotavlja, da je zaradi prevrednotenja mesta, ki ga je retorika med

za obuditev, oživitev, rehabilitacijo ter nadaljevanje in dopolnitev retorike starih. K taki sodbi navaja Perelman sam, ko v predgovoru svojega dela pojasnjuje, kako je le-to sploh nastalo. Tam namreč pravi, da ga je k retoriki starih privedlo raziskovanje logike vrednostnih sodb. Pri tem je skupaj s sodelavko povsem nepričakovano odkril, "da specifična logika vrednostnih sodb sploh ne obstaja in da je to, kar sva iskala [C. Perelman in L. Olbrechts - Tyteca, dodal J. V.], že zdavnaj razvila neka zelo stara, zdaj pozabljena in prezirana disciplina - retorika - stara večšina pregovarjanja in prepričevanja".¹⁰ Perelman argumentacijo torej raziskuje kot postopek za oblikovanje vrednostnih sodb. Tako se neglede na univerzalnost argumentacije v interpersonalni komunikaciji izpostavi pomembnost le-te v družbenih zadevah presojevalnega značaja. Tam je vrednostna sodba pomemben, če ne celo odločujoč faktor, ker uravnava postopanja udeležencev. Taka področja nam je iskati predvsem v pravnem ter političnem življenju. V teh primerih je sodno in politično govorništvo v demokratični družbi, osredinjeno na človekovo svobodnost, nujni arbiter za udejanjanje le-te. Razvoj antičnega rimskega govorništva nas uči, da je sodno in politično govorništvo trobilo človekovih osebnih svoboščin ter sredstvo za njihovo udejanjanje. Poučuje nas tudi, da je stopnja osebnih svoboščin sorazmerna z možnostjo njihovega uresničevanja. Stopnja osebnih svoboščin in pravic je bila tedaj odvisna od foruma, senata in drugih republikanskih institucij ter presojevalno-odločevalne vloge govorništva v njih. V senatu je namreč šlo za odločanje na podlagi argumentacije političnih strank¹¹ in to vse dokler ni senat postal zgolj posvetovalno telo, *senatus consulta*, ki ni imel nobene dejanske upravnopolitične in izvedbene moči več. S prehodom rimske republike v principatno obliko cesarstva začneta zaradi ukinjanja republikanskih institucij in govorništva v njih zamirati tako sodno kot politično govorništvo. Posledično se to začne dogajati tudi človekovim osebnim svoboščinam in pravicam, ki so se dotlej z govorniško argumentacijo uveljavljale v teh institucijah. Na ta problem¹² je Publij Kornelij Tacit opozoril že v *Annales*,¹³ ločeno od ostalega in obširno pa o njem razpravlja v *Dialogus de Oratoribus*. To delo so starejši klasični filologi šteli za eno izmed dveh velikih izgubljenih del Marka Fabija Kvintilijana, imenovalo pa naj bi se *Causis corruptae (!) eloquentiae*. No, Tacit resnično razpravlja o *causis corruptae eloquentiae*, ki jih vidi prav v zgoraj omenjenih vzrokih. Razlaga namreč, da "so dolgo mirno obdobje, neprestana narodna apatičnost in zelo trden cesarjev red [Podčrtal J. V.] utišali govorništvo kot tudi vse ostalo".¹⁴ Ko govori o naravi foruma, položi Mesali na jezik naslednje besede: "Kljub vsemu se je govorništvo mnogo bolj negovalo na nekdanjem forumu, kjer ni bil nihče prisiljen svojega govora dovršiti v kratkem času, kjer je vsakdo

duhovnimi znanostmi zavzemala od njenega rojstva v grško-rimskem svetu pa vse do konca 16. stoletja, prišlo ravno v tem stoletju do omejevanja aktivnostnega področja retorike. Ta pojav naj bi nastal zaradi razvoja filozofske misli (Peter Ramus - redefiniranje dialektike), posledica pa naj bi bila izroditev retorike iz večšine, ki je zajemala celotno teorijo argumentacije in diskurza, v obrt olepotičene govornice. Glej tudi op. cit. 15 - 21.

¹⁰ Perelman, 9.

¹¹ Kako je vsa reč potekala in kako naravo je imela, je mogoče prav lepo razvideti iz Plutarh, *Življenje velikih Rimljanov* (prevedel Anton Sovre, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1950), predvsem v Tiberius Sempronius Gracchus 9, 10; Gaius Sempronius Gracchus 5-7.

¹² O tem glej tožbo tudi v Petronius, *Satirikon* (prev. in spremno štud. napisal Primož Simoniti, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1987), I - V, str. 35-37.

¹³ Za republikanca, kar je Tacit vsekakor bil, sta že v začetku *Annales* posebej zgovorni naslednji mesti: "Veritas pluribus modis infracta, primum inscitia rei publicae ut alienae, mox libidine adsentandi aut rursus odio adversus dominatis," (*Annales* I, 1.) in "Tiberii Gaique et Claudii ac Neronis res florentibus ipsis ob metum falsae, postquam occiderant, recentibus odiis compositae sunt." (*Annales* I, 2.)

¹⁴ Publius Cornelius Tacitus, *Dialogus de Oratoribus* 38.

sam določal trajanje svojega govora, kjer ni bilo omejitev glede časa in branilcev."¹⁵

Posledice zgoraj navedenih premis so lahko zelo velikega pomena. Dajejo nam namreč slutiti, da se z razvojem antropocentrične družbe, v kateri ima vsakdo pravico do vsega,¹⁶ in njene materialne ter duhovne kulture, posledično tudi prava, argumentacijskemu govorništvu odpirajo povsem nove možnosti. Kakor v antiki¹⁷ je namen retorike tudi danes "razpravljati o vprašanih, o katerih se posvetujemo ali pri katerih nimamo strogo določenih pravil".¹⁸ Pri tem želi govornik ob nekem vprašanju doseči soglasje svojih poslušalcev s postavljenimi tezo (politični govor) ali jim pomagati pri ustvarjanju vrednostne sodbe o določenem dejanju (sodni govor). Na podlagi argumentacije se poslušalci na koncu lahko odločijo. Argumentacija je danes torej sredstvo za reševanje sporov. Pomembna je, ker lahko ljudje z njeno pomočjo ob ponovnem oživiljanju sodne in politične govorniške zvrsti brez nasilja udeležujejo ter branijo svoje interese. Zgoraj sem omenil, da je sodno in politično govorništvo v vsej svoji razvejanosti eden pomembnih kazalcev človekove osebne svobode, svoboščin in pravic znotraj nekega pravnega sistema. Razvejano politično še zlasti pa pravno govorništvo kaže na stopnjo in obseg potencialnih možnosti za uresničevanje in obrambo slehernikove svobodnosti, ki jo nek pravni sistem (še) dopušča. To pa ne pomeni nič drugega, kot da nudi nek pravni sistem z zelo razvitim pravnim govorništvom velike potencialne možnosti za udeležanje človekovih pravic, ki so temelj nastanka, razvoja pa bržda tudi obstajanja demokratične družbe. Če ta premislek posplošimo, dobimo sklep, da pomeni veliko arbitrov za uresničevanje ter obrambo človekovih pravic in svoboščin (razvejano in vplivno politično ter še zlasti pravno govorništvo) potencialno možnost za nastanek, razvoj in obstajanje demokratične družbe. Najbrž pa velja tudi obratno: malo možnosti za uresničevanje osebne svobode, svoboščin in pravic s pomočjo govorniške argumentacije, malo možnosti za demokracijo. Analogno se je tako v zvezi s stanjem in razvejanostjo slovenskega pravnega govorništva ter dozdevno demokratično naravo slovenskega pravnega sistema moč in nujno vprašati, kakšna je vloga pravne govorniške argumentacije v slovenskem pravnem sistemu in ali slednja res vodi k enakovrednosti obeh strank v sporu in iz tega izhajajoči demokratičnosti spora. Vprašanje čisto logične pa prav nič politične narave.

Čeprav Perelman s 'starimi' - npr. z Aristotelom - tudi polemizira in jih skuša dopolniti, je njegovo razpravo moč brati kot načelno pritrnitev retoriki starih, saj za Aristotela celo sam meni, da je neupravičeno zanemarjen in pozabljen.¹⁹ Pričujočega

¹⁵ Loc. cit.

¹⁶ Thomas Hobbes, *Levijatan ili materija, oblik i vlast države crkvene i gradanske* (Kultura, Beograd, 1961), 112.

¹⁷ Za atensko demokracijo ter republikansko dobo starega Rima so bile značilne tri zvrsti govorništva. To so: a. sodni govor, γένος δικαστικόν, *genus iudiciale*, ki lahko obtožuje (*accusare*) ali pa brani (*defendere*). Ta je lahko javni, λογος δημοσιος, *iudicium publicum*, ali zasebni, λογος ιδιωτικος, *iudicium privatum*; b. svetovalni ali politični govor, συμβουλευτικον, δημογορικον, *genus deliberativum* ali *suasorium*, ki v narodni skupščini spodbuja h koristnemu (*suadere quod utile*) ali svari pred škodljivim in odvrtača od njega (*dissuadere quod inutile*); c. epideiktčni ali svečani govor, επιδεικτικον, πανηγυρικον, *genus demonstrativum* ali *laudativum*. Ta hvali moralno (*laudare quod honestum*) ali graja, kar je slabega (*vituperare quod turpe*).

¹⁸ Aristotel, ΤΕΧΝΗ ΠΡΟΤΟΡΙΚΗΣ 1357a.

¹⁹ "Teorija argumentacije je stroka, ki je hkrati stara in nova. Stara, ker se navezuje na Aristotelovo preiskavo dialektičnega sklepanja iz *Organona*; nova, ker je logike in zgodovinarje logike - po Descartesovi obsodbi sklepanja, ki je zgolj verjetno, in po razmahu formalne, to je, matematične logike - pri Aristotelu zanimala le teorija logičnega sklepanja, ki je po mnenju samega Aristotela nepogrešljivo tako pri razpravljanju o prvih načelih vse znanosti, kakor tudi pri praktičnem sklepanju, ki si prizadeva opravičiti odločitev, izbiro ali pravilo za delovanje." (Chaim Perelman, *Le champ de l'argumentation* (Bruxelles, Presses Universitaires de Bruxelles, 1970), 7.) Ravnotako to pokaže tudi naslednji navedek:

dela tako ne moremo brati kot zavrnitev Aristotelove, pač pa Descartesove misli,²⁰ ki je retoriki starih menda povzročila mnogo škode. Obravnavana razprava tedaj retoriko starih, če naj uporabimo sintagmo Rolanda Barthesa, privzema kot *genus proximum*, argumentacijska retorika pa je bržda razumljena kot njena *differentia specifica*.

Osnovna teza Perelmanove razprave, ki je temelj njegovim ločevanjem med razvojnimi smermi retorike, sestoji iz analize namena govora kot logičnega in namenškega komunikacijskega dejanja. V govoru namreč med govornikom in njegovim poslušalstvom obstajajo določena razmerja ter interakcije. Njegova osnovna ideja temelji na strogi ločitvi med argumentacijo in formalno pravilnim dokazovanjem. To mu omogoči, da v celoti zavrne kartezično pojmovanje resničnosti in s tem prepričljivosti.²¹ Kartezično pojmovanje resničnosti temelji na ideji, da je resnično le to, kar je povsem jasno razvidno in dokazljivo s samo matematično preverljivimi sklepalnimi postopki, ki so se udomačili v formalni logiki. S tem Perelman doseže, da lahko kot neargumentacijsko zavrnemo klasično retoriko - retoriko figur, kot jo sam poimenuje, zato nam o njej tudi tukaj ni več govoriti. Pomembno pa se je vrniti k Perelmanovemu strogemu ločevanju med argumentacijo in formalno pravilnim dokazovanjem. Zanj je argumentacija postopek, s katerim se oblikujeta človekova predstava in sodba o neki reči, človekova sodba o realnosti je namreč odločilna, kadar neka stvar od nas zahteva določeno aktivnost. Namen formalno pravilnega dokazovanja pa je po njegovem izvajalca sklepalnega postopka privedi od premis do sklepa. Prvo početje zadeva naše želje, misli, namene in na koncu dejanja, drugo pa samo izpeljavo iz danih premis, kjer je pravilnost rezultata odvod pravilnosti premis. Rezultat sklepanja je pravilen, v kolikor so pravilne premise, s katerimi se je operiralo, medtem ko je sklepanje ob upoštevanju sklepalnih pravil kot postopek vedno pravilno. Slednje v najširšem smislu zahteva le intelektualno soglasje s pravilnostjo sklepov. Če se izrazimo malce poetično, prvo tedaj vpliva na našo dušo in ravnanje, drugo pa zgolj na razum. Posledica tega pa je, da je formalno pravilno dokazovanje moč izvajati vedno enako, ne oziraje se na morebitno poslušalstvo, medtem ko argumentacija, pri kateri ne bi ugledali ciljnega poslušalstva, preprosto ne more obstajati in tudi ne obstaja. Perelman na to temo ugotavlja, da "*cilj argumentacije ni izpeljevati posledice iz danih premis, ampak spodbuditi ali povečati strinjanje poslušalcev s tezami, ki jim jih govornik ponudi v privolitev, [tako] argumentiranje nikoli ne poteka v praznini. Predpostavlja namreč duhovni stik med govornikom in njegovim poslušalstvom*".²² Njegova osnovna teza se torej glasi: prava retorika se lahko poslužuje edinole argumentacije, ki nagovarja in pregovarja celotnega človeka, se napoteva k njegovi duši in mu z argumenti oblikuje sodbo o nečem ali/ter ga s

¹⁹ "*Predmet nove retorike, ki širi in nadaljuje* [Podčrtal J. V.] *Aristotelovo delo je potemtakem...*" (Perelman, 18.)

²⁰ S precej ostro zavrnitvijo Kartezijskih racionalističnih principov se srečamo v trinajstem in štirinajstem poglavju obravnavanega dela, ki nosita naslov *Zaporedje argumentov v govoru* in *Kraljestvo retorike*. Glej str. 141-154.

²¹ Že Aristotel je ugotovil, da je ločevanje med formalno pravilnim dokazovanjem, ki je namenjeno in v službi argumentiranja, ter dialektičnim argumentiranjem nekako prisilno in neorgansko. Zato v svoji Retoriki razpravlja takole: "*Kot je očitno, se metoda, svojstvena veščini, nanaša na metode prepričevanja, metoda prepričevanja pa je določena vrsta dokazovanja (saj smo nadvse prepričani samo v to, za kar menimo, da je dokazano); je govorniška metoda dokazovanja entimem, ki je, enostavno rečeno, najpomembnejša metoda prepričevanja, in končno: [entimem] je določena vrsta silogizma.*" (Aristotel, ΤΕΧΝΗ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ 1354b.) Tako je najbrž že mogoče soditi, da je tudi formalno pravilno dokazovanje lahko in tudi more biti del veljavne retorske argumentacije - celo njen zelo pomembni, če ne kar najpomembnejši del, kot temu pravi Aristotel. Iz tega pa nadalje sledi, da je izrivanje formalnega dokazovanja kot postopka argumentacije povsem neumestno.

²² Perelman, 237

taistimi argumenti pripravljaja morebiti celo k določenim dejanjem. Tako je namen celotnega Perelmanovega pisanja poudariti razliko med dokazovanjem in argumentacijo, dati prednost slednji, v središče postaviti poslušalca, ki je mera vseh reči, ter ugotoviti, kako ga je moč prepovoriti, ne pa mu samo ugajati.²³

Če torej nagovarja človeka, njegovo dušo, kakšna je potemtakem govornikova obravnava občinstva. "Edini splošni nasvet, ki ga teorija argumentacije lahko ponudi, je, naj se govornik prilagodi svojemu [vsakokratnemu] občinstvu,"²⁴ zatrjuje Perelman ter dodaja, da je "ideja poslušalstva [...] osrednja ideja Aristotelove Retorike".²⁵ Vendar se zdi, da Perelman ključnega elementa, ki ga ima v argumentaciji poslušalstvo,²⁶ ni dovolj krepko izpostavil, ali točneje rečeno, ni dovolj izpostavil ene najpomembnejših lastnih tez. Ta govori, da je poslušalstvo tečaj, okoli katerega se vrta tako govornik kot tudi govor z argumentacijo. Pri tem ne kaže pozabiti, da se primernost in ustreznost, sploh moč argumentacije meri sploh in samo po učinku, ki ga je le-ta imela na poslušalce. Če to tezo prenesemo na pravilnost izbora argumentov, potem to pomeni, da so le-ti pravilno izbrani in močni le v toliko, kolikor so učinkovali. To velja seveda tudi za vsa druga argumentacijska početja, zato lahko posplošimo, da je moč in ustreznost argumentacije določljiva posredno - glede na učinek -, ki ga ima na poslušalstvo. Ta sklep pa je prav epohalnega pomena, saj je pripeljal argumentacijsko retoriko do spoznanja, ki ga je v svoji Retoriki že davno izpostavil Aristotel, ko je poslušalca, pa naj bo to sodnik na sodišču ali kdo drug, preprosto razglasil za sodnika argumentacije, govornika pa za tistega, ki s svojo argumentacijo išče ugodno sodbo, želi prepričati.²⁷

Prav, toda na kakšen način naj takle ubogi govorec pozanje ugodno sodbo svojega poslušalstva? Ali drugače, kako naj z argumentacijo doseže ali poveča soglasje svojega poslušalstva s tezami, ki jim jih je bil ponudil v privolitev?

Za tovrstno rabo nam Perelman ponuja recept - svoj instrumentarij. Za nas razčleni premise argumentacije, pojasni pomen in interpretacijo danosti ter navede različne vrste argumentov. Nato jih tudi opiše, razloži, definira, predstavi, kako se konstruirajo, ter pojasni pogoje rabe, ob tem pa ves čas prav vneto zatrjuje, da je po njegovem pač to tista pot, po kateri naj retor hodi, če naj prepriča svoje poslušalstvo. Pri argumentih nas seznanja s kvazilogičnimi argumenti, z argumenti, utemeljenimi s strukturo realnosti, ter argumentacijo z zgledom, ponazoritvijo in modelom.

No, tega zadnjega - ločevanja navidez enorodnih argumentov na zgled, ponazoritev in model, pa v Aristotela Retoriki, kakor tudi še v marsikateri drugi eminentni

²³ Retorskim postopkom pa tudi govornikom, katerih namen je bil zgolj ugajati, se je odločno uprl že Demosten, ko je v svojem *Tretjem olinskem govoru* spregovoril z naslednjimi besedami: "Ti torej [atenski] strateg, ki so upravljali državo pred Demostenom; več glej v Rajko Bratož, *Grška zgodovina - Kratki pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo* (Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, 1997), 163, 164], ki jim govorniki niso želeli ugajati niti jim niso laskali [Podčrtal J. V.], kot to počno ti današnji z vami, so vladali Grkom petinštirideset let brez ugovora, kralj pa, ki je bil gospodar Makedonije, jim je bil pokoren, kot pristoji, da se barbar podreja Grku..." (Demostenes, *Tretji olinski govor* 24.)

²⁴ Perelman, 26.

²⁵ O. c. 30.

²⁶ Po poslušalstvu se meri in ravna vse ostalo: izbor argumentov, način(i) sklepanja, način argumentacije, zaporedje argumentov, dolžina govora, izbira sloga in jezika etc.

²⁷ Ko je Aristotel kot posebno vrsto poslušalstva obravnaval sodnike, je ugotovil, da "se le-ti ozirajo samo nase in poslušajo samo to, kar jim ugaja, [tako da] oni v bistvi ne sodijo, ampak se prepuščajo strankam na sodišču". (Aristotel, *ΤΕΧΝΗ ΠΡΟΤΟΠΙΚΗΣ* 1354b.) Da poslušalci (radi) poslušajo samo to, kar prija njihovim ušesom, je splošna značilnost vsakršnega poslušalstva in ne samo sodniškega zbora. Aristotelovo trditev lahko zato posplošimo v premiso, da se zaradi zgoraj omenjene lastnosti poslušalstvo prepušča, pa ne strankam na sodišču, ampak argumentom govorniške argumentacije. Tako nam je le udariti na pravo struno, ali drugače, poiskati ustrezne argumente.

retorski knjigi retorike starih, kar nekako ni najti. Pri Aristotelu najdemo opredelitev primera kot nečesa, kar se "nanaša kot delno proti delnemu, podobno proti podobnemu, ko sta oba obstoječa dogodka podrejena isti vrsti dogodkov, pri čemer pa je eden njih bolj poznan".²⁸ Gre torej za dogodek, ob katerem na podlagi analogije in podobnosti sklepamo o drugem, manj znanem dogodku. Načinov predstavitve primera je lahko več. Aristotel navaja zgled, zgodovinski zgled in basen ali zgodbo,²⁹ dokaz iz primera pa se po njem imenuje paradigma (παράδειγμα).³⁰ Paradigma je vrsta retorske indukcije, ki v sebi na podlagi analogije nosi miselni postopek: tako kot > je ali konkretno > posplošeno.³¹ Perelman je v tem malce nedosleden, ko termin zgled še vedno rabi v starem aristotelovskem pomenu, o modelu ne zveemo nič konkretnega, le ponazoritev je vpeljana pravilno, v razmerju do že postavljenega pravila, kjer "služi predvsem za to, da ponazarja pravilo, se pravi, da ga priključuje v zavest".³²

Ob koncu se ustavimo še ob Perelmanovih argumentih na podlagi razdružitve (*l'argument par division*). Pri tem gre za argumentativni postopek, ki v retoriki starih skorajda ni omenjen, ker najbrž še ni pritegnil, ali vsaj ne dovolj, pozornosti. Uporablja se predvsem pri analizi filozofskega in sistematičnega mišljenja. Pri tovrstnem načinu sklepanja neko celoto razgradimo na *N* manjših delov, nato pa o celoti sodimo preko sodb o njenih delih. Sklep o celoti izpeljemo šele, ko smo že sklepali o vseh delih, na katere je le-ta razdeljena. Ta postopek sklepanja je lahko precej uporaben v anglo-ameriškem pravnem sistemu, kjer ga branilci lahko uporabijo, da bi razvrednotili težo tožilčeve obtožnice. Le-to razcepijo na dele, ki jih nato poskušajo razvrednotiti, in če jim to uspe, zaključijo, da obtožnica ne drži, ker ne držijo njeni sestavni deli, in tako seveda ne more vplivati na sodbo.³³ Sklepamo torej, da če ne veljajo deli, potem tudi celota ne more obstati. To pomeni, da soglasje glede delnega prenesemo na celoto, posplošimo. Perelman tako sklepalno logiko opredeljuje kot "postopek, s katerim skušamo neko površino razdeliti na posamezne dele: česar ni mogoče najti v nobenem

28 Aristotel, ΤΕΧΝΗ ΠΡΟΤΟΙΚΗΣ 1357b.

29 Glej Aristotel, o. c. 1393b.

30 Glej Aristotel, o. c. 1356b.

31 Imenitni primeri uporabe paradigmatske argumentacije (argumentacije iz primera ali ekzempla) tudi slovenskemu slovstvu niso tuji. Največ jih najdemo v pridigah Janeza Svetokriškega, kjer sta zlasti zanimivi *Na noviga lejta dan* in *Na osmo nedelo po S. trojici*.

32 Perelman, 107.

33 Kronski primer v literaturi zapisane uporabe argumenta na podlagi razdružitve najdemo v Fjodorja Mihajloviča Dostojevskega romanu *Bratje Karamazovi*. Tam branilec Fetjukovič pred obtožnico tožilca Ipolita Kiriloviča po uboju Fjodorja Karamazova zaradi le-tega brani njegovega sina Dimitrija. Dostojevski zapiše, da bi Fetjukovičev "govor lahko razdelili na dve polovici: prva polovica je bila kritika, včasih kar zlobno in porogljivo spodbijanje obtožbe," sam Fetjukovič pa skozi Dostojevskega pero argumentira takole: "Že samo po prvih časniških poročilih se mi je posvetilo nekaj, kar me je nenavadno presunilo v prid obtožencu. Skratka, najprej je zbudilo moje zanimanje neko pravniško dejstvo, ki se sicer često ponavlja v sodni praksi, a vendar, se mi zdi, nikoli ne tako popolno in s takimi značilnimi posebnostmi kakor v tej zadevi. To dejstvo bi moral formulirati šele na koncu svojega govora, ko bom sklenil svojo besedo, vendar hočem povedati misel že ob začetku, kajti moja slabost je, da se lotevam predmeta naravnost, ne da bi si prihranil učinke in varčeval z vtisom. To utegne biti z moje strani slabo računanje, a zato vsaj odkritosrčno. Moja misel in formula je tale: dušiča celota dejstev je zoper obtoženco, obenem pa nimamo niti enega dejstva, ki bi vzdržalo kritiko, če si ga ogledamo posamezno in zase! [Podčrtal J. V.] Ko sem po govoricah in časnikih zasledoval stvar, sem se vse bolj in bolj utrjeval v svoji misli, in mahoma sem dobil od obtoženčevih sorodnikov vabilo, naj ga zagovarjam. Takoj sem prihitel sem in tu sem se dokončno prepričal. In vidite, da razbijem to strašno celoto dejstev ter pokažem nedokazanost in fantastičnost vsakega obremenilnega dejstva posebej [Podčrtal J. V.], sem tudi prevzel v tej stvari nalogo zagovornika." (F. M. Dostojevski, Branilec govora - Palica z dvema koncema, *Bratje Karamazovi* [Братъя Карамзовы], 4 (prev. Vladimir Levstik, ur. Anton Ocvirk, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1989), 280, 281.)

[ali vsaj v večini] *od posameznih delov, ne homo odkrili niti v tako razdeljenem [in na koncu zopet združenem] prostoru*".³⁴

Kako pa argumentira Perelman sam? Uporablja modificirani *argumentum ad verecundiam* - argument avtoritete, ki pa ga uspešno križa še z argumentacijo z zgle-dom. Argumentira torej tako, da nas, sklicujoč se na v govorniškem svetu že etabrirane mislece in dela, pač želi pregovoriti, češ, če so ti tako trdili,³⁵ potem bo nekaj tega zagotovo že moralo držati. Temu pridruži še vso živopisnost zgodovinskih primerov, ki večkrat lahko močno slepijo in begajo ne dovolj poučenega bralca.

Če povzamemo *ab ovo usque ad mala*, ugotovimo, da imamo glede na dosedanja razmišljanja o tozadevni tvarini pred sabo sveže in idejno provokativno delo. Le-to ne more biti in tudi ni retorski priročnik, iz katerega bi se lahko o bleščeči elokuciji poučili, je pa razprava, ki argumentacijsko retoriko umešča v prostor med druge duhovne znanosti. Perelman namreč s tem delom zameji področje delovanja argumentacijske retorike glede na filozofijo, formalno logiko, dialektiko in metafiziko. Sám besedilo je večkrat premočno obremenjeno z odvečnimi diskurzivnimi zastranitvami. Te so si z nitjo argumentacije lahko večkrat v tako zelo oddaljenem sorodstvu, da bi jih bilo najbrž bolje izpustiti, ustvarjajo namreč prevelik informacijski šum v razmerju do nove informacije, ki jo prinašajo. Slednje velja zlasti za obširna razlaganja filozofskih temeljev, ki jih Perelman potem argumentacijsko vsekakor zelo suvereno vodi do določenih zaključkov na temo argumentacije. Zaradi takih zastranitev je razpravo včasih moč brati celo kot traktat zavrnitve kakšne filozofske teze, npr. Descartove, ne pa kot razpravo, ki naj čimbolj natančno predstavi novo retoriko in njene premise. Kljub majhnim neugodnostim pa je pričujoče delo razprava, ki je napisana z veliko miselno močjo, blestečo argumentativno logiko - kar predstavlja, predstavlja logično - ter precejšnjo mero znanstvene poštenosti. Slednja je navzven še zlasti razvidna iz narave argumentiranja in tehnike navajanja. Delo je tudi tam, kjer gre za nove, še nepreverjene reči, ali kot pravi Horac, *adhuc sub iudice lis est*, odprto za nadaljnjo razpravo. Pričujoč prevod je slovenski govorniški misli še posebej dobrodošel, saj le-ta zadnjih nekaj let med izidom Frana Vatovca³⁶ *Javnega govorništva* in deli Borisa Grabnarja v slovenskem jeziku ni premogla pomembnejšega dela o kate-remkoli delu govorniške spretnosti razen prevoda Rolanda Barthesa *Retorike starih*. Zato sodim, da ta prevod označuje oživljanje veččine, ki zadnjih nekaj desetletij pri nas ni bila posebno v časti, dandanes pa jo kanijo njeni prevneti 'lažni preroki' zaradi 'gotovega denarja' s svojim mazaštvom zopet degradirati v ugajalno glumaštvo. To delo nam bo tudi pomagalo (kolikor je pač vsakomur dano) jasno ločevati med resničnim oživljanjem te žlahtne, starodavne 'tehne' ter govorunsko jezičniškim mazaštvom, ki ga dandanes na tečajih 'retorike' in po različnih novoizdanih priročnikih 'praktične retorike' uprizarja največkrat le srednješolski polpismeni slehernik, meneč, da odpirati usta pomeni že kar prav po demostensko obvladati retoriko.

Ker je ta knjiga, kljub temu da je nekakšen programski spis argumentacijske retorike, *opera aperta*, jo priporočam v branje. Pa ne samo to, celo v študij jo priporočam, in to vsem tistim, katerim retorika starih ni "*največja zmota grško-rimskega sveta*" in bi radi, da misel Aristotela in ostale družčine slavni zopet v sodobni preobleki vstane od

³⁴ Perelman, 59, glej tudi str. 125-133.

³⁵ Tak argument lahko obstaja in učinkuje le ob dejstvu, da je ciljno poslušalstvo nekoga (osebo) ali nekaj (izjavo, aksiom, danost) sprejelo in priznalo za nesporno avtoriteto. Obstoj argumenta avtoritete je potemtakem možen ob izkjučitvi dvoma v avtoriteto.

³⁶ Fran Vatovec, *Retorika ali javno govorništvo in javno nastopanje* (Maribor, Obzorja, 1968).

Fran Vatovec, *Retorika - govorništvo* (Ljubljana, Pravna fakulteta, 1972).

Fran Vatovec, *Javno govorništvo* (Trst, Založništvo tržaškega tiska, 1984).

mrtvih. Tako lahko umetnost izbrane besede znova postane "zmožnost braniti se z govorom, čigar uporaba je človeški naravi bolj domača kot pa uporaba telesa [beri uporaba nasilja]",³⁷ kot temu pravi Aristotel.

VIRI IN LITERATURA

- Chaim Perelman: *Kraljestvo retorike*. Prev. Jelka Kernev - Štrajn. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1993.
- Aristoteles: *ΤΕΧΝΗΣ ΠΡΟΤΟΙΚΗΣ*. Los Angeles: 1993.
- Demostenes: *Demostenis orationes Olynthiacae & in Philipum orationes quatuor, cum Labanii argumentis* (Vzp. lat. in gr. tekst). Parisiis: Delalain, 1811.
- F. M. Dostojevski: *Bratje Karamazovi* [Братья Карамзовы]. 1-4. Prev. Vladimir Levstik. Ur. Anton Ocvirk. Spremnio štud. napisal Dušan Pirjevec. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1989.
- Petronius: *Satirikon*. Ur. Anton Ocvirk. Prev. in spremljivo štud. napisal Primož Simoniti. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987.
- Publius Cornelius Tacitus: *Dialogus de Oratoribus: Cornelii Taciti Opera quae supersunt*. II. Lipsiae: Freytag, 1890. 264-300.
- Publius Cornelius Tacitus: *Annales: Cornelii Taciti Opera quae extant*. Parisiis, 1599.

³⁷ Aristotel, *ΤΕΧΝΗΣ ΠΡΟΤΟΙΚΗΣ*, 1355b.

UDK 159.922.7:392.3

ZLATKA ČUGMAS
POVEZANOST MED KVALITETO OTROKOVE NA VEZANOSTI NA
MATER IN OTROKOVIM ODNOSOM DO VRSTNIKOV, IGRE IN
UČENJA

V raziskavi, ki jo predstavljam v tem prispevku, sem želela ugotoviti, koliko je kvaliteta otrokove navezanosti na mater povezana z nekaterimi bistvenimi pokazatelji otrokove pripravljenosti za vstop v šolo, kot so odnos do vrstnikov, dela oz. učenja in način igranja. Predstavljam raziskave drugih avtorjev, ki so odkrili pomembno zvezo med otrokovim razvojem občutka varnosti v odnosih z materjo in otrokovim socialnim ter spoznavnim razvojem. Sledi predstavitev raziskave, ki sem jo izvedla z maticami 100 otrok, ki so obiskovali program priprave za vstop v šolo oz. prvi razred osnovne šole. Kvaliteto otrokove navezanosti na mater sem ugotovljala z dvema ocenjevalnima lestvicama, ki sta zajemali otrokovo obnašanje do matere v stresnih situacijah. Rezultati raziskave so potrdili pričakovanja, saj sem ob uporabi drugačne metodologije od že uveljavljene odkrila številne pomembne zveze med obravnavanimi spremenljivkami.

UDK 796.1-053.4

MAJA ZUPANČIČ, SAŠA CECIĆ ERPIČ
MALČKOVA SAMOSTOJNA IGRA Z IGRAČAMI: MEDKULTURNA
PRIMERJAVA

V prispevku prikazujeva del raziskave o malčkovi igralni dejavnosti s predmeti. Raziskavo sva opravili na 20 slovenskih in 23 hrvaških malčkih, starih 18 in 24 mesecev. Vsakega malčka sva posneli pri samostojni igri z igračami na njegovem domu. Z vsako izmed štirih standardnih igrac se je igral po tri minute. Posnetke smo ocenile štiri opazovalke znotraj 30-sekundnega časovnega intervala. Pri tem smo malčkovo igralno obnašanje ocenjevale s spremenljivkami, ki zajemajo čustveni, socialni in predmetno-dejavnostni vidik igre. Strukturno raven igralnih dejanj in njihovo vsebino sva glede na posamezno enoto igre določali dve ocenjevalki. V okviru enot simbolične igre sva analizirali naslednja simbolična sredstva reprezentacije: simbolični predmet zamenjave, simbolično motorično dejavnost, mentalni reprezentant in govor. Slovenski in hrvaški malčki se med seboj niso razlikovali glede strukture in vsebine igralnih dejanj. Med njimi pa sva poudrili razlike v načinu igralnega obnašanja. Te razlike najbolje opisuje prva diskriminantna funkcija - aktivnost nasproti pasivnosti. Povezavo med igralno dejavnostjo in kvaliteto igranja, s katero se malček igra, pa najbolje opisuje druga diskriminantna funkcija - kompleksna nasproti enostavni igri.

UDK 371.26.01

ZORA RUTAR ILC
PREVERJANJE ZNANJA: VEDNOST ALI OBLAST?

Če prelomimo z običajnim pojmovanjem šolskih praks kot nevtralnih in razsvetljujočih in razmislek o preverjanju znanja zastavimo ob osvetljevanju pogojev, v katere se umeščajo konkretne prakse, in učinkov, ki jih prouzročajo, se preverjanje znanja izkaže vsaj nekoliko kot edukacijska dejavnost tudi kot ideološka praksa. Postavljanje preverjanja je potencialnem specifičen način artikuliranja politično-edukacijskih interesov. Poteka kot hegemonistični boj različnih edukacijskih filozofij. Vsako od teh je moč tematizirati na ozadju funkcij, ki jim rabi, in v luči specifičnih učinkov, ki jih utegne sprožati.

Hipotetično bi izhodi utegnili predstavljati avtorefleksivnost samih šolskih praks, tematiziranje njihovih epistemoloških predpostavk. V praksi pa je domer tako pojmovanje "epistemologizacije" šolanja in preverjanja znanja omejen do mere, do kakršne šolanje obranja svojo gospodstveno funkcijo.

UDK 159.925.8:572.9

ASAJA NINA KOVAČEV
RASNA DOLOČILA GOVORICE TELESA

V začetku 20. stoletja so se močno uveljavile različne rase in konstitucionalne teorije osebnosti in govornice telesa. Najbolj popularne so bile v Nemčiji, kjer se je razisem najbolj razširili. Njihovi avtorji so poudarjali rasno pogojenost psihičnih in fizičnih potez, ki naj bi jo bilo mogoče prepoznati s proučevanjem fiziognomskih in konstitucionalnih značilnosti prapadnikov različnih ras ter z opazovanjem njihovega ekspresivnega vedenja. Pojavilo se je veliko rasnih klasifikacij in njihovih natančnih opisov. Toda nobena od njih ni temeljila na resnih empiričnih dokazih, ampak so se njihovi avtorji sklicevali predvsem na lastno intuicijo in se poskušali predstaviti kot poglubljeni poznavalci rasnih razlik. Tako so se tudi zaščitili pred kakršno koli kritiko lastnih pojmovanj, saj so kritikom vedno očitali nenadarnost in pomanjkanje informativnih sposobnosti. Njihove teorije lahko pojmujemo kot izraz njihove obremenjenosti z rasnimi predsodki. Poleg tega so skrajno spekulativne in preplavljene s konceptualnimi fikcijami.

UDC 371.26.01
ZORA RUTAR ILC
KNOWLEDGE ASSESSMENT: KNOWLEDGE OR POWER?

If we give up the usual thinking about school practices as neutral and illuminating and if the thought about the knowledge assessment is pledged as an illumination of the condition of the concrete practices and of the effects they produce, the knowledge assessment proves itself as much an educating practice as an ideological one. Carrying out the knowledge assessment is than a specific way of articulation of political-educating interests. It runs out as an hegemonic fight of different philosophers of education. Each of them can be thematised on the background of the functions it serves and the effects it causes.

Hypothetically the autoreflexivity of the school practices, the thematising of their epistemological presuppositions can be a kind of outline. But in the real practice the range of the so called "epistemologisation" of the schooling and the knowledge assessment is limited to the measure to which the schooling keeps its master function.

UDC 159.925.8:572.9
ASIA MINA KOVAČEV
RACIAL DETERMINANTS OF BODY LANGUAGE

At the beginning of the 20th century there were established several racial and constitutional theories of personality and body language. They were most popular in Germany, where racism was most widely spread. Their authors stressed the racial determinateness of psychic and physical traits, that was supposed to be recognizable by the studying of the physiognomic and constitutional characteristics of the members of different races, and by the observation of their expressive behaviour. There appeared a lot of racial classifications and their precise descriptions. Still, none of them was based on serious empirical proofs. Their authors referred to their own intuition and tried to protect themselves from any criticism of their conceptions by reproaching the critics lack of talent and intuitive abilities. Their theories could be considered the expression of their having been burdened with racial prejudices. Besides, they are extremely speculative and full of conceptual fictions.

UDC 159.922.7:392.3
ZLATKA ČUĞMAS
LINKS BETWEEN CHILD'S ATTACHMENT TO THE MOTHER AND
CHILD'S ATTITUDE TO PEERS, PLAY AND LEARNING

The author's intention in the research presented in this paper was to determine the extent of the link between a child's attachment to the mother and certain fundamental indicators of a child's readiness to enter school, such as attitude towards peers, work or learning and manner of play. Research by other authors is presented which discovered a significant link between a child's development of a sense of security in relations with the mother and the child's social and cognitive development. This is followed by a presentation of research conducted with the mothers of 100 children attending a school entry programme or the first year at primary school. The quality of the child's attachment to the mother was determined using two estimation scales which covered the child's behaviour towards the mother in stressful situations. The results of the research confirmed the author's expectations, as the use of other methodologies on research implemented before revealed a number of important links between the variables discussed.

UDC 796.1.053.4
MAJA ŽUPANČIĆ, SAŠA ČEČIĆ ERPIČ
INFANTS INDEPENDENT PLAY WITH TOYS: CROSS-CULTURAL
COMPARISON

The contribution presents a part of research on infants' playing activity. It was conducted on 20 Slovenian and 23 Croatian infants aged 18 and 24 months. Each infant was videotaped at home when playing alone for three minutes with each of four of the standard toys. The recorded material was coded within a 30 second time period. The coding system consisted of variables describing emotional, social and object-activity aspects of infants' behavior. The structural level of playing actions and their content were determined in each interval of a play unit. Within the symbolic play units the following symbolic means of the infants' representations were analyzed: the symbolic object of substitution, symbolic motor activity, mental representative and speech. No structural and contentual differences in regard to the playing actions were found between the infants of the two cultures. Significant cross-cultural differences were confirmed regarding to the infants' behavior while playing. They are best described by the first discriminant function - activity vs. passivity. The relation between the playing activity and the quality of a playing object is best described by the second discriminant function - complex vs. simple play.

UDK 159.925.6

EMIL BEVEDIK

OSEBNOSTNI VIDIKI PISAVE - ODNOS MED OSEBNOSTNIMI
POTEZAMI IN OBJEKTIVNO DOLOČLJIVIMI ZNAČILNOSTMI
ROKOPISA

Kaj nam lahko povedo značilnosti rokopisa? So izraz osebnostnih lastnosti? Bi lahko grafološko ocenjevanje uporabili kot psihodiagnostični instrument? Odgovori na takšna vprašanja niso enostavni. Pisava je poleg psihološkega tudi kulturni, zgodovinski, nevrološki ali čisto simboli fenomen. Pri validaciji se srečujemo s številnimi metodološkimi problemi, saj takšna projekcijska, multidimenzionalna in ekspresivna tehnika ne ustreza klasičnim statističnim postopkom. Po drugi strani pa objektivni grafološki znaki bolj odražajo spolne razlike, kot pa so povezani z merjenimi osebnostnimi lastnostmi (na podlagi Freiburskega osebnostnega vprašalnika). Je to v nasprotju z grafološkimi predpostavkami?

UDK 612.82:159.954

NORBERT JAUSOVEC

NADARJENI MOŽGANI

Prispevek podaja pregled ugotovitev, ki skušajo razjasniti odnos med delovanjem korteksa in ustvarjalnostjo, inteligentnostjo in nadarjenostjo. Opisana je struktura neokorteksa in tehnike za njegovo preučevanje. Nevralna struktura neokorteksa je opisana s posebnim poudarkom na kolumnne in kortikotikalne povezave. Podana je tudi razdelitev neokorteksa na sulke, gise in razdelitev na obe hemisferi. Opisane so metode za preučevanje delovanja neokorteksa, kot so EEG, PET in MRI. Prikazane so klasične ugotovitve o odnosu med hemisferičnostjo in ustvarjalnostjo, prav tako pa tudi novejšje ugotovitve o povezanosti desnohemisfernega razvoja z visoko nadarjenostjo. Nadalje so podane novejšje in potekajoče raziskave, ki nakazujejo, da nadarjeni v procesu reševanja problemov v manjši meri aktivirajo svoje možgane kot povprečni posamezniki. Vse ugotovitve so predstavljene v luči različnih sposobnostnih teorij.

UDK 373.3.035

BOGOMIR NOVAK

EDUKACIJA, ETIKA IN VREDNOTE MLADIH

V tem prispevku primerja avtor prejšnji šolski predmet DMV s sedanjim predmetom etika in družba. Zaradi spreminjanja položaja mladine v družbi in njenih ambivalentnih, navidez neuporniških vrednotnih usmeritvah ter naraščajoče kompleksnosti družbe imajo učitelji etike drugačne naloge in cilje kot so jih imeli učitelji DMV.

Pouk etike in družbe delno zadovoljuje potrebe učencev po učnih vsebinah, izbranih temah, opredeljenih vrednotah in komunikacijskih kompetencah učiteljev in učencev, delno pa bi se ga dalo še izboljšati glede na pripravljeno učiteljev za nadaljnjo usposabljanje in na sodelovanje z drugimi strokovnjaki pri doseganju dopolnilnih ciljev primarne preventivne, socialne interakcije itd.

Integrativni model edukacije etike dopušča razne razvojne možnosti.

UDK 374.73(497.12-11)1848/1914*

MONIKA GOVEKAR-OKOLJS

RAZVOJ IN POMEN PROSVETNO-IZOBRAŽEVALNEGA DELA NA
PRIMORSKEM V LETIH 1848-1914

V prispevku je opredeljen kronološki pregled prosvetno-izobraževalnega dela družtev na Goriškem in v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne. Gre za prikaz nastanka različnih vrst družtev, njihovo delovanje in širjenje. Številitost in pestrost delovanja družtev na omenjenem ozemlju pa nam kaže, da je imelo prav društveno življenje Slovencev v takratnem času poseben pomen za razvoj neformalnega izobraževanja odraslih. Ljudje so prek družtev postali prisiljeni, brali so slovenske knjige ter s tem ohranjali slovensko besedo. To je omogočalo razvoj slovenske nacionalne zavesti in identitete, slovenska beseda se je širila po manjših krajih in vaseh. Poleg tega pa so društva, v katerih so se ljudje prostovoljno vključevali, dajala možnost medsebojnega učenja, prenašanja znanj, izkušenj, vrednot, kar je omogočalo osebnostni razvoj članov družtev. Naučili so se samostojnega učenja, načrtovanja, odločnosti, medsebojnega sodelovanja itd. Na tej osnovi so se gradili tudi smotri dela in nadaljnega razvoja posameznega društva. Vse to kaže, da so ljudje sami postavljali temelje ustanovam, ki so jim omogočile, da so se kulturno in gospodarsko dvigovali, s čimer so sami vplivali na razvoj kraja oziroma lokalne skupnosti.

UDC 373.3.035
BOGOMIR NOVAK
EDUCATION, ETHIC AND VALUES OF YOUTHS

Author in his paper compare former 'DMV' with recent school subject ethic and society. The teachers of ethic and society have more difficult task and aims for teaching this subject than the teachers of former 'DMV' because of changing, ambivalent and similar non-conformist values of youths and growth of society's complexity.

The teaching of ethic and society partially correspond the needs of pupils for choiced themes, defined values and communicative competences of teachers and students. However it can improve subject, methods and form of teaching of ethic and society. The teachers are awaked needs for their permanent education and for cooperation with the other experts by reach added aims of primary preventive, social actions etc. An integrative model of ethic's education promosse different developmental possibilities.

UDC 374.73:497.12.111*1848/1914*
MONIKA GOVEKAR-OKOLIS
DEVELOPMENT AND SIGNIFICANCE OF CULTURAL AND
EDUCATIONAL WORK IN PRIMORSKA, 1848 TO 1914

This contribution gives a chronological review of the cultural and educational work of societies in Goriska and Trieste between 1848 and the start of the First World War. It reviews the origins of various types of societies, and their activities and expansion. The numbers and diversity of such societies and their activities in such a restricted area indicates that Slovenes' society life at that time had a particular significance to the development of informal education for adults. Through such societies people became literate, read Slovene books and thus preserved the Slovene language. This enabled the development of Slovene national consciousness and identity, and the Slovene language spread through smaller districts and villages. In addition the societies, which people joined of their own free will, gave the opportunity for mutual learning and transfer of knowledge, experience and values, which enabled society members to develop their personalities. They learnt independent learning, planning, decisiveness, mutual cooperation, etc. On this basis they constructed the aims of their work and the further development of the society. All this indicates that the people themselves laid down the fundamentals of the institutions that facilitated their cultural and economic advancement, by which they influenced the development of the area or local communities.

UDC 159.925.6
EMIL BENEĐIK
PERSONALITY ASPECTS OF WRITING - RELATION BETWEEN
PERSONALITY TRAITS AND OBJECTIVE CHARACTERISTICS OF
HANDWRITING

What can characteristics of handwriting tell us? Is it an expression of personality traits? Could we use graphological assessment as a diagnostic tool? Answers on such questions are not easily given. Handwriting is a psychological phenomenon, but it also includes cultural, historical, neurological and symbolical dimensions. There are many problems of measurement if results of such multidimensional, expressive and projective technique is compared with results on personality traits inventories. We have found some differences between male and female handwriting, but no real significant connections between writing signs and results of the Freiburg personality inventory. Does this fact oppose graphologists' assumptions?

UDC 612.82:159.954
NORBERT JAUŠOVEC
GIFTED BRAINS

The present paper gives an overview of findings describing the relationship between creativity, special talents, intelligence and brain functioning. The structure of the neocortex is outlined, as well as the methods used to investigate neocortical activity related to cognitive processes. The neural structure of the neocortex is described, with special emphasis on columns of various size and corticocortical interactions. A further outline is provided of the subdivision of the neocortex in relation to the most prominent sulci and gyrus of each hemisphere and their relation to physiological and psychological functions. A description will be given of the techniques and methods used to measure brain functioning, like electroencephalography, magnetic resonance imaging and positron emission tomography. An overview of studies investigating the relationship between creativity, special talents, intelligence and brain functioning is presented. Some classical studies relating hemisphericity and creativity are summarized, as well as some newer findings proposing that enhanced development of the right cerebral hemisphere may be associated with extreme intellectual giftedness. Further, some recent, and ongoing studies relating the lower mental activity of gifted and creative individuals during problem solving to the non-use of many brain areas not required for the problem at hand will be introduced. The research findings will be discussed in light of various ability theories.

UDK 316.6

ALENKA GRIL

RAZVOJ SOCIALNIH POJMOV

Razumevanje značilnosti medosebnih odnosov in zakonitosti delovanja socialnih skupin, družbenih institucij ter družbene ureditve je odvisno od posameznikove sposobnosti prevzemanja socialne perspektive druge osebe ali vse skupine. Različni načini razumevanja družbenih odnosov implicirajo značilno strukturo individualnih spoznanj, ki določa temeljne principe razlag, interpretacij in predikcij socialnih pojavov in dogajanja. Preoblikovanje teh mentalnih modelov sveta se odvija v značilnem sledstvu razvojnih stopenj, katerih kompleksnost in spremenljivost sta determinirani z razvzitostjo posameznikovih kognitivnih kapacitet in dostopnostjo novih, kontradiktornih izkušenj. Predšolski otroci presojujejo socialno dogajanje na podlagi eksternalnih atributov, medtem ko šolarjem predstavljajo poglavitni kriterij internalni, psihični faktorji. Pri mladostnikih se težišče razlage premakne na raven medosebnih odnosov. V pozni adolescenci socialno presojanje zajema širšo družbenokulturno in zgodovinsko pogojenost socialnega delovanja. V prispevku je predstavljen razvoj razumevanja različnih socialnih konceptov s področja ekonomije, politike, prava, religije ter etničnih in rasnih vprašanj. V diskusiji je

↓

UDK 1 Schopenhauer A. CVETKA TOTH ANIMAL METAPHYSICUM - O ČLOVEKOVIM METAFIZIČNI POTREBI

Priljubljeni prispevek je razprava o Schopenhauerjevem pojmovanju metafizike. V prvem delu je govor o potrebi po filozofiji in metafiziki, ki izhaja iz čudenja. Bistvo čudenja je po Schopenhauerju predvsem zavest o smrti in trpljenju. Oboje je najbolj močan sunek za filozofski razmislek in za metafizično razlaganje sveta. S tem Schopenhauer aktualizira pesimizem.

Drugi del razprave analizira Schopenhauerjevo imanentno in negativno metafiziko, ki je mišljena kot kritika tradicionalne metafizike. Pot, ki pripelje do metafizike je izrazito izkustvena, zato je po Schopenhauerju metafizika čisto pojasnjevanje in razlaganje izkustva in kot izkustvena znanost pomeni dešifriranje sveta. Bistvo sveta ni ničesar onstranskega in Schopenhauerjeva filozofija temelji na znotrajsvetni resnici, ki učinkuje kot hermenevitična analiza stvarnosti.

UDK 17:504.03

BORUT OŠLAJ OSNOVE DIAFORIČNE ETIKE III. MIT, SINHRONOST, ODGOVORNOST

V razpravi "Mit, sinhronost, odgovornost" nadaljujemo z izgradnjo osnov diaforične etike. Temeljni problem, na katerega bomo skušali odgovoriti, je vsebovan v naslednjem izhodiščnem vprašanju: Ali in v čem je mišična zavest pomembna za človekov odnos do narave, in ali je to pomembnost mogoče teoretsko upravičeno uporabiti pri filozofski utemeljitvi etično odgovornjega ravnanja do nje? V tem kontekstu bomo skušali specifičnost mišičnega odnosa do sveta zagrabiti v pojmu sinhronosti kot posebnem načinu izražanja časovnosti. Pokazali bomo, da lahko sinhronost danes fungira kot sredstvo, ki nam omogoči vpogled v rečnost predmeta, tj. v njegovo nasebnost. S staljša etike narave pa je rečnost reči odločilnega pomena, kajti samo reč, in ne predmet, lahko vzbuja strahospoštovanje.

UDC 1 Schopenhauer A.
CVETKA TOŤH
ANIMAL METAPHYSICUM - ÜBER DAS METAPHYSISCHE
BEDÜRFNIS DES MENSCHEN

Der vorliegende Beitrag ist die Erörterung über Schopenhauers Verständnis der Metaphysik. Im ersten Teil ist die Rede vom Bedürfnis der Philosophie und Metaphysik, das im Erstaunen wurzelt. Das Wesen des Erstaunens ist nach Schopenhauer vor allem im Wissen um den Tod und das Leiden. Beide bedeuten den stärksten Anstoß zum philosophischen Besinnen und zur metaphysischen Auslegung der Welt. Damit wird der Pessimismus bei Schopenhauer aktualisiert.

Der zweite Teil analysiert Schopenhauers immanente und negative Metaphysik, die als Kritik der traditionellen Metaphysik aufgefaßt ist. Der Weg, der zur Metaphysik führt, ist ausgesprochen empirisch, deswegen ist die Metaphysik nach Schopenhauer als bloße Deutung und Auslegung der Erfahrung und als Erfahrungswissenschaft beizufassen. Die Entzifferung der Welt. Das Wesen der Welt ist nichts Jenseitiges und Schopenhauers Philosophie ist auf der innerweltlichen Wahrheit begründet, die als hermeneutische Analyse der Wirklichkeit funktioniert.

UDC 17-504.03
BORUT OSIJAJ
BASICS OF DIAPHORIC ETHICS III
MYTH, SYNCHRONICITY, RESPONSIBILITY

This discussion on myth, synchronicity and responsibility continues the development of the basics of diaphoric ethics. The fundamental problem that the author tries to address is contained in the basic questions of whether mythical consciousness is important for man's attitude towards nature, and if so how, and whether it is theoretically justifiable to apply such importance in philosophical reasoning of ethically more responsible behaviour towards nature. In this context the author attempts to define the specificity of a mythical attitude to the world within the concept of synchronicity as a particular way of expressing temporality. It is shown that synchronicity can function as an agent that allows us to gain insight into the essence of a subject, that is its quality independent of human awareness. From the viewpoint of nature ethics, the essence of the object is of decisive importance, as it is only an object, not a subject, that can inspire awe.

UDC 316.6
ALEXNA GRIL
DEVELOPMENT OF SOCIAL CONCEPTS

The understanding of characteristics of interpersonal relations and functional principles of social groups, institutions and societal order depends on individual ability for taking the perspective of the other or the social group as a whole. Various ways of understanding a society imply the characteristic structure of subjective cognizance which determines fundamental principles of explanations, interpretations and predictions of objects and events. Restructuring of these mental models of the world passes through the characteristic succession of developmental levels. Their complexity and changes refer to the individual cognitive capacities and the accessibility of new and counterfactual experiences. Preschoolers' social judgements refer to the external attributes while school children give priority to the internal, psychological factors. In adolescence, the focus of social explanation alters into the plan of interpersonal relationships. Finally, in the late adolescence, it implies whole sociocultural and historical determinants of social acting. This article presents the development of understanding of different social concepts about economic, political, religious, ethnic and racial issues. The problem of acquisition of social know-

ledge is discussed from domain specific versus general aspect of development of mental structures. The relation between subjective level of understanding and actual behaviour is also exposed. At the end, there is a presentation of the model of interdependent relations among the characteristic way of understanding, dominant social orientations and subjective value system.

UDK 162

STEPHEN READ (MATJAŽ POTRČ)

VEČNI PLEŠCI: PARADOKS SORITES

Paradoks sorites je razložen kot temeljni pristop k razpravi o nejasnosti. Predlagana je analiza Soritesa.

The Sorites Paradox is a classic philosophical puzzle that has been discussed by philosophers for centuries. It is a paradox that arises from the vagueness of certain terms. The paradox is that if a certain term is vague, then there must be a point at which the term becomes non-vague. However, this point is never reached, and the term remains vague forever. This is the Sorites Paradox. In this paper, I will discuss the Sorites Paradox and how it can be explained as the basic approach to the discussion of vagueness. Soritesism are analysed.

UDK 162
STEPHEN READ (MATIAŽ POTRČ)
BALD MEN FOREVER: THE SORTES PARADOX

The Sorites Paradox is a classic philosophical puzzle that has been discussed by philosophers for centuries. It is a paradox that arises from the vagueness of certain terms. The paradox is that if a certain term is vague, then there must be a point at which the term becomes non-vague. However, this point is never reached, and the term remains vague forever. This is the Sorites Paradox. In this paper, I will discuss the Sorites Paradox and how it can be explained as the basic approach to the discussion of vagueness. Soritesism are analysed.

UDK 162
STEPHEN READ (MATIAŽ POTRČ)
BALD MEN FOREVER: THE SORTES PARADOX
The sorite Paradox is explained as the basic approach to the discussion of vagueness. Soritesism are analysed.

The Sorites Paradox is a classic philosophical puzzle that has been discussed by philosophers for centuries. It is a paradox that arises from the vagueness of certain terms. The paradox is that if a certain term is vague, then there must be a point at which the term becomes non-vague. However, this point is never reached, and the term remains vague forever. This is the Sorites Paradox. In this paper, I will discuss the Sorites Paradox and how it can be explained as the basic approach to the discussion of vagueness. Soritesism are analysed.

